

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
Իրավագիտության ֆակուլտետ

ԳԵՎՈՐԳ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

**ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ ԵՎ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

Ուսումնական ձեռնարկ

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2022

ՀՏԴ 342.9(07)

ԳՄԴ 67.40ԷԳ7

Դ 171

*Հրապարակության է երաշխավորել ԵՊՀ իրավագիտության
ֆակուլտետի գիտական խորհուրդը:*

Դանիելյան Գ.

Դ 171 **Վարչական վարույթ և դատավարություն:** Ոստանական
ձեռնարկ / Գ. Դանիելյան. – Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2022. – 538 էջ:

Ձեռնարկում համալիր լուսաբանվում են վարչական վարույթի, վարչա-
րարության և վարչական դատավարության ինստիտուտներին առնչվող
հիմնարար հարցադրումները: Միաժամանակ ամփոփ տեսքով ներկայաց-
ված են այդ ինստիտուտների վերաբերյալ Սահմանադրական դատարանի
ու Վճռաբեկ դատարանի դատական ակտերը, միջազգային դատական
ատյանների որոշումներն ու փորձագիտական կազմակերպությունների
իրավական փաստաթղթերը, ինչպես նաև միջազգային փորձը, ինչն ընդ-
գծում է սույն ձեռնարկի ոստանական և գործնական նշանակությունը:
Նկատի ունենալով հայրենական իրավական համակարգում հիշյալ ինստի-
տուտների առանցքային նշանակությունը և դրանց առանձին բաղադրիչնե-
րի՝ դեռևս ոչ համաթեք հետազոտված լինելու հանգամանքը՝ ձեռնարկում
անդրադարձ է արված նաև դրանց կայացման իրավական ու քաղաքական
նախադրյալներին ու զարգացման հեռանկարներին:

Ձեռնարկի համար ընդունելի սահմաններում արտացոլված են հիշյալ
ինստիտուտներին առնչվող գործող օրենսդրության քաղերն ու թերություն-
ները, ինչպես նաև դրանց հաղթահարման առավել նախընտրելի ուղիները:

ՀՏԴ 342.9(07)

ԳՄԴ 67.40ԷԳ7

ISBN 978-5-8084-2569-9

© ԵՊՀ հրատ., 2022

© Դանիելյան Գ., 2022

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	9
ԲԱԺԻՆ 1. «ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ ԵՎ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ» ԴԱՍԸՆԹԱՑԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒՅԹԸ.....	19
Գլուխ 1. «Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացի առարկան, խնդիրները և համակարգը	19
1. «Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացի առարկան	19
2. «Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացի խնդիրները և համակարգը	22
3. «Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացը իրավագիտության բնագավառի դասընթացների համակարգում	25
ԲԱԺԻՆ 2. ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ ԵՎ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ.....	28
Գլուխ 2. Վարչական վարույթի և վարչարարության հասկացությունը, վարչարարության հիմնարար սկզբունքները.....	28
1. Վարչական վարույթի հասկացությունը և կիրառման շրջանակները.....	28
2. Վարչարարության հասկացությունը և փոխհարաբերությունը վարչական վարույթի հետ.....	33
3. Վարչական վարույթի և վարչարարության հիմնարար սկզբունքները.....	37
4. Գործերի ենթակայությունը, վարչական մարմինների փոխօգնությունը	58

Գլուխ 3. Վարչական վարույթի իրավական հիմքերը	70
1. Վարչական վարույթի և վարչարարության սահմանադրական հիմնադրույթները	70
2. Վարչական վարույթի և վարչարարության օրենսդրական հիմքերը	73
Գլուխ 4. Վարչական վարույթի համակարգը	79
1. Վարչական վարույթի փուլերը	79
2. Վարչական վարույթի մասնակիցները և այլ անձինք, ներկայացուցչությունը վարչական վարույթում	103
3. Վարչական մարմնի պաշտոնատար անձի կողմից գործը քննարկելու և լուծելու անհնարինությունը, բացարկ և ինքնաբացարկ հայտները հիմքերը և կարգը	108
4. Վարչական վարույթի իրականացման լեզուն	115
5. Վարչական վարույթի վերաբերյալ գործերը վարելը և հաշվառելը, վարչական վարույթում արձանագրություն կազմելը	118
Գլուխ 5. Վարչական ակտը, դրա տեսակները և ձևերը: Բողոքարկման վարույթը	123
1. Վարչական ակտի հասկացությունը և տեսակները	123
2. Վարչական ակտի ձևերը	127
3. Գրավոր վարչական ակտին ներկայացվող պահանջները, վարչական ակտի որոշակիությունը և հիմնավորումը	129
4. Վարչական ակտ ընդունելը, դրա մասին իրազեկելը, վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելը	135

5. Առ ոչինչ վարչական ակտը, վարչական ակտն անվավեր կամ ուժը կորցրած ճանաչելու հիմքերը, կարգը և հետևանքները	139
6. Բողոքարկման վարույթը	150
7. Վարչական ակտի հարկադիր կատարումը և դրամական պահանջները կատարելը	161
Գլուխ 6. Վարչական ծախսերը.....	165
1. Վարչական ծախսերի հասկացությունը.....	165
2. Վարչական վարույթի վերաբերյալ գործերով տուրք վճարելը.....	168
3. Վարչական վարույթի ընթացքում կատարվող այլ ծախսերը	171
Գլուխ 7. Պատասխանատվությունը վարչարարությամբ պատճառված վնասի համար.....	175
1. Վարչարարությամբ պատճառված վնասի համար պատասխանատվություն կրողը, պատասխանատվության հիմքերը և կարգը	175
2. Վնասի հատուցման եղանակները և չափերը.....	179
3. Պատասխանատվության հատուկ կանոնները	191
Բաժին 3. Վարչական դատավարություն	194
Գլուխ 8. Վարչական դատավարության և վարչական արդարադատության ինստիտուտների հիմնադրույթները	194
1. Վարչական դատավարության և վարչական արդարադատության հասկացությունը	194
2. Վարչական դատավարության և վարչական իրավունքի փոխհարաբերության շրջանակը	211
3. Վարչական դատավարության սկզբունքները	218

Գլուխ 9. Վարչական դատավարության կայացման նախադրյալները.....	230
1. Պետական մարմինների իրավական ակտերի դատական բողոքարկման ինստիտուտի կայացման և զարգացման պատմական նախադրյալները.....	230
2. Վարչական դատավարության ինստիտուտի նախադրյալները նախահեղափոխական շրջանում....	246
3. Վարչական դատավարության ինստիտուտի ձևավորման փորձերը խորհրդային իրավական համակարգում	259
4. Հայաստանի Հանրապետության անկախության շրջանում վարչական դատավարության ձևավորման իրավական նախադրյալները.....	273
Գլուխ 10. Վարչական դատավարության իրավական հիմքերը	283
1. Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրքը և Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգիրքը.....	283
2. Վարչական դատավարությանը նվիրված այլ օրենսդրական ակտերը և վարչական դատավարության իրավական կարգավորման առանձնահատկությունները	290
Գլուխ 11. Գործերի ընդդատությունը, վարչական դատավարության մասնակիցները.....	293
1. Գործերի ընդդատությունը.....	293
2. Վարչական դատավարության մասնակիցները.....	301
3. Կողմերի իրավունքները և պարտականությունները.....	306

4. Դատավարական իրավահաջորդությունը, ոչ պատշաճ կողմի փոխարինումը պատշաճ կողմով	309
5. Ներկայացուցչությունը	312
Գլուխ 12. Ապացույցները.....	316
1. Ապացույցների հասկացությունը, ապացույցների վերաբերելիությունը և թույլատրելիությունը.....	316
2. Ապացուցման բեռը վարչական դատավարությունում	323
3. Ապացույցների տեսակները, դրանց ձեռքբերման, հետազոտման ու գնահատման առանձնահատկությունները	327
Գլուխ 13. Գործի քննությունը և լուծումը վարչական դատարանում.....	347
1. Գործ հարուցելու հիմքը և գործի քննության ընդհանուր պայմանները.....	347
2. Դատաքննությունն առաջին ատյանում	376
3. Դատաքննությունը վերաքննիչ դատարանում	396
4. Դատաքննությունը վճռաբեկ դատարանում.....	416
5. Գործերի նոր քննությունը	428
6. Նոր երևան եկած հանգամանքներով և նոր հանգամանքներով դատական ակտերի վերանայման հիմքերը և կարգը	431
Գլուխ 14. Հատուկ վարույթներ	440
1. Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթը	440
2. Հավաքի անցկացման մասին համայնքի ղեկավարի որոշումների իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթը.....	449

3. Ընտրական իրավունքի պաշտպանության վերաբերյալ գործերը.....	452
4. Դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին գործերի վարույթը	459
5. Լիցենզիայի հետ կապված լիազոր մարմնի որոշումների իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթը.....	470
6. Նոտարական գործողությունների վիճարկման վերաբերյալ գործերի վարույթը.....	473
7. Այլ հատուկ վարույթները	476
ԲԱԺԻՆ 4. ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ, ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԸ.....	483
Գլուխ 15. Վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության վերաբերյալ միջազգային իրավունքի չափանիշները և դրանց հիմնական համակարգերը արտասահմանյան երկրներում.....	483
1. Վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության վերաբերյալ միջազգային իրավական չափանիշները.....	483
2. Վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության հիմնական համակարգերը արտասահմանյան երկրներում	508

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն ձեռնարկը վարչական վարույթի ու վարչական դատավարության հիմնահարցերին նվիրված արդեն երկրորդ՝ լրամշակված տարբերակն է. առաջին նույնանուն ձեռնարկը լույս է տեսել 2011 թ. և անցել է որոշակի փորձարկում: Անցած տարիների ընթացքում արմատական վերանայումների ենթարկվեց ինչպես օրենսդրությունը, այնպես էլ՝ իրավակիրառ պրակտիկան, ինչը, հիշյալ գործոնների հաշվառմամբ, հրատապ դարձրեց նոր ձեռնարկի պատրաստման խնդիրը: Հրատապությունն առավել ընդգծվեց 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ին կայացած հանրաքվեով ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների ընդունմամբ:

«Վարչական վարույթ» և «վարչական դատավարություն» եզրույթները համեմատաբար նոր են հայրենական իրավական համակարգում և, ըստ էության, համարվում են դեռևս բավարար խորությամբ չլուրացված ու, ցավոք, դեռևս առավել հաճախակի ու անհարկի տարաբնույթ մեկնաբանությունների առիթ տվող նյութ, ինչը որոշակի բարդություններ է ստեղծում նաև գործնական աշխատանքում: Հիշյալ իրավական հասկացություններն անխուսափելիորեն առնչվում են հանրային իշխանությամբ օժտված մարմինների և ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանց փոխհարաբերության ակնհայտ բարդ ու խիստ արդիական հարցադրումների հետ, ուստի սույն ձեռնարկում դրանց ևս համարժեքորեն անդրադարձ է արված:

Ստեղծված իրավիճակում, ցավոք, սակավ չեն այն դեպքերը, երբ վարչարարության սկզբունքների ոչ համարժեք ընկալման արդյունքում շրջանառության մեջ են դրվում վարչա-

րարության ու վարչական արդարադատության էությանը խորթ իրավական ծրագրային փաստաթղթեր, իսկ առանձին դեպքերում՝ ընդունվում օրենքներ: Դա առավել հրատապ ու արդիական է դարձնում իրավաբանի մասնագիտություն ձեռք բերելու հավակնություն ունեցողների համար վարչական վարույթի ու վարչական դատավարության հիմնադրույթների խորն ու համալիր ուսուցանումը:

Վարչարարության ոլորտի յուրաքանչյուր հարցադրում ներկայում ձեռք է բերել աննախադեպ արդիականություն, դրանք այս կամ այն չափով իրենց արտացոլումն են գտել Կառավարության գրեթե բոլոր ծրագրային փաստաթղթերում, իրավական բարեփոխումների ռազմավարական ծրագրերում և այլն: Դրանք սկզբունքորեն մեծ արժեք ու սոցիալական նշանակություն ունեն ինչպես ժողովրդավարության ու քաղաքակրթության կայուն արժեքներ ունեցող, այնպես էլ զարգացող երկրներում, քանզի պետական քաղաքականության յուրաքանչյուր նախաձեռնություն, հանրային իշխանության յուրաքանչյուր մեծ կամ փոքր ծրագրային խնդիր կարող է արդյունավետ իրականացվել միայն այն դեպքում, երբ այն ուղեկցվում է պատշաճ վարչարարությամբ և կարող է արդարադատության սկզբունքներին համապատասխան դառնալ վիճարկման առարկա:

Հաշվի առնելով, որ սա նշված հարցադրումների առնչությամբ առաջին ամբողջական ուսումնական ձեռնարկ ստեղծելու փորձերից է, իսկ ուսումնասիրության նյութը, նոր լինելով հանդերձ, դեռևս լուրջ ու համակողմանի գիտական հետազոտության կարիք ունի, առանձին դեպքերում շեշտադրում է արվել ոչ միայն նյութը դասագրքային ոճով, այլև անհրաժեշտ գիտական հետազոտության մեթոդաբանությամբ:

յամբ, այդ թվում՝ օրենսդրությունը և իրավակիրառ պրակտիկան վերլուծական ասպեկտներով ներկայացնելու անհրաժեշտության վրա, ինչը հնարավորություն կտա առավել համարժեք պատկերացում կազմելու վարչարարության ու վարչական դատավարության օրենսդրության, դրա թերությունների, կառավարման ոլորտում շրջանառության մեջ գտնվող ծրագրային փաստաթղթերի և նույնաբնույթ այլ նյութի վերաբերյալ: Բնորոշ է այն, որ նախկինում հրապարակված ձեռնարկում արտացոլված բազմաթիվ առաջարկություններ իրենց համարժեք արտացոլումն են գտել վերանայված օրենսդրությունում:

Սույն լրամշակված ձեռնարկում քննարկման նյութ են դարձել նաև օրենսդրությունում տեղ գտած փոփոխությունների ու լրացումների առնչությամբ առկա տարաձայնությունները: Ընդ որում, դրա հրատապությունն առավել ընդգծելի է դարձել, քանզի 2013 թ. դեկտեմբերի 5-ին ընդունված Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքով ներդրվել են միանգամայն նոր իրավական լուծումներ, որոնք միանշանակ չեն գնահատվել գիտագործնական շրջանակներում: Բնորոշ է այն, որ հիշյալ օրենսգրքում արդեն ամփսներ անց մի շարք օրենքներով կատարվեցին էական փոփոխություններ ու լրացումներ: Բացի այդ, շրջանառության մեջ են դրված առանձին օրինագծեր, որոնցով դարձյալ նախատեսվում են էական վերանայումներ: Ընդ որում, նշված օրինագծերի մեջ կան այնպիսիք, որոնք միտված են նախկինում գործող օրենսդրության մի շարք նորմերի վերականգնմանը: Հավելենք, որ նոր իրավական լուծումներին միտված առանձին նորմեր այդ շրջանում ճանաչվել են հակասահմանադրական կամ ճանաչվել են Սահմանադրությո-

յանը համապատասխան, սակայն Սահմանադրական դատարանի որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումների շրջանակներում, ինչին կանդրադառնանք ձեռնարկի համապատասխան հատվածներում:

Լինելով վարչական արդարադատության ինստիտուտի ներդրման ջատագովներից մեկը՝ այժմ էլ համոզված եմ ժողովրդավարության ու քաղաքակրթության կայացման գործընթացում այդ ինստիտուտի աննախադեպ մեծ նշանակության հարցում: Սակայն չափազանց մեծ գգուշավորություն է պետք, որպեսզի, ինչպես դա հաճախ է լինում, այդ հիրավի խիստ անհրաժեշտ իրավական ինստիտուտը չընկալվի ժողովրդավարությանը խորթ նախաձեռնություն և անհարկի հիասթափության տեղիք չտա:

Ընդհանրապես, երբ խոսքը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների մասին է, դրանց պաշտոնատար անձանց կողմից իրականացվող վարչարարության, ինչպես նաև վարչական արդարադատության մասին, գրեթե առանց բացառության, ելակետ է ընդունվում այն մոտեցումը, որ վարչական մարմինները հակված են մարդու իրավունքների խախտմանը, իսկ առկա լծակները բավարար չեն այդ բացասական երևույթը կանխելու համար: Մեր կարծիքով, այս մոտեցումը, մեղմ ասած, գիտական չէ և թելադրված է զուտ սուբյեկտիվ անհամարժեք ընկալումներով: Խնդիրը գործնականում շատ ավելի բարդ է ու բազմանիստ, մասնավորապես մարդու իրավունքների պաշտպանության պատրվակով նույն պետական կառույցների իրավական հնարավորությունների անհարկի սահմանափակումները կարող են պայմանավորված լինել կոռուպցիոն ռիսկերի համար նպաստավոր պայմաններ ստեղծելու անառողջ միտումներով, ինչի արդյունքում

մարդու իրավունքների պաշտպանությունն առավել խոցելի է դառնում: Հատկապես, վարչական արդարադատության պարագայում վճռորոշը ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց՝ վարչական մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց իրավական ակտերն ու գործողությունները (անգործությունը) վիճարկելու իրավունք վերապահելն է, իրավունք, որը պետք է ուղեկցվի արդար դատաքննության բոլոր պահանջների պահպանման երաշխիքով:

Խնդիրը համարժեք է ներկայացված «Հայաստանի Հանրապետության ընդհանուր վարչական իրավունքի ուղեցույցի» հեղինակներ, գերմանացի իրավագետներ Օ. Լուխթերհանդի, Ռ. Ռուբելի և Վ. Ռայմերսի կողմից. «Ինչ վերաբերում է վարչական արդարադատությանը, ապա դրա ստեղծումը նշանակում է, որ պետության գործադիր մարմիններն ապագայում ստիպված կլինեն հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ մասնավոր անձինք (քաղաքացիներ, տնտեսական կազմակերպություններ և այլն) դատարանում կարող են ստուգել պետության վարչական վերնաշենքի բոլոր աստիճանների վարչական մարմինների ու պաշտոնատար անձանց որոշումների իրավաչափությունը»¹: Ոչ ոք չի ժխտում, որ վարչարարությունը պետք է լինի հստակ, օրինական, մատչելի, զերծ բյուրոկրատական քաջքուկներից և այլն, սակայն վտանգավոր և անընդունելի է այն, երբ մարդու իրավունքների պաշտպանության կամ, որ այժմեական է, կոռուպցիայի դեմ պայքարի անվան տակ սահմանափակվում են պետական կառույցների

¹ Տե՛ս Օթթո Լուխթերհանդ, Ռյուդիգեր Ռուբել և Վոլֆգանգ Ռայմերս, «Հայաստանի Հանրապետության ընդհանուր վարչական իրավունքի ուղեցույց», հրատ. «Բավիդ» ՍՊԸ, Երևան 2009, էջ 9:

այնպիսի լիազորություններ, որոնք առավել խոցելի են դարձնում մարդկանց պաշտպանվածությունը:

Վերն ասվածն առարկայական ներկայացնելու համար բերենք մի մասնավոր օրինակ. ղեկավարվելով, մեր կարծիքով, չափազանց պարզունակ այն դատողություններով, ըստ որոնց՝ ներկրվող ապրանքների որակի ու անվտանգության նկատմամբ պետական վերահսկողությունը պետք է ամբողջովին վերանայվի և վերապահվի մասնավոր հատվածին, այն մասամբ կյանքի կոչվեց, սակայն գործնականում ներկրողի համար բյուրոկրատական քաշքշուկները կամ վճարումների չափերը բնավ չնվազեցին: Պետական իշխանությանը բնորոշ լիազորությունները մասնավոր հատվածին փոխանցելն անխուսափելիորեն ուղեկցվում է նկատելի կոռուպցիոն երևույթներով (օրինակ, կարող են լիցենզիաներ տրվել բացառապես յուրային և նույն պետական կառույցների «վերահսկողության» տակ գտնվող մասնավոր ընկերություններին և այլն): Նույնը վերաբերում է աուդիտորական գործունեության լիցենզավորմանը, որն իբրև թե հանվեց, բայց փոխարինվեց առերևույթ հակասահմանադրական իրավական համակարգով, ըստ որի՝ այդպիսի գործունեություն իրականացնելու իրավունք վերապահվեց միայն այն կազմակերպություններին, որոնք պարտադիր կմիավորվեն, այսպես կոչված, մասնագիտական կազմակերպության գործառույթներ (ըստ էության՝ վարչական մարմնին բնորոշ լիազորություններ) իրականացնող հասարակական կազմակերպությանը:

Սույն ուսումնական ծեռնարկում ներկայացված են ինչպես գործող օրենսդրությունն ու ծրագրային փաստաթղթերը, այնպես էլ դրանց կիրառմանն առնչվող հարցադրումները, դատական պրակտիկան, վարչարարության ու վարչական

դատավարության զարգացման միտումները, արուսասահման-
յան երկրների փորձը և վիճահարույց հարցադրումների
առնչությամբ անհրաժեշտ վերլուծությունը:

Վարչական վարույթը և վարչական դատավարությունը
մեկ ուսումնական դասընթացի շրջանակներում ներառելը
բացատրվում է այդ երկու իրավական ինստիտուտների
(«ինստիտուտ» տերմինը տվյալ դեպքում օգտագործում ենք
ոչ իրավունքի տեսությունում ընդունված դասական իմաս-
տով, քանզի խոսքը բովանդակային կտրվածքով առավել
ընդգրկուն հասկացությունների մասին է) էական ընդհան-
րությամբ: Եթե զուտ տեսական կտրվածքով դրանք միմյան-
ցից որոշակիորեն տարբերվող իրավական ինստիտուտներ
են, ապա գործնականում դրանց միջև առկա է խիստ էական
ու իմացաբանական նշանակություն ունեցող կապ: Մեկ
ուսումնական դասընթացի շրջանակներում դրանց համատեղ
ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս ձեռք բերելու
վարչարարության ոլորտին առնչվող հարցադրումների լուծ-
ման տեսանկյունից անհրաժեշտ տեսական համալիր գիտե-
լիքներ:

Վարչական վարույթի և վարչարարության վերաբերյալ
օրենսդրության իմացությունը գործնականում անհրաժեշտ է
հենց վարչական դատավարություն իրականացնողներին,
քանզի վարչական արդարադատության էությունը, ինչպես
արդեն նշվեց, պետական իրավասու մարմինների գործու-
նեության ստուգումն է՝ առաջին հերթին վարչական իրավուն-
քի նորմերի համապատասխանության տեսանկյունից:

Վարչարարության ոլորտում վարչական դատավարույթ-
յունը հանդես է գալիս որպես ֆիզիկական և իրավաբանա-
կան անձանց իրավունքների խախտումների պաշտպանույթ-

յան կարևորագույն եղանակ: Մյուս կողմից՝ վարչական դատավարությունը ոչ միայն կոնկրետ գործերով է կանխորոշում վարչարարության իրականացումը, այլև, վերջին հաշվով, ուղղորդում է վարչարարության բարելավման ողջ քաղաքականությունը, այդ թվում՝ ոլորտը կարգավորող օրենսդրությունը: Այս տեսանկյունից, երկու օրենսդրական ակտեր՝ Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգիրքը և «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքը, գործնականում գտնվում են համակարգային կապի մեջ:

Երկար տարիների գիտագործնական աշխատանքի փորձը մեզ բերել է այն համոզման, որ տեսական նյութը, ինչպես նաև օրենսդրության կոնկրետ դրույթները անհրաժեշտ խորությամբ են յուրացվում միայն այն ժամանակ, երբ դրանք մեկնաբանելիս ու պարզաբանելիս ուղեկցվում են գործնական օրինակներով: Այդ նկատառումով սույն ձեռնարկը հագեցված է գործնականում առավել հաճախ հանդիպող և յուրացման տեսանկյունից մատչելի օրինակներով:

Գաղտնիք չէ, որ ինչպես վարչական վարույթի, այնպես էլ վարչական դատավարության ինստիտուտների ներմուծման ու բարեհաջող կիրառման համար մենք հարկադրված էինք հանգամանորեն ուսումնասիրել արտասահմանյան երկրների հարուստ փորձը և որպես հիմք ընդունել այդ երկրների իրավական համակարգի հիրավի արժեքավոր և կիրառելի իրավական դրույթները: Պարզապես ավելորդ չէ մեկ անգամ ևս հակիրճ անդրադառնալ այն հարցին, թե ինչ մեթոդաբանությամբ պետք է ուսումնասիրվի և կիրառման մեջ դրվի միջազգային փորձը: Այս հարցում, համոզված ենք, նվազագույնը անհրաժեշտ է զերծ մնալ իրարամերժ իրավական համակար-

գերից վերցված դրույթների արհեստական համատեղման, ինչպես նաև առանց ազգային իրավական համակարգի առանձնահատկությունների հաշվառման, նորամուծությունների դիմելու փորձերից:

Ցավոք, պետք է խոստովանենք, որ մեզանում անհարկի գերակայում է կանխակալ դիրքորոշում, ըստ որի՝ ցանկացած իրավական խնդրի լուծման հիմքում կարծես պարտադիր պետք է դրված լինի արդեն իսկ արտասահմանյան երկրներում որոշակի կիրառում ստացած և փորձարկում անցած իրավական դրույթ: Մենք, կարծես, դատապարտելի ենք համարում այն, որ մեր իրավագետները հանկարծ այնպիսի նախաձեռնությամբ հանդես չգան, որն իր համանման օրինակը չունենա միջազգային փորձի շրջանակներում: Ինքս պաշտոնի բերումով հաճախ եմ եղել օրենսդրական ակտերի նախագծերի բուռն քննարկումների կիզակետում և անգամ մասնագիտությամբ իրավաբան պատգամավորներից լսել այսպիսի հարցադրումներ. «Իսկ ներկայացված նախագծի այս կամ այն դրույթը ներկայումս քանի՞ երկրներում է ընդունված, թե՞ մենք միակն ենք լինելու»: Համոզված եմ, որ հաճախ «միակը» լինելը բնավ վատ չէ, ավելին՝ երբեմն խիստ պատվաբեր է. վերջին հաշվով, մեր ժամանակների բոլոր արժեքավոր գաղափարները, իրավական բնույթի նախաձեռնություններն ի սկզբանե միակն են եղել, այլապես մենք պետք է ընդհանրապես հրաժարվեինք արժեքավոր գիտագործնական նորույթներից:

Այս իրավիճակը ևս վկայում է միջազգային փորձին՝ ձեռնարկում համաչափորեն անդրադառնալու և այն անհրաժեշտ վերլուծությամբ ներկայացնելու անհրաժեշտության մասին:

Նկատի ունենալով, որ վարչական դատավարության որոշ ինստիտուտներ ունեն դատավարության մյուս տեսակներին բնորոշ ընդհանրություններ, որոնք արդեն իսկ հանգամանորեն լուսաբանվում են ցածր կուրսերում, սույն ձեռնարկում դրանց առնչությամբ անդրադարձը սահմանափակվում է միայն հիշյալ ընդհանրությունները նշելով:

Բնականաբար, ձեռնարկում արտացոլված դատողությունները մասամբ կարող են վիճարկելի լինել և չունենալ համակիրներ, ինչը բնական ու ոչ այնքան մտահոգիչ համարելով հանդերձ, փորձել ենք դրանք ներկայացնել բացառապես կոնկրետ հիմնավորումներով և գործնական նյութի ուղեկցությամբ: Միաժամանակ, երախտապարտ կլինեմ, եթե իրենց անաչառ ու գիտնականին բնորոշ սրտացավ խոսքով փորձեն ծավալել այնպիսի բանավեճ, որը նկատելիորեն կնպաստի նշված հարցադրումների գիտական հետազոտությունների խորությանը:

***Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր Գևորգ Դանիելյան***

**ԲԱԺԻՆ 1. «ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ ԵՎ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ» ԴԱՍԸՆԹԱՑԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ԲՆՈՒՅԹԸ**

**Գլուխ 1. «Վարչական վարույթ և դատավարություն»
դասընթացի առարկան, խնդիրները և համակարգը**

**1. «Վարչական վարույթ և դատավարություն»
դասընթացի առարկան**

«Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացը կոչված է լուսաբանելու վարչական վարույթի և վարչական դատավարության իրավական հիմքերը, դրանց ձևավորման իրավական, պատմական նախադրյալները, դրանց առնչությամբ առկա միջազգային փորձը, կիրառման խնդիրները և գիտագործնական նշանակություն ունեցող այլ հարցադրումները:

Մեկ դասընթացի շրջանակներում վարույթին և դատավարությանն առնչվող հարցադրումների ուսումնասիրությունը պայմանավորված է այդ երկու ինստիտուտների ոչ միայն գործնական, այլև տեսական սերտ կապով, ինչին մասամբ արդեն անդրադարձել ենք սույն ձեռնարկի ներածական մասում:

Նախ, պարզաբանենք, թե ինչու է դասընթացի վերտառության համար ընտրվել «վարչական վարույթ» եզրույթը և ոչ թե «վարչարարությունը»: Նկատենք, որ «վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի համաձայն, վարչարարությունը բովանդակային առումով ավելի լայն հասկացություն է, քան վարչական վարույթը (համապատասխանաբար՝ 3-րդ հոդվածի 2-րդ կետ և 19-րդ հոդված): Դասընթացի վերտառության

հիմքում, սակայն, ընկած է վարչական իրավունքի տեսությունում ավանդաբար ձևավորված այն մոտեցումը, ըստ որի՝ «վարչական վարույթ» հասկացությունն ունի ավելի լայն իմաստ, քան վարչարարությունը, քանզի վարչարարությունը իրականացվում է հստակ ամրագրված վարչական վարույթի որոշակի կանոններով: Բացի այդ, հիմք է ընդունվել այն փաստարկը, որ վարչական իրավունքին նվիրված բազմաթիվ այլ օրենսդրական ակտերի նորմերով վարչական վարույթը ևս կիրառվում է ավելի լայն իմաստով: Այսպիսով, քանի որ սույն դասընթացը նվիրված է ընդհանրապես վարչական վարույթին առնչվող օրենսդրության համալիր ուսումնասիրությանը, ելակետ է ընդունվել ոչ թե մեկ օրենսդրական ակտում, այլ ճյուղային օրենսդրությունում ամրագրված մոտեցումը:

Դասընթացի շրջանակներում միաժամանակ քննարկման առարկա են դարձել գործող օրենսդրության որոշ բացերը, ներքին հակասությունները և տարածայնությունները՝ միջազգային իրավունքի չափանիշների հետ:

Սույն դասընթացի անհրաժեշտությունը պայմանավորված է իրավական համակարգում վարչական վարույթի և վարչական դատավարության ինստիտուտների ունեցած առանցքային մեծ նշանակությամբ: Ընդ որում, որպես կանոն, իրավագիտության բուհերում համարժեք ուշադրության են արժանանում դատավարության ավանդական տեսակները (քրեական և քաղաքացիական), սակայն ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի նախաձեռնությամբ հիմնավորված փորձ է արվել ուսումնական ծրագրերում հավուր պատշաճի ներառել նաև դատավարության նոր տեսակների (սահմա-

նադրական և վարչական) համալիր լուսաբանմանը նվիրված դասընթացները:

Դասընթացում ընդգծվում է այն գաղափարը, ըստ որի՝ վարչական դատավարությունը դատավարության միանգամայն ինքնուրույն տեսակ է՝ օժտված բացառապես իրեն բնորոշ իրավական հատկանիշներով և առանձնահատկություններով: Ասվածի վառ ապացույցն է այն, որ Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքից գրեթե ամբողջովին հանված են այն հոդվածները, որոնք հղումներ էին բովանդակում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքին:

Նկատելի լայն բովանդակությամբ է օժտված նաև վարչական վարույթը. այն ոչ միայն կիրառվում է «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված իմաստով, այլև դրան համապատասխան ընդունված իրավական ակտերով սահմանված առանձնահատկություններով: Ընդ որում, հենց նշված օրենքի 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասում հստակ ամրագրված է, որ. «... առանձին տեսակի վարչական վարույթների առանձնահատկությունները սահմանվում են օրենքներով և Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով»: Այլ կերպ ասած, «վարչական վարույթ» եզրույթն օրենսդրությունում և իրավունքի տեսությունում կիրառվում է մի քանի նշանակությամբ, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի գիտագործնական մեծ արժեք ու կիրառման լայն շրջանակներ, որպիսի հանգամանքով էլ հենց պայմանավորված է դրանցից յուրաքանչյուրի ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը:

Դասընթացի առարկան ներառում է նաև վարչական վարույթի և վարչական դատավարության ինստիտուտների վե-

րաբերյալ միջազգային իրավունքի չափանիշներին և միջազգային փորձին նվիրված հարցերը: Տվյալ դեպքում համակարգված տեսքով ներկայացված են ինչպես միջազգային իրավական չափանիշներն ու դրանց աղբյուրները, այնպես էլ արտասահմանյան այն երկրների փորձը, որոնցում ձևավորվել են այդ ինստիտուտների ինքնատիպ ու գիտագործնական արժեք ունեցող համակարգերը: Ընդ որում, ինչպես վարչական վարույթը, այնպես էլ վարչական դատավարությունն առանձնանում են միջազգային փորձի ակնհայտ խիստ տարաբնույթ դրսևորումներով, ինչն այդչափ նկատելի չէ դատավարության մյուս տեսակների պարագայում:

2. «Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացի խնդիրները և համակարգը

«Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացը հետապնդում է վարչական իրավունքում և դատավարության համակարգում հիրավի նորամուծություն հանդիսացող և գիտագործնական մեծ նշանակություն ունեցող ինստիտուտների համարժեք լուսաբանման, այդ ինստիտուտներին առնչվող տեսական և գործնական հարցադրումների համապատասխան իրազեկման խնդիրներ:

Մասնավորապես, այս դասընթացի խնդիրն է ուսանողներին զինել «վարչական վարույթի» միանգամայն նոր հասկացության և հանձին վարչական դատավարության, դատավարության նոր տեսակի վերաբերյալ անհրաժեշտ գիտելիքներով: Դասընթացը հնարավորություն է տալիս ուսանողներին ոչ միայն հստակ սահմանազատելու վարչական վարույթը և վարչական դատավարությունը համասեռ ինստիտուտներ

րից, այլև անհրաժեշտ չափով իրազեկ լինելու դրանց առանձնահատկություններին:

Դասընթացի խնդիրներով է պայմանավորված նաև վերջինիս համակարգը, որը համաչափորեն նվիրված է ինչպես վարչական վարույթին, այնպես էլ վարչական դատավարությանը: Մասնավորապես, դասընթացը բաղկացած է 4 բաժիններից, որոնցից 1-ինը նվիրված է դասընթացի ընդհանուր բնույթին, 2-րդը՝ վարչական վարույթին և վարչարարությանը, 3-րդը՝ վարչական դատավարությանը և 4-րդը՝ վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության միջազգային փորձին:

1-ին բաժնում լուսաբանվում են հետևյալ թեմաները՝ դասընթացի առարկան, խնդիրները և համակարգը:

2-րդ բաժնում լուսաբանվում են հետևյալ թեմաները՝ վարչական վարույթի և վարչական դատավարության հասկացությունը, վարչարարության հիմնարար սկզբունքները, վարչական վարույթի հիմնադրույթները, վարչական ակտը և դրա տեսակներն ու ձևերը, վարչական ծախսերը, պատասխանատվությունը վարչարարությամբ պատճառված վնասի համար:

3-րդ բաժնում լուսաբանվում են հետևյալ թեմաները՝ վարչական դատավարության և վարչական արդարադատության ինստիտուտների հիմնադրույթները, վարչական դատավարության կայացման նախադրյալները, վարչական դատավարության իրավական հիմքերը, վարչական դատավարության մասնակիցները, ապացույցները վարչական դատավարությունում, գործի քննությունը և լուծումը վարչական դատարանում, հատուկ վարույթները:

4-րդ բաժնում լուսաբանվում են հետևյալ թեմաները՝ վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության վերաբերյալ միջազգային իրավունքի չափանիշները և դրանց հիմնական համակարգերը արտասահմանյան երկրներում:

Հարցերի ընտրության վերոհիշյալ տարբերակը հնարավորություն է տալիս համաչափորեն ուսումնասիրելու վարչական վարույթին ու վարչական դատավարությանը նվիրված գիտագործնական նշանակություն ունեցող հարցերը, անհրաժեշտ չափով ընկալելու դրանց առանձնահատկությունները, պատկերացում կազմելու դրանց առնչվող կիրառական խնդիրների լուծման վերաբերյալ և այլն:

Վերը նշվածներից, թերևս, կարելի է առանձնացնել 2-րդ և 3-րդ բաժինները, որոնք համապատասխանաբար նվիրված են վարչական վարույթին և վարչական դատավարությանը: Այս երկու բաժինների կառուցվածքի հիմքում հիմնականում ընկած են «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքը և Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության մասին օրենսգիրքը: Դրանք բովանդակային առումով կազմում են դասընթացի առանցքային նշանակություն ունեցող հատվածը, քանզի կոչված են գիտագործնական չափանիշներով լուսաբանելու քննարկման առարկա երկու հիմնարար ինստիտուտներին առնչվող հիմնադրույթները:

**3. «Վարչական վարույթ և դատավարություն»
դասընթացը իրավագիտության բնագավառի
դասընթացների համակարգում**

Իրավագիտության բնագավառի դասընթացները, որպես կանոն, տարանջատվում են հիմնական և հատուկ կամ ֆակուլտատիվ դասընթացների: Սույն դասընթացը դասվում է հատուկ դասընթացների շարքին հետևյալ հիմնավորումներով՝

ա) Վարույթի և վարչարարության վերաբերյալ հիմնական ուսումնական նյութն արդեն իսկ ներառված է «Վարչական իրավունք» դասընթացում, իսկ սույն դասընթացում լուսաբանվում են առավել առանձնահատուկ և նեղ մասնագիտական հարցերը:

բ) Վարչական դատավարությունը որոշակի ընդհանուր գծեր ունի ինչպես քաղաքացիական դատավարության, այնպես էլ քրեական դատավարության հետ, ինչը նշանակում է այն մասին, որ վարչական դատավարության՝ որպես դատավարության ինքնուրույն տեսակի մասին որոշ պատկերացում արդեն իսկ տալիս են «Քրեական դատավարություն» և «Քաղաքացիական դատավարություն» դասընթացները: Սույն դասընթացը առավելապես նվիրված է վարչական դատավարության առանձնահատկությունների լուսաբանմանը:

գ) Վարչական դատավարության իրավական դրույթների մի մասը, որոշակի վերապահումներով, իր ամրագրումն է ստացել դեռևս Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում, սակայն Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի ընդունմամբ նշված օրենսգրքում կատարվեցին փոփոխություններ, որոնց արդյունքում այդ օրենսգրքից հան-

վեցին վարչական դատավարության ինստիտուտին վերաբերող բոլոր իրավական նորմերը: Այդ գործընթացները ևս վկայում են վարչական վարույթի և վարչական դատավարության վերաբերյալ ինքնուրույն հատուկ դասընթացի անհրաժեշտության մասին:

դ) Դատավարության կոնկրետ տեսակներին վերաբերող դասընթացները բացառապես վերաբերում են դատավարության օրենսդրությանը, սակայն վարչական դատավարության պարագայում առավել հիմնավորված է միաժամանակ ինչպես վարչական վարույթի, այնպես էլ վարչական դատավարության օրենսդրության և դրա փոխադարձ կապի լուսաբանումը՝ հաշվի առնելով օրենսդրության այդ երկու ճյուղերի ներքին տրամաբանական ու գիտագործնական նշանակություն ունեցող կապը:

Ըստ էության, սույն հատուկ դասընթացի անհրաժեշտության վերաբերյալ վերը նշված հիմնավորումները վկայում են այն մասին, որ այն իր հստակ ու առանցքային տեղն ունի իրավագիտության դասընթացների համակարգում:

Եթե անդրադառնալու լինենք այն հարցադրմանը, թե իրավագիտության կոնկրետ որ դասընթացների հետ է սերտ առնչվում և դրանք լրացնում սույն դասընթացը, ապա հարկ կլինի առանձնացնել՝ «Սահմանադրական իրավունքը», «Վարչական իրավունքը», «Քաղաքացիական դատավարությունը», «Քրեական դատավարությունը», «Վարչական պատասխանատվությունը» և այլն:

Իհարկե, «լրացում» տերմինն օգտագործելով, բնավ հակված չենք այն մոտեցմանը, թե հիշյալ դասընթացներում առկա է հարցերի ընտրության կտրվածքով որոշակի բաց. պարզապես այդ դասընթացների խնդիրը չէ լուսաբանել վարչա-

կան վարույթի և վարչական դատավարության ինստիտուտներն այն կտրվածքով և ծավալով, որոնք որպես հիմք են ընդունվել:

Սույն դասընթացը հնարավորություն է տալիս ամբողջական դարձնելու վարչական վարույթի և վարչական դատավարության վերաբերյալ իրավական պատկերացումները, ապահովելու հարակից ինստիտուտների անհրաժեշտ իրավահամեմատական ուսումնասիրությունը և այլն:

Միաժամանակ, հաշվի առնելով, որ վերը նշված դասընթացներում այս կամ այն չափով արդեն իսկ ներառված են սույն դասընթացին վերաբերող հարցադրումները, նախապատվությունը տրվել է այն հարցադրումների լուսաբանմանը, որոնք կամ ընդհանրապես չեն ներառվել վերոհիշյալ դասընթացներում, կամ դրանց անդրադարձը բավարար խորությամբ չի առանձնանում:

Հավելենք, որ սույն դասընթացում բոլոր այն հարցադրումների առնչությամբ, որոնք անմիջականորեն առնչվում են վարչական վարույթին կամ վարչական դատավարությանը, սակայն որոնք բավարար չափով արդեն իսկ լուսաբանվել են իրավագիտության այլ դասընթացների շրջանակներում, տրված են հստակ պարզաբանումներ և հղումներ, որպեսզի հնարավոր լինի հարկ եղած դեպքում յուրաքանչյուր թեմայի կտրվածքով ապահովել համալիր իրազեկվածություն:

ԲԱԺԻՆ 2. ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ ԵՎ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գլուխ 2. Վարչական վարույթի և վարչարարության հասկացությունը, վարչարարության հիմնարար սկզբունքները

1. Վարչական վարույթի հասկացությունը և կիրառման շրջանակները

Ինչպես օրենսդրությունում, այնպես էլ վարչական իրավունքի տեսությունում «*վարչական վարույթ*» եզրույթն օգտագործվում է մի քանի իմաստով, ինչը պայմանավորված է միմյանցից էապես տարբերվող վարչական գործընթացների բազմազանությամբ:

Վարչական իրավունքում, թերևս, հիշյալ եզրույթին առավելապես տրվում է լայն իմաստով բնորոշում. վերջինս հիմնականում օգտագործվում է որպես գործադիր իշխանության կողմից իրականացվող ցանկացած գործառույթի ընթացակարգ: Տվյալ դեպքում նկատի չի առնվում այն, թե տվյալ գործունեությունը միտված է միայն ներքին կազմակերպչական խնդիրների լուծմանը, թե առաջացնում է նաև իրավական որոշակի հետևանքներ արտաքին հարաբերություններում: Միաժամանակ, կան առանձին վարույթներ, օրինակ՝ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերով վարույթը, լիցենզավորման վարույթը և այլն, որոնք ևս վարչական իրավունքի ինստիտուտներից են և որոնք միանշանակ համարվում են վարույթի ինքնուրույն տեսակներ, և իրականացվում են առանձնահատուկ կանոններով:

Արտասահմանյան երկրների վարչական վարույթի ու դատավարության համեմատական վերլուծությունը վկայում է

այն մասին, որ վարչական իրավունքում «վարչական վարույթ» եզրույթը հիմնականում օգտագործվում է դրա նեղ իմաստով: Մասնավորապես, նկատի է ունեցվում վարչական մարմինների այն գործունեությունը, որն ուղղված է *արտաքին ներգործություն ունեցող վարչական ակտի ընդունմանը*: Հենց այս իմաստն է ամրագրված «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքում (այսուհետ՝ այս գլխում՝ Օրենք). «Վարչական վարույթը վարչական մարմնի՝ վարչական ակտ ընդունելուն ուղղված գործունեությունն է» (19-րդ հոդված): Տվյալ դեպքում խոսքն այնպիսի ակտ ընդունելու մասին է, որը հանգեցնում է վարչական մարմնի ներկազմակերպական ազդեցությունից դուրս սուբյեկտների համար իրավունքներ և պարտականություններ ծագելուն, փոփոխելուն կամ դադարեցնելուն:

Այսպիսով, «վարչական վարույթ» եզրույթը մեկնաբանվում է որպես վարչական մարմնի կողմից վարչական ակտ ընդունելուն ուղղված գործունեություն և այդ հիմքով ընդգրկում է բոլոր այն գործընթացները, որոնք անհրաժեշտ են այդպիսի ակտի ընդունումն ու կիրառումն ապահովելու համար: Ընդ որում, այդ գործընթացներն իրականացվում են առանձին փուլերով:

Գործնականում սակավաթիվ չեն վարչական վարույթի առանձին տեսակներ սահմանող օրենսդրական ակտերը: Մասնավորապես, վարչական վարույթի ինքնուրույն տեսակներ են սահմանված Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքով (06.12.1985), «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման ու անցկացման մասին» օրենքով (17.05.2000) և այլն:

Առանձին վարչական վարույթների տեսակների առնչությամբ առանցքային նշանակություն ունեն հատկապես հետևյալ հարցադրումները՝ ա) Օրենքի՝ վարչական վարույթին վերաբերող ընդհանուր դրույթները կիրառելի՞ են արդյոք վարույթի առանձին տեսակների պարագայում, բ) որքանո՞վ է արդարացի վարույթի առանձին տեսակներ սահմանելու ինստիտուտը, դա չի՞ խաթարում արդյոք կամայականության արգելքի սկզբունքը: Հարցերի այս հաջորդականությունն ընտրել ենք այն նկատառումով, որպեսզի առաջին հարցի կապակցությամբ դատողությունները հնարավորություն տան պատկերացում կազմելու նաև հաջորդ հարցի վերաբերյալ:

Ինչևէ, առաջին հարցադրման առնչությամբ հարկ է նկատել, որ հիմնականում գործող օրենսդրական ակտերը չեն բացառում վարույթի առանձին տեսակի շրջանակներում Օրենքի հիմնադրույթների կիրառման հնարավորությունը: Իսկ ինչ չափով են կիրառելի Օրենքի հիմնադրույթները, պայմանավորված է յուրաքանչյուր դեպքում իրավական կարգավորման վիճակով: Մասնավորապես, վարչական վարույթի առանձին տեսակ կարգավորող օրենքի և «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի միջև առանձնահատուկ նորմի հիմքով «հակասության» դեպքում նախապատվությունը տրվում է առաջինին, ինչը համահունչ է նաև հենց Օրենքի պահանջներին: Տվյալ դեպքում պարզապես հարկ է հստակ գնահատել նորմերի բնույթը և պարզել, թե խոսքը դասական իմաստով հակասության, թե սոսկ առանձնահատկության տեսքով դրսևորվող հակասության մասին է:

Գործնականում քարդությունը պայմանավորված է հենց իրավական ակտերի գնահատման խնդրով, քանզի իրավա-

գիտական անհրաժեշտ պատրաստվածության դեպքում է միայն հնարավոր հստակ գնահատել նույնական իրավաբանական ուժ ունեցող իրավական ակտերի հակասության խնդիրը: Ընդ որում, միևնույն իրավաբանական ուժ ունեցող իրավական ակտերի հակասության դեպքում հարկ է ղեկավարվել «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» օրենքի 40-րդ (այս հոդվածի դրույթները կիրառելի են նշված օրենքի ուժի մեջ մտնելուց) հոդվածի պահանջներով:

«1. Նորմատիվ իրավական ակտերի նորմերի միջև կոլիզիաների դեպքում, ըստ հերթականության, կիրառվում են հետևյալ կանոնները, ընդ որում, յուրաքանչյուր հաջորդ կանոնը կիրառվում է, եթե կիրառելի չէ նախորդ կանոնը՝

1) ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտի նորմը.

2) ընդհանուր նորմի և հատուկ նորմի միջև կոլիզիաների դեպքում գործում է հատուկ նորմը, սակայն եթե նորմատիվ իրավական ակտն ունի ընդհանուր և հատուկ մասեր, ապա այդ մասերի նորմերի միջև կոլիզիայի դեպքում գործում են ընդհանուր մասի նորմերը.

3) ավելի վաղ ուժի մեջ մտած նորմատիվ իրավական ակտի նորմերը.

4) ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար բարենպաստ նորմատիվ իրավական ակտի նորմը, եթե այդ նորմի կիրառմամբ չեն շոշափվում այլ անձանց իրավունքները կամ օրինական շահերը»:

Ինչ վերաբերում է երկրորդ հարցին, ապա անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ վարույթի առանձին տեսակներ սահմանելն ինքնին բացասական երևույթ չէ և չի հակասում կամայականության արգելքի սկզբունքին, սակայն դա չպետք

է լինի ինքնանպատակ: Առանձին տեսակներ սահմանելը պետք է քացառապես թելադրված լինի վարչարարության ոլորտում անձանց իրավունքների իրականացման և պաշտպանության առավել երաշխավորված ընթացակարգեր սահմանելու անհրաժեշտությամբ: Սակայն այդ խնդրին առնչվող օրենսդրական ակտերի վերլուծությունը բերում է այն համոզման, որ հաճախ վարչական վարույթի առանձին տեսակներ սահմանելը հանգեցնում է կառավարման այս կամ այն ոլորտում սոսկ վարչական մարմինների գործունեության համար առավել դյուրին պայմաններ ամրագրելուն, ինչը միշտ չէ, որ համաձիվ է լինում այդ մարմինների հետ հարաբերվող իրավունքի սուբյեկտների օրինական շահերին: Կարծում ենք, վերը նշվածը հիմնավորելու համար բավական է թեկուզ առանձնացնել առանձին վարչական վարույթների համար սահմանված անհարկի երկարատև ժամկետները, վարչական վարույթ իրականացնող մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց լիազորությունների ակնհայտ անհիմն լայն շրջանակը և նմանաբնույթ այլ հարցեր:

Այժմ անդրադառնանք այն հարցին, թե Օրենքի հատկապես ո՞ր նորմերն են կիրառելի վարչական վարույթի առանձին տեսակների պարագայում: Այսպիսով, առավել հիմնավորված ենք համարում այն մոտեցումը, ըստ որի՝ Օրենքում ամրագրված վարչարարության հիմնարար սկզբունքները կիրառելի են վարչական վարույթի բոլոր տեսակների դեպքում: Ինչ վերաբերում է առանձնահատկություններին, ապա դրանք կարող են վերաբերել միայն այնպիսի ընթացակարգային դրույթներին, որոնք հակասության մեջ չեն լինի հիմնարար սկզբունքների հետ:

Այս հարցադրում ևս. եթե հատուկ օրենքում տվյալ վարչական վարույթի տեսակի առնչությամբ սահմանված են միայն առանձնահատկություններ, ապա մյուս հարաբերությունների կանոնակարգման համար հիմք են ընդունվում Օրենքի դրույթները, եթե դրանք չեն հակասում տվյալ հատուկ օրենքի ընդհանուր տրամաբանությանը: Այս վերջին իրավիճակը առավել լայն տարածում ունի, քանզի հատուկ օրենքները մեծամասամբ կանոնակարգում են սոսկ առանձին ընթացակարգային հարցեր, որպիսի պարագայում ընդհանուր օրենքի կիրառման անհրաժեշտությունը բնավ չի նվազում: Այսպես, օրինակ, «ՀՀ ընտրական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքի (25.05.2016) 47-49-րդ հոդվածներով սահմանված են ընտրական հանձնաժողովներում վարչական վարույթի առանձնահատկությունները, ինչը ենթադրում է, որ այդ առանձնահատկություններից զատ, ընտրական հանձնաժողովները պետք է ղեկավարվեն Օրենքով:

2. Վարչարարության հասկացությունը և փոխհարաբերությունը վարչական վարույթի հետ

«Վարչարարություն» հասկացության բնորոշումը տրված է Օրենքի 3-րդ հոդվածի 2-րդ կետով. «Վարչարարություն՝ վարչական մարմինների արտաքին ներգործություն ունեցող գործունեությունը, որը եզրափակվում է վարչական կամ նորմատիվ ակտերի ընդունմամբ, ինչպես նաև գործողություն կամ անգործություն, որն անձանց համար առաջացնում է փաստական հետևանքներ»: Այսպիսով, որպեսզի օրենքի մեկնաբանությամբ վարչական մարմնի գործունեությունը գնահատվի որպես վարչարարություն, անհրաժեշտ է, որ այն առնվազն՝ ա) ունենա արտաքին ներգործություն, բ) եզրա-

փակվի վարչական կամ նորմատիվ ակտի ընդունմամբ, կամ իրականացվող գործողությունը (անգործությունը) անձանց համար առաջացնի փաստական հետևանքներ:

Այլ կերպ ասած, եթե գործադիր իշխանության որևէ մարմին իր գործունեության արդյունքում ընդունում է այնպիսի իրավական ակտ, որը բացառապես նախատեսված է տվյալ պետական համակարգի ծառայողների հետ առնչվող ներգերատեսչական հարաբերությունների համար և կարգավորում է ներկազմակերպական՝ կորպորատիվ հարաբերություններ, ապա այն չի կարող Օրենքի իմաստով համարվել վարչարարություն:

«Վարչարարություն» եզրույթը վարչական իրավունքի տեսության մեջ երբեմն օգտագործվում է ավելի լայն իմաստով. վերջինիս տակ նկատի է ունեցվում գործադիր իշխանություն իրականացնելիս վարչական մարմնի կամ գործադիր իշխանություն իրականացնելու դեպքում ցանկացած պետական մարմնի նաև այնպիսի գործունեությունը, որն ուղղված է նաև ներքին համակարգային խնդիրների լուծմանը, այդ թվում՝ ստորաբաժանումների ձևավորմանը, կադրային քաղաքականությանը, կանոնադրական խնդիրների իրագործմանը և այլն:

Ի դեպ, անհրաժեշտ է նկատել, որ օրենսդիրը «վարչական մարմին» եզրույթին տվել է տարածական մեկնաբանություն: Այսպես, Օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն, տվյալ հասկացությունն ունի հետևյալ իմաստը.

«ա) Հայաստանի Հանրապետության գործադիր իշխանության հանրապետական մարմիններ՝ Հայաստանի Հանրապետության նախարարություններ, ինչպես նաև Հանրա-

պետության ողջ տարածքում վարչարարություն իրականացնող պետական այլ մարմիններ.

բ) տարածքային կառավարման մարմիններ՝ մարզպետներ.

գ) տեղական ինքնակառավարման մարմիններ՝ համայնքի ավագանի և համայնքի ղեկավար»:

Վարչարարություն իրականացնող մարմինների կարգավիճակ կարող են ունենալ նաև դատախազները, դատավորները, Ազգային ժողովի պատգամավորները և այլք: Օրինակ, գլխավոր դատախազի կողմից որևէ դատախազի առնչությամբ սոցիալական ապահովության կամ հանրային ծառայության մասին օրենսդրության նորմերի կիրառման արդյունքում վարչական ակտ ընդունելը դասական իմաստով հանդիսանում է վարչարարություն: Այդպիսի դեպքերում դատախազը հանդես է գալիս ոչ թե որպես բացառապես դատախազին վերապահված սահմանադրական լիազորություններ, այլ օրենսդրությամբ վերապահված կարգով վարչարարություն իրականացնող պաշտոնատար անձ: Հիշյալ մարմիններն առանձին դեպքերում որպես վարչական մարմիններ են հանդես գալիս վերը նշված օրենսդրական հիմքով, ըստ որի՝ այդպիսիք են համարվում նաև Հանրապետության ողջ տարածքում վարչարարություն իրականացնող *պետական այլ մարմինները*:

Նկատենք, որ «վարչական մարմին» եզրույթը միջազգային իրավական փաստաթղթերում փոխկապակցվում է ոչ թե «վարչարարություն» իրականացնելու, այլ «վարչական ակտ» ընդունելու հետ. «Վարչական մարմիններն այն ինստիտուտները, ... հանրային իշխանության կենտրոնական և տարածքային այն մարմիններն են, որոնք օժտված են հանրային-

իրավական լիազորություններով և լիազորված են ընդունելու վարչական ակտեր (ընդգծումը մերն է)»²: Ուստի այս դեպքում օրենսդրությամբ կիրառվող «վարչարարություն» եզրույթը հարկ է ընկալել սահմանափակ իմաստով՝ նկատի ունենալով միայն վարչական ակտ ընդունելու գործառույթը:

Անդրադառնալով վարչական վարույթի և վարչարարության հարաբերակցության հարցին՝ հարկ է նկատել, որ Օրենքի իմաստով³ այդ ինստիտուտները փոխհարաբերվում են միմյանց այնպես, ինչպես մասը և ամբողջը, որի դեպքում վարչարարությունն առավել լայն իմաստ ունի: Վարչական վարույթը վարչարարության սոսկ այն մասն է, որն ուղղված է վարչական ակտ ընդունելուն, մինչդեռ վարչարարությունը, ինչպես արդեն ասվեց, կարող է արտահայտվել նաև այնպիսի գործողությամբ կամ անգործությամբ, որոնք անձանց համար առաջացնում են վարչական ակտով չուղեկցվող փաստական հետևանքներ: Բացի այդ, վարչարարության արդյունքում կարող են ընդունվել ոչ միայն անհատական, այլև նորմատիվ ակտեր, մինչդեռ վարչական վարույթը միտված է միայն վարչական ակտ ընդունելուն, որն անհատական ակտ է: Այս առնչությամբ նկատենք, որ միջազգային մի շարք փաստաթղթերի համաձայն, վարչական ակտ է համարվում ոչ միայն անհատական (ինչն ընդունված է հայրենական օրենսդրությամբ), այլև նորմատիվ ակտը:

² Տե՛ս, օրինակ, «Руководство по мониторингу административной юстиции, 2013 г., Опубликовано Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека (БДИПЧ), Miodowa 10 00-557 Warsaw Poland, (www.osce.org/odihr)». Էջ 24:

³ Տվյալ դեպքում նկատի ունենք հիշյալ օրենքի 3-րդ և 19-րդ հոդվածներում վարչարարության և վարչական վարույթի բնորոշման վերաբերյալ ամրագրված դրույթները:

3. Վարչական վարույթի և վարչարարության հիմնարար սկզբունքները

Վարչական վարույթի և վարչարարության հիմնարար սկզբունքները համակարգված տեսքով սահմանված են Օրենքի «Վարչարարության հիմնարար սկզբունքները» վերտառությամբ 2-րդ գլխի 4-12-րդ հոդվածներով, որոնց հիմքում ընկած են ՀՀ Սահմանադրության՝ պետական կառավարմանն առնչվող հիմնադրույթները: Ինչպես արդեն նշեցինք, վարչարարության հիմնարար սկզբունքները կիրառելի են վարչական վարույթի յուրաքանչյուր տեսակի դեպքում, իսկ վարույթի առանձին տեսակների մասին օրենքները չեն կարող որևէ կերպ սահմանափակել դրանք:

Օրենքով հիմնարար սկզբունքները ներկայացված են առանց վերապահումների, այսինքն՝ դրանք ամրագրված չեն որպես սոսկ տվյալ Օրենքի իմաստով և դրանով կարգավորվող վարչարարության առնչությամբ կիրառվող եզրույթներ: Բացի այդ, սկզբունքների ներքին տրամաբանությունն այնքան կուռ ու միաժամանակ ճկուն է, որ դրանցում արդեն իսկ նախատեսված են բոլոր հնարավոր նախապայմանները: Այսինքն՝ ընթացիկ օրենքներով որևէ սկզբունքային առանձնահատկություն սահմանելը ոչ միայն իրավաչափ չէ, այլև տրամաբանական չէ: Ինչևէ, այս հարցադրմանը կանդրադառնանք կոնկրետ սկզբունքները ներկայացնելիս:

Թերևս առաջին անգամ մեկ օրենսդրական ակտում համակարգված տեսքով ամրագրված են վարչարարության բոլոր հիմնարար սկզբունքները: Ընդ որում, դրանք կոչվում են «հիմնարար», որովհետև իրենց իրավական ու կիրառական նշանակությամբ հիրավի հանդիսանում են վարչարարության հիմնադրույթներ և կանխորոշում են մյուս իրավական նորմե-

րի ներքին բովանդակությունը: «Հիմնարար» եզրույթն ունի որոշակի իրավական իմաստ նաև այն կտրվածքով, որ այդպիսի սկզբունքները կանխորոշում են նաև վարչական վարույթի սկզբունքները և կիրառման պայմանները:

Հիմնարար սկզբունքների էությունը, կարգավորման առանցքը մարդու իրավունքների ու ազատությունների երաշխավորված պաշտպանությունն է. դրանք, վերջին հաշվով, միտված են հանրային իշխանության սահմանափակմանը: Ընդ որում, այդ սահմանափակումն ինքնանպատակ չէ, այլ հետապնդում է լիազորությունների այնպիսի շրջանակ, որը մի կողմից լիարժեք բավարար է արդյունավետ վարչարարություն իրականացնելու համար, մյուս կողմից՝ բացառում է վարչարարության շրջանակում որևէ անծի իրավունքների և ազատությունների խախտումը, այլ կերպ ասած՝ այդ սկզբունքների համակցությունը երաշխավորում է Սահմանադրությամբ ամրագրված պատշաճ վարչարարության իրավունքը:

Վարչարարության հիմնարար սկզբունքները ձևավորվել են երկարատև գործընթացների արդյունքում: Այդ նկատառումով դրանք մասամբ կարող են թվալ ոչ այնքան արդիական՝ հատկապես հաշվի առնելով այն փաստարկը, որ անձանցից տարաբնույթ փաստաթղթերի պահանջն աստիճանաբար նվազելու է՝ էլեկտրոնային կառավարման համակարգի ներդրմանը զուգընթաց: Սակայն, կարծում ենք, նույնիսկ այդ պարագայում ստորև ներկայացված սկզբունքների արդիականությունը չի բացառվում: Վերջին հաշվով, ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ և վարչական մարմին փոխհարաբերությունները չեն սահմանափակվում միայն փաս-

տաթղթեր կամ այլ տվյալներ ներկայացնելու կամ շրջանառության մեջ դնելու գործընթացով:

Օրինականությունը: Օրինականության սկզբունքը հիրավի համարվում է սկզբունքների սկզբունք, քանի որ մյուս սկզբունքները, ամրագրված լինելով օրենքով, արդեն իսկ դառնում են օրինականության սկզբունքի բաղադրիչ: Գործող օրենսդրությունում այս սկզբունքը ամրագրված է որպես օրենքների պահանջների կատարման պարտավորություն: Երբեմն էլ այս դրույթը լրացվում է օրենքի գերակայությունն ընդգծող որևէ դրույթով: Բացառություն չէ նաև Օրենքը, որի 4-րդ հոդվածի համաձայն.

«1. Վարչական մարմինները պարտավոր են հետևել օրենքների պահպանմանը:

2. Վարչական մարմինների լիազորությունները սահմանվում են օրենքով կամ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ իրավական այլ ակտերով»:

Սակայն իրավունքի տեսությունը, իրավամբ, առաջադրում է օրինականության սկզբունքի առավել ընդգրկուն բովանդակություն, մասնավորապես օրինականության սկզբունքը մեկնաբանվում է որպես նվազագույնը հետևյալ տարրերի միաժամանակյա ամբողջություն՝ ա) իրավունքի գերակայության սկզբունքին և բացառապես ժողովրդավարության չափանիշներին համահունչ օրենսդրության առկայություն, բ) հիշյալ բնույթի օրենսդրության կատարման պահանջ և գ) օրենսդրության պահանջների կատարման իրավական և կազմակերպչական երաշխիքների, այդ թվում՝ պատասխանատվության առկայություն:

Այլ կերպ ասած, օրինականության սկզբունքի ներքին պրամաբանությունը հիմնված է ոչ այնքան օրենքի գերակա-

յության, ինչպես երբեմն սխալմամբ ներկայացվում է, այլ իրավունքի գերակայության վրա: Առանց իրավունքի գերակայության, օրենքի գերակայությունը ոչ միայն կդառնա ինքնանպատակ, այլև կհակասի Սահմանադրության 1-ին հոդվածով ամրագրված իրավական պետության գաղափարին: Բացի այդ, օրենքի կատարման պահանջը չի կարող սահմանափակվել սոսկ հռչակագրային հարթությամբ, այն պետք է բովանդակի նաև իրական երաշխիքներ:

Հարկ է նաև անդրադառնալ վերը նշված հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված այն դրույթին, ըստ որի՝ վարչական մարմինների լիազորությունները սահմանվում են օրենքով կամ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ իրավական այլ ակտերով: Ի դեպ, օրինականության սկզբունքի խախտում, հետևաբար, հակաիրավական չեն կարող համարվել բոլոր այն գործողությունները (անգործությունը), որոնք կատարվում են ծայրահեղ անհրաժեշտության, անհրաժեշտ պաշտպանության կամ նմանաբնույթ այլ իրավիճակներում: Արտաքուստ այդ իրավիճակներում գտնվող իրավունքի սուբյեկտները, կարծես, խախտում են օրենսդրությունը, սակայն հենց օրենսդրությամբ են վերապահված այդպիսի իրավիճակներում համընդհանուր կանոններից շեղվելու իրավաչափ հիմքերը:

Կարևոր է նկատել, որ այս սկզբունքը պարտավորեցնում է ղեկավարվել ոչ միայն օրենքներով, այլև «այլ իրավական ակտերով», սակայն հարկ է ուշադրություն դարձնել մի շատ կարևոր վերապահման վրա. խոսքը ոչ թե ցանկացած, այլ այն իրավական ակտի մասին է, որը նախատեսված է օրենքով:

Այս սկզբունքը, ըստ էության, բխում է Սահմանադրությամբ ամրագրված նույնանուն սկզբունքից. «Պետական և տե-

ղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարելու միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով»: Այս դեպքում՝ «օրենքով լիազորված» եզրույթը հարկ է մեկնաբանել այն իմաստով, որ օրենքով նախատեսված դեպքերում իրավական ակտերով ղեկավարվելը ևս նշանակում է լիազորված լինել օրենքով: Պարզապես, օրենքով կարող են վերապահվել միայն այնպիսի լիազորություններ, որոնք բխում են Սահմանադրությունից և ոչ միայն չեն հակասում դրան, այլև միտված են դրա նորմերի կատարման երաշխավորվածությանը:

Ընդ որում, օրինականության սկզբունքն ունի նաև իրավական նախադրյալներ՝ հանձինս Հայ իրավունքի հուշարձանների: Այսպես, «Որոգայթ Փառացում» (1773, ք. Մադրաս, գլուխ 364) ամրագրված է եղել հետևյալ դրույթը. «Հայրապետը, նախարարը, եպիսկոպոսը, տանուտերը, քահանաները, երկրի իշխանավորները՝ ոչ ոք ոչ մեկին իրենց դիրքերին չվերաբերող հրաման չպետք է արձակեն և կամ ոչ ավելի, քան այն, որ ըստ յուրաքանչյուրի կարգի՝ տրվել է նրանց թե՛ եկեղեցու և թե՛ հայոց տան կողմից»⁴:

Ձևական պահանջները չարաշահելու արգելքը: Սա չափազանց կարևոր սկզբունք է և ունի կիրառական մեծ նշանակություն. գործնականում վարչարարություն իրականացնելիս ձևական պահանջների պահպանման պատրվակով հաճախ են ստեղծվում բյուրոկրատական անհարկի քաշքշուկներ: Որպես կանոն, դրանք ուղեկցվում են կոռուպցիոն ռիսկերով: Ձևական պահանջները չարաշահելու արգելքը համահունչ է Սահմանադրությամբ ամրագրված պատշաճ վարչա-

⁴ Տե՛ս <http://www.digilib.am/book/194/B6>:

րարության իրավունքին: Այս սկզբունքը պահպանելու համար պաշտոնյաները պետք է լինեն ոչ միայն բարեխիղճ, այլև արհեստավարժ, քանզի միայն բանիմացությունը հնարավորություն կտա կոնկրետ իրավիճակում պարզելու, թե տվյալ պահանջը կարող է ձևական դիտարկվել, թե՛ ոչ:

Այս սկզբունքը, մեր համոզմամբ, գիտագործնական հարթությամբ անհրաժեշտ խորությամբ բացահայտված չէ, քանզի դեռևս տրված չէ այնպիսի հասկացությունների մեկնաբանությունը, ինչպիսիք են «ձևական պահանջները», «պարտականությունները բովանդակային առումով կատարված լինելը» և այլն: Խոսքը Օրենքի 5-րդ հոդվածով ամրագրված դրույթների մասին է. «Վարչարարություն իրականացնելիս վարչական մարմնին արգելվում է միայն ձևական պահանջների պահպանման նպատակով անձանց ծանրաբեռնել պարտականություններով կամ մերժել նրանց որևէ իրավունք տրամադրելը, եթե նրանց վրա դրված պարտականությունները բովանդակային առումով կատարված են»:

Այսպիսով, ձևական պահանջները ոչ թե ընդհանրապես անտեսվում են, այլ դրանցով առաջնորդվելն է արգելվում այն դեպքում, երբ անձինք բովանդակային չափանիշներով իրենց պարտականությունները կատարած են լինում: Այլ կերպ ասած, ձևական պահանջները պարտադիր են այնչափով և այն դեպքում, որչափով և երբ դրանք հնարավորություն են տալիս արձանագրելու պարտականությունների՝ բովանդակային իմաստով կատարման փաստը:

Ինչ վերաբերում է «ձևական պահանջ» հասկացության բովանդակությանը, ապա վերջինիս շրջանակները հստակ պատկերացնելու համար հարկ է նկատի ունենալ, որ ոչ մի պարագայում ձևական չեն կարող համարվել այն պահանջները,

րը, որոնք օրենսդրությամբ միանշանակ ներկայացվում են վարչական վարույթին ու վարչարարությանը, և որոնց անտեսումը կարող է նրանց գործողությունների արդյունքները ոչ իրավաչափ ճանաչելու հիմք հանդիսանալ: Վերջին հաշվով, նկատենք, որ անձանց ներկայացվող պահանջները երբեմն նույնական են վարչական վարույթին ու վարչարարությանը ներկայացվող պահանջներին: Օրինակ՝ գրավոր վարչական ակտին ներկայացվող պահանջների մեծ մասը չի կարող կատարվել, եթե դրանում թերանան նաև այն անձինք, որոնց դիմումի հիման վրա է հարուցվել վարույթը: Այսպես, գրավոր վարչական ակտում անհրաժեշտ է ամրագրել բոլոր էական փաստական և իրավական հանգամանքները, որոնք վարչական մարմնին հիմք են տալիս ընդունելու համապատասխան որոշում: Այդ փաստական հանգամանքների վերաբերյալ տեղեկատվությունը ներկայացնելու պարտականությունը հաճախ դրված է անձանց վրա, ուստի այդպիսի տեղեկատվության բացակայությունը կամ էական թերությունը չի կարող համարվել ձևական պահանջ, քանի որ դրա անտեսման արդյունքում վարչական ակտը կճանաչվի ոչ իրավաչափ, ինչը երբեմն կարող է ուղեկցվել հենց անձի իրավունքների ոտնահարմամբ: Այսպիսով, ձևական պահանջները չարաշահելու արգելքը պետք է բացառապես բխի անձի շահերից, ոչ թե վատթարացնի վերջինիս վիճակը:

Կարծում ենք, առավել պարզ է պարտականությունները բովանդակային առումով կատարված լինելու հարցը: Պարտականությունները բովանդակային առումով կարող են կատարված համարվել, եթե վարչարարության կամ վարչական վարույթին ներկայացվող պահանջները սպառիչ կատարված են և առկա են բավարար հիմքեր՝ որոշում կայացնելու կամ

համապատասխան գործողություն իրականացնելու համար: Օրինակ, վարչական մարմինն պարտադիր պետք է ներկայացնել յուրաքանչյուր աշխատակցի աշխատանքային ստաժի վերաբերյալ տեղեկանք, սակայն ներկայացվել է մեկ ընդհանուր տեղեկանք՝ բոլոր աշխատակիցների ստաժների մասին նշումով:

Ասվածը մեկ անգամ ևս հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ սկզբունքային նշանակություն ունի նաև վարչական մարմինների կողմից ձևական պահանջների խախտմամբ ընդունված իրավական ակտերի իրավաչափության հարցը: Ձևական պահանջները չարաշահելու արգելքը բնավ բավարար հիմք չէ, որպեսզի, օրինակ, այդ պահանջների անտեսմամբ ընդունված վարչական ակտը չճանաչվի ոչ իրավաչափ: Այլ կերպ ասած, Օրենքը բովանդակում է ներքին հակասություն. մի կողմից՝ ձևական պահանջները չարաշահելու արգելքը հարկադրում է վարչական մարմիններին անտեսելու դրանց անհրաժեշտությունը, մյուս կողմից՝ դրանց անտեսումը կարող է իրավական ակտի յուրովի մեկնաբանության արդյունքում հանգեցնել վարչական ակտը ոչ իրավաչափ ճանաչելուն: Ասվածը չի վերաբերում վստահության իրավունքի հենքով ընդունված ոչ իրավաչափ վարչական ակտին (Օրենքի 63-րդ հոդվածի 3-4-րդ մասեր):

Նկատենք նաև, որ քաղաքացիական և վարչական դատավարությունում ընդունված է բոլորովին այլ չափանիշ, մասնավորապես սոսկ ձևական պահանջների խախտմամբ, ըստ էության, ճիշտ դատական ակտը չի կարող բեկանվել: Կարծում ենք, որ նույն այս չափանիշի կիրառումը առավել տրամաբանական է հենց վարչարարության դեպքում:

Հավելենք, որ այս և բոլոր մյուս սկզբունքները վերաբերելի են բացառապես վարչական մարմինների կողմից վարչարարություն իրականացնելիս, ուստի տեղին չեն այն օրինակները, որոնք բերվում են վարչական մարմին չհանդիսացող կազմակերպությունների գործունեությունից⁵:

Ինչևէ, անհարկի չարաշահումներից և տարընկալումներից խուսափելու համար, կարծում ենք, հարկ է վարչական մարմիններում մշակել և կիրառման մեջ դնել համապատասխան մեթոդական ուղեցույցներ:

Հայեցողական լիազորությունները սահմանափակելը: Ի տարբերություն մյուս սկզբունքների՝ այս սկզբունքի իրավական բաղադրատարրերի մեկնաբանությունը տրված է նաև օրենքով: Այսպես, Օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով, նախ, տրվում է հայեցողական լիազորության բնորոշումը. «Հայեցողական լիազորությունն օրենքով վարչական մարմինն վերապահված իրավունք է ընտրելու մի քանի հնարավոր իրավաչափ լուծումներից մեկը»: Հարկ է նկատել, որ հնարավոր իրավաչափ լուծումները բնավ պարտադիր չէ, որ սպառիչ ամրագրված լինեն օրենսդրությամբ, պարզապես իրավական լուծումը պետք է բխի օրենսդրությունից, չհակասի դրա դրույթներին, ինչը հայեցողության բնորոշ հատկանիշն է:

Նույն հոդվածի հաջորդ մասով օրենսդիրն արդեն ամրագրում է այն շրջանակները, որոնք սահմանափակում են

⁵ Այսպես, դպրոցի տնօրինության կողմից երկվորյակ եղբայրների համար առանձին բժշկական տեղեկանք ներկայացնելու օրինակը զուտ ձևական տեսանկյունից տրամաբանական է, սակայն այն վերաբերում է հանրային նշանակություն ունեցող կազմակերպությանը, բայց ոչ վարչական մարմնի գործունեությանը՝ «Հարցեր և պատասխաններ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի վերաբերյալ (Երրորդ լրամշակված հրատարակություն)».- Եր., «Տիգրան Մեծ», 2015, էջ 31:

հայեցողական լիազորությունները. «Հայեցողական լիազորություն իրականացնելիս վարչական մարմինը պարտավոր է առաջնորդվել մարդու և քաղաքացու՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության անհրաժեշտությամբ, նրանց իրավահավասարության, վարչարարության իրականացման համաչափության և կամայականության արգելքի սկզբունքներով, ինչպես նաև հետապնդել օրենքով կանխորոշված այլ նպատակներ»:

Անդրադառնալով հայեցողական լիազորությունների սահմանափակման սկզբունքին՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ Օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված վարչական մարմնի հայեցողական լիազորության հասկացությունից հետևում է, որ՝

1) հայեցողական լիազորությունը պետք է վարչական մարմնին վերապահված լինի օրենքով,

2) հայեցողական լիազորությունը հանգում է մի քանի լուծումներից մեկն ընտրելու և այն իրացնելու՝ վարչական մարմնի հնարավորությանը,

3) վարչական մարմնի կողմից ընտրվող և իրացվող բոլոր լուծումները պետք է լինեն իրավաչափ. վարչական մարմինը չի կարող ընտրել որևէ լուծում, որը դուրս է հայեցողական լիազորությունների՝ օրենքով սահմանված շրջանակներից և ուղղված չէ օրենքով հետապնդվող նպատակներին:

Վճռաբեկ դատարանը նույն որոշմամբ փաստել է, որ իրավական պետությունում պետաիշխանական լիազորություններով օժտված բոլոր սուբյեկտներին վերապահված հայեցողական լիազորությունները կարող են գործադրվել միայն իրավունքի սահմաններում: Հետևաբար հայեցողական վար-

չարարությունը ևս կաշկանդված, սահմանափակված է իրավունքով⁶:

Ամփոփելով հիշյալ սկզբունքի իրավական հիմքերը՝ կարող ենք առանձնացնել հետևյալ բաղադրիչները՝ ա) հայեցողական է համարվում միայն օրենքով նախատեսված լիազորությունը, բ) հայեցողական լիազորություն իրականացնելիս, վարչական մարմինը կարող է ընտրել օրենքով առավել իրավաչափ տարբերակը, գ) առավել իրավաչափ է համարվում այն տարբերակը, որը առավել լիարժեք է համապատասխանում մարդու և քաղաքացու՝ Սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության անհրաժեշտությանը, դ) հայեցողական լիազորությունը պետք է համահունչ լինի մարդկանց իրավահավասարության, վարչարարության իրականացման համաչափության և կամայականության արգելքի սկզբունքներին, ինչպես նաև օրենքով կանխորոշված այլ նպատակներին:

Բոլոր դեպքերում հայեցողության սահմանափակման սկզբունքի մասին կարելի է խոսել միայն այն դեպքում, երբ ընտրության համար առաջադրված բոլոր լուծումներն էլ իրավաչափ են, ոչ մի պարագայում չի կարող հայեցողական համարվել այն լիազորությունը, որի շրջանակում լուծումներից միայն մեկն է իրավաչափ: Օրինակ, լիցենզիա հատկացնելու որոշումը և լիցենզիա հատկացնելը մերժելու մասին որոշումը չեն կարող միաժամանակ դիտարկվել որպես իրավաչափ լուծումներ, քանզի որևէ հիպոթետիկ իրավիճակում դրանցից միայն մեկը կարող իրավաչափ համարվել:

⁶ Տե՛ս «Նատալի Ֆարմ» ՍՊԸ-ն ընդդեմ ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի թիվ ՎԴ/Ե329/05/12 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 22.04.2015թ. որոշումը:

Ասվածի համատեքստում կարող է հարց ծագել. կարո՞ղ է հայեցողական համարվել նաև այն լիազորությունը, որն անմիջականորեն ամրագրված չէ որևէ օրենքով: Հարկ է նկատել, որ «օրենքով վերապահված» արտահայտությունից բխում է, որ այդպիսին կարող է համարվել նաև այն լիազորությունը, որը ձևակերպված չէ, սակայն բխում է օրենքից և միաժամանակ համապատասխանում է վերը նշված բոլոր պահանջներին:

Ընդհանրապես հայեցողական լիազորությունների առնչությամբ ձևավորվել է անհարկի ու անհիմն բացասական դիրքորոշում: Հայեցողական լիազորությունն ինքնին բացասական երևույթ չէ, ավելին՝ այն հնարավորություն է տալիս վարչական մարմիններին գործելու առավել ճկուն ու ստեղծագործական ոճով, բացահայտելու պաշտոնյաների մասնագիտական ու գործնական ունակությունները, բարձրացնելու նրանց պատասխանատվությունը և այլն: Բացասականը տվյալ դեպքում այդ լիազորությունների չարաշահումն է, և սահմանափակումները բացառապես միտված են այդ երևույթի չեզոքացմանը:

Կամայականության արգելքը: Կամայականության արգելքի սկզբունքը սերտորեն փոխկապակցված է նախորդ սկզբունքի հետ և լրացնում է այն: Կամայականության արգելքի տակ օրենսդիրը նկատի է ունեցել հետևյալը. «Վարչական մարմիններին արգելվում է անհավասար մոտեցում ցուցաբերել միատեսակ փաստական հանգամանքների նկատմամբ, եթե առկա չէ դրանց տարբերակման որևէ հիմք: Վարչական մարմինները պարտավոր են անհատական մոտեցում ցուցաբերել էապես տարբեր փաստական հանգամանքների նկատմամբ» (Օրենքի 7-րդ հոդված):

Կամայականության արգելքի սկզբունքը պարտավորեցնում է հայեցողական լիազորություն իրականացնել միայն այն ձևով, ինչ ձևով այն արդեն իսկ իրականացվել է նախկինում միանման դեպքերում, այսինքն՝ նախապատվությունը տրվում է միանման դեպքերում միատեսակ ձևով լիազորություն իրականացնելուն, ինչը իրավահավասարության կարևորագույն իրավական երաշխիք է: Անընդունելի և իրավաչափ չէ այնպիսի վարչարարությունը, որի դեպքում հայեցողական (և ոչ միայն) լիազորությունը բացահայտ իրականացվում է խիստ ընտրանքային սկզբունքով՝ կախված կոնկրետ անձի ինքնությունից, և հանգեցնում խտրական վերաբերմունքի:

Կամայականության արգելքի սկզբունքի խախտման գործնական օրինակ կարող է լինել հետևյալ իրավիճակը. համայնքի ղեկավարը, օրինականացնելով որոշակի տարածքում միատեսակ փաստական հանգամանքներով բնորոշվող ապօրինի կառուցված տները, միայն երկուսի առնչությամբ է կայացնում դրանք քանդելու մասին որոշում՝ պատճառաբանելով, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինն ունի նաև այդպիսի հայեցողական որոշում կայացնելու լիազորություն: Այս դեպքում, տեղական ինքնակառավարման մարմինը պարտավոր է ոչ թե մատնանշել իր հայեցողական լիազորության հնարավոր լուծումները, այլ ելակետ ընդունել այն, որ եթե տվյալ տարածքում ապօրինի կառույցները համապատասխանում են ճարտարապետա-շինարարական նորմերին և չեն խախտում այլոց իրավունքները, ապա անվերապահ ենթակա են օրինականացման:

Նշված կանոնից թույլատրվում է միայն մեկ բացառություն. «Վարչական մարմինն այդ սահմանափակումից կարող է հրաժարվել, եթե գերակա շահի առկայության պատճառով

նա հետագայում մտադիր է մշտապես ընդունել մեկ այլ հայեցողական որոշում» (Օրենքի 7-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Ըստ էության, սա հարաբերական բացառություն է, քանի որ այն դարձյալ վարչական մարմնից պահանջում է իրականացնել միատեսակ վարչարարություն: Գերակա շահի առկայություն կարող է դիտարկվել, օրինակ, որևէ վարչական իրավախախտման տարածվածության կտրուկ աճը կամ նվազումը և այլն:

Այսպիսով, օրենսդիրը կամայականությանը, որը նախկինում լայն կիրառում է ունեցել, հիմնականում, քաղաքական և հրապարակախոսական փաստաթղթերում և աղբյուրներում, տվել է իրավական նշանակություն և բնորոշում, մասնավորապես այդպիսին է համարվում միատեսակ դեպքերում՝ կախված անձանց ինքնությունից, ինչ-ինչ շարժառիթներով տարբերակված ձևով հայեցողական լիազորություն իրականացնելը:

Կամայականություն, ըստ էության, հնարավոր է դրսևորել հայեցողական լիազորություններ իրականացնելիս, ինչն էլ նկատի ունենալով՝ օրենսդիրը որպես հայեցողական լիազորությունը սահմանափակելու սկզբունքի բաղադրիչ է ամրագրել նաև կամայականության արգելքի սկզբունքը (Օրենքի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Ինչպես արդեն նկատել ենք, վարչարարության սկզբունքները կազմում են մեկ միասնական համակարգ, որպիսի պարագայում անգամ տեսականորեն դժվար է լինում դրանք լիարժեք սահմանազատել միմյանցից, քանի որ յուրաքանչյուր սկզբունք այս կամ այն չափով բովանդակում է այլ սկզբունքների բաղադրատարրեր:

Վարչարարության համաչափությունը: Այս սկզբունքի օրենսդրական բնորոշումը հետևյալն է. «Վարչարարությունը

պետք է ուղղված լինի Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ և օրենքներով հետապնդվող նպատակին, և դրան հասնելու միջոցների պետք է լինեն պիտանի, անհրաժեշտ և չափավոր» (Օրենքի 8-րդ հոդված): Նշված սկզբունքի սահմանադրական հիմքը Սահմանադրության 78-րդ հոդվածով ամրագրված համաչափության սկզբունքն է, որն առավել լայն իմաստ ունի և ընդգրկում է հանրային իշխանության բոլոր ճյուղերի գործունեությունը, բացի այդ, վերաբերում է բացառապես հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման ասպեկտներին: Ընդ որում, սահմանափակման հիմքում դրված է Սահմանադրությամբ ամրագրված նպատակին հասնելու անհրաժեշտությունը: Ինչ վերաբերում է վարչարարության համաչափության սկզբունքին, ապա այն վերաբերում է վարչարարության շրջանակում իրացվող բոլոր իրավունքներին և ազատություններին: Բացի այդ, այս սկզբունքի համաձայն, հարկ է դեկլարվել ոչ միայն Սահմանադրությամբ, այլև օրենքներով հետապնդվող նպատակներով:

Համաչափության սկզբունքը հավասարապես վերաբերում է վարչարարության արդյունքում ընդունվող ինչպես վարչական ակտերին, այնպես էլ ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերին:

Այս սկզբունքից բխում է, որ վարչարարություն իրականացնելիս յուրաքանչյուր միջոց պետք է ուղեկցվի բացառապես այնպիսի վերապահումներով, որոնք թելադրված կլինեն դրա *պիտանիության, անհրաժեշտության և չափավորության* պահանջներով: Այլ կերպ ասած, վարչարարություն իրականացնելիս վարչական մարմինը կարող է սահմանափակել անձանց իրավունքները միայն այն շրջանակներում և հիմքե-

րով, որոնք նախատեսված են օրենսդրությամբ: Բացի այդ, Սահմանադրությամբ և օրենքով նախատեսված նպատակներին հասնելու համար վարչական մարմինը պարտավոր է նախապատվությունը բացառապես տալ այնպիսի միջոցների, որոնք համահունչ են տվյալ իրավիճակին, չեն հանգեցնում անհարկի բացասական հետևանքների, այդ թվում՝ անձանց իրավունքների անհիմն ոտնահարման և վարչական ռեսուրսների անտեղի կորստի: Օրինակ, որևէ դիմադրություն ցույց չտվող և անզեն անձի բերման ենթարկելու համար իրավաչափ չի կարող լինել առնվազն մի զինված ջոկատ առանձնացնելը:

Վերը նշված երեք պահանջների միաժամանակյա առկայությունն անհրաժեշտ է: Այսպես, եթե հատուկ պահպանվող տարածք անձի մուտքի անվտանգությունն ապահովելու տեսանկյունից վերջինիս խուզարկությունը կարող է պիտանի, անգամ անհրաժեշտ դիտարկվել, ապա չի կարող չափավոր համարվել, քանզի տվյալ իրավիճակում բավարար է սոսկ անձի և նրա իրերի զննությունը:

Վարչարարության համաչափության սկզբունքի շրջանակներում գործելը կարող է վկայել ինչպես բարձր մասնագիտական պատրաստվածության, այնպես էլ վարչական մարմինների համակարգում անհրաժեշտ բարոյահոգեբանական մթնոլորտի առկայության մասին:

Հիշյալ սկզբունքի խախտումները գնահատելը ևս բարդ խնդիր է, քանզի յուրաքանչյուր դեպքում պետք է ցուցաբերվի անհատական մոտեցում, իրավիճակի համարժեք վերլուծություն և այլն: Հարկ է նկատել, որ խոսքը բացառապես վարչարարություն իրականացնելիս կիրառվող միջոցների համաչափության մասին է: Օրինակ, եթե վարույթ իրականացնելիս

անհրաժեշտ է պարզել տվյալ կազմակերպությունում աշխատակիցների փաստացի թվաքանակը, ապա դրա համար պետք է ընտրվեն այնպիսի միջոցներ, որոնք չեն ուղեկցվի բազմաթիվ տեսուչների կողմից աշխատակիցներից յուրաքանչյուրից անհիմն բացատրություններ վերցնելով, խնդրի հետ անմիջական կապ չունեցող փաստաթղթերի ուսումնասիրությամբ ու փորձաքննությամբ և այլն:

Առավելագույնի սկզբունքը: Առավելագույնի սկզբունքը ևս փոխկապակցված է վարչարարության մյուս հիմնարար սկզբունքների հետ և դրանց հետ միասին կազմում է միասնական համակարգ, սակայն վերջինիս կապը սերտ է, հատկապես ձևական պահանջները չարաշահելու արգելքի հետ: Առավելագույնի սկզբունքը իրավունքի տեսությունում ճանաչվում է որպես իրավունքի հիմնարար սկզբունք, ինչը համահունչ է հոմեական իրավունքում ընդունված «a maiore ad minus» սկզբունքին:

Օրենսդրությամբ այդ սկզբունքն ամրագրված է հետևյալ կերպ.

«1. Վարչական մարմիններն իրավունք չունեն անձանցից պահանջել կատարելու այնպիսի գործողություններ, որոնք արդեն իսկ կատարվել են այդ անձանց կողմից այլ գործողությունների շրջանակներում կամ էլ իրենց բովանդակությամբ ներառվում են կամ կարող են ներառվել այդ շրջանակներում:

2. Եթե անձանց կողմից վարչական մարմիններ ներկայացված փաստաթղթերը (տվյալները, տեղեկությունները) իրենց մեջ բովանդակային առումով ներառում են անհրաժեշտ այլ փաստաթղթերի բովանդակություն, ապա վերջին-

ներս այլևս չեն կարող պահանջվել լրացուցիչ կամ առանձնացված ծնով:

3. Եթե վարչական մարմինների կողմից անձանց տրված թույլտվությունները բովանդակային առումով ներառում են այլ թույլտվություններ, ապա դրանք նույնպես համարվում են տրված» (Օրենքի 9-րդ հոդված):

Նկատի ունենալով, որ օրենսդիրն այս դեպքում բավականին հանգամանալից է ամրագրել նշված սկզբունքը, հավելենք միայն, որ խոսքը բնավ չի վերաբերում կոնկրետ վարչական մարմին ուղղված փաստաթղթերին: Իրավաչափ կարող է համարվել նաև սահմանված կարգով տրված այն փաստաթուղթը, որը բովանդակային առումով ուղղված է այլ վարչական մարմնին, սակայն պարունակում է տեղեկատվություն, որը վերաբերում է նաև տվյալ վարչական մարմնի կողմից իրականացվող վարույթին: Գործնականում վարչական մարմինները երբեմն շարունակում են այն անհիմն գործելաոճը, երբ պահանջում են, որ ներկայացված տեղեկանքում հատուկ նշված լինի, որ այն տրվում է ներկայացնելու հենց այդ վարչական մարմնին, մինչդեռ առավել տրամաբանական է, երբ տեղեկանքում ընդհանրապես որևէ նշում չի արվում, թե որ մարմին ներկայացնելու համար է այն տրվում: Այս դեպքում բացառություններ կարող են սահմանվել միայն օրենսդրությամբ:

Հավաստիության կանխավարկածը (Օրենքի 10-րդ հոդված): Հավաստիության կանխավարկածն առանձնանում է ակնհայտ մեծ գործնական նշանակությամբ: Ընդ որում, այդ սկզբունքի արժեքը նկատվում է բոլոր այն դեպքերում, երբ անձինք ներկայացնում են փաստաթղթեր, որոնց արժանահավատությունը պարզելու համար վարչական մարմիններից

պահանջվում են որոշակի ջանքեր: Հավաստիության կանխավարկածի սկզբունքի համաձայն, անձի կողմից *սահմանված ընթացակարգով* ներկայացված վարչարարությանն առնչվող ցանկացած տվյալ բոլոր դեպքերում համարվում է հավաստի, քանի դեռ վարչական մարմինը հակառակը չի ապացուցել: Նկատենք, որ խոսքը վերաբերում է ոչ թե բանավոր կամ գրավոր ցանկացած, այլ օրենքով նախատեսված տեղեկատվությանը: Օրինակ, եթե մաքսային մարմին ներկայացվում են ապրանքի մաքսային արժեքի վերաբերյալ օրենքով նախատեսված փաստաթղթեր, ապա մաքսային մարմինն իրավասու չէ կիրառելու, այսպես կոչված, հսկիչ գներ: Եթե մաքսային մարմին ներկայացված փաստաթղթերը կասկածելի են թվում, ապա ինքն է պարտավոր ապացուցել դրանց ոչ իրավաչափ լինելը:

Առանձին դեպքերում, հավաստիության կանխավարկածի սկզբունքի ուժով անձը կարող է բավարարվել որևէ իրավաբանական փաստի առնչությամբ հայտարարություն ներկայացնելով: Օրինակ, եթե անձը հայտարարում է, որ սեփականության իրավունքով կամ տիրապետման իրավազորությամբ իրեն հանձնված միջոցներով վարչական խախտումը կատարվել է երրորդ անձի կողմից, ապա այդ հայտարարությունը դիտարկվում է հավաստի, քանի դեռ վարչական մարմինը հակառակը չի հիմնավորել: Ընդ որում, բոլոր այն դեպքերում, երբ խախտումը կատարելու հետ առնչություն չունենալու պարտականությունը դրվում է կասկածյալի վրա, այդպիսի կարգավորումն աղերսներ ունի սահմանադրականության հետ:

Վարչական մարմինը չի կարող ներկայացված տվյալների հավաստիությունը պարզելու համար պահանջել այնպիսի

փաստաթղթեր կամ լրացուցիչ տեղեկություններ, որոնք նախատեսված չեն օրենքով: Հիմնավոր կասկածի դեպքում վարչական մարմինն ինքն է պարտավոր ինքնուրույն միջոցներ ձեռնարկել տվյալների հավաստիությունը պարզելու համար:

Վարչական մարմիններ ներկայացված կեղծ տեղեկատվության համար անձը կարող է ենթարկվել վարչական կամ քրեական պատասխանատվության, ինչը պայմանավորված կլինի արարքի կազմի սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ կողմերով:

Տնտեսավարությունը: Տնտեսավարության սկզբունքը փոխլրացնում է վարչարարության համաչափության սկզբունքին. «Վարչական մարմինն իր լիազորություններն իրականացնելիս պարտավոր է գործել այնպես, որպեսզի առանց իր լիազորությունների կատարմանը վնասելու՝ առավել սեղմ ժամկետում, առավել բարենպաստ արդյունքի հասնելու համար ապահովի իր տնօրինմանը հանձնված միջոցների առավել արդյունավետ օգտագործումը» (Օրենքի 11-րդ հոդված): Իհարկե, այս դեպքում խոսքը անձանց իրավունքների սահմանափակման մասին չէ, սակայն չպետք է անտեսել, որ վարչական մարմինների տնտեսավար գործելաոճն անմիջականորեն շոշափում է անձանց նյութական շահերը, քանի որ վարույթի մասնակիցները սահմանված կարգով ստանձնում են վարչական ծախսերը փոխհատուցելու պարտականություն:

Այս սկզբունքն ունի գործնական մեծ նշանակություն՝ նաև կառավարման արդյունավետության տեսանկյունից. անհիմն ծախսերն ու տարաբնույթ այլ ներդրումները վկայում են այն մասին, որ առնվազն բացակայում են արդյունավետ վարչարարություն իրականացնելու ունակությունները: Վարչական

մարմնի նախաձեռնությամբ վարչական վարույթի հարուցումից մինչև վարչական ակտն ընդունելու միջև ընկած ժամանակահատվածը երեք օրից պակաս լինելու դեպքում վարչական մարմնի՝ վարույթի հարուցման մասին վարույթի մասնակիցներին ծանուցելու պարտականություն չունենալու օրենսդրական կարգավորումը, օրինակ, Վճռաբեկ դատարանի կողմից գնահատվել է համահունչ վարչարարության համաչափության և տնտեսավարության սկզբունքներին: Ըստ Վճռաբեկ դատարանի՝ այն նպատակ է հետապնդում վարչարարությունն իրականացնել վարչական մարմնի տիրապետման ներքո գտնվող միջոցների չափավոր և արդյունավետ օգտագործմամբ⁷:

Վարչարարության տնտեսավարման սկզբունքը բնավ ներգերատեսչական խնդիր չէ. այն շոշափում է ինչպես կոնկրետ վարչարարությունում ընդգրկված անձի, այնպես էլ ողջ հանրության օրինական շահերը, ընդ որում, առաջին դեպքում խոսքը վարչական ծախսերի, իսկ երկրորդ դեպքում՝ հարկերի արդյունքում ձևավորված բյուջետային միջոցների շահավետության մասին է:

Տնտեսավարությունը ոչ մի պարագայում չպետք է խոչընդոտի պատշաճ վարչարարության իրականացմանը, որևէ կերպ չպետք է խաթարի վարչարարության արդյունավետությունը, այն պետք է կիրառվի միայն այն չափով, որպեսզի մի կողմից բացառվի միջոցների անհարկի վատնումը, մյուս կողմից՝ չվտանգվեն վարչարարության շահերը:

⁷ Տե՛ս Տիգրան Ղազարյանն ընդդեմ ՀՀ կառավարության առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի Գյումրու տարածքային հարկային տեսչության թիվ ՎԴ5/0084/05/14 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 20.07.2017թ. որոշումը:

Վերջում հավելենք, որ հիշյալ սկզբունքները սպառիչ չեն և չեն կարող արգելք հանդիսանալ վարչարարության այլ սկզբունքներ կիրառելու համար, որպիսի հանգամանքը նախատեսված է նաև Օրենքով (12-րդ հոդված):

4. Գործերի ենթակայությունը, վարչական մարմինների փոխօգնությունը

Վարչական մարմիններին գործերի ենթակայությանն ու վարչական մարմինների փոխօգնությանն առնչվող հարաբերությունները կարգավորված են Օրենքի «Գործերի ենթակայությունը վարչական մարմիններին, վարչական մարմինների փոխօգնությունը» վերտառությամբ 3-րդ գլխում գետեղված 13-18-րդ հոդվածներով:

Գործերի ենթակայությունը որոշվում է տարածքային, ինչպես նաև առարկայական հիմքերով, որոնցից յուրաքանչյուրը ևս ունի իր ենթահիմքերը (Օրենքի 13-րդ հոդված): Մասնավորապես, տարածքային ենթակայության որոշման համար օրենսդիրը, կախված վարչարարությանն առնչվող կոնկրետ իրավահարաբերության բնույթից, իրավական նշանակություն է տալիս այնպիսի հանգամանքների, ինչպիսիք են՝ անշարժ գույքի գտնվելու վայրը, իրավաբանական անձի կամ անհատ ձեռներեցի գործունեության վայրը, անձի հաշվառման կամ մշտական բնակության վայրը և այլն:

Օրենսդիրն անդրադարձել է նաև այն իրավիճակին, երբ որևէ հարցի լուծումը միաժամանակ վերապահված է մի քանի վարչական մարմինների իրավասությանը. այս դեպքում *իրավասու է համարվում այն մարմինը, որին դիմել է անձը կամ որի նախաձեռնությամբ պետք է լուծվի այդ հարցը:*

Ի դեպ, չպետք է կարծել, թե նշված այլընտրանքային իրավիճակը պայմանավորված է բացառապես անկատար օրենսդրությամբ, մասնավորապես միմյանց կրկնող կամ միմյանց հակասող իրավական ակտերի առկայությամբ: Վերջին հաշվով, չի բացառվում, որ զուտ փաստական հանգամանքների բերումով միևնույն վարչական գործը միաժամանակ ենթակա լինի մի քանի վարչական մարմինների: Օրինակ, նշված 13-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Իրավաբանական անձին կամ անհատ ձեռնարկատիրոջը որևէ իրավունք վերապահելը կամ նրա վրա որևէ պարտականություն դնելը վերապահվում է այն վարչական մարմնի իրավասությանը, որի տարածքում իր գործունեությունն իրականացնում է իրավաբանական անձը կամ անհատ ձեռնարկատերը»: Ավելի քան ակնհայտ է, որ միևնույն իրավաբանական անձը հաճախ կարող է գործունեություն իրականացնել մի քանի վարչական մարմինների տարածքում: Ընդ որում, հաճախ գրեթե անհնար է լինում հստակեցնել, թե որ վայրում է գործունեությունը առավել մեծ ծավալ կազմում:

Միևնույն ժամանակ, անհարկի այլընտրանքային ենթակայությունը հաճախ հետևանք է նաև անկատար օրենսդրության, մասնավորապես այնպիսի իրավական կարգավորումների, երբ տարբեր վարչական մարմինների վերապահվում են նույնական լիազորություններ և գործառույթներ:

Գործերի ենթակայության կանոններից շեղումներ են թույլատրվում անմիջականորեն սպառնացող վտանգի կամ վնասի առաջացման դեպքում: Մասնավորապես, այդ իրավիճակում իրավասու է համարվում այն վարչական մարմինը, որի տարածքում առաջացել է այդ իրավիճակներով պայմանավորված համապատասխան գործողություններ կատարելու

կամ որոշումներ ընդունելու անհրաժեշտությունը, իսկ անհնարինության դեպքում իրավասու է համարվում այն վարչական մարմինը, որի տարածքին հարում է այդ տարածքը, եթե օրենքով այլ բան նախատեսված չէ:

Վարչարարության հատուկ օրենքներով կարող են սահմանվել Օրենքով ամրագրված ընդհանուր կանոններից տարբերվող այլ կանոններ:

Նշված 13-րդ հոդվածով առավել հանգամանորեն է կարգավորված անշարժ գույքի առնչությամբ գործերի ենթակայության հարցը, ինչի պայմանավորված է ինչպես դրանց լայն շրջանակով, այնպես էլ որոշակիություն ապահովելու հնարավորությամբ: Ինչևէ, միանգամայն իրավաչափորեն ելակետ է ընդունվել այն դիրքորոշումը, ըստ որի՝ իրավական նշանակություն է տրվում գույքի գտնվելու վայրին: Այսպիսի մոտեցումը, բնականաբար, հնարավորություն է տալիս իրականացնել առավել արագ ու մատչելի վարույթ:

Ինչ վերաբերում է անձին, ապա նախապատվությունը տրվում է վերջինիս մշտական բնակության վայրին, այսինքն՝ այլևս էական չի համարվում անձի հաշվառման վայրը, ինչն անձի համար ստեղծում է պառտշաճ վարչարարության ոգուն առավել համահունչ պայմաններ:

Գործերի առարկայական ենթակայության հարցը Օրենքով կանոնակարգված է ընդհանուր գծերով. «Վարչական մարմիններին գործերի առարկայական ենթակայության հարցը լուծվում է այդ գործերում արժարժվող փաստական հանգամանքներին վերաբերող օրենքներով» (14-րդ հոդված): Սա նշանակում է, որ առարկայական ենթակայությանն առնչվող հարցերը կոնկրետ կարգավորվում են վարչարարության հատուկ օրենքներով, որոնցում փաստական հանգամանքներ են

դիտարկվում կառավարման ոլորտը, գործունեության տեսակը և այլն:

Վարչական մարմինների փոխօգնությունը: Վարչական փոխօգնության իմաստն այն է, որ վարչական մարմինները կարողանան առավել ներդաշնակ գործել, զերծ մնան անհարկի ծանրաբեռնվածությունից, իրականացնեն առավել պատշաճ վարչարարություն: Բնական է, որ երբեմն մի գործնական խնդրի լուծման համար առավել խելամիտ է այդ առնչությամբ, օրինակ, տեղեկատվություն ստանալ այն տիրապետող վարչական մարմնից, քան սեփական ուժերն անտեղի վատնելով և մեծ ժամանակ կորցնելով՝ մշակել համապատասխան տվյալները՝ այդպիսի տեղեկատվություն ստանալու համար:

Այս ինստիտուտի առնչությամբ օրենսդրությամբ կարգավորված են հետևյալ հարցերը՝ փոխօգնության համար դիմելու և փոխօգնություն տրամադրելու ընթացակարգը, փոխօգնություն չտրամադրելու հիմքերը, փոխօգնության կարգով ձեռնարկվող միջոցների իրավաչափությունը և այլն:

Նախ, Օրենքի 15-րդ հոդվածի համաձայն, վարչական մարմինները **իրենց լիազորությունները** իրականացնելու համար պարտավոր են միմյանց տրամադրել փոխօգնություն: Խոսքը տվյալ դեպքում, բնականաբար, բացառապես այն վարչական մարմինների մասին է, որոնք *միմյանց նկատմամբ ենթակայական հարաբերությունների մեջ չեն գտնվում*: Վարչական ենթակայության մեջ գտնվող վարչական մարմինների փոխհարաբերության շրջանակներում միմյանց տվյալներ կամ տեղեկություններ տրամադրելը, ինչպես նաև ցանկացած այլ աջակցություն որևէ կերպ չի կարող Օրենքի իմաստով դիտարկվել որպես փոխադարձ օգնություն, քանզի

դրանք իրականացվում են ոչ թե դիմումի, այլ օրենսդրությամբ վերապահված իրենց գործառույթների իրականացման շրջանակներում: Ընդ որում, տարբեր են նաև հրաժարման հիմքերը. եթե փոխօգնության դեպքում իրավական նշանակություն է տրվում ոչ միայն ձեռնարկվելիք միջոցների իրավաչափությանը, այլև արդյունավետությանը, ապա ենթակայական հարաբերությունների մեջ գտնվող վարչական մարմինների պարագայում հանձնարարությունը կատարելուց հրաժարվելու հիմք կարող է լինել միայն դրա ոչ իրավաչափ լինելը:

Նկատենք, որ Օրենքում օգտագործված «իրենց լիազորություններն իրականացնելիս» արտահայտությունը կարող է շփոթ առաջացնել: Նախ, Օրենքը բացառապես վերաբերում է վարչարարության ու վարչական վարույթի ինստիտուտների իրավական կարգավորմանը, մինչդեռ այդ ինստիտուտները միայն մասամբ են վերաբերում վարչական մարմինների լիազորություններին: Բացի այդ, փոխօգնության ինստիտուտը հավասարապես վերաբերում է ինչպես վարչարարությանն ու վարչական վարույթին, այնպես էլ վարչական մարմնի այլ լիազորություններին: Սա մեկ անգամ ևս վկայում է այն մասին, որ «վարչարարություն» հասկացությունը գիտագործնական կտրվածքով ունի երկու իմաստ (լայն և նեղ), ինչն անտեսվել է Օրենքում: Ինչևէ, համեմատական ու համակարգային վերլուծությունը քերում է այն եզրահանգման, որ տվյալ դեպքում պետք է նկատի ունենալ վարչական մարմնի բոլոր այն լիազորությունները, որոնք չեն առնչվում ենթակայական հարաբերությունների հետ:

Փոխօգնություն ստանալու համար շահագրգիռ վարչական մարմինը պետք է դիմի համապատասխան վարչական

մարմին, ընդ որում, դիմումի ձևը կամ դրա բովանդակային անհրաժեշտ բաղադրիչներն օրենսդրությամբ սահմանված չեն: Փոխօգնություն տրամադրելու ժամկետներ սահմանված չեն, պարզապես հարկ է ելակետ ընդունել երկու վերապահում՝ ա) այդ օգնությունը պետք է կատարվի վարչարարության և վարչական վարույթի համար օրենսդրությամբ նախատեսված ժամկետների շրջանակում, բ) պետք է դիմել այն վարչական մարմին, որը կարող է առավել սեղմ ժամկետում կատարել հարցման պահանջները: Ընդ որում, փոխօգնություն հայցող վարչական մարմինը ինքնուրույն է ընտրում այն մարմինը, որը կարող է առավել սեղմ ժամկետում կատարել հարցման պահանջները՝ հաշվի առնելով տվյալ մարմնի կարգավիճակը, կանոնադրական լիազորություններն ու գործառույթները, համապատասխան հարցման պահանջները կատարելու համար անհրաժեշտ ներուժի առկայությունը և այլն: Եթե վարչական մարմինը հանգում է այն եզրակացության, որ վարչարարության համար սահմանված ընդհանուր ժամկետներում չի կարող կատարել հարցման պահանջները, ապա պարտավոր է անհապաղ տեղյակ պահել այդ մասին:

Փոխօգնության համար վարչական մարմինը կարող է դիմել ինչպես այն դեպքում, երբ իրավասու չէ ինքնուրույն ձեռք բերելու կոնկրետ հայցվող տվյալները կամ տեղեկատվությունը, այնպես էլ այն դեպքում, երբ օժտված է այդպիսի իրավասությամբ, սակայն փոխօգնության պարագայում մյուս վարչական մարմինն այդ տվյալները կամ տեղեկատվությունը կարող է ձեռք բերել առավել նվազ ջանքերի գործադրմամբ: Փոխօգնության ինստիտուտը բխում է, հատկապես, տնտեսավարության սկզբունքից:

Փոխօգնության համար դիմելը չպետք է որևէ կերպ դրսևորվող չարաշահումների հնարավորություն տա և հանգեցնի վարչարարության արդյունավետության ու պատասխանատվության նվազմանը: Բացի այդ, եթե փոխօգնության տրամադրումը մտնում է մի քանի վարչական մարմինների իրավասության մեջ, ապա հայտը ներկայացվում է այն մարմնին, որը դիմողի կարծիքով առավել արդյունավետ, սեղմ ժամկետում և նվազագույն ջանքերի գործադրմամբ կտրամադրի անհրաժեշտ փոխօգնություն (Օրենքի 16-րդ հոդված):

Ի դեպ, օրենսդիրը իրավամբ բավարարվել է «սեղմ ժամկետ» սահմանելով, առանց որոշակիացնելու այն: Այդ մոտեցման իրավաչափությունը պայմանավորված է վարչարարության գործընթացների բազմաթիվ դրսևորումներով, որպիսի պարագայում պարզապես տրամաբանական չի լինի կոնկրետ ժամկետ սահմանելը: Իրավակիրառ պրակտիկայում և իրավունքի տեսությունում այդ եզրույթը, թերևս, մեկնաբանվում է որպես ողջամիտ ժամկետ, որը գնահատելիս հարկ կլինի հաշվի առնել կոնկրետ ծեռնարկվելիք միջոցի բնույթը:

Բոլոր դեպքերում ժամկետի հարցն ունի կարևոր իրավական նշանակություն, քանի որ սահմանված ժամկետների խախտմամբ իրականացված վարչարարությունը կարող է համարվել ոչ իրավաչափ՝ դրանից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով հանդերձ: Նման դեպքերում տրամաբանական է, որպեսզի փոխօգնություն տրամադրող վարչական մարմինը, հաշվի առնելով տվյալ վարչարարության համար նախատեսված ընդհանուր ժամկետները, փորձի օգնությունը տրամադրել այնպիսի ժամկետներում, որոնք հնարավորություն կտան դիմող վարչական մարմնին սահմանված ժամկետների շրջանակներում ավարտել վարչարարությունը: Հակա-

ռակ դեպքում վարչական մարմինը պարտավոր է իրազեկել նախատեսված ժամկետում հայցվող միջոցը կատարելու անհնարինության վերաբերյալ:

Վերջին հանգամանքն օրենսդրական կարգավորում չի ստացել, սակայն դա քիսում է փոխօգնության ընդհանուր տրամաբանությունից: Օրենքով կարգավորված է մեկ այլ իրավիճակ. վարչական մարմինը իրավունք ունի չտրամադրել փոխօգնությունը, եթե այն տրամադրելու համար պետք է գործադրի ոչ համարժեք ջանքեր: Այս դեպքում վարչական մարմինը մերժում է փոխօգնության տրամադրումը և 3-օրյա ժամկետում իրազեկում դիմող վարչական մարմնին: Այս իրավիճակը տարբերվում է մեր կողմից նշված նախորդից նրանով, որ այս դեպքում խոսքը ոչ թե անհնարինության, այլ սոսկ ոչ համարժեք ջանքեր գործադրելու մասին է:

Փոխօգնության տրամադրման մերժման հիմքերը պայմանավորված են վարչարարության բնականոն ընթացքի ապահովմամբ: Վերջիններս, ըստ իրենց իրավական նշանակության, բաժանվում են երկու խմբի՝ հիմքերի մի մասը միանշանակ բացառում է փոխօգնության տրամադրումը, իսկ մյուս մասի դեպքում՝ մերժման վերաբերյալ որոշում կայացնելը թողնվում է վարչական մարմնի հայեցողությանը, քանզի դրանք առնչվում են գնահատմանը: Մասնավորապես, Օրենքի 17-րդ հոդվածի 1 ին մասի համաձայն, փոխօգնություն չի կարող տրամադրվել, եթե՝

«ա) հայցվող վարչական մարմնի համար ակնհայտ է փոխօգնության կարգով ձեռնարկվելիք միջոցների ոչ իրավաչափ լինելը.

բ) փոխօգնություն տրամադրելու համար անհրաժեշտ գործողությունների կատարումը չի մտնում հայցվող վարչական մարմնի իրավասության մեջ.

գ) փոխօգնություն տրամադրելու համար անհրաժեշտ փաստաթղթերը (տվյալները, տեղեկությունները) դասվում են օրենքով պահպանվող գաղտնիքների շարքին, և հայցող վարչական մարմնին դրանց տրամադրելը՝ նույնիսկ տրամադրման գաղտնիությունն ապահովող եղանակով, արգելվում է օրենքով»:

Քննարկվող դեպքում, կարծում ենք, հարկ չկա առանձին անդրադառնալ այնպիսի օրենսդրական ձևակերպումների պարզաբանմանը, ինչպիսիք են «միջոցների ոչ իրավաչափ լինելը», «օրենքով պահպանվող գաղտնիքների շարքին դասվող փաստաթղթերը» և այլն, քանի որ դրանց բնորոշումները բավարար չափով տրված են գործող օրենսդրությամբ:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված են այն հիմքերը, որոնց առկայության դեպքում վարչական մարմինն ինքն է իր հայեցողությամբ որոշում փոխօգնություն տրամադրելու հարցը.

«ա) որևէ այլ վարչական մարմին, քան ինքն է, փոխօգնությունը կարող է տրամադրել էապես ավելի նվազ ջանքերի գործադրմամբ.

բ) փոխօգնություն տրամադրելու համար պետք է գործադրի դրան ոչ համարժեք ջանքեր.

գ) փոխօգնության տրամադրումը կարող է էապես խոչընդոտել սեփական լիազորությունների իրականացմանը»:

Այս դեպքում ակնհայտ է, որ գործ ունենք հայեցողական լիազորության հետ, ուստի վարչական մարմինները պարտավոր են ղեկավարվել Օրենքի 6-րդ հոդվածով ամրագրված

կանոններով՝ պահպանելով հայեցողական լիազորության սահմանափակման սկզբունքը: Մյուս կողմից, միայն գործնականում որոշակի պրակտիկա ձևավորվելու արդյունքում հնարավոր կլինի քիչ թե շատ ամբողջական պատկերացում կազմել այնպիսի եզրույթների բովանդակության շուրջ, ինչպիսիք են՝ «ավելի նվազ ջանքեր», «ոչ համարժեք ջանքեր» և այլն: Ցավոք, կարող ենք փաստել, որ հայրենական վարչարարության պրակտիկայում փոխօգնության ինստիտուտը լայն զարգացում չունի, դեռևս իրեն զգացնել են տալիս միմյանց հետ համագործակցելու փորձի պակասի դրսևորումները:

Ինչպես արդեն նշվեց, մերժման մասին 3-օրյա ժամկետում իրազեկվում է փոխօգնություն հայցած վարչական մարմինը: Վերջինս կարող է մերժումը վիճարկել հայցվող վարչական մարմնի վերադաս մարմնում, ինչի առնչությամբ վերադաս վարչական մարմինը պարտավոր է սեղմ ժամկետում որոշում ընդունել:

Այժմ անդրադառնանք ձեռնարկվող միջոցների իրավաչափության հարցին, որն իր իրավական կարգավորումն է ստացել Օրենքի 18-րդ հոդվածով: Նկատենք, որ խոսքը ինչպես փոխօգնության կարգով կատարվելիք գործողության, այնպես էլ փոխօգնություն ցուցաբերելու իրավաչափության մասին է: Ընդ որում, առաջին դեպքում իրավաչափությունը որոշվում է հայցող վարչական մարմնին վերաբերող իրավական ակտերին համապատասխան, իսկ երկրորդ դեպքում՝ հայցվող վարչական մարմնին վերաբերող իրավական ակտերին համապատասխան:

Փոխօգնության կարգով ձեռնարկվելիք միջոցների իրավաչափության հարցի իրավական նշանակությունը, նախ, դրանց համար պատասխանատվություն կրողների շրջանակ-

ները հստակեցնելու մեջ է. «Հայցող և հայցվող վարչական մարմինների հարաբերություններում հայցող վարչական մարմինը պատասխանատվություն է կրում փոխօգնության կարգով հայցվող միջոցների իրավաչափության համար: Հայցվող վարչական մարմինը պատասխանատվություն է կրում իր՝ փոխօգնության կարգով ձեռնարկած միջոցների իրավաչափության համար (ընդգծումը մերն է)» (Օրենքի 18-րդ հոդված):

Այսպիսով, փոխօգնության հարաբերություններում պատասխանատվության բեռը բաշխելիս օրենսդիրը հիմք է ընդունել յուրաքանչյուր վարչական մարմնի դեպքում բացառապես սեփական գործողությունների համար պատասխանատվության սկզբունքը: Սա նշանակում է, որ ոչ իրավաչափ գործողություն կատարելու ակնկալիքով դիմում ներկայացնելու դեպքում պատասխանատվություն է կրում ինչպես հայցող վարչական մարմինը, այնպես էլ հայցվող վարչական մարմինը, եթե, իհարկե, վերջինս որոշ չափով կատարում է այդ գործողությունը:

Պատասխանատվության այսպիսի կանոնակարգման նպատակն է ոչ միայն պարզապես հստակեցնել ոչ իրավաչափ վարչարարության համար պատասխանատու վարչական մարմինների շրջանակը և պատասխանատվության հիմքերը, այլև բարձրացնել փոխօգնության ինստիտուտի՝ մասնավորապես, և վարչարարության՝ ընդհանրապես, արդյունավետությունը, քանզի յուրաքանչյուր վարչական մարմին անխուսափելիորեն ելակետ է ընդունում այն իրավական պահանջը, որ ինչպես փոխօգնություն տրամադրելու վերաբերյալ դիմումն անհիմն մերժելը, այնպես էլ, առանց այն պատշաճ քննարկելու, փոխօգնության տրամադրելու շրջանակներում

ոչ իրավաչափ գործողություններ կատարելն առաջացնում է համապատասխան իրավական պատասխանատվություն:

Հետագայում, կարծում ենք, հարկ կլինի ներդնել վարչական փոխօգնության առավել կատարելագործված կառուցակարգեր, մասնավորապես հարկ կլինի արդեն իսկ պատրաստի տեղեկատվությունը ձեռք բերել ոչ թե ավելորդ ընթացակարգերով հարցումներ ձևակերպելու և ուղարկելու, այլ ընդհանուր էլեկտրոնային կարգով մատչելի տեղեկատվական բանկից օգտվելու եղանակով և այլն:

Գլուխ 3. Վարչական վարույթի իրավական հիմքերը

1. Վարչական վարույթի և վարչարարության սահմանադրական հիմնադրույթները

Վարչական վարույթի և վարչարարության սահմանադրական հիմնադրույթների հարցին անդրադառնալիս անհրաժեշտ է նկատել, որ դրանցում միշտ չէ, որ ուղղակիորեն ամրագրված են վարչական վարույթին կամ վարչարարությանն անմիջապես վերաբերող նորմերը, պարզապես դրանք բովանդակում են այդ ինստիտուտների համար առանցքային ու ելակետային նշանակություն ունեցող իրավական նորմեր: Այսպիսի մոտեցումը միանգամայն իրավաչափ է, քանի որ յուրաքանչյուր պետության Հիմնական օրենք ամրագրում է իրավական համակարգի հիմնադրույթները և խիստ անհրաժեշտ դեպքերում է միայն սահմանում կոնկրետ իրավունքի ճյուղին կամ ինստիտուտին վերաբերող հիմնադրույթներ:

ՀՀ Սահմանադրության այն հիմնադրույթները, որոնցով պայմանավորված և կանխորոշված են ողջ վարչարարությունը և վարչական վարույթը, ամրագրված են հետևյալ հոդվածներով՝

- 1-ին հոդված՝ Հայաստանի Հանրապետությունը, որպես ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական և իրավական պետություն,

- 2-րդ հոդված՝ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց միջոցով ժողովրդաիշխանության իրականացումը և իշխանության յուրացման արգելքը,

- 3-րդ հոդված՝ մարդը բարձրագույն արժեք է, մարդու անօտարելի արժանապատվությունն իր իրավունքների և ազատությունների անքակտելի հիմքն է, մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների հարգումն ու պաշտպանությունը հանրային իշխանության պարտականություններն են: Հանրային իշխանությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք,

- 5-րդ հոդված՝ Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, օրենքները պետք է համապատասխանեն սահմանադրական օրենքներին, իսկ ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերը սահմանադրական օրենքներին և օրենքներին,

- 6-րդ հոդված՝ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարելու միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով,

- 20-րդ հոդված՝ Հայաստանի Հանրապետության պետական լեզուն հայերենն է,

- 28-րդ հոդված՝ բոլորը հավասար են օրենքի առջև,

- 49-րդ հոդված՝ հանրային ծառայության անցնելու իրավունքը,

- 50-րդ հոդված՝ պատշաճ վարչարարության իրավունքը,

- 53-րդ հոդված՝ հանրագիր ներկայացնելու իրավունքը,

- 61-րդ հոդված՝ դատական պաշտպանության իրավունքը և մարդու իրավունքների պաշտպանության միջազգային մարմիններին դիմելու իրավունքը,

- 62-րդ հոդված՝ վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման իրավունքը,

- 63-րդ հոդված՝ արդար դատաքննության իրավունքը,

- 64-րդ հոդված՝ իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքը,

- 75-րդ հոդված՝ հիմնական իրավունքների և ազատությունների իրականացման կազմակերպական կառուցակարգերը և ընթացակարգերը,

- 78րդ հոդված՝ համաչափության սկզբունքը,

- 79-րդ հոդված՝ որոշակիության սկզբունքը,

- 80-րդ հոդված՝ հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ դրույթների էության անխախտելիությունը,

86-րդ հոդված՝ պետության քաղաքականության հիմնական նպատակները և այլն:

Թվարկված *հիմնադրույթները բնավ սպառիչ չեն*, պարզապես ներկայացված են վարչական վարույթին ու վարչարարությանն առավել սերտորեն առնչվող սահմանադրական նորմերը: Սակայն հասկանալի է, որ Սահմանադրության յուրաքանչյուր նորմ որոշակի չափով կողմնորոշիչ նշանակություն ունի վարչարարության ինստիտուտի համար: Բոլոր հիմնադրույթներն այդպիսի նշանակություն ունեն ոչ միայն վարչարարության վերաբերյալ օրենսդրության ձևավորման, այլև կոնկրետ ոլորտներում վարչարարություն իրականացնելու տեսանկյունից: Ընդ որում, սա նաև Սահմանադրության պահանջն է, քանի որ, ինչպես արդեն նշվեց, հիմնական օրենքի 5-րդ հոդվածի համաձայն, Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ:

Ըստ էության, Սահմանադրության 2015 թ. փոփոխությունների տեսանկյունից նորույթ կարելի է համարել «պատշաճ վարչարարության իրավունքը», որի բաղադրիչները բավականին ընդգրկում են և այս կամ այն չափով վերաբերում են վարչական վարույթի և վարչարարության բոլոր հիմնական դրույթներին և դրանց երաշխիքներին: Մասնավորապես, պատշաճ վարչարարությունն ընդգրկում է վարչական մարմինների կողմից իրեն առնչվող գործերի անաչառ, արդարացի և ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունքը, վարչարարությանն առնչվող բոլոր փաստաթղթերին ծանոթանալու իրավունքը (բացառությամբ օրենքով պահպանվող գաղտնիքների), վարչական վարույթում լսվելու իրավունքը, որը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով սահմանված դեպքերում: Պատշաճ վարչարարության և սահմանադրական մյուս հիմնադրույթների օրենսդրական իրացման հարցադրումներին կանդիդատանք սույն ձեռնարկի հաջորդ հատվածներում:

2. Վարչական վարույթի և վարչարարության օրենսդրական հիմքերը

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքն առանցքային դերակատարում ունի վարչական վարույթի և վարչարարության օրենսդրական հիմքերի համակարգում, որի կանոնակարգման շրջանակներին արդեն անդրադարձել ենք: Այն իրավամբ կարելի է համարել *վարչական վարույթի և վարչարարության միակ կողիֆիկացված օրենսդրական ակտը*, որով առաջին անգամ համակարգված տեսքով իրենց ամրագրումն են ստացել այդ ինստիտուտներին նվիրված իրավական նորմերը: Այն, որ «Վար-

չարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքը, համեմատած մյուս համանման օրենսդրական ակտերի հետ, հանդիսանում է ընդհանուր և ելակետային դրույթներ ամրագրող, որոնք կողմնորոշիչ նշանակություն ունեն այդ օրենսդրական ակտերի համար, հիմնավորվում է նշված օրենքի ինչպես կառուցվածքային, այնպես էլ բովանդակային տեսանկյունից:

Նախ, հիշյալ օրենքում են սահմանված վարչարարության հիմնարար սկզբունքները, որոնց իրավական նշանակությանն արդեն անդրադարձել ենք: Բացի այդ, նշված օրենքում տրված է այնպիսի կարևոր հասկացությունների բնորոշումը, ինչպիսիք են՝ «վարչական մարմինը», «վարչարարությունը», «վարչական վարույթը», «վարչական ակտը» և այլն:

Ինչ վերաբերում է այդ օրենքի մյուս հատվածներին, ապա դրանք ևս կարող են հիմնարար նշանակություն ունենալ վարչարարության և վարչական վարույթի ցանկացած այլ տեսակին առնչվող հարաբերությունների իրավական կարգավորման համար:

Ինչպես արդեն նշել ենք, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքն ամրագրել է առանձին տեսակի վարույթների առանձնահատկություններն օրենքներով և միջազգային պայմանագրերով սահմանելու հնարավորության վերաբերյալ դրույթ (2-րդ հոդվածի 3-րդ մաս): Այս առնչությամբ անհրաժեշտ է նկատել, որ խոսքը բացառապես առանձին տեսակի վարույթների մասին է, այսինքն՝ իրավաչափ չի կարող համարվել վարչական վարույթի առանձնահատկություններ սահմանելը՝ հիմք ընդունելով ոչ թե *առանձին տեսակի առկայությունը*, այլ սոսկ կառավարման այս կամ այն ոլորտում գործող վարչական մարմնի հա-

մար անհիմն արտոնություններ սահմանելու միտումը: Առանձնահատկություններ սահմանելու նպատակներն ու շրջանակները պետք է խիստ համահունչ լինեն վարչարարության հիմնարար սկզբունքներին:

Այսպիսով, վարչարարության առանձին տեսակների համար առանձնահատկությունները պետք է միտված լինեն ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների և ազատությունների իրացման և պաշտպանության առավել արդյունավետ եղանակների ու երաշխիքների ներդրմանը, դրանք չպետք է անհիմն ու չարդարացված բարդությունների հանգեցնեն, սահմանափակեն ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքներն ու ազատությունները, միտված լինեն իրավունքի մասնավոր սուբյեկտների համար անհամաչափ լրացուցիչ պարտականություններ սահմանելուն: Այսպես, տեսախցիկներով ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտումների դեպքերը բացահայտելն ու արագացված վարույթ իրականացնելն իրավաչափ է, սակայն նույն վարույթի շրջանակներում չի կարող իրավաչափ համարվել այն մոտեցումը, որ տեսախցիկով պատկերված խախտումը վիճարկող ֆիզիկական անձն ինքն է պարտավոր ապացուցել, որ, օրինակ, ավտոմեքենան ինքը չի վարել և այլն:

Վարույթի առանձնահատկություններ սահմանող հատուկ օրենքների կազմը բավականին բարդ է ու բազմաբնույթ, ինչը պայմանավորված է վարչական իրավունքին բնորոշ առանձնահատկություններով: Վերջիններս թելադրված են ոչ միայն կառավարման ոլորտներից յուրաքանչյուրին բնորոշ առանձնահատկություններով, այլև պատմականորեն ձևավորված իրավական որոշակի ավանդույթներով, որոնք էլ իրենց հեր-

թին պայմանավորված են եղել խորհրդային իրավական համակարգին բնորոշ տարրերով:

Ինչևէ, հատուկ օրենքներից առանձնապես լայն կիրառում ունի Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրքը (06.12.1985), որով կիրառման մեջ է դրվել նաև «վարչական վարույթ» եզրույթը: Վարչական վարույթի և վարչարարության առանձնահատկություններին նվիրված հատուկ օրենքների շարքին են դասվում նաև հետևյալ օրենսդրական ակտերը՝ «Հավաքների ազատության մասին» (14.04.2011), «Բնակչության պետական ռեգիստրի մասին» (24.09.2002), «Քաղաքաշինության բնագավառում իրավախախտումների համար պատասխանատվության մասին» (28.04.1999) օրենքները և այլն:

Հատուկ օրենքների շրջանակը չափազանց լայն է և հասնում է մի քանի տասնյակի, ուստի նպատակահարմար ենք համարել առանձնացնել իրավակիրառ տեսանկյունից առավել հաճախակի հանդիպող օրենքները: Հավելենք, որ մի քանի հարյուրի է հասնում նաև ենթաօրենսդրական այն ակտերի քանակը, որոնք ևս նվիրված են վարչական վարույթի առանձնահատկություններին: Ինչ վերաբերում է միջազգային պայմանագրերին, ապա դրանք վարչական վարույթի առանձնահատկություններ են սահմանում տարաբնույթ ոլորտներում՝ սկսած անձանց մուտքի ու ելքի ընթացակարգերից մինչև համաճարակների և արտակարգ իրավիճակներում համալսել գործողությունները: Այս դեպքում պարզապես անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ ազգային օրենքների նկատմամբ գերակայում են բացառապես վավերացված միջազգային պայմանագրերը: Հաճախ այդպիսի միջազգային պայմանագրերով սահմանվում է միջազգային ճանաչում

ունեցող հավաստագրերի, լիցենզիաների և նմանաբնույթ այլ փաստաթղթերի հանձնման և կիրառման կարգը:

Միջազգային պայմանագրերից, թերևս, կարելի է առանձնացնել 1997 թ. մարտի 28-ին ընդունված և 2000 թ. հոկտեմբերի 17-ին ուժի մեջ մտած «Ճանապարհային երթևեկության կանոնների վարչական խախտումների վերաբերյալ գործերով որոշումների փոխադարձ ճանաչման և կատարման մասին» Կոնվենցիան, 2001 թ. դեկտեմբերի 27-ին ընդունված և 2003 թ. սեպտեմբերի 1-ին ուժի մեջ մտած «ՀՀ կառավարության և Իրանի Իսլամական Հանրապետության կառավարության միջև մաքսային օրենսդրության պատշաճ կիրառման և մաքսային իրավախախտումների կանխարգելման, հետաքննության և դրանց դեմ պայքարի փոխադարձ վարչական օգնության մասին» համաձայնագիրը, 2007 թ. հոկտեմբերի 17-ին ընդունված և 2008 թ. հունիսի 26-ին ուժի մեջ մտած «Հայաստանի Հանրապետության և Վրաստանի կառավարության միջև մաքսային գործերում վարչական փոխօգնության մասին» համաձայնագիրը, 2010 թ. հուլիսի 5-ին ընդունված և 2015 թ. հունվարի 2-ին ուժի մեջ մտած «Մաքսային միության և Մաքսային միության անդամ պետությունների մաքսային օրենսդրության խախտումների համար քրեական և վարչական պատասխանատվության առանձնահատկությունների մասին» պայմանագիրը և այլն:

Բնականաբար, իրավական ակտերի մեծ բազմազանությունը, ինչպես նաև իրավաստեղծ գործունեության դեռևս անկատար ինստիտուտները չեն բացառում հակասությունները, այդ թվում՝ միևնույն իրավական ուժով օժտված իրավական ակտերի միջև: Այս երևույթը, ցավոք, բնորոշ է իրավունքի մյուս ճյուղերին և ենթաճյուղերին ևս, սակայն այն առավել

մեծ չափով է նկատվում վարչարարության ոլորտին առնչվող օրենսդրությունում, ինչը պայմանավորված է իրավական ակտերի անհամեմատ լայն շրջանակով: Այս դեպքում հարկ է գործնականում ղեկավարվել «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» օրենքի (21.03.2018) 40-րդ հոդվածով ամրագրված կանոններով:

Միաժամանակ, օրենսդրական ակտերի այս ոչ այնքան խրախուսելի մեծ ծավալը, մեր կարծիքով, հետևանք է իրավակիրառ պրակտիկայում այնպիսի արժեքավոր ինստիտուտների կիրառման փորձի պակասով, ինչպիսիք են իրավունքի և օրենքի համանմանության (անալոգիա) ակնհայտ սահմանափակ կիրառելու գործոնը: Թե՛ վարչարարության և թե՛ դատական պրակտիկայում օրենսդրական բացերի հանդիպելիս նախապատվությունը տրվում է ոչ թե իրավունքի կամ օրենքի համանմանությանը, այլ օրենսդրական փոփոխություններին ու լրացումներին, ինչը հանգեցրել է օրենսդրական ակտերի աննախադեպ մեծ ծավալների՝ հընթացս հիմնովին չլուծելով օրենսդրական կարգավորման որակը բարելավելու խնդիրը: Այս միտումը, ցավոք, նկատելի է նաև մեր օրերում:

Գլուխ 4. Վարչական վարույթի համակարգը

1. Վարչական վարույթի փուլերը

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի (այսուհետ՝ սույն գլխում նաև Օրենք) 2-րդ բաժնում վարչական վարույթի փուլերի առնչությամբ ամրագրված են որոշ հիմնադրույթներ (20-րդ հոդված), իսկ արդեն 5-8-րդ գլուխներում հանգամանորեն կանոնակարգված են *վարչական վարույթի հարուցման, վարչական վարույթի ընթացիկ, ինչպես նաև եզրափակիչ փուլերը*: Ընդ որում, եզրափակիչ փուլը, թեպետ նախատեսված է Օրենքի 20-րդ հոդվածով, սակայն առանձին գլխի նորմերով կանոնակարգված չէ որպես վարչական վարույթի ինքնուրույն փուլ: Եզրափակիչ փուլին, ըստ էության, նվիրված են Օրենքի «Վարչական ակտը, դրա տեսակները և ձևերը» և «Վարչական ակտ ընդունելը, դրա մասին իրազեկելը, վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելը» վերտառություններով գլուխները:

Վարչական վարույթի փուլերը սահմանված են Օրենքի 20-րդ հոդվածով. «Վարչական վարույթը բաղկացած է միմյանց փոխկապակցված՝ վարույթի հարուցման, ընթացիկ և եզրափակիչ փուլերից»: Նշված փուլերից պարտադիր է համարվում միայն եզրափակիչ փուլը, իսկ հարուցման և ընթացիկ փուլերով նախատեսված գործողությունները վարչական մարմինը կարող է և չկատարել, եթե առկա են 20-րդ հոդվածի 5-րդ մասով նախատեսված հիմքերը (անմիջապես սպառնացող վտանգը կանխելու կամ արդեն իսկ առաջացած վտանգի հետևանքները վերացնելու անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև օրենքով նախատեսված այլ դեպքեր): Անմիջա-

պես սպառնացող վտանգի մասին կարող է խոսք լինել ինչպես, օրինակ, բնական աղետների, այնպես էլ այն դեպքերում, երբ, օրինակ, խախտում կատարելու մեջ կասկածվող անձի սթափ լինելու առնչությամբ առկա է հիմնավոր կասկած, և կա անհրաժեշտություն՝ նրա կողմից տրանսպորտի շահագործումն անհապաղ դադարեցնելու առնչությամբ և այլն: Ընդ որում, վերջին դեպքում անձին բժշկական զննության ներկայացնելն ինքնուրույն վարույթ է, իսկ դրա համար արդեն հարկ է պահպանել վարույթի բոլոր փուլերը, քանզի դա կհանգեցնի իր հիմնարար իրավունքների երաշխիքների անտեսմանը: Տվյալ դեպքում, վարչական ակտ է համարվում ոչ թե կատարված զանցանքի համար վարչական պատասխանատվության միջոց նշանակելը, այլ տրանսպորտի շահագործումն անհապաղ դադարեցնելը: Այլ կերպ ասած, վարչական վարույթի հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու համար ևս հարկ է պահպանել վարչական վարույթի փուլերին վերաբերող կանոնները: Սա կարող է վիճահարույց ընկալվել, սակայն չենք կարող անտեսել, որ իրենց ազդեցության և ավարտվածության աստիճանով այսպիսի հարկադրանքի միջոցները չեն գիջում պատասխանատվության միջոցներին:

Կարևոր ենք համարում նաև **ընդգծել**, որ իրավական որոշակիության տեսանկյունից խնդրահարույց է «հիմնավոր կասկած» եզրույթը, այն անհարկի լայն և չվերահսկվող հայեցողության հիմք է, ուստի առավել կանխատեսելի և իրավաչափ իրավակիրառ պրակտիկա երաշխավորելու տեսանկյունից արդարացի կլիներ, եթե սահմանվեին այն պայմանները, որոնք բավարար հիմք կարող էին լինել հիմնավոր կասկած ունենալու մասին:

Նկատենք, որ ասվածը վերաբերում է նաև կանխագելիչ բոլոր այն միջոցառումներին, որոնք իրականացվում են զուտ անվտանգության նկատառումներով, այսինքն՝ դրանք թելադրված չեն կոնկրետ անձի նկատմամբ հիմնավոր կասկածի առկայությամբ, օրինակ՝ թոփչներից առաջ ուղևորների և նրանց ուղեբեռի զննությունը, հատուկ պահպանվող օբյեկտներում անձանց մուտքի խստացված ռեժիմը և այլն: Պարզապես նշված դեպքերում օրենսդիրը թերացել է այն տեսանկյունից, որ այդպես էլ որևէ կերպ չի անդրադարձել հարակից հարկադրանքի միջոցների օրենսդրական բնորոշմանը, օրինակ՝ առ այսօր որևէ իրավական նորմով սահմանազատված չեն «զննություն» և «խուզարկություն» եզրույթները, մինչդեռ համեմատաբար հանգամանորեն կարգավորված են դրանց իրականացման ընթացակարգերը:

Այսպիսով, Օրենքով վարչական վարույթի հարուցման և ընթացիկ փուլերը բացառող հիմքերը սպառիչ սահմանված չեն, այդպիսիք կարող են ամրագրվել նաև այլ օրենսդրական ակտերով, ընդ որում, դրանք չպետք է խաթարեն լսվելու իրավունքը և պետք է բխեն վարույթի արդյունավետության շահերից:

Վարչական վարույթի հարուցման փուլ: Հարուցման համար հիմք է անձի (անձանց) դիմումը կամ վարչական մարմնի նախաձեռնությունը, ըստ այդմ էլ՝ Օրենքի 30-րդ հոդվածի համաձայն, վարույթը հարուցված է համարվում դիմումը վարչական մարմնում *ստանալու* կամ վարչական մարմնի կողմից այդ ուղղությամբ *որևէ պաշտոնական միջոց ծեռնարկելու պահից* (բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դիմումը կամ բողոքը սահմանված կարգով վերահասցեագրվել է որևէ իրավասու վարչական մարմնին կամ վերադարձվել է դիմողին):

«Պաշտոնական միջոց» հասկացության տակ նկատի է ունեցվում վարչական վարույթի քնականոն իրականացման համար անհրաժեշտ օրենսդրությամբ սահմանված ցանկացած գործողություն, օրինակ՝ տեղանքի ուսումնասիրությունը, զննությունը, փաստաթղթեր պահանջելը, դիմումը քննարկման ընդունելը, այդ թվում՝ այն քննարկման համար որևէ իրավասու պաշտոնյայի մակագրելը և այլն:

Օրենքի 31-րդ հոդվածով կանոնակարգված են դիմումին ներկայացվող ընդհանուր պահանջները, ըստ որոնց՝ դիմումը պետք է պարունակի այն քննարկելու համար բավարար տեղեկատվություն, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ կցված լինի պետական կամ տեղական տուրքը կամ պարտադիր այլ վճարումը հավաստող փաստաթուղթ: *Դիմումին հավասարեցվում է նաև անձի ընդունելության ժամանակ կազմված արձանագրությունը*, եթե դրանում առկա են դիմողի անունը, ազգանունը, իրավաբանական անձին ներկայացնող անձի դեպքում՝ իրավաբանական անձի լրիվ անվանումը, դիմողի հասցեն (ցանկալի է, որ հստակեցվի, թե ծանուցման համար որ հասցեն է կիրառելի՝ հաշվառման, թե բնակության) կամ իրավաբանական անձի գտնվելու վայրի հասցեն և ներկայացնող անձի կարգավիճակը:

Դիմումում առկա ձևական սխալների պարագայում վարչական մարմինը դրանք մատնացույց է անում դիմողին՝ հնարավորություն տալով վերջինիս շտկելու այդպիսիք կամ ինքն է շտկում՝ նախապես կամ հետագայում դիմողին իրազեկելով այդ մասին: Օրենսդրությամբ տրված չէ «*ձևական սխալ*» հասկացության մեկնաբանությունը: Գործնականում այդպիսիք կարող են համարվել այն սխալները, որոնք չեն ազդում վարույթի ելքի վրա, այլ առնչվում են վրիպակների, առանձին

փաստաթղթերում հայտնի տվյալները չլրացնելու հետև և այլն: Օրինակ, ներկայացված փաստաթղթերում հստակ առկա են դիմումին կցվող այլ փաստաթղթերում արտացոլման համար անհրաժեշտ, սակայն դիմումում անմիջապես չարտացոլված տվյալները և այլն:

Օրենքի 33-րդ հոդվածով կանոնակարգված են դիմումը *վերահասցեագրելու*, ինչպես նաև *վերադարձնելու* հիմքերը և կարգը: Մասնավորապես, դիմումն այլ մարմնի ենթակայությանը վերաբերելու դեպքում այն ստացած մարմինը պարտավոր է եռօրյա ժամկետում վերահասցեագրել դիմումն իրավասու մարմնին՝ ծանուցելով դիմողին: Եթե դիմումի առանձին հարցեր վերաբերում են այլ մարմնի իրավասությանը, ապա *դիմումը միայն այդ մասով է վերահասցեագրվում* իրավասու մարմնին՝ դարձյալ ծանուցելով դիմողին: Եվ, վերջապես, եթե դիմումը չի առնչվում որևէ վարչական մարմնի իրավասությանը, ապա այն *եռօրյա ժամկետում վերադարձվում է՝* նշելով պատճառները: Նշված կարգավորումը կոչված է բացառելու գործնականում դեռևս հաճախ հանդիպող այն վիճակը, երբ վարչական մարմինը ոչ թե վերահասցեագրում, այլ վերադարձնում է դիմումը՝ պարզաբանելով, որ այն իր իրավասությանը չի առնչվում, մինչդեռ հարկ է վերահասցեագրել այլ մարմնի: Ավելին, եթե դիմումը միաժամանակ վերաբերում է մի քանի վարչական մարմինների, ապա հարկ է դիմումից պատճեններ հանել և դրանք ուղարկել բոլոր իրավասու վարչական մարմիններ՝ ծանուցելով դիմողին: Այս դեպքում յուրաքանչյուր վարչական մարմին քննարկում է միայն իրեն վերաբերող հատվածը: Եթե դիմումի միայն մի հատվածն է վերաբերում դիմումը ստացած վարչական մարմնին, ապա մյուս հատվածների վերաբերյալ քննարկում իրականացնելու նկա-

տառումով կրկնօրինակներն ուղարկվում են համապատասխան վարչական մարմիններ:

Այսպիսով, դիմումը կարելի է վերադարձնել միայն այն դեպքում, երբ դիմումը չի առնչվում որևէ վարչական մարմնի իրավասությանը, օրինակ՝ դիմումը վերաբերում է նորմատիվ ակտի սահմանադրականությունը վիճարկելուն. բնական է, որ այս դեպքում վարչական մարմինը չի կարող վերահասցեագրել, քանի որ սահմանադրական դատարան դիմելը բոլորովին այլ կարգով է իրականացվում և այլն:

Իր նախաձեռնությամբ վարչական մարմինը վարույթ է հարուցում, երբ առկա է «վարչական ակտ ընդունելու վերաբերյալ օրենքի պահանջ, դրանից բխող անհրաժեշտությունը կամ օրենքով վարչական մարմինն վերապահված հայեցողական լիազորությունը» (Օրենքի 34-րդ հոդված): Այսպիսով, օրենքի պահանջից կարող է բխել ինչպես վարչական վարույթ հարուցելու իմպերատիվ, այնպես էլ հայեցողական հիմք: Այս դեպքում, եռօրյա ժամկետում վարչական մարմինը վարույթի մասնակիցներին կամ նրանց ներկայացուցիչներին իրազեկում է հարուցման մասին, եթե վարչական վարույթի հարուցումից մինչև վարչական ակտն ընդունելու միջև ընկած ժամանակահատվածը *երեք օրից ավելի է*: Միաժամանակ, վարչական մարմինն այդ անձանց, իսկ անհրաժեշտության դեպքում նաև վկային, փորձագետին, թարգմանչին և այլ մարմինների ներկայացուցիչներին ծանուցում է *վարույթի իրականացման համար անհրաժեշտ միջոցառումների անցկացման տեղի, օրվա, ժամի և այլ պայմանների մասին*: Այս դեպքում միայն մեկ բացառություն է սահմանված. վարույթի մասնակիցները չեն ծանուցվում, եթե վարչական վարույթ հարուցելուց հետո մինչև վարչական ակտն ընդունելը երեք օրից

պակաս է: Այս վերապահումը թելադրված է այն տրամաբանությամբ, որ անհետաձգելի դեպքերում ծանուցումը, որը նախատեսված է լսումներ կազմակերպելու համար, իրատեսական չէ և չի կարող նպաստել արագ ու արդյունավետ գործելու խնդրին: Վճռաբեկ դատարանի գնահատմամբ այս օրենսդրական կարգավորումը համահունչ է վարչարարության համաչափության և տնտեսավարության սկզբունքներին և նպատակ է հետապնդում վարչարարությունն իրականացնել վարչական մարմնի տիրապետման ներքո գտնվող միջոցների չափավոր և արդյունավետ օգտագործմամբ⁸: Միաժամանակ, այս դեպքում անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ հարկ է միմյանցից սահմանազատել «ստուգում» և «տեսչական գործառույթ» եզրույթները, քանզի առաջինի դեպքում խոսքը նախապես ծրագրավորված միջոցառման մասին է, որի դեպքում եռօրյա ժամկետը պահպանելն իրավաչափ է, մինչդեռ տեսչական գործառույթին բնորոշ է կոնկրետ իրավախախտման առնչությամբ տվյալի առկայությունը:

Առանձին օրենքներով կարող են լսումներ նախատեսվել նաև այն դեպքում, երբ վարչական ակտը կայացնելու համար ավելի սեղմ ժամկետ է նախատեսված: Այսպես, «Հավաքների ազատության մասին» օրենքի 16-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «... եթե իրազեկումը ներկայացվել է հավաքի անցկացման օրվան նախորդող 13 օրից մինչև 7 օր առաջ, ապա լիազոր մարմինը իրազեկումը քննարկում է այն մուտքագրվելու պահից 48 ժամվա ընթացքում», ընդ որում, նույն օրենքի

⁸ Տե՛ս Սարգիս Խաչատրյանն ընդդեմ ՀՀ կառավարությանն առնչվող պետական եկամուտների կոմիտեի Շենգավիթի հարկային տեսչության թիվ ՎԴ/7107/05/14 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 20.07.2017թ. որոշումը:

17-րդ հոդվածի համաձայն, այդ սահմանափակ ժամկետում լսումներ են կազմակերպվում, եթե լիազոր մարմինը (համայնքի ղեկավարը) մտադիր է հավաքի անցկացման լրացուցիչ պայմաններ առաջադրել կամ սահմանափակումներ կիրառել և նմանաբնույթ այլ դեպքերում: Նկատենք, որ այս դեպքում վարչական ակտ կայացնելը հայեցողական բնույթ ունի, մասնավորապես, այն կայացվում է միայն, եթե անհրաժեշտություն է ծագում սահմանափակումներ կիրառել՝ հավաքի անցկացման առնչությամբ:

Վարչական վարույթի ընթացիկ փուլ: Վարչական վարույթի ընթացիկ փուլին առնչվող նորմերը զետեղված են Օրենքի «Վարչական վարույթի ընթացիկ փուլը» վերտառությամբ 7-րդ գլխի 36-52-րդ հոդվածներով: Նախ, Օրենքի 36-րդ հոդվածը ամրագրում է սկզբունքային նշանակություն ունեցող դրույթ, որով պարտավորեցնում է վարչական մարմիններին *արագ գործել և անհարկի չսպասել օրենսդրությամբ սահմանված ընդհանուր և հատուկ ժամկետների ավարտին*. «Եթե վարչական վարույթ հարուցելուց հետո վարչական մարմնի տրամադրության տակ առկա են համապատասխան վարչական ակտ ընդունելու համար անհրաժեշտ փաստաթղթերը, բավարար չափով պարզաբանված և ճշգրտված են տվյալ գործի հանգամանքները, ապա վարչական մարմինը պարտավոր է վարչական ակտ ընդունել նշված հանգամանքների ի հայտ գալուց հետո՝ ողջամիտ ժամկետում՝ չսպասելով ընդհանուր կամ հատուկ ժամկետի լրանալուն»:

Հաջորդ սկզբունքային դրույթը վերաբերում է *վարչական վարույթի ընդհանուր պահանջներին*. «Վարչական մարմինը պարտավոր է ապահովել փաստական հանգամանքների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննարկումը՝ բացահայտե-

լով գործի բոլոր, այդ թվում՝ վարույթի մասնակիցների օգտին առկա հանգամանքները» (Օրենքի 37-րդ հոդված): Նկատենք, որ այս պահանջները համընդհանուր են նաև այն իմաստով, որ դրանք նույնությամբ ամրագրված են պատասխանատվության հանգեցնող մյուս վարույթների վերաբերյալ, մասնավորապես քրեական դատավարության օրենսդրությամբ, և համարվում են քրեական հետապնդում իրականացնելու իրավական ուղենիշ:

Նշված պահանջներից յուրաքանչյուրը միտված է ապահովելու վարչական վարույթի բնականոն ընթացքը: Այսպես, «բազմակողմանիությունը» վարչական իրավունքի տեսությանն ու մեկնաբանվում է որպես գործի բոլոր հանգամանքների քննարկում, այսինքն՝ վարչական մարմինը պարտավոր է քննարկման առարկա դարձնել ինչպես դիմումի մերժման, այնպես էլ այն բավարարելու օգտին վկայող փաստական հանգամանքները: Բովանդակային կտրվածքով այս պահանջին մոտ է «լրիվ» քննարկելու պահանջը. վերջինս մեկնաբանվում է որպես յուրաքանչյուր փաստական հանգամանքը ամբողջությամբ քննարկելու պահանջ: Վերջապես, օբյեկտիվության պահանջը նույնական է գործի հանգամանքների անաչառ, կամայականություններից զերծ քննարկման ու արդյունքների գնահատման պահանջի հետ:

Վարույթի ընթացիկ փուլում վարչական մարմինն իրավասու է լսել վարույթի մասնակիցներին, նրանցից ընդունելու փաստաթղթեր և այլ ապացույցներ, նշանակելու փորձաքննություն, կատարելու զննում և այլն:

Վարչական մարմինը պարտավոր է վարույթի մասնակիցներին և նրանց ներկայացուցիչներին լսվելու հնարավո-

րություն տալ: Օրենքի 38-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն, լուսմներ կարող են չանցկացվել, եթե.

«... ա) վարչական վարույթի արդյունքում ընդունվելու է բարենպաստ վարչական ակտ, որը չի միջամտում այլ անձանց իրավունքների իրականացմանը, կամ վարչական ակտի հասցեատերը չի պնդում, որ լուսմներ անցկացվեն.

բ) դիմումն ակնհայտ անհիմն է.

գ) ընդունվում է բանավոր վարչական ակտ»:

Օրենքի նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն, լուսմներն իմպերատիվ կարգով չեն անցկացվում նաև, եթե անհրաժեշտ է անհապաղ վարչական ակտ ընդունել, ինչը թելադրված է հանրության համար հնարավոր վտանգի կանխմամբ, ինչպես նաև, եթե ընդունվում է այլ ձևի վարչական ակտ:

Անդրադառնալով վարչական վարույթի մասնակիցների լաված լինելու իրավունքին՝ Վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ այդ իրավունքի պատշաճ կենսագործման շնորհիվ վարչական վարույթի մասնակիցներն իրազեկվում են իրենց իրավական և փաստական վիճակի վրա ազդող վարչական վարույթի հարուցման և դրա արդյունքում արձակվելիք վարչական ակտի հիմքում դրվող փաստական և իրավական հանգամանքների վերաբերյալ՝ հնարավորություն ունենալով վարչական գործի քննարկման և լուծման համար էական նշանակություն ունեցող այս կամ այն հարցի կապակցությամբ դիրքորոշումներ, ապացույցներ ներկայացնելու և այլ ընթացակարգային գործողություններ կատարելու միջոցով ազդելու վարչական մարմնի վերջնական որոշման վրա: Վարչական վարույթի ընթացքում վարույթի մասնակիցների ներկայությունն ապահովելու վարչական մարմնի պարտականությունը կարևոր երաշխիք է վարույթի մասնակցի՝ իրեն ընձեռված

իրավունքներն իրացնելու և պաշտպանության միջոցներից օգտվելու համար: Ընդ որում, այդ իրավունքի իրացմանը խոչընդոտելը, այդ իրավունքի իրացման համար լիարժեք հնարավորություն չապահովելը կամ անհիմն՝ ոչ ողջամիտ սահմանափակումներ ստեղծելն անթույլատրելի է⁹: Մեկ այլ որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ վարչական վարույթի մասնակցի՝ վարչական վարույթի լուծմներին մասնակցելու հնարավորությունը չպետք է անհիմն կերպով սահմանափակվի, այդ հնարավորությունից վարչական վարույթի մասնակիցը չպետք է զրկվի վարչական մարմնի գործողությամբ կամ անգործությամբ: (...) վարչական վարույթի հարուցման մասին միայն վարույթի մասնակցին ծանուցելու պարտականության կատարումը վարչական մարմնին չի ազատում վարչական վարույթի ընթացիկ փուլում լուծմների անցկացման վերաբերյալ վարույթի մասնակցին պատշաճ ծանուցելու պարտականության կատարումից: Ըստ այդմ, վարչական վարույթի ընթացիկ փուլում լուծմների անցկացման վերաբերյալ վարույթի մասնակցին հասցեագրված ծանուցագիրը, ի թիվս այլնի, պետք է տեղեկություններ պարունակի լուծմների անցկացման տեղի, օրվա, ժամի մասին: Հակառակ դեպքում վարույթի մասնակիցը կհամարվի վարչական վարույթի ընթացիկ փուլում լուծմների անցկացման վերաբերյալ պատշաճ կերպով չծանուցված¹⁰:

⁹ Տե՛ս Սարգիս Խաչատրյանն ընդդեմ ՀՀ կառավարության առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի Շենգավիթի հարկային տեսչության թիվ ՎԴ/7107/05/14 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 20.07.2017թ. որոշումը:

¹⁰ Տե՛ս «Ալմաքար» ՍՊԸ-ն ընդդեմ ՀՀ կառավարության առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի թիվ ՎԴ/4860/05/16 վարչական գործով 03.07.2020թ. որոշումը:

Վերը նշված կարգավորումները համահունչ են լսումների առնչությամբ սահմանադրական դրույթներին: Այսպես, Սահմանադրության 50-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն. «Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք պարտավոր են մինչև անձի համար միջամտող անհատական ակտն ընդունելը լսել նրան, բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի (ընդգծումը մերն է)»: Նկատենք, որ հենց Օրենքի 38-րդ հոդվածի 3-րդ մասով էլ ամրագրված են այդ բացառությունները, որոնց անդրադարձանք վերևում: Որոշ բացառություններ կարող են նախատեսվել նաև վարույթի առանձին տեսակների առանձնահատկություններ սահմանող օրենսդրական ակտերով:

Վարչական վարույթի մասնակիցների համար վարույթի նյութերը մատչելի են. դրանք, բացառությամբ պետական, ծառայողական, ինչպես նաև օրենքով պահպանվող այլ գաղտնիքներ պարունակող (բանկային, առևտրային և այլն) նյութերի, կարող են տրամադրվել համապատասխան դիմումը ներկայացնելու օրվանից երեք օրվա ընթացքում: Բացի այդ, վարչական մարմինը պարտավոր է մասնակիցներին ցույց տալ անհրաժեշտ օգնություն՝ պարզաբանումներ տալու, ինչպես նաև նյութերին ծանոթանալու կտրվածքով:

Վարչական վարույթի շրջանակներում ոչ միայն անձանց դիմումների, այլև վարույթում առկա փաստաթղթերի առնչությամբ նույն պահանջներն են գործում. այս դեպքում դարձյալ վարչական մարմինը պարտավոր է նույն ընթացակարգով միջոցներ ձեռնարկել դրանցում առկա սխալները, ջնջումները, քերվածքները, վրիպակները հայտնաբերելու և ուղղելու համար (Օրենքի 41-րդ հոդված): Միաժամանակ, հաշվի առնելով, որ խոսքը վարչական մարմինների կողմից տրված փաս-

տաթղթերի մասին է, օրենսդիրը սահմանել է մի շատ կարևոր վերապահում. վարույթի մասնակիցը կամ վերջինիս ներկայությամբ վարչական մարմինն իրավունք չունի շտկելու հիշյալ թերությունները, եթե այդ իրավունքը օրենքով վերապահված է այդ փաստաթղթերն ընդունած կամ տված վարչական մարմիններին:

Վարչական վարույթում ապացույցներ են բացափրությունները, ցուցմունքները, փորձագիտական եզրակացությունները, փաստաթղթերը, նյութերը, իրերը, ինչպես նաև այն հանգամանքները, որոնք իր հայեցողությամբ այդ մարմինը պիտանի և անհրաժեշտ է համարում գործի փաստական հանգամանքների բացահայտման ու գնահատման համար (Օրենքի 42-րդ հոդված): Կարծում ենք, առանձին ապացույցների իրավական հիմքերի առնչությամբ Օրենքում առկա են որոշ թերություններ: Մասնավորապես, *փորձագետ նշանակելու* (ընդ որում, առավել ճիշտ կլիներ ամրագրել *փորձաքննություն նշանակելու* լիազորությունը) դեպքում վարույթի մասնակիցներին պարզապես վերապահված է *ներկա գրնվելու* փորձագետի կողմից կատարվող գործողություններին, մինչդեռ առավել հիմնավորված կլիներ, եթե վերջիններս օժտված լինեին նաև միջնորդություններ հարուցելու, ինչպես նաև լրացուցիչ հարցեր առաջադրելու իրավունքով: Ի դեպ, դա համահունչ կլիներ ապացուցման պարտականությունները բաշխելու օրենսդրական կանոններին: Ընդհանրապես, Օրենքն առավել շահեկան կլիներ, եթե դրանում համակարգված ու հստակ ամրագրված լինեին վարույթի մասնակիցների իրավունքները, որպիսի կանոնակարգումն իր տեղն է գտել, օրինակ՝ քրեական դատավարությունում:

Ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնները հետևյալն են. անձի համար բարենպաստ փաստական հանգամանքների առկայության դեպքում ապացուցման բեռը դրվում է անձի վրա, իսկ նրա համար ոչ բարենպաստ փաստական հանգամանքների առկայության դեպքում՝ վարչական մարմնի վրա (Օրենքի 43-րդ հոդված): Այս կանոնից շեղումներ թույլատրվում են հետևյալ դեպքերում: Նախ, եթե անձը կարող է իր կողմից ապացուցման ենթակա փաստական հանգամանքների վերաբերյալ տվյալներին իրազեկ դառնալ բացառապես տվյալ վարչական մարմնի միջոցով, ապա ապացուցման պարտականությունը դրվում է այդ վարչական մարմնի վրա: Բացի այդ, եթե իր հերթին վարչական մարմինը կարող է իր կողմից ապացուցման ենթակա փաստական հանգամանքների վերաբերյալ տվյալներին իրազեկ դառնալ բացառապես տվյալ անձի միջոցով, ապա ապացուցման պարտականությունը դրվում է այդ անձի վրա:

Վարչական վարույթի ժամկետը, ըստ Օրենքի 46-րդ հոդվածի, 30 օր է, սակայն հատուկ օրենքներով կարող են սահմանվել կարճ կամ ավելի երկար ժամկետներ: Այդ ժամկետը կարող է երկարաձգվել Օրենքի 47-րդ հոդվածով նախատեսված դեպքերում: Մասնավորապես, ժամկետը կարող է երկարաձգվել, եթե գործի քննության համար էական համարվող հանգամանքներ պարզելու նպատակով անհրաժեշտություն է առաջացել ձեռք բերելու լրացուցիչ փաստաթղթեր կամ տեղեկություններ (մինչև 10 օր) փորձագիտական եզրակացության համար (մինչև փորձագիտական եզրակացություն ստանալը), փոխօգնության համար կամ, երբ վարչական ակտի ընդունմանը մասնակցում են մի քանի վարչական մարմիններ

(մինչև 30 օր): Եթե առկա են մեկից ավելի հիմքեր, ապա վարչական մարմինը կարող է կիրառել դրանցից միայն մեկը: Վարույթի ժամկետը երկարաձգելու վերաբերյալ վարույթն իրականացնող վարչական մարմինը սահմանված կարգով պետք է ծանուցի վարույթի մասնակիցներին և նրանց ներկայացուցիչներին, ինչպես նաև վարույթին մասնակցող այլ անձանց:

Վարույթի ժամկետները չպահպանելու, մասնավորապես, վարչական ակտ չընդունելն առաջացնում է դիմողի համար բարենպաստ հետևանքներ: Այս դեպքում, վարչական ակտը համարվում է ընդունված, իսկ դիմողը կարող է ձեռնամուխ լինել համապատասխան իրավունքի իրականացմանը: Վարչական ակտը չի կարող ընդունված համարվել, եթե այն ակտով դրա հասցեատիրոջ վրա ակնհայտ ոչ իրավաչափ պարտականություն դրվելու կամ նրան ակնհայտ ոչ իրավաչափ իրավունք տրամադրվելու հիմքով առ ոչինչ է: Այսինքն՝ օրենքով սահմանված ժամկետում վարչական մարմնի կողմից չընդունված վարչական ակտի՝ օրենքի ուժով ընդունված համարվելու ֆիկցիայի գործողությունը պարզելիս դատական վերահսկողությունը սահմանափակվում է «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի 62-րդ հոդվածի 1-ին մասի «դ» կետով նախատեսված վարչական ակտի առոչնչության հիմքի առկայությունը (բացակայությունը) գնահատելով: Ինչ վերաբերում է հայցվող վարչական ակտի հնարավոր անվավերության հիմքերին, ինչպես նաև հնարավոր առոչնչության մյուս հիմքերին, ապա քննարկվող իրավաբանական ֆիկցիայի գործողությունը պարզելիս դրանց առկայությունը (բացակայությունը) պետք է ենթակա չլինի

դատարանի կողմից գնահատման¹¹: Եթե դիմումը վերաբերում է փաստաթուղթ տրամադրելուն, ապա անձը ազատվում է այն պատասխանատվությունից կամ պարտականությունից, որոնք օրենքով սահմանվում են այդ փաստաթղթերը չունենալու համար (Օրենքի 48-րդ հոդված):

Վարչական վարույթը կասեցնելու հիմքերը նախատեսված են Օրենքի 49-րդ հոդվածով: Մասնավորապես, վարչական մարմինը պարտավոր է կասեցնել վարչական վարույթը, եթե՝

«ա) անհնարին է տվյալ վարույթի արդյունքում ակնկալվող վարչական ակտի ընդունումը մինչև սահմանադրական, վարչական, քաղաքացիական կամ քրեական դատավարության կարգով քննվող գործով որոշում (դատական ակտ) կայացնելը.

բ) վարույթին չի ներկայացել վարչական ակտի հասցեատերը, իսկ օրենքը բացառում է առանց նրա ներկայության համապատասխան վարչական ակտ ընդունելը.

գ) վարչական ակտի ընդունումը հնարավոր է միայն այդ ակտի հասցեատիրոջն ի հայտ բերելու դեպքում»:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված են այն հիմքերը, որոնց դեպքում վարչական վարույթը *կասեցվում է վարչական մարմնի հայեցողությամբ*.

«Վարչական մարմինը կարող է կասեցնել վարչական վարույթը, եթե՝

ա) վարչական ակտի հասցեատերը բացակայում է, և վարչական մարմինը, նախքան վարչական ակտ ընդունելը, անհրաժեշտ է համարում նրա ներկայությունը՝ վարույթին

¹¹ Տե՛ս Գարեգին Խաչատրյանի ընդդեմ Երևանի քաղաքապետարանի թիվ ՎԴ/9652/05/16 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 22.04.2021թ. որոշումը:

առնչվող որոշ կարևոր հանգամանքներ նրանից պարզելու համար.

բ) ընդունվելիք վարչական ակտի հասցեատեր իրավաբանական անձը վերակազմակերպվում է»:

Կասեցման վերոհիշյալ հիմքերը սպառիչ չեն, և վարչական վարույթի առանձին տեսակների կարգավորմանը նվիրված մյուս օրենքներով կարող են ամրագրվել նաև այլ կասեցման հիմքեր:

Կասեցման ժամկետը ևս սահմանափակված է օրենսդրությամբ, մասնավորապես վերր նշված հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետով նախատեսված դեպքերում վարչական վարույթը վերսկսվում է դրա կասեցումն առաջացրած հանգամանքները վերանալուց հետո, իսկ «բ» և «գ» կետերով, ինչպես նաև 2-րդ մասով նախատեսված դեպքերում վարչական վարույթը վերսկսվում է դրա կասեցման հիմք դարձած հանգամանքները վերանալուց հետո, բայց ոչ ուշ, քան կասեցման օրվանից հետո 60 օրը լրանալը: Այդ ժամկետը լրանալու դեպքում, եթե չի վերացել կասեցման հիմք հանդիսացող հանգամանքը, վարույթը կարճվում է, ինչին անդրադարձ է արված ստորև:

Վարչական վարույթը պարտադիր կարճվում է հետևյալ հիմքերի առկայության դեպքում, երբ՝

1) դիմումն առանց ստորագրության է, իսկ վարչական մարմինը, միջոցներ ձեռնարկելով դիմողին բացահայտելու ուղղությամբ, չի կարողացել պարզել, թե ով է հայցում համապատասխան վարչական ակտի ընդունումը,

2) դիմողը գրավոր ձևով հրաժարվել է դիմումից,

3) առկա է նույն անձի, նույն առարկայի վերաբերյալ և նույն հիմքերով ուժի մեջ մտած վարչական կամ դատական ակտ,

4) նույն անձանց միջև, նույն առարկայի վերաբերյալ և նույն հիմքերով առկա է դատարանի վարույթում գտնվող գործ,

5) փոխվել է դիմողի կարգավիճակը, ինչը բացառում է վարչական ակտի ընդունումը,

6) վերացել է վարչական վարույթի կասեցման առավելագույն ժամկետը, որի ընթացքում չի վերացել վարչական վարույթի կասեցման հիմք հանդիսացած հանգամանքը,

7) ակտը բողոքարկվել է վարչական և դատական կարգով միաժամանակ (Օրենքի 50-րդ հոդված):

Բացի այդ, նույն հոդվածով սահմանված են վարչական վարույթը կասեցնելու հայեցողական հիմքեր, օրինակ՝ վերացվել են խախտումները, կամ պատշաճ միջոցներ են ձեռնարկվել դրանք կանխելու ուղղությամբ, փոխվել է իրավիճակը, կամ օրենքով նախատեսված հիմքով վերացել է վարչական ակտ ընդունելու անհրաժեշտությունը:

Վարչական վարույթի վերսկսման առնչությամբ հարկ է նկատել, որ վարչական մարմինը պարտավոր է վարչական վարույթի մասնակիցների դիմումի հիման վրա որոշում ընդունել բողոքարկման ոչ ենթակա վարչական ակտը փոփոխելու, անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ, եթե իրավիճակը փոփոխվել է հօգուտ անձի, որը վարույթը վերսկսելու հարցով դիմում է ներկայացրել, առկա են դիմում ներկայացրած անձի օգտին նոր ապացույցներ, առկա են տվյալ գործի համար էական նշանակություն ունեցող նոր հանգամանքներ, և առկա են օրենքով նախատեսված այլ հիմքեր (Օրենքի 51-րդ հոդ-

ված): Վարույթը վերսկսելու դիմում կարող է ներկայացվել 3 ամսվա ընթացքում այն օրից, երբ վարույթը վերսկսելու հարցով անձն իմացել է այդ հիմքի մասին: Վճռաբեկ դատարանի գնահատմամբ Օրենքի 51-րդ հոդվածով նախատեսված վարչական վարույթի վերսկսման հիմքերի վերլուծությունից բխում է, որ դրանք այնպիսի հանգամանքներ են կամ ապացույցներ, որոնք կա՛մ առաջացել են վարչական ակտի ընդունումից հետո, կա՛մ առաջացել են վարչական վարույթի ընթացքում, սակայն հայտնի չեն եղել կամ չէին կարող հայտնի լինել վարույթը վերսկսելու հարցով դիմած անձանց: Ուստի վարչական վարույթը վերսկսելու կամ բողոքարկման ոչ ենթակա վարչական ակտը վերանայելու պահանջ ներկայացվելու դեպքում վարչական մարմինը ոչ թե քննում է վարչական ակտի իրավաչափության հարցը, այլ պարզում է դիմող անձի կողմից վկայակոչված վարչական վարույթը վերսկսելու հիմքերի առկայությունը և դրանց ազդեցությունը կայացված վարչական ակտի վրա¹²:

Գործնականում սակավաթիվ չեն այն դեպքերը, երբ վարչական ակտ ընդունելու համար անհրաժեշտ է նաև վարչական այլ մարմինների թույլտվությունը կամ համաձայնությունը: Այսպիսի դեպքերում համաձայնեցումները կամ այլ լրացուցիչ փաստաթղթեր հավաքելը պարտավոր է իրականացնել վարչական վարույթ հարուցած մարմինը (Օրենքի 52-րդ

¹² Տե՛ս Ավետիք Նիկողոսյանն ընդդեմ ՀՀ աղետի գոտու բնակավայրերում երկրաշարժի հետևանքով անօթևան մնացած ընտանիքների բնակարանային խնդիրների լուծման նպատակով պետական աջակցությամբ իրականացվող բնակարանային շինարարության ծրագրերի շրջանակներում կառուցված բնակելի տների (բնակարանների) հատկացման հարցերով հանձնաժողովի թիվ ՎԴ/7837/05/13 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 22.04.2016թ. որոշումը:

հողված): Ընդ որում, այդ թույլտվություններն ու համաձայնությունները, ըստ նույն հոդվածի, առանձին բողոքարկման ենթակա չեն, դրանք կարող են բողոքարկվել վարչական ակտի հետ միասին: Ասվածից բխում է, որ նույն հայցապահանջով դատարանի կողմից վարույթը կարճելու վերաբերյալ որոշումը որոշ դեպքերում հիմք է՝ վարչական վարույթը վերսկսելու համար:

Վարչական վարույթի եզրափակիչ փուլ: Վարչական ակտի եզրափակիչ փուլում ընդունվում է վարչական ակտ, որի տեսակները, ձևերը, ներկայացվող պահանջները կարգավորված են Օրենքի 53-61-րդ հոդվածներով: Վարչական ակտն ընդունված համարելու ժամկետը պայմանավորված է դրա տեսակով և ձևով: Այսպես, գրավոր վարչական ակտը համարվում է ընդունված իրավասու պաշտոնատար անձի կողմից ստորագրվելու օրվանից, իսկ բանավոր կամ այլ ձևի վարչական ակտը՝ այդ ակտերը հրապարակվելու պահից (Օրենքի 58-րդ հոդված): Բանավոր վարչական ակտի պարագայում հրապարակման տակ չպետք է հասկանալ վերջինիս հրատարակումը տպագիր եղանակով, հրապարակումը սոսկ որևէ հստակ ընկալելի եղանակով հասցեատիրոջը հասանելի դարձնելն է (օրինակ՝ ոստիկանի կողմից սահմանված կարգով արված ժեստերը, լուսացույցի համապատասխան նշանի ակտիվացումը և այլն):

Վարչական ակտի մասին իրազեկելը: Օրենքի 59-րդ հոդվածի համաձայն, վարչական ակտի ընդունման մասին իրազեկում է համարվում վարչական մարմնի կողմից վարույթի մասնակիցներին այդ հոդվածով նախատեսված կարգով այն հանձնելը կամ հրապարակելը: Գրավոր վարչական ակտը պետք է եռօրյա ժամկետում ստորագրությամբ առձեռն

հանձնվի վարույթի մասնակիցներին, իսկ դրա անհնարինության դեպքում, ինչպես նաև վարույթի մասնակցի պահանջով նույն ժամկետում հանձնումը կարող է իրականացվել պատվիրված փոստով՝ ստանալու մասին ծանուցմամբ կամ օրենքով նախատեսված այլ եղանակներով: Վարչական մարմինը միաժամանակ պարտավոր է դրա հետ միասին հանձնել նաև այդ ակտի բաղկացուցիչ մաս համարվող փաստաթղթերը, սակայն դրանք ուշացումով հանձնելը հիմք չէ վարչական ակտի իրավաչափությունը վիճարկելու համար:

Հանձնման նշված կարգը տարածվում է նաև վարչական ակտում, ինչպես նաև դրա բաղկացուցիչ մաս կազմող փաստաթղթերում կատարվող փոփոխությունների վրա:

Ինչ վերաբերում է վարչական ակտի *հրապարակմանը*, ապա այն կատարվում է տվյալ վարչական մարմնի տեղեկագրում կամ այլ պաշտոնական տեղեկագրում կամ զանգվածային լրատվության այլ միջոցներով հրապարակելով:

Գրավոր վարչական ակտի հրապարակումը պարտադիր է, եթե վարչական մարմնին հայտնի չէ այն անձանց վերաբերյալ տեղեկությունները, որոնց շահերը ուղղակի շոշափվում են այդ ակտով կամ օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում: Գրավոր վարչական ակտը վարչական մարմնի նախաձեռնությամբ կարող է հրապարակվել, եթե վերջինիս հայեցողական որոշմամբ դա նպատակահարմար է՝ պետության և հանրության շահերի, ինչպես նաև անձանց իրավունքների արդյունավետ պահպանման անհրաժեշտությունից ելնելով:

Մամուլում, ՋԼՄ-ներում կամ տեղեկատվության տարածման այլ միջոցներում հրապարակվում է գրավոր վարչական ակտի միայն եզրափակիչ մասը, սակայն միաժամանակ պետք է նշվի, թե որտեղ է հնարավոր ծանոթանալ ամբողջ

վարչական ակտին: Օրենսդրի այս պահանջը, իհարկե, չի բացառում վարչական ակտն ամբողջությամբ հրապարակելու տարբերակը, մանավանդ վերջինիս ոչ մեծ ծավալի դեպքում:

Բանավոր վարչական ակտը հրապարակվում է հասցեատիրոջը բանավոր ձևով այն հայտարարելու միջոցով: Այն կարող է հրապարակվել նաև հասցեատիրոջ համար հասկանալի որևէ օտար լեզվով:

Վարչական ակտի տրամադրումն օտար լեզվով: Վարչական ակտն օտար լեզվով տրամադրելու կարգն ամրագրված է Օրենքի 59-րդ հոդվածի 4-րդ մասով: Մասնավորապես, հասցեատիրոջ խնդրանքով վարչական մարմինը կարող է տրամադրել իր պաշտոնական կնիքով հաստատված օտար լեզվով թարգմանված պատճենը: Միաժամանակ, օրենսդիրը իրավաբանական ուժ է վերապահում բացառապես վարույթի իրականացման լեզվով ընդունված տեքստին, վեճ կամ բողոք ներկայացնելու դեպքում հիմք է ընդունվում միայն հայերենով ընդունված տեքստը: Օտար լեզվով թարգմանված պատճենը չի կարող հիմք լինել այդ ակտի իմաստը կամ բովանդակությունը մեկնաբանելու կամ պարզաբանելու համար:

Օտար լեզվով թարգմանված պատճենները գործնականում կարող են անհրաժեշտ լինել տարբեր նկատառումներով, օրինակ՝ ամուսնության մեջ չգտնվելու մասին թարգմանված տեղեկանքը հիմք է այլ երկրում սահմանված կարգով ամուսնություն գրանցելու համար, այլ երկրի քաղաքացիություն ձեռք բերելու համար ևս պահանջվում է ներկայացնել տարաբնույթ վարչական ակտեր և տեղեկանքներ և այլն: Որպես կանոն, օտար լեզվով թարգմանված պատճենների անհրաժեշտությունը չի ծագում միջազգային պայմանագրերով նախատեսված հատուկ դեպքերում:

Վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելը և գործողության ժամկետը: Վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելու հարցում իրավական նշանակություն ունի ակտի իրազեկման ինստիտուտը: Այսպես, Օրենքի 60-րդ հոդվածի համաձայն, վարչական ակտը հասցեատիրոջ նկատմամբ ուժի մեջ է մտնում վերը նշված կարգով իրազեկելուն հաջորդող օրվանից, եթե օրենքով կամ այդ ակտով այլ կարգ նախատեսված չէ: Օրենսդիրը իրավական ուժի մեջ մտնելու տեսանկյունից սահմանում է նաև, այսպես կոչված, «պայմանով ակտ», որի որոշ դրույթներ կարող են ուժի մեջ մտնել միայն որոշակի պայմանների կամ հանգամանքների առաջացման դեպքում: Ինչ վերաբերում է բանավոր և այլ ձևի վարչական ակտերին, ապա դրանք ուժի մեջ են մտնում այդ ակտերը հրապարակելու պահից:

Ի դեպ, Օրենքի՝ անհատական ակտի ուժի մեջ մտնելու վերաբերյալ դրույթները համահունչ են նույն հարցի իրավական կարգավորմանը նվիրված «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» օրենքի (21.03.2018) 23-րդ հոդվածի 6-րդ մասի դրույթներին: Պարզապես հարկ է նկատել, որ հրապարակման ոչ ենթակա կամ ներքին իրավական ակտերի ուժի մեջ մտնելու առնչությամբ արդեն հարկ է ղեկավարվել այդ օրենքի 23-րդ հոդվածի 7-րդ մասի պահանջներով:

Պետական կամ օրենքով պահպանվող այլ գաղտնիք պարունակող ներքին ակտն ուժի մեջ է մտնում այդ ակտի ընդունման մասին այն անձանց առձեռն կամ օրենքով սահմանված այլ կարգով պատշաճ իրազեկելու օրվան հաջորդող օրվանից, որոնց ուղղված է ակտը, եթե օրենքով այլ կարգ սահմանված չէ: Նշված ակտի հերթական համարի վերջում՝ իրավական ակտի բնույթը սահմանող տառից հետո, իրավական

ակտն ընդունող մարմնի կողմից դրվում են «Գ» (գաղտնի) կամ «ՀԳ» (հույժ գաղտնի) կամ «ՀԿ» (հատուկ կարևորության) տառերը:

Ներքին իրավական ակտը հրապարակվում է ընդունող մարմնի պաշտոնական ինտերնետային կայքէջում առանձին բաժնում տեղադրելու միջոցով, իսկ եթե ընդունող մարմինը չունի պաշտոնական ինտերնետային կայքէջ, ապա այն անձանց համար տեսանելի և հասանելի վայրում տեղադրելով, որոնց ուղղված է այդ ակտը: Ընդունող մարմինը պարտավոր է նշել ակտի հրապարակման օրը: Ընդունող մարմինը պարտավոր է հրապարակել նաև ակտում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելուց հետո ակտի ինկորպորացված տարբերակը: Հրապարակման ոչ ենթակա ակտերն ուժի մեջ են մտնում դրանց ընդունմանը հաջորդող օրվանից, իսկ ստորագրման կամ վավերացման կամ պետական գրանցման ենթակա իրավական ակտերը՝ դրանց ստորագրմանը կամ վավերացմանը կամ պետական գրանցմանը հաջորդող օրվանից:

Վարչական ակտերը գործում են անորոշ կամ որոշակի ժամկետով: Անորոշ ժամկետով ակտը գործում է այնքան ժամանակ, քանի դեռ որևէ իրավաչափ հիմքով չի կորցրել իրավական ուժը (օրինակ՝ փոխարինվել է այլ վարչական ակտով, անվավեր է ճանաչվել և այլն): Որոշակի ժամկետով ընդունված գրավոր վարչական ակտը գործում է մինչև այդ ակտով նախատեսված ժամկետի լրանալը, սակայն այդ ակտի ժամկետը, մինչև նշված ժամկետի լրանալը կամ լրանալուց հետո՝ 15 օրվա ընթացքում, կարող է երկարաձգվել նոր ժամկետով կամ անորոշ ժամկետով: «Պայմանով ակտ» տերմինը օրենսդիրն օգտագործում է նաև վարչական ակտի գործողության

մեջ գտնվելու հիմքի տեսանկյունից: Այսպես, եթե վարչական ակտի ուժի մեջ մնալը փոխկապակցվում է որոշակի պայմանի հետ, ապա դրա կատարման պահին ավարտվում է նաև վարչական ակտի գործողության մեջ գտնվելու ժամկետը:

Բանավոր ակտի դեպքում գործողության մեջ գտնվելն ավարտվում է այդ ակտի հետ կապված գործողությունների կատարմամբ կամ օրենքով նախատեսված որևէ եղանակով ակտի հասցեատիրոջը այդ մասին հայտարարելու պահից: Այլ ձևի վարչական ակտի գործողությունը դադարում է ակտի հասցեատիրոջը օրենքով նախատեսված տեսանելի, լսելի կամ որևէ այլ ձևով հասանելի եղանակով ակտի գործողությունը դադարելու մասին հայտնելու պահից:

2. Վարչական վարույթի մասնակիցները և այլ անձինք, ներկայացուցչությունը վարչական վարույթում

Վարչական վարույթի մասնակիցները: «Վարչական վարույթի մասնակիցների» բնորոշումը տրված է Օրենքի 21-րդ հոդվածի 1-ին մասով.

«Վարչական վարույթի մասնակիցներն են՝

ա) վարչական ակտի հասցեատերը՝ այն անձը, ով դիմել է վարչական ակտ ընդունելու համար (դիմող), կամ այն անձը, ում նկատմամբ վարչական մարմինն իր նախաձեռնությամբ ընդունելու է վարչական ակտ.

բ) երրորդ անձինք՝ այն անձինք, որոնց իրավունքները կամ օրինական շահերը կարող են շոշափվել վարույթի արդյունքում ընդունվելիք վարչական ակտով»:

Կարծում ենք, այս հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետում նշված «կամ այն անձը, ում նկատմամբ վարչական մարմինն իր նախաձեռնությամբ ընդունելու է վարչական ակտ»

ձևակերպումը խնդրահարույց է, քանզի վարչական ակտի ընդունմամբ ավարտվում է վարչական վարույթը, մինչդեռ անձը չի կարող վարույթի ընթացքում զրկվել մասնակցի կարգավիճակից և այն ձեռք բերել միայն վարչական ակտ ընդունելուց հետո, երբ իմաստագրվում է մասնակցությունը: Առավել ողջամիտ կլիներ, եթե հստակեցվեր, որ խոսքը վարույթ հարուցելու մասին է:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն, երրորդ անձինք վարչական վարույթում ներգրավվում են իրենց դիմումի համաձայն կամ վարչական մարմնի նախաձեռնությամբ:

Վարչական ակտի հասցեատեր լինելու իրավունք ունեն այն անձինք, ովքեր սահմանված կարգով իրավունակ և գործունակ են՝ *ակնկալվելիք վարչական ակտն ընդունելու տեսանկյունից*: Այս եզրահանգումը բխում է Օրենքի 50-րդ հոդվածի 1-ին մասի «գ» կետում ամրագրված դրույթից, համաձայն որի՝ անթույլատրելի դիմումը հիմք է վարույթը կարճելու համար: Այլ կերպ ասած, եթե լիցենզիա ստանալու համար դիմել է որպես ձեռնարկատեր չգրանցված իրավաբանական անձը, ապա վերջինս չի կարող համարվել տվյալ վարչական վարույթի տեսակի համար իրավունակ սուբյեկտ:

Այս տեսանկյունից հարկ է նկատել, որ յուրաքանչյուր դեպքում անձի իրավունակությունը և գործունակությունը պայմանավորում են տվյալ իրավահարաբերության սուբյեկտներին ներկայացվող պահանջները: Օրինակ՝ վարչական պատասխանատվությունը վրա է հասնում 16 տարեկանից և այլն:

Իրավաբանական անձանց իրավունակությունն ու գործունակությունը ծագում է պետական ռեգիստրում նրանց գրանցման պահից, սակայն եթե խոսքը հանրային իրավուն-

քի իրավաբանական անձանց մասին է (օրինակ՝ համայքները, Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին, Փաստաբանների պալատը¹³ և այլն), ապա իրավունակությունն ու գործունակությունը վրա է հասնում իրավունքի ուժով՝ վերջիններիս կազմավորման պահից:

Այլ անձինք վարչական վարույթում: «Այլ անձինք» են նրանք, ովքեր վարչական վարույթում հանդես են գալիս որպես վկաներ, փորձագետներ, թարգմանիչներ, ինչպես նաև պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչներ (Օրենքի 22-րդ հոդված): Այս անձինք, ի տարբերություն վարչական դատավարության, վարչական վարույթում սակավ դեպքերում են մասնակցում, ինչը պայմանավորված է ոչ այնքան դրա անհրաժեշտության, որքան դեռևս համապատասխան իրավական մշակույթի պակասով: Մի կարևոր նկատառում. թարգմանչի մասնակցությունը անհրաժեշտ է այն դեպքում, երբ վարույթի մասնակիցը չի տիրապետում վարույթի իրականացման լեզվին: Ընդ որում, «տիրապետելու» տակ պետք է հասկանալ ինչպես բանավոր, այնպես էլ գրավոր լեզվին բավարար չափով տիրապետելու հանգամանքը: Լեզվին չտիրապետող են համարվում նաև որևէ ֆիզիկական արատի պատճառով լիարժեք ընկալելու և հաղորդակցվելու ունակություն չունեցող անձինք:

¹³ Անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու, Փաստաբանների պալատի և սահմանադրական կարգավիճակ ունեցող նմանաբնույթ այլ կազմավորումների առնչությամբ իրավագիտության մեջ և իրավակիրառ պրակտիկայում դեռևս չի ձևավորվել միասնական մոտեցում, ինչը պայմանավորված է ընդհանրապես «հանրային իրավունքի իրավաբանական անձ» հասկացության առնչությամբ դեռևս անհամարժեք իրավական մշակույթով և անկատար օրենսդրությամբ:

Ինչ վերաբերում է վարչական վարույթում ներկայացուցչությանը, ապա վերջինիս իրավական կանոնակարգմանը նվիրված է Օրենքի 23-րդ հոդվածը. օրենսդիրը վարչական վարույթում վարույթի մասնակիցներին վերապահում է ինքնուրույն, ինչպես նաև ներկայացուցիչների միջոցով կամ նրանց հետ միասին վարույթին մասնակցելու իրավունք:

Որպես վարույթի մասնակիցների ներկայացուցիչներ՝ կարող են հանդես գալ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված կարգով լիազորված անձինք, այդ թվում՝ փաստաբանները: Օրենսդրական այս դրույթից բխում է, որ ներկայացուցիչներ կարող են լինել ոչ միայն փաստաբանի կարգավիճակ ունեցող, այլև վարույթի մասնակցի կողմից լիազորված յուրաքանչյուր անձ: Պարզապես, տվյալ դեպքում անհրաժեշտ է, որպեսզի այդ անձը վարույթի մասնակցի կողմից սահմանված կարգով լիազորագիր ստացած լինի, ընդ որում, պարտադիր չէ նաև իրավաբանական կրթություն ունենալու հանգամանքը: Առաջին հայացքից թվում է, թե ներկայացուցիչների լայն շրջանակ սահմանելով՝ օրենսդիրը նվազեցրել է որակյալ օգնություն ստանալու հնարավորությունը, սակայն, եթե հաշվի առնենք վարչարարության բարդ ու հաճախ նեղ մասնագիտական գիտելիքների անհրաժեշտության խնդիրը, ինչպես նաև պատշաճ վարչարարության բաղադրիչ հանդիսացող վարչարարության մատչելիության սկզբունքի երաշխավորվածությունը, ապա պարզ կդառնա, որ օրենսդրի դիրքորոշումը միանգամայն հիմնավորված է:

Եթե վարույթի մասնակիցներն իրենք են իրենց հայեցողությամբ որոշում իրենց ներկայացուցիչներին, ապա անգործունակ մասնակիցների պարագայում վերջիններիս ներկայացնում են նրանց՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով (տվյալ

դեպքում նկատի են առնվում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 23-րդ, 29-30-րդ, 34-35-րդ և այլ հոդվածներով ամրագրված նորմերը) սահմանված օրինական ներկայացուցիչները, որպիսիք կարող են լինել ծնողները, որդեգրողները, խնամակալները կամ հոգաբարձուները:

Թե՛ լիազորված անձինք և թե՛ օրինական ներկայացուցիչները պարտավոր են վարչական մարմնի պահանջով ներկայացնել, համապատասխանաբար, լիազորագիր կամ օրինական ներկայացուցիչ լինելը հավաստող փաստաթուղթ: Հավելենք, որ այս *լիազորագրի համար նույնպես վավերացում չի պահանջվում*: Լիազորագիրը տրվում է որոշակի ժամկետով, որի ավարտի մասին վարույթ իրականացնող մարմինն այդ մասին պետք է տեղեկացվի լիազորողի կամ լիազորված անձի միջոցով:

Վարչական վարույթում ներկայացուցիչներ չեն կարող ունենալ, և անմիջականորեն են մասնակցում միայն վկան, փորձագետը և այլ մարմինների ներկայացուցիչները (Օրենքի 23-րդ հոդվածի 5-րդ մաս): Անմիջականորեն մասնակցելու պահանջը հիշյալ անձանց պարագայում միանգամայն տրամաբանական է ու իրավաչափ, քանի որ խոսքն այն սուբյեկտների մասին է, որոնք վարույթի բնականոն ընթացքի տեսանկյունից իրավական նշանակություն են ներկայացնում հենց իրենց անձով: Այսպես, ըստ Օրենքի 44-րդ հոդվածի՝ որպես վկա կարող են հրավիրվել այն անձինք, «... որոնց կարող են հայտնի լինել տվյալ գործին վերաբերող տեղեկություններ»: Բնական է, որ վկայի ցուցմունքի արժեքը պայմանավորված է հենց նրանով, որ վերջինս վարույթ իրականացնող մարմնին փոխանցում է անմիջականորեն իրեն հայտնի տվյալները:

3. Վարչական մարմնի պաշտոնատար անձի կողմից գործը քննարկելու և լուծելու անհնարինությունը, բացարկ և ինքնաբացարկ հայտնելու հիմքերը և կարգը

Վարչական վարույթի բնականոն ընթացքն ապահովելու և վարչարարության հիմնարար սկզբունքների անբեկանելիությունն ապահովելու տեսանկյունից առանցքային նշանակություն ունեն վարչական մարմնի պաշտոնատար անձի կողմից գործը քննելու և լուծելու անհնարինության վերաբերյալ օրենսդրական պահանջները: Այս պահանջները կոչված են ապահովելու վարչական վարույթ իրականացնելու լիազորություն ունեցող պաշտոնատար անձանց անաչառությունը: Հաշվի առնելով, որ որոշ հոգեբանական գործոններ (օրինակ՝ ազգակցական կապերը վարչական վարույթի մասնակիցների հետ) կարող են կաշկանդել նշված պաշտոնատար անձանց գործունեությունը և առավել հավանական դարձնել անաչառության պահանջներին հակասող որոշումներ կայացնելը, օրենսդիրը նպատակահարմար է գտել բացառելու այդպիսի իրավիճակներում պաշտոնատար անձի մասնակցությունը վարչական վարույթին: Իհարկե, գործնականում հնարավոր են դեպքեր, որ նշված գործոնները չունենան բացասական ազդեցություն վարչական վարույթի վրա: Սակայն, նախ, դրա հավանականությունը նվազ է, բացի այդ, նույնիսկ դրական ելքի դեպքում ինչ-որ տեղ անհարկի անտեսվում են պաշտոնատար անձանց անձնական շահերը, քանզի վերջինս հարկադրված է լինում խոցելի դարձնել միջանձնային, երբեմն նաև՝ ազգակցական հարաբերությունները:

Բացի վերը նշվածը, խիստ կարևոր է անկողմնակալ դիտորդի կողմից ընկալման գործոնը, մասնավորապես, հենց այդ անձանց մոտ պետք է բացառվի որևէ կասկած՝ կապված

վարչական մարմնի գործունեության անաչառության հետ: Եթե անգամ պաշտոնյան լիարժեք պատրաստ է անաչառ դիրքորոշում որդեգրել, միևնույն է, բացարկի հիմքերի պարագայում գործելը ի սկզբանե նվազեցնում է նրա նկատմամբ վստահության աստիճանը, ինչը վարչարարության արդյունավետության անհրաժեշտ երաշխիք է:

Ինչևէ, Օրենքի 24-րդ հոդվածի համաձայն, պաշտոնատար անձն իրավասու չէ քննարկելու և լուծելու վարչական գործը, եթե՝

ա) վարույթի մասնակից է,

բ) վարույթի մասնակիցներից որևէ մեկի ներկայացուցիչն է,

գ) աշխատում է վարույթի մասնակիցներից մեկի մոտ,

դ) վարույթի մասնակիցներից որևէ մեկի կամ նրա ներկայացուցչի ազգականն է,

ե) նախկինում մասնակցել է տվյալ գործի քննարկմանը:

Բացարկ հայտնելու հիմքերը և կարգը:

Վարչական վարույթ իրականացնող վարչական մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց անաչառությունն ապահովելու տեսանկյունից օրենսդրությունը նախատեսում է ընթացակարգային բնույթի երկու ինստիտուտ՝ բացարկ և ինքնաբացարկ: Օրենքի 25-րդ հոդվածի համաձայն, վարույթ իրականացնող պաշտոնատար անձի կամ կոլեգիալ կազմի ցանկացած անդամի գրավոր բացարկ կարող են հայտնել միայն վարույթի մասնակիցները: Կոլեգիալ կազմի պարագայում, այսպիսով, կարելի է բոլոր անդամներին բացարկ հայտնել, սակայն յուրաքանչյուր անձի դեպքում բերվում են առանձին, միայն այդ անձին վերաբերող փաստարկներ:

Նախ, ինչպես բացարկի, այնպես էլ ինքնաբացարկի հիմք է Օրենքի 24-րդ հոդվածում նախատեսված պայմաններից որևէ մեկը: Միաժամանակ, օրենսդիրը նախատեսում է բացարկի նաև այլ հիմքեր, ինչպես, օրինակ, երբ մինչև գործի քննարկման ավարտը տվյալ պաշտոնատար անձը, ինչպես նաև կոլեգիալ կազմի անդամը, հրապարակայնորեն արտահայտվել է գործի ելքի մասին կամ գնահատական է տվել գործի փաստական հանգամանքներին կամ մինչև ապացույցների հետազոտումը կանխավ գնահատական է տվել նշված հարցերին:

Այսպիսով, վարույթի ընթացիկ փուլում, երբ դեռ չի ավարտվել գործի համար նշանակություն ունեցող փաստական հանգամանքների ձեռքբերումն ու հետազոտությունը, կանխակալ կարծիք հայտնելը չի համարվում իրավաչափ այն հիմքով, որ հիմնավոր կասկածի տակ է դրվում վարչական վարույթ իրականացնողի անաչառությունը. եզրակացությունը մեկն է՝ անկախ գործի հանգամանքների հետազոտման արդյունքներից, որոնք պետք է վճռորոշ նշանակություն ունենան եզրակացության համար, վարույթ իրականացնող անձն արդեն իսկ իր հայեցողությամբ որոշում է կայացրել՝ խախտելով ոչ միայն բուն ընթացակարգը, այլև՝ վարչարարության ողջ տրամաբանությունը: Այն, որ բացարկի հիմք է համարվում անգամ դեռևս չհետազոտված ապացույցին կանխավ գնահատական տալը, վկայում է այն մասին, որ անաչառության խնդիրը բավականին սուր է դրված, և նշանակություն է տրվում ոչ միայն գործի ելքին ամբողջությամբ, այլև՝ գործի ելքի վրա ազդող ցանկացած գործոնի:

Երբեմն պաշտոնատար անձը զուտ քաղաքական հաշվարկի տեսանկյունից ձգտում է նախապես բացահայտել

իր դիրքորոշումը, որպեսզի զերծ մնա քննադատությունից և բարձրացնի իր վարկանիշը, սակայն հարկ է գիտակցել, որ դա պարզապես արգելված վարքագիծ է: Հավելենք, որ այդ գործելաոճը հատկապես վտանգավոր է կոլեգիալ մարմնի ղեկավարի պարագայում, քանզի վերջինս ուղղակիորեն ազդում է նաև այդ մարմնի անդամների դիրքորոշման վրա: Ընդհանրապես, հարկ է ներդնել այնպիսի մշակույթ, երբ այդպիսի կոլեգիալ մարմինների ղեկավարները նաև բուն քննարկման փուլում զերծ մնան նախապես իրենց դիրքորոշումը բացահայտելուց:

Բացարկ հայտնելու հիմքերից են, երբ վարչական վարույթ իրականացնող պաշտոնատար անձը երբևէ գործել է ի շահ վարույթի մասնակիցներից որևէ մեկի, կամ երբ առկա են այնպիսի հանգամանքներ, որոնք կասկած են հարուցում վարույթի առնչությամբ տվյալ պաշտոնատար անձի ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն շահագրգռված լինելու կամ նրա անաչառության մասին:

Ի շահ վարույթի մասնակիցների գործելու շրջանակներն օրենսդիրը չի սահմանափակել միայն վարչարարությամբ, հետևաբար, այդպիսի իրավիճակ կարող է արձանագրվել բոլոր այն դեպքերում, երբ, օրինակ, նախկինում ներկայացվել է անձի շահերը քաղաքացիական կամ քրեական դատավարությունում, գույքային առավելություններ են տրվել և այլն: Ինչ վերաբերում է կասկած հարուցող այլ հանգամանքներին, ապա դրանք գործնականում չափազանց բազմաբնույթ են, և նախապես հնարավոր չէ օրենսդրությամբ նախատեսել բոլոր իրավիճակները: Օրինակ, այդպիսին կարող է լինել սերտ մտերմությունը վարույթի մասնակցի հետ կամ ակնհայտ

թշնամական վերաբերմունքը նրա նկատմամբ, համատեղ աշխատանքը և այլն:

Բացարկ կարող է հայտնվել մինչև վարչական վարույթի ավարտվելը: Ուշադրություն պետք է դարձնել, որ, եթե Օրենքի 25-րդ հոդվածի 1-ին մասում խոսվում է *գործի քննարկման ավարտի*, ապա այս դեպքում՝ *վարչական վարույթն ավարտելու* մասին: Սա թելադրված է հստակ նպատակով, քանզի բացարկի ինստիտուտը իրավաչափորեն պետք է գործի նաև եզրափակիչ փուլում, երբ ընթանում է վարչական ակտ ընդունելու գործընթացը:

Գործնականում նույն պաշտոնատար անձին կարող է մի քանի անգամ բացարկ հայտնվել, ինչը լայն տարածում ունի նաև ցանկացած տեսակի վարույթում ու դատավարությունում: Որպեսզի այս կարևոր ինստիտուտը չվերածվի չարաշահման լծակի և խաթարի բուն այդ ինստիտուտի գաղափարը, օրենսդիրը հստակ կանոններ է սահմանում, ըստ որոնց. «Նույն պաշտոնատար անձին կրկին հայտնված բացարկը *կարող է քննարկվել* (ընդգծումը մերն է), եթե դրանում մատնանշված են նոր հիմքեր կամ նոր փաստեր»:

Օրենքի 25-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն, բացարկի վերաբերյալ որոշումը պետք է ընդունվի ոչ ուշ, քան բացարկ հայտնելու օրվան հաջորդող առաջին աշխատանքային օրվա ընթացքում: Այդ որոշումն ընդունում է տվյալ պաշտոնատար անձի անմիջական ղեկավարը, իսկ կոլեգիալ մարմնի անդամի նկատմամբ որոշումն ընդունում է համապատասխան կոլեգիալ մարմինը՝ ձայների պարզ մեծամասնությամբ (տվյալ դեպքում քվեարկությանը չի մասնակցում այն անձը, որի դեմ բացարկ է հայտնվել): Վարչական մարմնի ղեկավարի նկատմամբ հայտնված բացարկի առնչությամբ որոշում ընդունում է

հենց այդ ղեկավարը, ընդ որում, բացարկյը բավարարելու դեպքում վարույթն իրականացնում է իր տեղակալը, իսկ վերջինիս բացակայության դեպքում՝ ղեկավարին փոխարինելու լիազորություն ունեցող որևէ պաշտոնատար անձ:

Վարչական վարույթ իրականացնող անձի ինքնաբացարկի հիմքերը: Ինքնաբացարկի ինստիտուտը նախատեսված է Օրենքի 26-րդ հոդվածով: Ինքնաբացարկը ևս *հայտնվում է գրավոր* և նույն այն հիմքերով, որոնք ամրագրված են բացարկի համար: Այն պետք է լինի պատճառաբանված և պատշաճ ձևով ուղարկվի վարույթի մասնակիցներին՝ ի գիտություն: Վարչական մարմնի ղեկավարի կողմից ինքնաբացարկ հայտնելու դեպքում վերջինիս փոխարինում է այլ պաշտոնատար անձ այն հիմքերով, ինչ նախատեսված են բացարկը բավարարելու դեպքում: Վարույթ իրականացնող այլ պաշտոնատար անձի ինքնաբացարկի դեպքում վարչական մարմնի ղեկավարը *եռօրյա ժամկետում* նշանակում է նոր պաշտոնատար անձ: Կոլեգիալ մարմնի անդամի ինքնաբացարկի դեպքում կոլեգիալ մարմինը շարունակում է գործել մնացած կազմով: Հավելենք, որ ինքնաբացարկ հայտնելու ժամկետային սահմանափակումները ևս նույնական են բացարկ հայտնելու հետ:

Ինքնաբացարկ հայտնելու ինստիտուտի առանձնահատկությունն այն է, որ վարչական վարույթին իր մասնակցության հարցը լուծում է տվյալ պաշտոնատար անձը: Եթե վարչական մարմնի ղեկավարը գտնում է, որ ինքնաբացարկը հայտնվել է առանց օրենսդրությամբ նախատեսված հիմքի, ապա իրավասու է չընդունելու ինքնաբացարկը և հանձնարարելու շարունակել վարույթի իրականացումը:

Ինքնաբացարկի ինստիտուտը, ինչ խոսք, գործնականում կարող է լրջագույն խնդիրներ առաջացնել, քանզի երբեմն անկատար իրավական կարգավորումների արդյունքում ծախսողվում է վարույթի բնականոն ընթացքը: Ընդ որում, սա վերաբերում է նաև ցանկացած ոլորտում կոլեգիալ մարմնի գործունեությանը, քանի որ դրա արդյունքում հնարավոր չի լինում ապահովել անհրաժեշտ քվորում՝ դրանից բխող բացասական հետևանքներով հանդերձ: Օրինակ, նշված հիմքով Սահմանադրական դատարանում մեկ դատավորի բացակայության դեպքում հաճախ ձայները կիսվում են, ինչի արդյունքում կայացվում է կարճման որոշում: Խնդիրը լուծելու տարբերակ չէ նաև բացարկի ինստիտուտը իսպառ բացառելը, ինչպես վարվել են Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի պարագայում, քանզի դրանով ոչ թե անաչառության խնդիրն է լուծվում, այլ սոսկ արհեստականորեն պայմաններ են ստեղծվում քվորում ապահովելու համար, ինչն ինքնին խնդրահարույց է և բովանդակում է ներքին հակասություններ: Կարծում ենք, առավել խելամիտ կարող է համարվել փոխարինողների ինստիտուտը, երբ բացարկի հիմքով բացակայող անդամին փոխարինում է որևէ նախապես, որպես փոխարինող ընտրված անձ կամ ի պաշտոնէ՝ որևէ այլ պաշտոնատար անձ: Օրինակ՝ Վճռաբեկ դատարանում բացակայող անդամին կոնկրետ տվյալ գործի քննությանը կարող է փոխարինել Բարձրագույն դատական խորհրդի որևէ գիտնական անդամ և այլն:

4. Վարչական վարույթի իրականացման լեզուն

Ըստ Օրենքի 27-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ *վարչական վարույթի իրականացման լեզուն հայերենն է*։ Այս դրույթի հիմքում ընկած է Սահմանադրության 20-րդ հոդվածով ամրագրված այն հիմնադրույթը, որի համաձայն. «Հայաստանի Հանրապետության պետական լեզուն հայերենն է»։ Վարույթը հայերեն լեզվով իրականացնելու պահանջը վերաբերում է ինչպես վարչական վարույթ իրականացնող մարմնի կողմից կազմված փաստաթղթերին, վարույթի մասնակիցներին ուղղված գրագրություններին ու վարչական ակտին, այնպես էլ վարչական մարմիններին ուղղված դիմումներին, այլ տվյալներին ու փաստաթղթերին։

Միաժամանակ, Օրենքի 27-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված են որոշ բացառություններ, որոնք թելադրված են մարդկանց իրավունքների և հիմնարար ազատությունների իրականացմանն ու պաշտպանությանը նվիրված միջազգային պայմանագրերով, ինչպես նաև Սահմանադրության 28-րդ հոդվածով ամրագրված օրենքի առջև բոլորի հավասարության և 50-րդ հոդվածով ամրագրված պատշաճ վարչարարության իրավունքը երաշխավորելու հիմնադրույթներով։

Մասնավորապես, պետական լեզվին չտիրապետող անձի պարագայում վարույթին մասնակցելու կտրվածքով բացառություններ չանելը գործնականում կհանգեցնի այնպիսի իրավիճակի, որ լեզվի չիմացությունը վերջինիս համար կստեղծի անհարկի լրացուցիչ բարդություններ, որոնց պայմաններում չի կարող խոսք գնալ օրենքի առջև բոլորի հավասարության սկզբունքի պահպանման մասին։

Միջազգային պայմանագրերից, թերևս, արժե հիշատակել «Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզու-

ների» Եվրոպական խարտիան (ստորագրվել է 1992 թ. նոյեմբերի 5-ին), որի վավերացման պահին Հայաստանի Հանրապետությունը, հիմք ընդունելով նշված խարտիայի 3-րդ հոդվածի 1-ին կետը, հայտարարել է. «Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների» Եվրոպական խարտիայի իմաստով Հայաստանի Հանրապետության փոքրամասնությունների լեզուներ են ասորերենը, հունարենը, ռուսերենը և քրդերենը»: Սակայն առավել էական է նշված խարտիայի 10-րդ հոդվածի դրույթը, որով կողմերը պարտավորվել են իրենց տարածքներում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսող անձանց հնարավորություն տալ, որպեսզի նրանք վարչական մարմիններ բանավոր կամ գրավոր դիմեն իրենց մայրենի լեզուներով:

Բացառությունը տվյալ դեպքում այն է, որ. «Հայաստանի Հանրապետությունում ազգային փոքրամասնությունների լեզուներին տիրապետող անձինք, օրենքով սահմանված կարգով կամ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերին համապատասխան, վարչական վարույթի իրականացման համար դիմումը և դրան կից փաստաթղթերը կարող են ներկայացնել համապատասխան փոքրամասնության լեզվով: Այդ դեպքում վարչական մարմինը կարող է պահանջել ներկայացնել փաստաթղթերի թարգմանությունները հայերենով»:

Բոլոր դեպքերում վարչական վարույթի իրականացման հետ կապված փաստաթղթերը կազմվում են, և ամբողջ գործավարությունն իրականացվում է հայերենով: Որպեսզի ապահովվի օրենսդրության այս պահանջը, նույն օրենքի 3-րդ մասով նախատեսված է, որ վարույթի մասնակիցների կողմից այլ լեզվով փաստաթղթեր ներկայացնելու դեպքում վար-

չափան մարմինը պահանջում է, որպեսզի ներկայացվեն նաև դրանց սահմանված կարգով կատարված հայերեն թարգմանությունները:

Աեկ այլ բացառություն ևս. *վարույթի մասնակիցները կարող են վարույթին մասնակցել օտար լեզվով, սակայն վերջիններս պարտավոր են իրենց ներկայացրած թարգմանչի միջոցով ապահովել հայերեն թարգմանություն, եթե վարչական մարմինն այդպիսի թարգմանություն ապահովելու հնարավորություն չունի:*

Հիշյալ բացառությունը բնավ խոչընդոտ չէ, որպեսզի օտար լեզվով ներկայացված դիմումը սահմանված կարգով հիմք հանդիսանա վարույթ հարուցելու և իրականացնելու համար: Այլ կերպ ասած, եթե դիմումը ներկայացվում է օտար լեզվով, ապա այն արդեն հիմք է վարույթ հարուցելու համար, պարզապես վարույթն իրականացնող մարմնի պահանջով վարույթի մասնակիցը պարտավոր է հետագայում ներկայացնել նաև դրա հայերեն թարգմանությունը: Նույնն է իրավիճակը նաև այլ փաստաթղթեր ներկայացնելու դեպքում. դրանք սահմանված կարգով ընդունվում են և դառնում քննարկման առարկա, սակայն վարույթի մասնակցի համար պահպանվում է սահմանված կարգով դրա հայերեն թարգմանությունը ներկայացնելու պարտականությունը:

Վարույթի իրականացման լեզվի կանոնները, այսպիսով, մի կողմից վարույթի մասնակիցների իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության երաշխիք են, մյուս կողմից ապահովում են վարչական մարմինների բնականոն գործունեությունը:

5. Վարչական վարույթի վերաբերյալ գործերը վարելը և հաշվառելը, վարչական վարույթում արձանագրություն կազմելը

Վարչական վարույթի վերաբերյալ գործերը վարելը և հաշվառելը: Օրենքը անդրադարձել է նաև վարույթի վերաբերյալ գործեր կազմելու, դրանք վարելու և հաշվառելու ընթացակարգերին, ինչը, ըստ էության, նորույթ է հայրենական իրավական համակարգում, քանզի անգամ դատավարության առանձին տեսակները կարգավորող օրենսդրական ակտերը չեն անդրադառնում այդ հարցերին: Նորույթ լինելով հանդերձ, վարչական վարույթի սույն հատվածը կարևոր նշանակություն ունի այն առումով, որ ապահովում է վարչարարության թափանցիկությունը և վերահսկելիությունը, առավել համակարգված ու կազմակերպված է դարձնում վարույթի ողջ գործընթացը, և հնարավորություն է տալիս ինչպես դիմում ներկայացրած, այնպես էլ դիմում ներկայացնելու ակնկալիք ունեցող անձանց ուսումնասիրելու վարչական վարույթները և պատկերացում կազմելու ձևավորված պրակտիկայի առնչությամբ: Օրինակ, այդ նյութերին իրազեկվելը հնարավորություն կտա պարզելու, թե վարչական մարմիններում որքանով է պահպանվում կամայականության արգելքի սկզբունքը և այլն:

Առանձին գործ կազմելու վերաբերյալ նորմերը երաշխիք են նաև վարչական ծախսերը հստակ հաշվարկելու և դրանք գանձելու ուղղությամբ միջոցներ ձեռնարկելու համար: Որոշ երկրների վարչարարության ու դատավարության փորձը ցույց է տալիս, որ վարույթ իրականացնող յուրաքանչյուր պաշտոնատար անձ պարտավոր է համապատասխան հաշվարկ կցել գործին, որում հստակ արտացոլվում են վարչական և դատական ծախսերը:

Վարչական վարույթի վերաբերյալ գործերը վարելուն և հաշվառելուն առնչվող հարաբերությունները կարգավորված են Օրենքի 28-րդ հոդվածով: Նախ, Օրենքը վարչական մարմնին պարտավորեցնում է վարչական վարույթ հարուցելու պահից կազմել առանձին գործ, որում պահվում են այդ վարույթին առնչվող բոլոր փաստաթղթերը, այդ թվում՝ վարույթի արդյունքում ընդունված վարչական ակտը (դրա հաստատված պատճենը): Գործ կազմելուց զատ, վարչական մարմինը վարում է 2 գրանցամատյան՝ վարչական գործերի *ժամանակագրական և առարկայական հաշվառման գրանցամատյան* և վարչական վարույթի արդյունքում ընդունված *վարչական ակտերի հաշվառման* գրանցամատյան:

Որպեսզի գործերը վարելու և գրանցամատյաններ կազմելու ընթացակարգերում ապահովվի անհրաժեշտ միասնականություն, ինչը երաշխավորում է դրանց մատչելիությունը, Օրենքը այդ հարցերին առնչվող ակտերն ընդունելու իրավասությունը վերապահում է վարչական մարմնին, որը պետք է ղեկավարվի Կառավարության կողմից հաստատված օրինակելի կարգով¹⁴: Վարչական մարմինները պարտավոր էին մինչև Օրենքի ուժի մեջ մտնելը՝ 2005 թ. հունվարի 1-ը, ընդունել համապատասխան իրավական ակտեր:

Տվյալ դեպքում լիակատար միասնականություն ապահովելու խնդիր չէր կարող լուծվել, քանի որ վարչական մարմինները միմյանցից էապես տարբերվում են ոչ միայն իրենց գործառույթների առանձնահատկությամբ, այլև կառուցվածքով,

¹⁴ Կառավարությունը 2004 թ. հունիսի 25-ին ընդունել է «Վարչական վարույթի վերաբերյալ գործերի, դրանց հաշվառման գրանցամատյանների և վարչական ակտերի հաշվառման գրանցամատյանների վարման կարգն ու պայմանները սահմանող օրինակելի կարգը հաստատելու մասին» թիվ 975-Ն որոշումը:

որոնք ևս կանխորոշում են նշված հարցերի իրավական կանոնակարգումը:

Հիշյալ հարցի առնչությամբ հատուկ օրենքներում առանձնահատուկ իրավական կարգավորումների առկայության դեպքում, բնականաբար, նախապատվությունը կտրվի այդ իրավական ակտերին, իսկ վարչական մարմինները պարտավոր են իրենց վերը նշված ակտերում կատարել համահունչ համապատասխանեցումներ: Նշված կարգավորումները վերաբերում են բացառապես գրավոր վարչական ակտերին, իսկ բանավորի դեպքում գործավարություն և հաշվառում չի իրականացվում, եթե առանձին օրենսդրական ակտերով այլ կարգ նախատեսված չէ:

Ինչ վերաբերում է գործերի պահպանմանը, ապա այս հարցում գրեթե առանձնահատկություն չկա. այդ հարցը հիմնականում կարգավորվում է արխիվային փաստաթղթերի պահպանության մասին օրենսդրությամբ՝ ընդհանուր հիմունքներով:

Վարչական վարույթում արձանագրություն կազմելը:
Վարչական վարույթում արձանագրություն կազմելը պարտադիր է համարվում միայն այն դեպքում, երբ գործի քննարկումը կատարվում է վարույթի մասնակիցների, վկաների, փորձագետի, այլ մարմինների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ (Օրենքի 29-րդ հոդված): Եթե կատարվում են մի քանի քննարկումներ, ապա դրանցից յուրաքանչյուրի վերաբերյալ կազմվում է առանձին արձանագրություն: Քննարկումներն ընդմիջումով կատարելու դեպքում արձանագրությունը ևս պետք է ներառի համապատասխան գրառում՝ ընդմիջման վերաբերյալ:

Օրենքը սահմանում է տեղեկությունների այն ցանկը, որ պարտադիր պետք է ներառվի արձանագրությամբ, որից բացի այն կարող է արդեն պարունակել այլ տեղեկություններ, ինչպես նաև դրան կարող են կցվել հավելվածներ, այդ թվում՝ գործում առկա բոլոր փաստաթղթերի ցանկը՝ ըստ դրանք ներկայացրած վարույթի մասնակիցների:

Ինչևէ, Օրենքի 29-րդ հոդվածը արձանագրության մեջ ներառվող պարտադիր տեղեկություններ է համարում հետևյալը.

«ա) վարույթն իրականացնող վարչական մարմնի անվանումը.

բ) վարույթն իրականացնելու վայրը, տարին, ամիսը և ամսաթիվը.

գ) սույն հոդվածի 1-ին մասում նշված անձանց անունը և ազգանունը՝ տվյալ գործում նրանց չարգավիճակի (դիմող, երրորդ անձ, վկա և այլն) նշմամբ.

դ) քննարկվող հարցի բովանդակությունը.

ե) վարույթի մասնակիցների և վարույթում հանդես եկող այլ անձանց ելույթների համառոտ շարադրանքը.

զ) ընդունված որոշման եզրափակիչ մասը»:

Դժվար չէ նկատել, որ օրենսդիրն արձանագրման ենթակա պարտադիր տեղեկությունների ցանկի հիմքում դրել է այն տրամաբանությունը, որի համաձայն՝ արձանագրվում են բացառապես վարչական վարույթի համար նշանակություն ունեցող այն տվյալները, որոնք քննարկվում են վարույթի մասնակիցների և այլ անձանց մասնակցությամբ:

Ինչպես արդեն նշվեց, արձանագրությունը պարունակում է ոչ միայն զուտ տեղեկատվական տվյալներ, այլև ընդունված որոշման եզրափակիչ մասեր: Սա բնավ չի նշանակում, որ

քննարկման արդյունքներով կազմված արձանագրությունը նշված մասով պետք է նույնացվի վարչական վարույթի եզրափակիչ փուլում ընդունված վարչական ակտի հետ: Տվյալ դեպքում, բացառապես խոսքը արձանագրված փաստական հանգամանքների մասին է, որոնք որպես ապացույց գնահատելիս վարչական մարմինը, Օրենքի 42-րդ հոդվածին համապատասխան, ղեկավարվում է իր հայեցողությամբ:

Գլուխ 5. Վարչական ակտը, դրա տեսակները և ձևերը: Բողոքարկման վարույթը

1. Վարչական ակտի հասկացությունը և տեսակները

Վարչական ակտի հասկացությունը: «Վարչական ակտ» եզրույթի բնորոշումը տրված է «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքում (այսուհետ՝ սույն գլխում՝ Օրենք)։ «Վարչական ակտն արտաքին ներգործություն ունեցող այն որոշումը, կարգադրությունը, հրամանը կամ այլ անհատական ակտն է, որը վարչական մարմինն ընդունել է հանրային իրավունքի բնագավառում կոնկրետ գործի կարգավորման նպատակով, և ուղղված է անձանց համար իրավունքներ և պարտականություններ սահմանելուն, փոփոխելուն, վերացնելուն կամ ճանաչելուն: Վարչական ակտը կարող է ուղղված լինել նաև որոշակի անհատական չափանիշներով առանձնացված որևէ խմբի» (53-րդ հոդվածի 1-ին մաս)։

Տվյալ բնորոշման մեջ կարևոր նշանակություն ունի «*արտաքին ներգործություն*» արտահայտության պարզաբանումը։ Այն, ըստ էության, իրավունքի արտասահմանյան աղբյուրներից թարգմանության արդյունք է և բովանդակությամբ հավասարազոր է պարզապես ենթակայական հարաբերությունների մեջ չգտնվող անձի նկատմամբ ներգործությանը։ Ընդ որում, տվյալ դեպքում նկատի է առնվում ոչ թե ընդհանրապես ենթակայական հարաբերությունները, այլ կոնկրետ հարաբերության շրջանակներում փոխհարաբերության բնույթը։ Օրինակ, նույն վարչական մարմնի աշխատակիցը չի դիտվի ենթակայական հարաբերությունների մեջ գտնվող սուբյեկտ

այն դեպքում, երբ դիմում է իր վերադաս վարչական մարմնի ղեկավարին՝ որպես մասնավոր անձ (սեփականության վկայագիր ստանալու, իր նկատմամբ կիրառված վարչական տույժը վերանայելու հարցերով և այլն):

Հաջորդ կարևոր հատկանիշը *«հանրային իրավունքի բնագավառին»* վերաբերելու հանգամանքն է: Տվյալ դեպքում նկատի են առնվում այն հարաբերությունները, որոնք բացառապես առնչվում են իմպերատիվ նորմերով կարգավորվող և քաղաքացիաիրավական ոլորտից դուրս գտնվող բնագավառի հետ: Օրինակ, այդպիսին չի կարող համարվել վարչական մարմնի և քաղաքացու միջև կնքված անշարժ գույքի վարձակալության պայմանագիրը, սակայն այդպիսին կհամարվի մրցույթի արդյունքներով անշարժ գույքն այդ քաղաքացուն վարձակալության հիմունքներով հատկացնելու վերաբերյալ վարչական մարմնի որոշումը:

Վերջապես, վարչական ակտի էական հատկանիշներից է դրա *անհատական իրավական ակտ* լինելը: Ընդ որում, անհատական իրավական ակտ լինելու օրենսդրական պահանջը չի համապատասխանում միջազգային իրավական չափանիշներին: Այսպես, Եվրախորհրդի Նախարարների կոմիտեի դեռևս 2004 թ. դեկտեմբերի 15-ի թիվ 2004(20) բանաձևի 1-ին կետով ամրագրված է հետևյալ դրույթը. «Վարչական ակտեր են վարչական մարմինների այն անհատական և *նորմատիվ ակտերը* (ընդգծումը մերն է), որոնք ընդունվել են հանրային իշխանության իրականացման շրջանակներում և կարող են ազդել ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների և շահերի վրա»:

Նույն մոտեցումը արտացոլված է նաև մի շարք այլ միջազգային, այդ թվում՝ փորձագիտական փաստաթղթերում.

«Վարչական ակտը փաստացի իրավական ակտ է, որն ընդունվում է հանրային իշխանություն իրականացնելիս և կարող է շոշափել ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքները, ազատությունները և շահերը: Դրանց վերաբերում են ինչպես որոշակի գործողություններ կատարելու մասին մերժումները, անգործությունը (երբ հանրային իշխանության մարմինները պարտավոր են գործել), ինչպես նաև նորմատիվ իրավական ակտերը (ընդգծումը մերն է)»¹⁵: Հավելենք, որ այս դեպքում, «վարչական ակտ» եզրույթն ընդգրկում է նաև վարչարարության բաղադրիչները, մինչդեռ հայրենական օրենսդրությամբ «վարչական ակտ» և «վարչարարություն» եզրույթներն անհարկի տարանջատված են՝ տեղիք տալով որոշ շփոթության:

Վարչական ակտին բնորոշ հատկանիշներն առանձնացրել է նաև Վճռաբեկ դատարանը և գտել, որ դրանցից յուրաքանչյուրն անհրաժեշտ է, իսկ համակցությունը՝ բավարար՝ գրավոր փաստաթուղթը վարչական ակտ որակելու համար. այդ հատկանիշներից որևէ մեկի բացակայության դեպքում փաստաթուղթը չի կարող դիտարկվել որպես վարչական ակտ¹⁶:

Ընդհանրապես, վարչական ակտի բնորոշման հարցում առկա է որոշ թյուրըմբռնում, մասնավորապես օրենսդրական ձևակերպումից կարող է և բխել, որ խոսքը ոչ միայն անհա-

¹⁵ Տե՛ս «Руководство по мониторингу административной юстиции, 2013 г., Опубликовано Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека (БДИПЧ), Miodowa 10 00-557 Warsaw Poland, (www.osce.org/odihr)», էջ 25-26:

¹⁶ Տե՛ս Վարդիթեր Ավոյանն ընդդեմ Երևանի քաղաքապետարանի թիվ ՎԴ/2659/05/14 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 22.04.2016թ. որոշումը:

տական, այլև նորմատիվ ակտերի մասին է, սակայն ողջ իրավակարգավորումը, ցավոք, նախապատվությունը տվել է անհատական ակտին: Վերջին հաշվով, առանձին դեպքերում, նորմատիվ իրավական ակտերը կարող են անմիջականորեն կիրառվել և առաջացնել նույն իրավական հետևանքները, ինչ անհատական ակտերը: Չանտեսենք նաև այն, որ վարչական դատավարության ընթացակարգով նախատեսված է նաև նորմատիվ իրավական ակտերի վիճարկումը:

Վարչական ակտի տեսակները: Օրենքը կարգավորում է նաև վարչական ակտի տեսակներին նվիրված հարցերը: Մասնավորապես, վերը նշված 53-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն, տվյալ օրենսդրական ակտի իմաստով վարչական ակտերը լինում են՝ բարենպաստ, միջամտող և զուգորդվող:

Բարենպաստ է համարվում այն ակտը, որի միջոցով վարչական մարմինների կողմից անձանց տրամադրվում են իրավունքներ կամ նրանց համար ստեղծվում են իրավական կամ փաստացի դրությունը բարելավող ցանկացած այլ պայմաններ: Բնականաբար, այդպիսի ակտեր կարող են համարվել, օրինակ, լիցենզիաներ, թույլտվություններ, վկայագրեր տալու մասին որոշումները:

Միջամտող վարչական ակտի միջոցով վարչական մարմինը մերժում, միջամտում, ընդհուպ սահմանափակում է անձանց իրավունքների իրականացումը, որևէ պարտականություն է դնում նրանց վրա կամ ցանկացած այլ եղանակով վատթարացնում է նրանց իրավական կամ փաստացի վիճակը: Այդպիսի վարչական ակտի օրինակ կարող է լինել լիցենզիա տրամադրելը մերժելու մասին, անձին սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի վրա արգելանք դնելու մա-

սին, ձեռնարկատիրության որևէ տեսակ կասեցնելու և նմանաբնույթ այլ որոշումները:

Զուգորդվող վարչական ակտն իր մեջ պարունակում է անձի համար ինչպես բարենպաստ, այնպես էլ միջամտող վարչական ակտերով սահմանվող դրույթներ: Այդպիսին կարող է համարվել, օրինակ, անշարժ գույքի կադաստրի կողմից վկայագիր տալու մասին որոշումը, որի հիման վրա պետական գրանցում է ստանում անշարժ գույքի օրինական հատվածը և մերժվում է ապօրինի հատվածը:

2. Վարչական ակտի ձևերը

Վարչական ակտի ձևերը: Օրենքի 54-րդ հոդվածով սահմանված են վարչական ակտի ձևերը. դրանք լինում են՝ ա) գրավոր, բ) բանավոր և գ) լուսային, ծայնային, պատկերային, ազդանշանների, նշանների կամ օրենքով նախատեսված այլ ձևի: Վերջին խումբը, այսպիսով, ընդգրկում է տարաբնույթ ամրագրման ձևեր, որոնք սպառիչ չեն և կարող են օրենքներով լրացվել:

Անդրադառնանք այն պահանջին, ըստ որի՝ վարչական ակտի ձևը կարող է սահմանվել միայն օրենքով: Արտաքուստ կարող է թվալ, որ օրենքով սահմանված է անհարկի խիստ կանոնակարգ, սակայն վարչական ակտին ներկայացվող պահանջները արդարացիորեն այնքան խիստ են, որ դրանց պայմաններում իրավաչափ չէր լինի վարչական ակտի ձև սահմանելու լիազորությունը վերապահել գործադիր իշխանություն իրականացնող որևէ մարմնի:

Մի կարևոր հարցադրում ևս. ի՞նչ պետք է հասկանալ «վարչական ակտի ձև սահմանելու» արտահայտության տակ, մասնավորապես, դա բացառո՞ւմ է ենթաօրենսդրական ակ-

տով այդ ձևին ներկայացվող պահանջները սահմանելը: Հարկ է նկատել, որ օրենքով վարչական ակտի ձև սահմանելու դեպքում, ենթաօրենսդրական ակտով կարող են սահմանվել կոնկրետ արդեն օրենքով սահմանված ձևին ներկայացվող պահանջները, որոնք չեն խաթարում օրենքով սահմանված դրույթի էությունը, չեն առաջադրում լրացուցիչ պարտավորություններ և այլն: Օրինակ, 2005 թ. հուլիսի 8-ին ընդունված «Ճանապարհային երթևեկության անվտանգության ապահովման մասին» օրենքով լուսացույցը նախատեսված է որպես վարչական ակտի ձև, որի հիման վրա Կառավարության 2006 թ. հոկտեմբերի 26-ի թիվ 1699-Ն որոշմամբ հաստատվել են ճանապարհային լուսացույցներին ներկայացվող պահանջները, դրանց կիրառման ու տեղակայման կանոնները և այլն:

Եթե վարչական վարույթը հարուցվել է դիմումի հիման վրա, ապա արդյունքում կարող է ընդունվել միայն գրավոր վարչական ակտ: Բանավոր ակտի դեպքում, եթե դա նախադրեսված է օրենքով, կամ հասցեատերն ունի արդարացված շահ, վարչական մարմինը պարտավոր է ապահովել հեղափոխական գրավոր ձևակերպում:

«Արդարացված շահ» եզրույթի բնորոշումը տրված չէ օրենսդրությամբ, ինչը նշանակում է, որ կոնկրետ իրավիճակում այդպիսի շահի առկայությունը որոշվում է՝ գնահատելով այն հանգամանքները, որոնք վկայում են հասցեատիրոջ համար այդպիսի վարչական ակտի պարտադիր լինելը: Իսկ հանգամանքները կարող են տարբեր լինել. օրինակ՝ կարող է այդպիսի գրավոր ակտի առկայությունն անհրաժեշտ լինել օտարերկրյա այնպիսի պետական մարմիններ ներկայացնե-

լու համար, որոնցում վարչարարության կանոններով նախատեսված է գրավոր վարչական ակտ ներկայացնելու պահանջ:

Ինչ վերաբերում է օրենքով նախատեսված դեպքերին, ապա արդարացի շահի առկայությունն ընդհանրապես չի քննարկվում, քանի որ տվյալ դեպքում հենց օրենքի պահանջով է տրվում գրավոր վարչական ակտ:

3. Գրավոր վարչական ակտին ներկայացվող պահանջները, վարչական ակտի որոշակիությունը և հիմնավորումը

Գրավոր ակտին ներկայացվող պահանջները: Գրավոր վարչական ակտին ներկայացվող պահանջները բաժանվում են երկու խմբի՝ պարտադիր և ոչ պարտադիր (ֆակուլտատիվ): Պարտադիր պահանջները հետևյալն են՝

ա) բովանդակությունը պետք է համապատասխանի օրենքով սահմանված պահանջներին, նշում պարունակի բոլոր այն էական փաստական և իրավաբանական հանգամանքների վերաբերյալ, որոնք ընկած են որոշման հիմքում,

բ) վարույթն իրականացրած վարչական մարմնի լրիվ անվանումը,

գ) վարչական ակտի հասցեատիրոջ անունը, ազգանունը, իրավաբանական անձի դեպքում՝ լրիվ անվանումը,

դ) ակտի լրիվ անվանումը, դրա ընդունման տարին, ամիսը, ամսաթիվը և համարը,

ե) ակտով լուծվող հարցի նկարագրությունը (նկարագրական մաս),

զ) ակտի ընդունման հիմնավորումը (պատճառաբանական մաս),

է) ընդունված որոշման շարադրանքը (եզրափակիչ մաս),

ը) ակտի գործողության ժամկետը, եթե ակտն ընդունվում է որոշակի ժամկետով,

թ) ակտի բողոքարկման ժամկետը և մարմինը, ներառյալ՝ դատարանը, որին կարող է այդ ակտը բողոքարկվել,

ժ) ակտն ընդունող վարչական մարմնի պաշտոնատար անձի պաշտոնը, անունը և ազգանունը, նրա ստորագրությունը,

ժա) ակտն ընդունած վարչական մարմնի պաշտոնական կնիքը (Օրենքի 55-րդ հոդված):

Ոչ պարտադիր պահանջներին են վերաբերում վարչական ակտում դրա ընդունման կապակցությամբ ծախսերի և դրանք կրողների վերաբերյալ տեղեկություններ նշելը, վարչական ակտին ներդիրներ, հավելվածներ կամ լրացուցիչ այլ փաստաթղթեր կցելը, ինչպես նաև միասնական ձևաթղթի առկայությունը: Յավոք, ֆակուլտատիվ պահանջները, չնչին բացառությամբ, անտեսվում են վարչական վարույթ իրականացնող մարմինների կողմից, մինչդեռ դրանց առկայությունը կարող էր վկայել վարչարարության բարձր մշակույթի մասին:

Վարչական ակտի որոշակիությունը և հիմնավորվածությունը: Օրենքի 56-րդ հոդվածի համաձայն, վարչական ակտը պետք է ձևակերպված լինի հստակ, ինչը հնարավորություն է տալիս, որպեսզի հասցեատիրոջ համար ակնառու լինի, թե իրեն ինչ իրավունք է տրամադրվում, իր որ իրավունքն է սահմանափակվում, ինքն ինչ իրավունքից է զրկվում կամ իր վրա ինչ պարտականություն է դրվում: Վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով վարչական ակտի հիմնավորվածության հարցին, արձանագրել է, որ վարչական ակտը հիմնավորելով՝ վարչական մարմնի պարտականության սահմանումը նպատակ է հետապնդում ապահովել վարչական վարույթի մաս-

նակիցների սուբյեկտիվ իրավունքների և ազատությունների գործնականում արդյունավետ պաշտպանությունը¹⁷: Մեկ այլ որոշման մեջ Վճռաբեկ դատարանը վարչական ակտի հիմնավորվածության առնչությամբ արձանագրել է. «(...) օրենսդրի կողմից վարչական ակտի հիմնավորում պարունակելու պահանջն ինքնանպատակ չէ, այն հնարավորություն է տալիս շահագրգիռ անձանց, ովքեր համաձայն չեն ընդունված վարչական ակտի հետ, վարչական բողոք կամ դատարան հայց ներկայացնելով, գործնականում իրացնել իրենց արդյունավետ իրավական պաշտպանության և դատարան դիմելու հիմնարար իրավունքները»¹⁸: Անդրադառնալով վարչական ակտում յուրաքանչյուր սխալի առկայությունը դրա անորոշության մասին վկայելու և անվավերության հանգեցնելու իրավական հարցադրմանը՝ Վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ վարչական ակտում սխալի առկայությունն ինքնին չի վկայում վարչական ակտի անորոշության մասին. որպեսզի ակտում առկա սխալի հետևանքով այն համարվի ոչ հստակ և անորոշ, անհրաժեշտ է, որ վարչական ակտի հասցեատիրոջ համար ակնհայտ չլինի, թե իրեն ինչ իրավունք է տրամադրվում, իր որ իրավունքն է սահմանափակվում, իրեն ինչ իրավունքից են զրկում, կամ իր վրա ինչ պարտականություն է դրվում¹⁹:

¹⁷ Տե՛ս Գիթա Հեյդարիմարանցեհն ընդդեմ ՀՀ ոստիկանության անձնագրային և վիզաների վարչության թիվ ՎԴ/6781/05/12 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 30.04.2015 թ. որոշումը:

¹⁸ Տե՛ս «Ինեսա և Իրինա քույրեր» ՍՊԸ-ն ընդդեմ ՀՀ կառավարության առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի Գավառի տարածքային հարկային տեսչության թիվ ՎԴ2/0073/05/16 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 25.12.2019թ. որոշումը:

¹⁹ Տե՛ս Ալեք Բաղդամյանն ընդդեմ ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի թիվ ՎԴ/5523/05/17 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 08.10.2021թ. որոշումը:

Հարկ է ընդգծել նաև, որ վերոհիշյալ պահանջը չկատարելի հիմք է, որպեսզի հասցեատերն ազատվի իր վրա դրված պարտականության կատարումից, կամ իրավաչափ չհամարվի իր իրավունքների սահմանափակումը, ինչպես նաև պահանջի փոխհատուցում իրեն իրավունք տրամադրող ակտի ոչ հստակության արդյունքում պատճառված վնասի համար: Հավելենք, որ այս պահանջը համահունչ է Սահմանադրության 79-րդ հոդվածով ամրագրված որոշակիության սկզբունքին. «Հիմնական իրավունքները և ազատությունները սահմանափակելիս օրենքները պետք է սահմանեն այդ սահմանափակումների հիմքերը և ծավալը, լինեն բավարար չափով որոշակի, որպեսզի այդ իրավունքների և ազատությունների կրողները և հասցեատերերն ի վիճակի լինեն դրսևորելու համապատասխան վարքագիծ»:

Ընդհանուր պահանջներից է նաև վարչական ակտի *հիմնավորումը*: Օրենքի 57-րդ հոդվածի համաձայն. «Գրավոր կամ գրավոր հաստատված վարչական ակտը պետք է պարունակի հիմնավորում, որում պետք է նշվեն համապատասխան որոշում ընդունելու բոլոր էական փաստական և իրավական հանգամանքները:

Վարչական մարմնի հայեցողական լիազորությունների իրականացման արդյունքում ընդունված վարչական ակտի հիմնավորումից պետք է պարզ լինեն այն նկատառումները, որոնց հիման վրա վարչական մարմինն ընտրել է տվյալ լուծումը»:

Ընդ որում, չի թույլատրվում հիմնավորման հիմքում դնել այնպիսի փաստարկներ, որոնք չեն առնչվում վարչական ակտ ընդունող մարմնի իրավասությանը: Այս արգելքը վերաբերում է ոչ միայն այն դեպքերին, երբ տվյալ փաստարկն

ընդհանրապես նախատեսված չէ օրենսդրությամբ (օրինակ՝ նպատակահարմարությունը), այլև այն փաստարկներին, որոնց առնչությամբ գնահատական տալը վերապահված է այլ իրավասու մարմինների (օրինակ, հրապարակային միջոցառման իրազեկման առնչությամբ տեղական ինքնակառավարման մարմինը չի կարող ազգային անվտանգության կամ ոստիկանության փոխարեն գնահատել անվտանգության հարցերը):

Վճռաբեկ դատարանի գնահատմամբ վարչական մարմինը վարչական ակտ կայացնելիս պարտավոր է հիմնավորելու որոշման մեջ վկայակոչված իրավական նորմերի կիրառելիությունը՝ նշելով կիրառման ենթակա կոնկրետ իրավական նորմը, դրա համապատասխան մասը կամ կետը՝ բացահայտելով կոնկրետ գործի փաստական հանգամանքների նկատմամբ կիրառման ենթակա իրավական նորմի բովանդակությունը²⁰:

Ըստ Օրենքի 57-րդ հոդվածի՝ վարչական ակտի հիմնավորում չի պահանջվում հետևյալ դեպքերում.

ա) վարչական ակտով բավարարվում է դիմումը և չի շոշափվում երրորդ անձանց իրավունքները (օրինակ՝ որոշում է կայացվում անձին վարորդական իրավունքի վկայական հանձնելու մասին).

բ) հասցեատերը կամ այն անձը, ում շահերը շոշափվում են վարչական ակտով, արդեն իրազեկված են փաստական կամ իրավական հետևանքների վերաբերյալ վարչական

²⁰ Տե՛ս «Ինտեկրանկ» ՓԲԸ-ն ընդդեմ ՀՀ արդարադատության նախարարության դատական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության թիվ ՎԴ/2127/05/11 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 18.06.2014թ. որոշումը:

մարմնի դիրքորոշման մասին (օրինակ՝ դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած վճռի կատարման շրջանակներում վարչական մարմինը կայացնում է վարչարարությամբ պատճառված վնասը հատուցելու նպատակով նախկին դրությունը վերականգնելու մասին որոշում)։

գ) նույնանման վարչական ակտեր հրապարակվում են մեծ քանակությամբ կամ վարչական ակտերը հրատարակվում են տեխնիկական միջոցների օգտագործմամբ, և յուրաքանչյուր առանձին դեպքում հիմնավորելու անհրաժեշտություն չկա։

Թերևս, նշված հիմքերից լրացուցիչ պարզաբանման կարիք ունի վերջինը։ Այս հիմքի առնչությամբ անհրաժեշտ է նկատել, որ նույնանման վարչական ակտերի միայն մեծաքանակ լինելը բավարար փաստարկ չէ հիմնավորումը բացառելու համար, հարկ է, որպեսզի բացակայի նաև յուրաքանչյուր առանձին դեպքում հիմնավորելու անհրաժեշտությունը։ Օրինակ, տարկետման իրավունք վերապահելիս Կառավարությունը հիմք է ընդունում տվյալ օտարերկրյա բուհի բարձր վարկանիշը, սակայն չի հիմնավորում, թե ինչ փաստարկներով է վարկանիշը բարձր գնահատում։ Տվյալ դեպքում, հիմնավորման անհրաժեշտությունը չկա, որովհետև մեկ այլ որոշմամբ (նորմատիվ բնույթի) կոնկրետ հիմնավորումներով հաստատված է այն բուհերի սպառիչ ցանկը, որոնք համարվում են բարձր վարկանիշ ունեցող։

Նշված օրինակը, թերևս, վկայում է այն մասին, որ գործնականում կամայականության արգելքի սկզբունքը առավել երաշխավորված կլինի, եթե հայեցողական լիազորությունների իրականացման համար ընդունվեն համապատասխան կողմնորոշիչ նորմատիվ բնույթի ակտեր։

4. Վարչական ակտի ընդունելը, դրա մասին իրազեկելը, վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելը

Վարչական ակտի ընդունելը: Վարչական ակտն ընդունված համարելու ժամկետը պայմանավորված է դրա տեսակով և ձևով: Այսպես, գրավոր վարչական ակտը համարվում է ընդունված իրավասու պաշտոնատար անձի կողմից ստորագրվելու օրվանից, իսկ բանավոր կամ այլ ձևի վարչական ակտը՝ այդ ակտերը հրապարակվելու պահից (Օրենքի 58-րդ հոդված):

Բանավոր վարչական ակտի պարագայում հրապարակման տակ չպետք է հասկանալ վերջինիս հրատարակումը տպագիր եղանակով, հրապարակումը սոսկ որևէ հստակ ընկալելի եղանակով հասցեատիրոջը հասանելի դարձնելն է (օրինակ՝ ոստիկանի կողմից սահմանված կարգով արված ժեստերը, լուսացույցի համապատասխան նշանի ակտիվացումը և այլն):

Վարչական ակտի մասին իրազեկելը: Օրենքի 59-րդ հոդվածի համաձայն, վարչական ակտի ընդունման մասին իրազեկում է համարվում վարչական մարմնի կողմից վարույթի մասնակիցներին այդ հոդվածով նախատեսված կարգով այն հանձնելը կամ հրապարակելը:

Գրավոր վարչական ակտը պետք է եռօրյա ժամկետում ստորագրությամբ առձեռն հանձնվի վարույթի մասնակիցներին, իսկ դրա անհնարինության դեպքում, ինչպես նաև վարույթի մասնակցի պահանջով նույն ժամկետում հանձնումը կարող է իրականացվել պատվիրված փոստով՝ ստանալու մասին ծանուցմամբ կամ օրենքով նախատեսված այլ եղանակներով: Վարչական մարմինը միաժամանակ պարտավոր է դրա հետ միասին հանձնել նաև այդ ակտի բաղկացուցիչ

մաս համարվող փաստաթղթերը, սակայն դրանք ուշացումով հանձնելը հիմք չէ վարչական ակտի իրավաչափությունը վիճարկելու համար:

Հանձնման նշված կարգը տարածվում է նաև վարչական ակտում, ինչպես նաև դրա բաղկացուցիչ մաս կազմող փաստաթղթերում կատարվող փոփոխությունների վրա:

Ինչ վերաբերում է վարչական ակտի հրապարակմանը, ապա այն կատարվում է տվյալ վարչական մարմնի տեղեկագրում կամ այլ պաշտոնական տեղեկագրում կամ զանգվածային լրատվության այլ միջոցներով հրապարակելով:

Գրավոր վարչական ակտի հրապարակումը պարտադիր է, եթե վարչական մարմնին հայտնի չէ այն անձանց վերաբերյալ տեղեկությունները, որոնց շահերը ուղղակիորեն շոշափվում են այդ ակտով կամ օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում: Գրավոր վարչական ակտը վարչական մարմնի նախաձեռնությամբ կարող է հրապարակվել, եթե վերջինիս հայեցողական որոշմամբ դա նպատակահարմար է՝ պետության և հանրության շահերի, ինչպես նաև անձանց իրավունքների արդյունավետ պահպանման անհրաժեշտությունից ելնելով:

Մամուլում, ՁԼՄ-ներում կամ տեղեկատվության տարածման այլ միջոցներում հրապարակվում է գրավոր վարչական ակտի միայն եզրափակիչ մասը, սակայն միաժամանակ պետք է նշվի, թե որտեղ է հնարավոր ծանոթանալ ամբողջ վարչական ակտին: Օրենսդրի այս պահանջը, իհարկե, չի բացառում վարչական ակտն ամբողջությամբ հրապարակելու տարբերակը, մանավանդ վերջինիս ոչ մեծ ծավալի դեպքում:

Բանավոր վարչական ակտը հրապարակվում է այն հասցեատիրոջը բանավոր ձևով հայտարարելու միջոցով: Այն կա-

րող է հրապարակվել նաև հասցեատիրոջ համար հասկանալի որևէ օտար լեզվով: Այլ ձևի վարչական ակտի հրապարակմանն արդեն անդրադարձել ենք:

Վարչական ակտի տրամադրումն օտար լեզվով: Վարչական ակտն օտար լեզվով իրազեկելու կարգն ամրագրված է Օրենքի 59-րդ հոդվածի 4-րդ մասով: Մասնավորապես, հասցեատիրոջ խնդրանքով վարչական մարմինը կարող է տրամադրել իր պաշտոնական կնիքով հաստատված օտար լեզվով թարգմանված պատճենը: Միաժամանակ, օրենսդիրն իրավաբանական ուժ է վերապահում բացառապես վարույթի իրականացման լեզվով ընդունված տեքստին, վեճ կամ բողոք ներկայացնելու դեպքում հիմք է ընդունվում միայն հայերենով ընդունված տեքստը: Օտար լեզվով թարգմանված պատճենը չի կարող հիմք լինել այդ ակտի իմաստը կամ բովանդակությունը մեկնաբանելու կամ պարզաբանելու համար:

Որպես կանոն, օտար լեզվով թարգմանված պատճենների անհրաժեշտությունը չի ծագում միջազգային պայմանագրերով նախատեսված հատուկ դեպքերում:

Վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելը և գործողության ժամկետը: Վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելու հարցում իրավական նշանակություն ունի ակտի իրազեկման ինստիտուտը: Այսպես, Օրենքի 60-րդ հոդվածի համաձայն, վարչական ակտն ուժի մեջ է մտնում վերը նշված կարգով *իրազեկելուն հաջորդող օրվանից*, եթե օրենքով կամ այդ ակտով այլ կարգ նախատեսված չէ: Օրենսդիրը իրավական ուժի մեջ մտնելու տեսանկյունից սահմանում է նաև, այսպես կոչված, «պայմանով ակտ», որի որոշ դրույթներ կարող են ուժի մեջ մտնել միայն որոշակի պայմանների կամ հանգամանքների առաջացման դեպքում:

Ինչ վերաբերում է բանավոր և այլ ձևի վարչական ակտերին, ապա դրանք ուժի մեջ են մտնում այդ ակտերը հրապարակելու պահից:

Ի դեպ, Օրենքի՝ անհատական ակտի ուժի մեջ մտնելու վերաբերյալ դրույթները համապատասխանում են նույն հարցի իրավական կարգավորմանը նվիրված «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» օրենքի 23-րդ հոդվածի 6-րդ մասի դրույթներին: Պարզապես, հարկ է նկատել, որ հրապարակման ոչ ենթակա իրավական ակտերի ուժի մեջ մտնելու առնչությամբ արդեն հարկ է ղեկավարվել այդ օրենքի 23-րդ հոդվածի 7-րդ մասի պահանջներով: Մասնավորապես, այդպիսիք են համարվում այն իրավական ակտերը կամ դրանց առանձին մասերը, որոնք պարունակում են պետական կամ օրենքով պահպանվող այլ գաղտնիք:

Հրապարակման ոչ ենթակա ակտերն ուժի մեջ են մտնում դրանց ընդունմանը հաջորդող օրվանից, իսկ ստորագրման կամ վավերացման կամ պետական գրանցման ենթակա իրավական ակտերը՝ դրանց ստորագրմանը կամ վավերացմանը կամ պետական գրանցմանը հաջորդող օրվանից: Հիշյալ ակտերը պարտադիր են կատարման համար իրավաբանական, ֆիզիկական և պաշտոնատար անձանց համար՝ նախատեսված կարգով դրանք նրանց իրազեկելու կամ ծանոթացնելու պահից, եթե այդ իրավական ակտով ավելի ուշ ժամկետ նախատեսված չէ: Նշված ակտի հերթական համարի վերջում՝ իրավական ակտի բնույթը սահմանող տառից հետո, իրավական ակտն ընդունող մարմնի կողմից դրվում են «Գ» կամ «ՀԳ» կամ «ՀԿ» տառերը:

Վարչական ակտերը գործում են անորոշ կամ որոշակի ժամկետով: Անորոշ ժամկետով ակտը գործում է այնքան ժա-

մանակ, քանի դեռ որևէ իրավաչափ հիմքով չի կորցրել իրավական ուժը (օրինակ, փոխարինվել է այլ վարչական ակտով, անվավեր է ճանաչվել և այլն):

Որոշակի ժամկետով ընդունված գրավոր վարչական ակտը գործում է մինչև այդ ակտով նախատեսված ժամկետի լրանալը, սակայն այդ ակտի ժամկետը մինչև նշված ժամկետի լրանալը կամ լրանալուց հետո 15 օրվա ընթացքում կարող է երկարաձգվել նոր ժամկետով կամ անորոշ ժամկետով:

«Պայմանով ակտ» տերմինը օրենսդիրն օգտագործում է նաև վարչական ակտի գործողության մեջ գտնվելու հիմքի տեսանկյունից: Այսպես, եթե վարչական ակտի ուժի մեջ մնալը փոխկապակցվում է որոշակի պայմանի հետ, ապա դրա կատարման պահին ավարտվում է նաև վարչական ակտի գործողության մեջ գտնվելու ժամկետը:

Բանավոր ակտի դեպքում գործողության մեջ գտնվելն ավարտվում է այդ ակտի հետ կապված գործողությունների կատարմամբ կամ օրենքով նախատեսված որևէ եղանակով ակտի հասցեատիրոջը այդ մասին հայտարարելու պահից: Այլ ձևի վարչական ակտի գործողությունը դադարում է ակտի հասցեատիրոջը օրենքով նախատեսված տեսանելի, լսելի կամ որևէ այլ ձևով հասանելի եղանակով ակտի գործողությունը դադարելու մասին հայտնելու պահից:

5. Առ ոչինչ վարչական ակտը, վարչական ակտն անվավեր կամ ուժը կորցրած ճանաչելու հիմքերը, կարգը և հետևանքները

Վարչական ակտն առ ոչինչ ճանաչելու հիմքերը: Ըստ Օրենքի 62-րդ հոդվածի՝ առ ոչինչ վարչական ակտն ընդունման պահից չունի իրավաբանական ուժ և ենթակա չէ կա-

տարման կամ կիրառման: Այդպիսի ակտը չկատարելը որևէ պատասխանատվություն չի կարող առաջացնել: Ավելին, այդպիսի ակտի կատարումը և կիրառումը կարող է առաջացնել օրենքով սահմանված պատասխանատվություն: Հարկ է նկատել, որ, եթե կիրառելու դեպքում խնդիրը պարզ է, ապա նույնը չի կարելի ասել կատարելու պարագայում, օրինակ, *քարե-խիղճ հասցեալորոշ* կողմից այդպիսի ակտի կատարումը չի կարող որևէ պատասխանատվություն առաջացնել: Այսպես, եթե քաղաքացուն ոչ իրավասու մարմնի կողմից տրվել է համայնքային ֆոնդին պատկանող բնակելի տարածք, ապա վերջինիս կողմից դրա հիման վրա բնակելի տարածքի օգտագործումը չի կարող համարվել պատասխանատվության հիմք:

Առ ոչինչ վարչական ակտ ընդունած վարչական մարմինը պարտավոր է իր նախաձեռնությամբ կամ արդարացված շահ ունեցող ցանկացած քաղաքացու դիմումի հիման վրա անհապաղ հաստատել այդ ակտի առ ոչինչ լինելը: «Արդարացված շահ» ունեցող է համարվում ինչպես վարույթի մասնակիցը, այնպես էլ յուրաքանչյուր այլ անձ, ում իրավունքներն ու շահերը փոխկապակցված են տվյալ ակտի հետ:

Վարչական ակտն առ ոչինչ է ճանաչվում հետևյալ ակնառու կոպիտ սխալների դեպքում.

«ա) ակտից հստակ չի երևում կամ միանշանակ պարզ չէ, թե որ վարչական մարմինն է դա ընդունել.

բ) ակտն ընդունել է ոչ իրավասու վարչական մարմինը.

գ) ակտից պարզ չէ, թե դա որոշակիորեն ում է հասցեագրված, կամ հայտնի չէ, թե ինչ հարց է կարգավորում.

դ) ակտով դրա հասցեատիրոջ վրա դրվում է ակնհայտ ոչ իրավաչափ պարտականություն, կամ նրան տրամադրվում է

ակնհայտ ոչ իրավաչափ իրավունք» (Օրենքի 62-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով վարչական ակտն առ ոչինչ ճանաչելու հիմքերին, գտել է, որ վարչական ակտի առ ոչինչ լինելու հանգամանքը պայմանավորված է *ակնառու կոպիտ սխալներով*, որոնք ի հայտ են գալիս, առանց տվյալ վարչական ակտի իրավաչափությունը հատուկ ընթացակարգով ստուգելու և գնահատելու անհրաժեշտության: Օրենքի 62-րդ հոդվածի 1-ին մասի «բ» կետի հիմքով վարչական ակտի առ ոչինչ լինելը ճանաչելու պահանջի հիման վրա հարուցված գործ քննելիս Դատարանը պետք է պարզի՝ արդյո՞ք վարչական ակտն ընդունված մարմինը նման ակտ ընդունելու լիազորություն ուներ, և արդյո՞ք այդ ակտը ոչ իրավասու մարմնի կողմից ընդունված լինելու կոպիտ սխալն ակնառու է, թե՛ ոչ²¹: Օրենքի 62-րդ հոդվածի 1-ին մասի «գ» կետով նախատեսված վարչական ակտի առոչնչության հատկանիշն առկա է, երբ ակտի բովանդակությունից հնարավոր չէ ճշտել, թե կոնկրետ որ անձն է դրա հասցեատերը: Ակտում մեկից ավելի հասցեատեր նշված լինելու դեպքում, երբ պարզ է, թե կոնկրետ ովքեր են այդ հասցեատերերը, քննարկվող նորմի առումով ակտի առոչնչության հատկանիշն առկա չէ, քանի որ այդ դեպքում ակտից պարզ է, որ այն ունի մեկից ավելի հասցեատեր, այսինքն՝ ակտը հասցեագրված է մեկից ավելի անձանց: Եթե վարչական ակտը չի համապատասխանում իրավական որոշակիության պահանջին, և միաժամանակ առկա չեն օրենսդրի կողմից սահմանված վարչական

²¹ Տե՛ս Լինա Գյուլ-Բուդաղյանն ընդդեմ Երևանի քաղաքապետարանի թիվ ՎԴ/4545/05/08 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 02.12.2016թ. որոշումը:

ակտն առ ոչինչ ճանաչելու հիմքերը, իրավական որոշակիության պահանջին չհասպատասխանող վարչական ակտը չի կարող դիտվել առ ոչինչ, այլ այն կարող է ճանաչվել անվավեր²²: Մեկ այլ որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ վարչական ակտի առ ոչինչ լինելու համար էական և անհրաժեշտ պայման է անձի վրա ակնհայտ ոչ իրավաչափ պարտականություն դնելը կամ անձին ակնհայտ ոչ իրավաչափ իրավունք տրամադրելը: Վարչական ակտի առ ոչինչ լինելը հաստատված համարելու համար անհրաժեշտ է, որ դրանով տրամադրված իրավունքը կամ դրված պարտականությունը առերևույթ ոչ իրավաչափ լինի, իսկ բոլոր այն դեպքերում, երբ վիճարկվում է վարչական ակտի հիմքում դրված հանգամանքների հավաստիությունը կամ կիրառված նորմերի սխալ կիրառելիությունը կամ մեկնաբանությունը, ապա նման վարչական ակտը չի կարող դիտվել առ ոչինչ²³:

Վարչական ակտն անվավեր ճանաչելու հիմքերը: Ոչ իրավաչափ ակտն անվավեր ճանաչելու հիմքերը ամրագրված են Օրենքի 63-րդ հոդվածով: Այսպես, անվավեր է առ ոչինչ չհանդիսացող այն ոչ իրավաչափ վարչական ակտը, որն ընդունվել է հետևյալ պայմաններում՝ օրենքի խախտմամբ (այդ թվում՝ օրենքի սխալ մեկնաբանմամբ կամ կիրառմամբ), կեղծ փաստաթղթերի կամ տեղեկությունների կամ

²² Տե՛ս Երևանի քաղաքապետն ընդդեմ Արա և Մանուկ Մարգարյանների թիվ ՎԴ/5666/05/11 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 18.07.2014թ. որոշումը:

²³ Տե՛ս ՀՀ կառավարությանն առնաբեր պետական եկամուտների կոմիտեի Սպանդարյանի 1 հարկային տեսչությունն ընդդեմ «Նովոսինվեստ» ՍՊԸ-ի թիվ ՎԴ/0562/05/09 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 12.03.2010թ. որոշումը:

այնպիսի փաստաթղթերի հիման վրա²⁴, որոնց պարագայում ակնհայտ էր այլ որոշում ընդունելը, ինչպես նաև շահերի բախման իրավիճակում: Այս հիմքերի առկայության դեպքում վարչական ակտն անվավեր է ճանաչում այն ընդունող մարմինը, դրա վերադասը կամ դատարանը:

Օրենքի հիշյալ հոդվածը սահմանում է նաև ոչ իրավաչափ ակտն անվավեր չճանաչելու հիմք. *եթե հասցեատերն իրավունք ունի վստահելու այդ ակտի գոյությանը, և դրա գործողության մեջ գտնվելը չի կարող վնաս պատճառել որևէ անձի, Հայաստանի Հանրապետության կամ որևէ համայնքի իրավունքներին:* Ընդ որում, վարչական ակտի հասցեատերն իրավունք ունի վստահելու ակտի գոյությանը, *եթե դրա հիման վրա ստացածն արդեն օգտագործել կամ տնօրինել է, կամ եթե ստացածի հետ վերադարձնելը վնաս կպատճառի վարչական ակտի հասցեատիրոջը:*

Վարչական ակտի գոյությանը վստահելու իրավունքը բխում է պետական մարմնի գործունեության իրավաչափության կանխավարկածից, ըստ որի՝ որևէ անձ պարտավոր չէ կասկածի տակ առնելու պետության կամ հանրային իշխանության անունից հանդես եկող ցանկացած այլ իրավունքի սուբյեկտի կողմից ընդունված իրավական ակտը, գործողությունը կամ անգործությունը և ըստ այդմ էլ՝ վերանայելու իր վարքագիծը: Նշված դեպքում անձն իրավունք ունի վստահելու դրանց իրավաչափությանը, իսկ կասկածելու դեպքում իրավունք ունի դրանք վիճարկելու կամ ձեռնպահ մնալու:

²⁴ «Կեղծ փաստաթուղթ» և «Կեղծ տեղեկություններ» հասկացությունների մեկնաբանությունը տրվել է Գրիգոր Խաչերյանն ընդդեմ Երևանի քաղաքապետարանի թիվ ՎԴ/2603/05/10 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 04.10.2013թ. որոշմամբ:

Վարչական ակտի գոյությանը վստահելու իրավունքը բացառվում է հետևյալ դեպքերում՝

«ա) համապատասխան վարչական ակտի ընդունմանը հասել է կաշառքի, սպառնալիքի կամ վարչական մարմնի պաշտոնատար անձին դիտավորյալ մոլորության մեջ գցելու միջոցով.

բ) համապատասխան վարչական ակտի ընդունմանը հասել է կեղծ կամ ոչ լրիվ փաստաթղթեր ներկայացնելու միջոցով.

գ) նախապես իմացել է վարչական ակտի ոչ իրավաչափ լինելու մասին կամ այդ մասին պարտավոր էր իմանալ՝ իր համար մատչելի տեղեկությունների հիման վրա» (Օրենքի 63-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Այսպիսով, իրավական ակտի գոյության մասին վստահությունը բացարձակ ու անվերապահ հոգեբանական վարքագիծ չէ: Եթե անձը իր ոչ իրավաչափ վարքագծով նպաստել է ոչ իրավաչափ ակտի ընդունմանը կամ անգամ ունեցել է մատչելի տեղեկություններ այդ ակտի ոչ իրավաչափության մասին, ապա վստահության մասին խոսք լինել չի կարող:

Վարչական ակտը միայն մի մասով կարող է անվավեր ճանաչվել այն դեպքում, երբ մյուս մասը կարող է ուժի մեջ մնալ և գործել՝ առանց անվավեր ճանաչված մասի:

Վարչական ակտն անվավեր ճանաչելու հետևանքները:
Ոչ իրավաչափ վարչական ակտն իրավաբանական ուժը կորցնում է այն անվավեր ճանաչելու մասին որոշում ընդունելու, ինչպես նաև վարչական ակտն ընդունելու պահից, բացառությամբ Օրենքի 64-րդ հոդվածով նախատեսված դեպքերի: Նախ, Օրենքի 63-րդ հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսված դեպքերում (վարչական ակտի գոյությանը վստահելու

իրավունքը), որոնց անդրադարձանք վերը, ոչ իրավաչափ վարչական ակտն անվավեր է ճանաչվում այն ընդունելու պահից, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի:

Բացի այդ, «Բարենպաստ ոչ իրավաչափ վարչական ակտը, որի հիման վրա ծագում են միաժամանակյա կամ ընթացիկ գույքային պարտականություններ, կամ որն այդպիսի պարտականությունների համար նախադրյալ է համարվում, կարող է ուժը կորցնել միայն դրա անվավեր ճանաչվելու պահից, եթե այդ ակտով օգուտ ստացողը, վարչական ակտի նկատմամբ վստահության իրավունքի ուժով, արդեն ձեռք է բերել տրամադրված օգուտները կամ տնօրինել է գույքը, որի հետևանքով դրանք չեն կարող վերադարձվել, կամ վերադարձվելու դեպքում կարող է էական վնաս պատճառվել օգուտ ստացողին: Այս դեպքում կիրառվում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի անհիմն հարստացման վերաբերյալ դրույթները» (Օրենքի 64-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Նշված դեպքում հատուցման չափը սահմանում է այն վարչական մարմինը, որն անվավեր է ճանաչել տվյալ վարչական ակտը:

Ոչ իրավաչափ վարչական ակտն անվավեր ճանաչելու ժամկետը: Խոսքը տվյալ դեպքում վարչական մարմնի նախաձեռնությամբ չբողոքարկված վարչական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին է: Օրենքի 65-րդ հոդվածի համաձայն, նշված դեպքում վարչական մարմինը կարող է վարչական ակտն անվավեր ճանաչել 6 ամսվա ընթացքում այն օրվանից, երբ իմացել է վարչական ակտն անվավեր ճանաչելու փաստական հանգամանքների մասին:

Սակայն այս լիազորության համար ևս ընդհանուր ժամկետ է սահմանված: Մասնավորապես, իրավասու վարչական մարմինը չի կարող վարչական ակտը վերանայել, եթե *այն դառնում է անվիճարկելի, այսինքն՝ այն ընդունելու օրվանից անցնում է 10 փարի*: Այս կանոնից բացառություններ կարող են սահմանվել միայն օրենքով:

Իրավաչափ վարչական ակտն ուժը կորցնելու հիմքերը: Ընդհանուր առմամբ վարչական ակտերի իրավաբանական ուժը կորցնելու առավել ճկուն հիմքեր են նախատեսված, քան դատական ակտերի պարագայում, ինչը պայմանավորված է դատական ակտերի կայունության սկզբունքով: Ինչևէ, իրավաչափ վարչական ակտերի ուժը կորցնելու հիմքերը պայմանավորված են դրանց տեսակով՝ միջամտող կամ բարենպաստ (Օրենքի 66-րդ հոդված): Այսպես, միջամտող վարչական ակտը կարող է ուժը կորցնել, բացառությամբ երկու դեպքերի՝ երբ նորից պետք է ընդունվի նույն բովանդակությամբ նոր վարչական ակտ, կամ եթե այդ ակտի ուժը կորցրած ճանաչելն արգելվում է օրենքով:

Միջամտող ակտի ուժը կորցրած ճանաչելու օրինակ կարող է լինել, ասենք, ձեռնարկատիրական գործունեության լիցենզիայի կասեցման մասին որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելը: Տվյալ դեպքում, վարչական մարմինն այդպիսի որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու հիմքում դնում է ոչ թե տվյալ վարչական ակտի ոչ իրավաչափ լինելը, այլ այնպիսի հանգամանքներ, որոնց առկայության դեպքում վերանում է այդպիսի ակտի անհրաժեշտությունը, օրինակ, երբ կասեցման որոշմամբ առաջադրված պահանջները կատարվում են:

Ինչ վերաբերում է բարենպաստ վարչական ակտին, ապա այն կարող է ուժը կորցնել միայն հետևյալ դեպքերում (Օրենքի 66-րդ հոդվածի 2-րդ մաս)՝

ա) Օրենքի փոփոխության պատճառով վերանում է տվյալ վարչական ակտի անհրաժեշտությունը, կամ դադարում է այդ ակտի գործողությունը: Այդպիսի վարչական ակտ կարող է կայացվել այն դեպքում, երբ արդեն օրենքի ուժով բացակայում է որևէ գործունեություն իրականացնելու համար արտոնագիր ունենալու անհրաժեշտությունը:

բ) Ուժը կորցրած ճանաչելը թույլատրվում է օրենքով կամ պայմանավորված է իրավաչափ վարչական ակտում այդպիսի վերապահմամբ: Օրենքով բարենպաստ վարչական ակտն ուժը կորցրած կարող է ճանաչվել այն դեպքում, երբ օրենքով նախատեսված որոշակի խախտումների հիմքով ուժը կորցրած է ճանաչվում տրված արտոնագիրը:

գ) Վարչական ակտի հետ կապված է օրենքով նախատեսված որևէ պարտականություն, որը պետք է կատարեր այդ ակտի հասցեատերը, սակայն չի կատարել կամ պատշաճ չի կատարել: Բարենպաստ վարչական ակտը հաճախ տրվում է որոշակի պարտականությունների կատարման պայմանով, որոնք չկատարելը հիմք է այդ ակտն անվավեր ճանաչելու համար:

դ) Ակտի ընդունումից հետո փաստական հանգամանքների փոփոխության հետևանքով վարչական մարմինն իրավունք կունենար չընդունելու տվյալ վարչական ակտը, և եթե վարչական ակտի ուժը չկորցնելու դեպքում կարող է խախտվել գերակայող հանրային շահը: Այս հիմքը ներառում է երկու պայման՝ նախ, պետք է առկա լինի փաստական հանգամանքների փոփոխություն, և ապա՝ պետք է բացառվի գերա-

կայող հանրային շահի խախտումը՝ վարչական ակտի ուժը չկորցնելու դեպքում: Փաստական հանգամանքների փոփոխության օրինակ կարող են լինել որոշակի տարիքի հասնելը, կարգավիճակ ձեռք բերելը և այլն:

ե) Նորմատիվ իրավական ակտի փոփոխության հետևանքով վարչական մարմինն իրավունք կունենար չընդունելու տվյալ վարչական ակտը, քանի դեռ այդ վարչական ակտի հասցեատերը չի օգտվել վարչական ակտով տրամադրված օգուտներից, կամ նրա նկատմամբ դեռևս չեն կատարվել այն գործողությունները, որոնք վարչական ակտով երաշխավորված են եղել, և եթե վարչական ակտն ուժը չկորցնելու դեպքում կարող է խախտվել գերակայող հանրային շահը: Հաճախ նորմատիվ ակտերով սահմանափակվում են այնպիսի իրավունքներ, որոնց վերաբերյալ նախկինում միանգամայն իրավաչափ վարչական ակտեր են ընդունվել: Ահա այս բնույթի նորմատիվ ակտերի պարագայում հիշյալ վարչական ակտերը կորցնում են իրենց ուժը *պայմանով, եթե ակտի հասցեատերը դեռևս չի օգտվել այդ ակտով տրամադրված օգուտներից, կամ առկա չեն եղել Օրենքով նախատեսված մյուս պայմանները:*

զ) Անհրաժեշտ է վերացնել այլ անձանց կյանքի, առողջության կամ սեփականության, ինչպես նաև պետության անվտանգության կամ առանձնապես կարևոր հանրային շահերի պաշտպանության համար ծանր հետևանքները կամ խուսափել դրանց առաջացումից: Իրավաչափ ակտերի կատարման ընթացքում երբեմն ի հայտ են գալիս այնպիսի հիմքեր, որոնք օրենքի ուժով հանդիսանում են արդեն իսկ տրված իրավաչափ վարչական ակտերի ուժը կորցրած ճանաչելու պայման: Օրինակ, որևէ շինարարության թույլտվութ-

յունը կարող է ուժը կորցրած ճանաչվել, եթե նոր ի հայտ եկած հանգամանքներով պարզվի, որ տվյալ շինության կառուցումը կարող է հանգեցնել շրջակա միջավայրի վատթարացմանը:

Վարչական ակտը բողոքի բացակայության դեպքում կարող է վերանայվել վերադաս վարչական մարմնի կողմից իրականացվող վերահսկողության շրջանակներում՝ վերջինիս նախաձեռնությամբ: Որոշ դեպքերում վարչական մարմիններն օրենքով նախատեսված կարգով հսկողություն են իրականացնում նաև վերադաս մարմիններ չունեցող իրավունքի սուբյեկտների, օրինակ՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների վրա: Այս դեպքում վերջիններս կարող են սահմանված կարգով դիմել այդ մարմիններին և առաջարկել վերանայելու իրենց կողմից ընդունված հիշյալ վարչական ակտերը: Նշված միջնորդությունները չբավարարելու կամ ընդհանրապես քննարկման չընդունելու դեպքում իրավասու վարչական մարմինները կարող են այդ վարչական ակտերը բողոքարկել դատական կարգով: Ընդ որում, խոսքը բնավ չի վերաբերում միայն մարզպետներին, քանզի իրենց փազրությունների շրջանակներում այդ ակտերը կարող են դատական կարգով վիճարկվել նաև այլ իրավասու վարչական մարմինների նախաձեռնությամբ:

Օրենքը կարգավորում է նաև փաստաթղթերը և իրերը վերադարձնելուն առնչվող հարաբերությունները: Մասնավորապես, Օրենքի 68-րդ հոդվածի համաձայն, ակտը անվավեր կամ ուժը կորցրած ճանաչելու դեպքում, այն փաստաթղթերը և իրերը, որոնք տրվել են այդ վարչական ակտերի հիման վրա, ենթակա են վերադարձման դրանք տիրապետող անձանց կողմից, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպ-

քերի: Փաստաթղթերը չվերադարձնելու դեպքում վարչական ակտն ընդունած մարմինն իրավունք ունի պաշտոնական հրապարակման միջոցով հայտարարելու տվյալ վարչական ակտի չգործելու մասին: Պաշտոնական հրապարակման իրավական նշանակությունն այն է, որ այդ պահից իրավական ուժ չունեցող փաստաթղթերն օգտագործելը հիմք է համապատասխան պատասխանատվության միջոցներ կիրառելու համար:

Փաստաթղթերը վերադարձնելիս, դրանց տիրապետողի ցանկությամբ, վարչական մարմինը պարտավոր է համապատասխան նշումով և իր կնիքով հաստատված վիճակում հանձնել այդ փաստաթղթի պատճենը: Օրենքը չի բացահայտում, թե կոնկրետ ի՞նչ պատճառաբանությամբ կարող է փաստաթուղթը տիրապետողը դիմել փաստաթղթի պատճենը ստանալու հարցով, ո՞ր դեպքում տիրապետողի ցանկությունը կարող է իրավաչափ համարվել: Սա նշանակում է, որ փաստաթուղթը տիրապետողը պարտավոր չէ նշել պատճենը ստանալու ցանկության պատճառը: Իսկ գործնականում այս իրավական նորմը կարող է ունենալ էական նշանակություն: Այսպես, ձեռնարկատիրոջը կարող է այն պիտանի լինել նախկինում իր իրականացրած ձեռնարկատիրության իրավաչափությունը հիմնավորելու համար:

6. Բողոքարկման վարույթը

Բողոք բերելու հիմքերը և կարգը: Բողոքարկման վարույթին վերաբերում է Օրենքի 4-րդ բաժինը՝ «Բողոքարկման վարույթը» վերտառությամբ, որը բաղկացած է 10-րդ և 11-րդ գլուխներից, համապատասխանաբար՝ «Վարչական բողոք բերելու հիմքերը և կարգը» և «Վարչական բողոքը քննարկելը

և լուծելը» վերտառություններով: Բողոքարկման վարույթի առաջնահերթ նպատակը, բնականաբար, վարչարարության ոլորտում անձանց իրավունքների պաշտպանությունն է, այն բխում է Սահմանադրության 50-րդ հոդվածի պահանջներից. «Յուրաքանչյուր ոք ունի վարչական մարմինների կողմից իրեն առնչվող գործերի անաչառ, արդարացի և ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունք»:

Վարչական բողոք կարող է բերել բացառապես այն անձը, ով գտնում է, որ խախտվել են կամ կարող են խախտվել իր իրավունքները, իսկ այլոց իրավունքների պաշտպանությամբ դատարան կարող են դիմել օրինական ներկայացուցիչները, իրավասու կազմակերպություններն ու պետական մարմինները:

Սույն Օրենքի 70-րդ հոդվածի համաձայն, վարչական կարգով բողոքը կարող է բերվել կամ վարչական ակտն ընդունած վարչական մարմին, կամ դրա վերադաս վարչական մարմին:

Հայրենական օրենսդրությունը ելակետ է ընդունում սահմանադրական այն հիմնադրույթը, ըստ որի՝ անձը դատական կարգով իր իրավունքների պաշտպանությունը պարտավոր չէ կախվածության մեջ դնել վարչական մարմին բողոք ներկայացնելու հետ, այսինքն՝ կարող է անմիջապես դիմել դատարան՝ շրջանցելով վարչական կարգով բողոքարկումը: Արտասահմանյան երկրների փորձը, որին կանդրադառնանք վերջին գլխում, հիմնականում ընթացել է այլ ուղղությամբ. որպես կանոն, դատարան դիմելու համար, նախ, անհրաժեշտ է բողոք ներկայացնել վարչական վերադաս մարմին, եթե այդպիսիք կան:

Ընդ որում, բողոք ներկայացնելու այլընտրանքային տարբերակը սոսկ առաջին հայացքից է թվում առավել ժողովրդավարական, մինչդեռ վարչական կարգով բողոքարկման արդ-

յունավետ ու երաշխավորված համակարգեր ներդնելու պարագայում իրավունքների վարչական կարգով պաշտպանության փուլ նախատեսելն առավել հուսալի է դարձնում իրավունքների պաշտպանությունն ընդհանրապես: Վերջին հաշվով, վերադաս մարմինը պետք է ստանձնի հստակ պատասխանատվություն ստորադաս մարմնի թույլ տված խախտման համար և չբավարարվի «դիտորդի» կարգավիճակով: Մասնավորապես, որևէ տրամաբանության չի դիմանում այն իրավիճակը, երբ վարչարարությունը ոչ իրավաչափ ճանաչող դատական ակտի հիման վրա վերադաս պաշտոնյան պատասխանատվության է ենթարկում ստորադաս պաշտոնյային: Տվյալ դեպքում հարց է ծագում. իսկ ինչո՞ւ հենց ինքը սահմանված կարգով չի վերացրել այդ նույն խախտումը, ինչո՞ւ իր իրավասության սահմաններում չի փորձել ինքը գնահատական տալ վարչական ակտին, ենթակա պաշտոնյայի գործողությանը կամ անգործությանը: Իսկ եթե վերջինս չի կողմնորոշվել կամ չի փորձել խորամուխ լինել, ապա պետք է, ըստ էության, ևս ենթարկվի համարժեք պատասխանատվության:

Որպես կանոն, բոլորքն անմիջապես ակտ ընդունող մարմնին չի ներկայացվում, ինչը զուտ հոգեբանական կտրվածքով է բացատրվում, քանզի տվյալ դեպքում բացակայում է անհրաժեշտ վստահությունը: Բողոքարկման այս կարգը, թերևս, օգտագործվում է այն դեպքերում, երբ թույլ տված խախտումները ակնհայտ են կամ որևէ կերպ չեն առաջացնի տվյալ մարմնի համար լրացուցիչ խնդիրներ (օրինակ՝ պատասխանատվություն): Սակայն առավել հաճախ նույն վարչական մարմին բոլոր ներկայացնելը պայմանավորված է լինում վերադաս վարչական մարմնի բացակայությամբ: Ընդ

որում, վերջին դեպքում վարչարարությունն առավել իրավաչափ կարող է համարվել, եթե այդ մարմիններում բողոքների քննարկման համար ձևավորվեն այնպիսի իրավասու կոլեգիալ մարմիններ, որոնց կազմում ներգրավված լինեն նաև տվյալ մարմնի հետ փոխհարաբերության մեջ չգտնվող փորձագետներ և հասարակայնության ներկայացուցիչներ: Ավելին, նպատակահարմար է, որպեսզի նրանք մեծամասնություն կազմեն: Արդյունավետ կարող է համարվել նաև բոլոր վարչական մարմինների համար միասնական բողոքարկման հանձնաժողովի գործունեությունը:

Դատական կարգով բողոքների քննարկմանն առնչվող հարաբերությունները կարգավորվում են Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքով:

Այլընտրանքային իրավունքը, այնուամենայնիվ, չի հանգեցնում վարչական ակտը վարչական և դատական կարգով բողոքարկելու դեպքում այն *միաժամանակ* քննելու հնարավորությանը (Օրենքի 70-րդ հոդված): Օրենքն իրավաչափորեն տվյալ իրավիճակում (նկատի ունենք միաժամանակ վարչական և դատական կարգով բողոքարկելը) նախապատվությունը տալիս է դատական կարգով քննարկմանը, իսկ վարչական մարմինն պարտավորեցնում է այդպիսի դեպքում *կարճել վարույթը*: Ընդ որում, բավարար հիմքերի դեպքում, երբ, օրինակ, դատական կարգով կարճվում է գործի վարույթը, վարչական մարմինը կարող է վերսկսել վարույթը:

Հավելենք, որ նույն 70-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն, եթե վարչական ակտը բողոքարկվում է ակտն ընդունող վարչական մարմին կամ դրա վերադաս վարչական մարմին, ապա. «... վարչական մարմնի որոշումները կարող են բողոքարկվել «Տեսչական մարմինների մասին» Հայաստանի

Հանրապետության օրենքով նախատեսված բողոքարկման հանձնաժողով»:

Բողոքարկման համար ժամկետները սահմանված են Օրենքի 71-րդ հոդվածի 1-ին մասով, ընդ որում, դրանք պայմանավորված են բողոքարկման առարկայով, այսինքն՝ վարչական ակտ է, գործողություն, թե անգործություն.

«1. Վարչական բողոքը կարող է բերվել՝

ա) վարչական ակտն ուժի մեջ մտնելու օրվանից 2 ամսվա ընթացքում.

բ) վարչական մարմնի կողմից գործողություն կատարելու օրվանից մեկ ամսվա ընթացքում.

գ) վարչական մարմնի կողմից անգործություն ցուցաբերելու օրվանից 2 ամսվա ընթացքում.

դ) գրավոր վարչական ակտում դրա բողոքարկման ժամկետը նշված չլինելու դեպքում՝ վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելու օրվանից մեկ տարվա ընթացքում»: Այս ժամկետները կրճատվել են 2013 թ. դեկտեմբերի թիվ 5-ի ՀՕ-141-Ն օրենքով, ինչը, մեր կարծիքով, համահունչ չէ պատշաճ վարչարարության սահմանադրական իրավունքի երաշխավորման պահանջներին:

Նշված ժամկետները բաց թողնելու դեպքում կարող են վերականգնվել դրանք հարգելի պատճառով բաց թողնելու դեպքում: Հարգելի պատճառը վերացնելուց հետո վարույթի մասնակցին բողոք ներկայացնելու համար հատկացվում է առավելագույնը 15-օրյա ժամկետ: Բոլոր դեպքերում բողոքարկման *ժամկետից մեկ տարի անցնելուց հետո այն չի կարող վերականգնվել որևէ հարգելի պատճառով, բացառությամբ անհաղթահարելի ուժի առաջացրած հետևանքների:*

Գործնականում լուրջ տարածայնություններ են առաջանում «հարգելի պատճառ» հասկացության շուրջ, և խնդիրն առավել բարդ երանգներ է ստանում այն առումով, որ այդ հասկացության մեկնաբանության առնչությամբ հայեցողական որոշում կայացնելու իրավունքը վերապահվում է վարչական մարմնին: Տեսական կտրվածքով խնդիրն առավել վիճահարույց է դառնում՝ կապված այն հարցի հետ, թե կարո՞ղ է արդյոք օրենքը չիմանալը ևս հարգելի պատճառ գնահատվել: Այս առնչությամբ մեր դիրքորոշումը հետևյալն է. եթե վարչական մարմինը սահմանված կարգով չի ծանուցել բողոքարկման կարգի և ժամկետների մասին, ապա օրենքը չիմանալը կարող է դիտվել որպես ժամկետը բաց թողնելու հարգելի պատճառ, եթե այլ ողջամիտ ընթացակարգերով այդպիսի իրազեկումը չէր կարող ապահովվել:

Բողոքին ներկայացվող պահանջներն ամրագրված են Օրենքի 72-րդ հոդվածում, որի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ բողոքը պետք է լինի գրավոր և պարունակի վարչական մարմնի անունը, որին բողոք է ներկայացվում, բողոք ներկայացնող ֆիզիկական անձի անունը, ազգանունը, նրա հասցեն, իսկ իրավաբանական անձի դեպքում՝ իրավաբանական անձի անվանումը, գտնվելու վայրը, նրա անունից բողոք բերող անձի անունը, ազգանունը և պաշտոնը, բողոքարկման առարկան, պահանջը, բողոքին կից ներկայացվող փաստաթղթերի ցանկը, բողոքը կազմելու տարին, ամիսը և ամսաթիվը, բողոք բերող անձի ստորագրությունը, իրավաբանական անձի դեպքում՝ նրա անունից բողոք բերող անձի ստորագրությունը և իրավաբանական անձի կնիքը:

Վարչական մարմինը բողոքը մուտքագրվելու օրը վարույթ է հարուցում: Ընդ որում, բողոքն ընդունելիս վարչական

մարմինը պարտավոր է ստուգել բողոքարկման կարգի, ժամկետների և բողոքին ներկայացվող պահանջների պահպանումը: Սահմանված ժամկետը լրացած բողոքների քննարկման առնչությամբ այն թողնվում է առանց քննարկման, եթե բաց թողնված ժամկետը սահմանված կարգով հարգելի չի ճանաչվում:

Որպես կանոն՝ բողոքի հիման վրա վարույթ հարուցելիս *կասեցվում է վարչական ակտի գործողությունը*: Այդ ընդհանուր կանոնից սահմանված են *հերկյալ բացառությունները*՝

«ա) օրենքով նախատեսված այն դեպքերի, երբ վարչական ակտը ենթակա է անհապաղ կատարման.

բ) այն դեպքերի, երբ անհապաղ կատարումն անհրաժեշտ է հանրային շահերից ելնելով.

գ) այն դեպքերի, երբ բողոքարկվում է տրանսպորտային միջոցներ վարելու իրավունքը կասեցնելու կամ այդ իրավունքից զրկելու ձևով վարչական տույժ նշանակելու վերաբերյալ վարչական ակտ.

դ) այն դեպքերի, երբ վարչական ակտի հասցեատեր չհանդիսացող անձի կողմից բողոքարկվում է վարչական ակտի հասցեատիրոջ համար բարենպաստ վարչական ակտ (ներառյալ՝ զուգորդվող վարչական ակտի դեպքում հասցեատիրոջ համար բարենպաստ դրույթները)» (Օրենքի 74-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Բողոքը վերը նշված հիմքերով չկասեցնելու դեպքում պետք է գրավոր պատճառաբանվի նշված հիմքի առկայությունը: Հիմնավորում չի պահանջվում, եթե «... կասեցնելու հետևանքով կարող է անմիջականորեն վտանգվել անձանց կյանքը, առողջությունը կամ սեփականությունը, և այդ վտանգը կանխելու համար վարչական մարմինը հարկադրված կլի-

նի ձեռնարկել արտակարգ միջոցներ, ինչպես նաև, երբ վտանգն արդեն իսկ առաջացել է» (նույն հոդվածի 1-ին մասի երկրորդ պարբերություն): Վարչական մարմինը կարող է վարչական ակտը չկասեցնելու վերաբերյալ որոշում կայացնել այն դեպքում, երբ բոլորը վերաբերում է հենց այդ ակտը կասեցնելու պահանջին: «Այլ վտանգ» կարող է համարվել նաև հանրային մարմնի բնականոն աշխատանքն ապահովելուն միտված այնպիսի գործոնը, որն անմիջականորեն կշոշափի հանրային շահերը: Բոլոր դեպքերում, «ա» կետով նախատեսված հիմքը, ըստ էության, պետք է հստակ նախատեսված լինի օրենքով, այն պետք է գործի իրավունքի ուժով, իսկ հիմնավորումը, տվյալ դեպքում, կվերաբերի կոնկրետ իրավական հիմքը նշելուն:

Ցավոք, այս և նմանաբնույթ իրավական նորմերի առնչությամբ օրենսդրության ոչ պաշտոնական մեկնաբանություններում անհարկի օրինակներ են բերվում՝ հղում անելով կրթության, կոմունալ-կենցաղային ոլորտներում ընդունվող որոշումներին, օրինակ՝ խոսվում է ջրամատակարարումը, էլեկտրական հոսանքի մատակարարումը դադարեցնելու վերաբերյալ որոշումների մասին և այլն²⁵: Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ այդ ոլորտներում որոշումներ են կայացնում ոչ թե վարչական մարմինները, այլ համապատասխան ծառայություններ մատուցող մասնավոր կազմակերպությունները: Ինչ վերաբերում է վարչական մարմիններին, ապա վերջիններս կարող են միայն օրենքով նախատեսված դեպքերում այդ կազմակերպություններին դիմել որոշակի միջնորդությո-

²⁵ Տե՛ս, օրինակ, Հարցեր և պատասխաններ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի վերաբերյալ. – Եր.: «Տիգրան Մեծ», 2015, էջ 31 և այլն:

յուններով կամ կասեցնել, ինչպես նաև դադարեցնել դրանց գործունեությունը և իրականացնել վարչարարությանն առնչվող այլ գործողություններ:

Բողոքը քննարկելը և լուծելը: Վարչական բողոքը քննարկվում է Օրենքով՝ վարչական վարույթի համար սահմանված կանոններով, եթե Օրենքի վերը նշված 4-րդ բաժնով այլ առանձնահատկություններ նախատեսված չեն: Օրենքի 75-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Վարչական բողոքը քննարկվում է բողոքարկված վարչական ակտի իրավաչափության տեսանկյունից, իսկ հայեցողական լիազորության իրականացման դեպքում՝ նաև նպատակահարմարության տեսանկյունից»: Բողոքը քննարկելիս վարչական մարմինն առաջնորդվում է ինչպես գործում առկա, *այնպես էլ լրացուցիչ ներկայացվող ապացույցներով*: Այսպիսով, բողոք ներկայացնողը կաշկանդված չէ վարույթում առկա ապացույցների շրջանակով և կարող է ներկայացնել լրացուցիչ ապացույցներ:

Վարչական ակտի դեմ բողոքի քննարկման արդյունքներով վարչական մարմինը կամ որոշում է ընդունում բողոքը ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բավարարելու (այս դեպքում ակտը անվավեր կամ առ ոչինչ է ճանաչվում կամ ընդունվում է նոր ակտ), կամ մերժում է բողոքը և վարչական ակտը թողնում անփոփոխ: Այսպիսով, օրենսդրությունը ոչ իրավաչափ ակտի պարագայում վերադաս վարչական մարմնի համար սահմանում է այլընտրանքային լիազորություն՝ կամ այն անվավեր, կամ առ ոչինչ է ճանաչվում, կամ ընդունվում է նոր ակտ: Այս հարցը խիստ կարևոր գործնական ու տեսական նշանակություն ունի, սակայն *օրենսդրությամբ հստակ կանոնակարգված չեն այն ընթացակարգերը, որոնք*

առնչվում են հիշյալ այլընտրանքային փազորության իրացման հետ: Մասնավորապես, հարկ էր հստակ ամրագրել այն հիմքերը, որոնց դեպքում վերադաս վարչական մարմինը պարզապես պետք է պարտավորված լիներ անմիջապես ակտ ընդունել: Խոսքն այն դեպքերի մասին է, երբ այդպիսի ակտի ընդունումը բխում է խախտված իրավունքների անհապաղ վերականգնման անհրաժեշտությունից և այլն:

Գործողության դեմ բողոքի քննարկման արդյունքներով, վարչական մարմինը բողոքը բավարարում է ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն՝ գործողությունն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն ճանաչելով ոչ իրավաչափ և դադարեցնելով տվյալ գործողությունը, եթե այն բողոք ներկայացնելու պահին շարունակվել է կամ մերժում է բողոքը: Օրինակ, մաքսային վերադաս մարմինը կարող է դադարեցնել ներկրված ապրանքի զննությունը՝ այն ճանաչելով ամբողջությամբ ոչ իրավաչափ (այս դեպքում առկա է ոչ միայն վարչարարությամբ պատճառված վնասի դիմաց փոխհատուցում ստանալու, այլև իրավախախտում թույլ տված պաշտոնատար անձին պատասխանատվության ենթարկելու հիմք): Մեկ այլ դեպքում մաքսային մարմինը կարող է մերժել իրավաչափ կարգով զննություն իրականացնելու դեմ բերված բողոքը և այլն:

Անգործության դեմ բերված բողոքի քննարկման արդյունքներով վարչական մարմինը բողոքը բավարարում է ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն և կատարում հայցվող գործողությունը՝ համապատասխանաբար ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն, կամ մերժում բողոքը:

Վերադաս վարչական մարմինը բողոքը քննելիս ոչ միայն վերացնում է ստորադաս մարմնի որոշումը, այլև ցուցում է տալիս ընդունելու նոր ակտ կամ համապատասխանաբար

կատարելու հայցվող գործողությունը կամ դադարեցնելու կատարվող ոչ իրավաչափ գործողությունը:

Վարչական ակտի փոփոխման և բեկանման համար հիմք են ծառայում հետևյալ օրենսդրական պայմանները՝

ա) վարչական ակտն առ ոչինչ կամ անվավեր ճանաչելու հիմքերը,

բ) վարչական վարույթը ոչ իրավասու պաշտոնատար անձի կողմից իրականացնելը կամ այնպիսի կոլեգիալ մարմնի կողմից իրականացնելը, որի կազմում եղել է համապատասխան իրավասություն չունեցող պաշտոնատար անձ,

գ) վարչական վարույթը այն իրականացրած անձի կողմից չստորագրելը կամ այդպիսի լիազորություն չունեցող անձի կողմից ստորագրելը:

Վերադաս մարմինը կարող է վարչական ակտը բեկանել նաև ընթացակարգային նորմերը խախտելու դեպքում, սակայն դա թույլատրվում է, եթե բոլորը քննարկող վարչական մարմինը իրավասու չէ ընդունելու բողոքարկվող վարչական ակտը: *Վարչական ակտը կարող է բեկանվել մասնակիորեն, եթե բեկանելուց հետո մյուս մասը կարող է ինքնուրույն գործել:*

Ի դեպ, Օրենքի 77-րդ հոդվածում, որպես վարչական ակտի բեկանման կամ փոփոխման հիմքեր, նախատեսված են նույն օրենքի 63-64-րդ հոդվածները, սակայն դա, թերևս, վրիպակ է, որովհետև հիմքերն ամրագրված են 62-63-րդ հոդվածներով, իսկ 64-րդ հոդվածը, ինչպես արդեն նշվեց, վերաբերում է միայն անվավեր ճանաչելու հետևանքներին և ուժը կորցնելու պահին:

Հավելենք նաև, որ բեկանվել կարող է բացառապես ոչ իրավաչափ գործող ակտը, իսկ օրենքով սահմանված դեպքե-

րում իրավաչափ ակտի ուժը կորցնելն ընդհանուր ոչինչ չունի բեկանման հետ:

7. Վարչական ակտի հարկադիր կատարումը և դրամական պահանջները կատարելը

Վարչական ակտի հարկադիր կատարման ինստիտուտը:
Այս ինստիտուտը նախատեսված է Օրենքի «Վարչական ակտի հարկադիր կատարումը» վերտառությամբ 12-րդ գլխի նորմերով: Վարչական ակտը, որն ուղղված է որևէ գործողություն կատարելուն կամ որևէ գործողություն կատարելուց ձեռնպահ մնալուն, կարող է հարկադրաբար ի կատար ածվել Օրենքի 78-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված հարկադրանքի հետևյալ միջոցների կիրառմամբ՝

«ա) գործողությունն այլ անձի կողմից կատարելը (փոխարինող գործողություն).

բ) տուգանքը.

գ) անմիջական հարկադրանքը»:

Վարչական ակտի հարկադիր կատարման վարույթի մասնակիցներն են՝ *պարտավոր անձը* (որոշակի գործողություն կատարելու կամ որոշակի գործողություն կատարելուց ձեռնպահ մնալու վերաբերյալ վարչական ակտի հասցեատերն է) և *կատարողական մարմինը* (վարչական ակտն ընդունած վարչական մարմինը կամ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ այլ մարմիններ):

Վարչական ակտի հարկադիր կատարման վարույթի վրա «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» օրենքը չի տարածվում: Էական տարբերությունն այն է, որ դատական ակտերի հարկադիր կատարման դեպքում կողմեր են պահանջատերն ու պարտապանը, իսկ բուն հարկադրանք

իրականացնողը կողմ չհանդիսացող իրավասու վարչական մարմինն է, մինչդեռ վարչական ակտերի հարկադիր կատարման վարույթում կողմը *միաժամանակ* կատարողական մարմինն է: Սակայն չպետք է անտեսել, որ դատական ակտերի հարկադիր կատարման վարույթի վրա որոշակիորեն տարածվում են «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի դրույթները:

Գործնականում հնարավոր է իրավիճակ, երբ վարչական ակտով նախատեսված պարտավորությունը պարտավոր անձը չի կատարում, մինչդեռ դրա կատարումը հնարավոր է մեկ այլ անձի կողմից: Այս դեպքում կատարողական մարմինը կարող է այդ անձին քաղաքացիաիրավական հիմքով լիազորել կատարելու վարչական ակտով նախատեսված գործողությունը՝ պարտավոր անձի հաշվին, ինչը կոչվում է «*փոխարինող գործողություն*»: Դարձյալ պարտավոր անձի հաշվին կատարող մարմինն ինքը կարող է կատարել այդ գործողությունը, եթե դա հնարավոր է, և եթե օրենքով այլ բան նախատեսված չէ (Օրենքի 81-րդ հոդված): Օրինակ, իրավասու մարմինը կարող է որոշմամբ պարտավորեցնել քանդելու ինքնական կառույցը, եթե իրավախախտը սահմանված ժամկետում չի քանդում, իրավասու մարմինը կարող է մեկ այլ կառույցի միջոցով կազմակերպել քանդման աշխատանքները՝ կատարված աշխատանքի դիմաց ծախսերը և վարչարարության այլ ծախսերը գանձելով իրավախախտից:

Պարտավոր անձի կողմից գործողությունը չկատարելու կամ գործողության կատարումից ձեռնպահ մնալու համար կարող է նշանակվել տուգանք՝ սահմանված նվազագույն աշխատավարձի հիսնապատիկից մինչև հինգհարյուրապատիկի չափով: Տուգանք կարող է նշանակվել միայն դատարանի

վճռով՝ վարչական մարմնի պահանջի հիման վրա (Օրենքի 82-րդ հոդված):

Կարծում ենք, տուգանքի նշանակման սույն կարգը խիստ վիճահարույց է: Նախ, տուգանքը պատասխանատվության տեսակ է և չի կարող իրականացվել՝ առանց հստակ սահմանված ընթացակարգերի, որոնք անհրաժեշտ են առնվազն պատասխանատվության համաչափության սկզբունքի պահպանման տեսանկյունից: Վերջին հաշվով, իրավախախտը կարող է և օբյեկտիվ պատճառներով զրկված լինել գործողությունը կատարելու հնարավորությունից և այլն: Բացի այդ, վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսդրությունը հստակ սահմանում է պատասխանատվություն, երբ այս կամ այն վարչական մարմնի օրինական որոշումները կամ կարգադրությունները չեն կատարվում՝ կոնկրետացնելով տույժի տեսակը և չափը:

Անմիջական հարկադրանքը կիրառվում է այն դեպքում, երբ փոխարինող գործողությունը կամ տուգանքը չի կարող հասնել իր նպատակին կամ «օբյեկտիվ հանգամանքների բերմամբ կիրառելի չէ» (Օրենքի 83-րդ հոդված):

Օրենքը պարտավորեցնում է հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու մասին նախազգուշացնել պարտավոր անձին, մասնավորապես նախազգուշացման մեջ սահմանվում է պարտականությունը կատարելու ժամկետը, իսկ փոխարինվող գործողության կատարման առիթով նախազգուշացման մեջ նշվում է ծախսերի նախահաշիվը: Տուգանք կիրառելու նախազգուշացման մեջ պետք է նշվի որոշակի տուգանքի չափ: Նախազգուշացումը կազմվում է գրավոր և հանձնվում վարչական ակտի հանձնման համար սահմանված կարգով (Օրենքի 84-րդ հոդված):

Հարկադրանքի միջոցներ կիրառվում են նախազգուշացմամբ սահմանված ժամկետում պարտավոր անձի կողմից համապատասխան պարտականությունը չկատարելու դեպքում: Օրենքի 86-րդ հոդվածի համաձայն, հարկադրանքի միջոց կիրառելու նկատմամբ դիմադրություն ցույց տալու դեպքում իրավասու մարմնի կողմից կարող է օրենքով սահմանված կարգով ուժ կիրառվել:

Դրամական պահանջները կատարելը: Այս ինստիտուտը նախատեսված է Օրենքի «Դրամական պահանջները կատարելը» վերտառությամբ 13-րդ գլխի նորմերով: Հանրային իրավական դրամական պահանջները, օրենքով սահմանված կարգով, վարչական ակտերի հիման վրա ՀՀ պետական կամ համայնքային բյուջե պարտադիր կարգով դրամական գումարներ վճարելու պահանջներ են (Օրենքի 87-րդ հոդված): Դրամական պահանջների կատարման վրա ամբողջությամբ տարածվում է «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» օրենքը:

Դրամական պահանջներով նախատեսվող գումարների վճարման համար պարտականությունը կրող անձանց շրջանակը սահմանված է Օրենքի 89-րդ հոդվածով, մասնավորապես, այդ պարտականությունը կրում է այն անձը, ով պարտավոր է այդ գումարը վճարել իր համար կամ իր կողմից թույլ տրված խախտումների համար կամ մեկ այլ անձի փոխարեն:

Գլուխ 6. Վարչական ծախսերը

1. Վարչական ծախսերի հասկացությունը

Վարչական ծախսերի կազմը: Վարչական ծախսերին առնչվող հարաբերությունները կարգավորված են «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի (այսուհետ՝ սույն գլխում Օրենք) «Վարչական ծախսերը» վերտառությամբ 6-րդ բաժնի նորմերով: Այս բաժինն ընդգրկում է 90-94-րդ հոդվածները: Ըստ Օրենքի 90-րդ հոդվածի՝ վարչական ծախսերը վարչական վարույթի գործի քննարկման համար օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով վճարվող պետական կամ տեղական տուրքը, ինչպես նաև Օրենքի նշված 14-րդ գլխով սահմանված այլ ծախսերն են: Այսպիսով, վարչական ծախսերը ներառվում են երկու խմբում՝ ա) պետական և տեղական տուրքեր և բ) վարչական գործի քննարկման հետ կապված այլ ծախսեր:

Տուրքի հասկացությունը: Տուրքի տնտեսագիտաիրավական նշանակությունը համապատասխանաբար պետության կամ համայնքի կողմից անձին մատուցած ծառայության փոխհատուցման անհրաժեշտության մեջ է: Տվյալ դեպքում ծառայության մատուցումն իրականացվում է օրենքով սահմանված կարգով վարչական վարույթ իրականացնելու տեսքով:

Այսպես, «Պետական տուրքի մասին» օրենքի 2-րդ հոդվածի համաձայն. «Հայաստանի Հանրապետությունում պետական տուրքը պետական մարմինների լիազորությունների իրականացմամբ պայմանավորված՝ սույն օրենքով սահմանված ծառայությունների կամ գործողությունների համար ֆի-

գիկական և իրավաբանական անձանցից Հայաստանի Հանրապետության պետական և (կամ) համայնքների քյուլեներ մոծվող օրենքով սահմանված պարտադիր վճար է»: Ի դեպ, նախկին օրենքի (ընդունվել է 1997թ. դեկտեմբերի 27-ին) 2-րդ հոդվածում խոսվում է «պետական մենաշնորհային գործունեության մասին», որի տակ նկատի էր առնվում այն, որ պետական իշխանական բնույթի լիազորություններով գործունեության իրականացումն օժտված է մենաշնորհային բնույթով: Կարծում ենք, այս եզրույթը բավականին հաջողված էր և կարիք չկար հանել օրենսդրական շրջանառությունից. այն, մասնավորապես երաշխիք էր, որպեսզի այդ լիազորությունների իրականացումը որևէ եղանակով չփոխանցվեր այլ կարգավիճակ ունեցող կազմակերպություններին, ինչի վնասակարությանն ու ոչ իրավաչափությանը կանդրադառնանք ստորև:

Վարչական վարույթ իրականացնելու անքակտելի բաղադրիչն իշխանական լիազորության առկայությունն է: Այս տեսանկյունից խիստ խոցելի են այն դատողությունները, ըստ որոնց՝ տնտեսական գործունեության ոլորտում պետության միջամտությունը նվազագույնի հասցնելու, ինչպես նաև կոռուպցիոն ռիսկերը բացառելու նկատառումով նպատակահարմար է պետական գործառույթների մի որոշ հատված վերապահել մասնավոր կազմակերպություններին: Սա չափազանց թյուր և որոշ դեպքերում խիստ վտանգավոր տեսակետ է, որը, ցավոք, շատ դեպքերում կյանքի է կոչվում և իր բացասական հետևանքներն է թողնում ինչպես տնտեսության զարգացման, այնպես էլ պետական կառավարման համակարգի բնականոն կայացման գործընթացների վրա:

Այսպես, որոշ այնպիսի պետական գործառույթների, ինչպիսիք են հավատարմագրումը, որակի ստուգումը և այլն, մասնավոր կազմակերպությունների վերապահելը գործնականում հանգեցրել է մի այնպիսի իրավիճակի, երբ ակնհայտորեն խախտվում է տնտեսական մրցակցության սկզբունքը. փաստորեն մրցակցության մեջ գտնվող տնտեսական կազմակերպություններից մեկը, շնորհիվ անհեռատես պետական քաղաքականության, մեկ այլ կազմակերպության նկատմամբ ձեռք է բերել իշխանական լիազորություններ, որոնք օգտագործելով կարող է խաթարել տնտեսական մրցակցության տարրական կանոնները: Եթե ասվածին հավելենք նաև այն, որ այդպիսի իշխանական լիազորություններով օժտված կազմակերպություններին լիցենզիաներ տալը ևս չի կարող զերծ մնալ կոռուպցիոն երևույթներից, ապա, կարծում ենք, պատկերը միանգամայն պարզ կլինի: Ստեղծվում է մի իրավիճակ, երբ պետական միջամտությունը պարզապես փոխարինվում է քողարկված և առավել վտանգավոր միջամտությամբ (այդ կարգի նախաձեռնությունները նաև վնասակար են այն նկատառումով, որ ծառայությունների համար սակագներ սահմանելու գործընթացը ևս վերահսկելի չէ և գերշահույթ ապահովելու սողանցք է թողնում):

Տուրքի նույնաբնույթ բնորոշում է տրված նաև «Տեղական տուրքերի և վճարների մասին» օրենքի 2-րդ հոդվածով. «Տեղական տուրքը տեղական ինքնակառավարման մարմինների՝ օրենքով սահմանված լիազորությունների իրականացման դիմաց սույն օրենքով սահմանված կարգով և չափով համայնքի բյուջե գանձվող պարտադիր գանձույթ է»:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից վարչական վարույթ իրականացնելը և, ըստ այդմ էլ, տեղա-

կան տուրք գանձելը ևս թելադրված են այդ մարմիններին վերապահված իշխանական բնույթի լիազորությունների առկայությամբ: Բնականաբար, այլ լիազորությունները հավասարազոր չեն պետական իշխանական լիազորություններին, սակայն դրանց ևս բնորոշ են վարչարարությանը հատուկ բնութագրիչներ: Բացի այդ, հարկ է նկատի ունենալ, որ հաճախ այլ բնույթի լիազորությունները պատվիրակվում են տեղական ինքնակառավարման մարմիններին՝ պետության կողմից:

Ի տարբերություն պետական բյուջեի՝ տեղական տուրքը գանձվում է համապատասխան համայնքի բյուջե:

2. Վարչական վարույթի վերաբերյալ գործերով տուրք վճարելը

Պետական կամ տեղական տուրք վճարելու պարտականությունը դրված է դիմողի, իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ նաև երրորդ անձանց վրա (Օրենքի 91-րդ հոդված): Օրենքի նույն հոդվածով սահմանված է նաև, որ վարչական վարույթի ընթացքում պետական և տեղական տուրք վճարելու, դա վերադարձնելու կարգը, չափը, տուրք վճարելուց ազատելու, վճարումը հետաձգելու կամ տարաժամկետելու և դրա չափը նվազեցնելու հարցերը կարգավորվում են օրենքով:

Թեպետ տուրքերը վճարվում են պետության կամ համայնքի կողմից մատուցված ծառայության դիմաց, դա բնավ չի նշանակում, որ կոնկրետ տուրքի չափը պետք է ստույգ համապատասխանի տվյալ վարչական գործով իրականացվող գործունեության համար անհրաժեշտ բյուջետային միջոցներին: Տուրքի չափն առավելապես պայմանավորված է սոցիալ-քաղաքական բնույթի այնպիսի չափանիշներով, ինչպիսիք են

վարչարարության մատչելիությունը, սոցիալապես թույլ պաշտպանված խավերի համար վարչարարության գծով անհարկի ֆինանսական բեռ չստեղծելը և այլն: Մի խոսքով, մարդու իրավունքների պաշտպանության սահմանադրական երաշխիքները որևէ կերպ չեն կարող խոցելի լինել անհիմն տուրքերի չափերով:

Ինչևէ, վարչական գործերով պետական տուրքի վճարման որոշակի հիմքեր են սահմանված «Պետական տուրքի մասին» օրենքի 7-րդ հոդվածով՝

«ա) քաղաքացրական կացության ակտեր գրանցելու, դրանց մասին քաղաքացիներին կրկնակի վկայականներ, քաղաքացիական կացության ակտերում կատարված գրառումների փոփոխությունների, լրացումների, ուղղումների և վերականգնման կապակցությամբ վկայականներ տալու համար.

բ) Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստանալու և Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը փոխելու համար.

գ) հյուպատոսական ծառայություններ կամ գործողություններ իրականացնելու համար.

դ) պետական գրանցման համար.

ե) մշակութային արժեքները արտահանելու կամ ժամանակավոր արտահանելու իրավունքի վկայագիր տալու համար.

զ) գյուտերի, արդյունաբերական դիզայնների, բույսերի սորտերի, ապրանքային նշանների, աշխարհագրական նշումների, ծագման տեղանունների, երաշխավորված ավանդական արտադրանքի, ֆիրմային անվանումների (արդյունաբերական սեփականության օբյեկտների), ինտեգրալ միկրո-

սխեմաների տոպոլոգիաների իրավական պահպանության հետ կապված իրավաբանական նշանակություն ունեցող գործողությունների համար.

է) ֆիզիկական անձանց տրվող իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստաթղթերի, որոշակի ծառայությունների կամ գործողությունների համար.

ը) լիցենզավորման ենթակա գործունեություն իրականացնելու նպատակով լիցենզիաներ տալու համար.

թ) «Պետական տուրքի մասին» օրենքի 19.1, 19.2 և 20 հոդվածներով սահմանված այլ ծառայությունների կամ գործողությունների համար.

ժ) օրենքով սահմանված դեպքերում ծանուցման ենթակա գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք ձեռք բերելու համար»:

Պետական տուրքի դրույքաչափերը սահմանված են «Պետական տուրքի մասին» օրենքի 4-րդ գլխի նորմերով:

Տեղական տուրքի տեսակները սահմանված են «Տեղական տուրքերի և վճարների մասին» օրենքի 9-րդ հոդվածով:

Ինչ վերաբերում է տեղական տուրքերի դրույքաչափին, ապա, ինչպես արդեն նկատեցինք, այդ հարցում տեղական ինքնակառավարման մարմիններն օժտված են որոշակի ինքնուրույնությամբ: Սակայն դրույքաչափը սահմանելիս, տեղական ինքնակառավարման մարմինները ևս պարտավոր են ղեկավարվել մարդու իրավունքների պաշտպանության սահմանադրական հիմնադրույթների երաշխավորվածության անհրաժեշտությունից:

3. Վարչական վարույթի ընթացքում կատարվող այլ ծախսերը

Վարչական վարույթում կատարվող այլ ծախսերը: Վարչական վարույթի ընթացքում կատարվող այլ ծախսերը կապված են՝

ա) վարչական ակտը կամ այլ փաստաթղթեր դրանց հասցեատերերին հանձնելու, ինչպես նաև վկաներ, փորձագետներ և թարգմանիչներ հրավիրելու հետ.

բ) հրապարակային հայտարարություններ անելու, վարչական ակտը հրապարակելու հետ.

գ) վարչական ակտի կամ վարույթի հետ առնչություն ունեցող այլ փաստաթղթերի լրացուցիչ օրինակներ տրամադրելու, այդ փաստաթղթերից պատճեններ (լուսապատճեններ) կամ քաղվածքներ կատարելու և տրամադրելու հետ.

դ) վարույթին մասնակցություն ապահովելու կամ վարույթի հետ կապված այլ նպատակով հեռագրեր և միջքաղաքային հեռախոսազանգեր ուղարկելու և հղելու հետ.

ե) գործուղումների առնչությամբ առաջացող ճանապարհածախսը հոգալու հետ.

զ) այլ վարչական մարմիններին կամ այլ անձանց կողմից ցույց տրված օգնության կամ ծառայությունների համար վճարումներ կատարելու հետ.

է) իրեր տեղափոխելու կամ պահպանելու հետ.

ը) վարչական մարմնի կողմից կատարողական վարույթ իրականացնելու հետ.

թ) վարչական վարույթի ընթացքում փորձագետներին և թարգմանիչներին վարձատրելու հետ» (Օրենքի 92-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

«Ա» և «դ» կետերում սահմանված են հաղորդակցության ծախսերը: Վարույթի բնականոն ընթացքն ապահովելու տեսանկյունից հարկ է լինում վարչական ակտ և այլ փաստաթղթեր առաքել վարույթի մասնակիցներին, ծանուցումներ ուղարկել վկաներին, փորձագետներին, թարգմանիչներին և դատավարության այլ մասնակիցներին:

Հրապարակային հայտարարություններ անելու առնչությամբ ներկայումս ծախսերը նկատելի չեն, սակայն դա վկայում է միայն վարչարարության առավել քաղաքակիրթ ավանդույթների բացակայության մասին: Վարչական ակտի հրապարակման խնդրին արդեն իսկ անդրադարձել ենք. խոսքը Օրենքի 59-րդ հոդվածի 5-րդ մասին համապատասխան, վարչական մարմնի ակտը պարտադիր կարգով հրապարակելու, ինչպես նաև վարչական մարմնի նախաձեռնությամբ հրապարակելու դեպքերի մասին է:

Նշված ծախսերը կատարում է վարչական վարույթ իրականացնող մարմինը, իսկ փորձագետ կամ թարգմանիչ հրավիրելու հետ կապված ծախսերը հատուցվում են Օրենքի 93-րդ հոդվածով նախատեսված կարգով: Այսպիսով, ի տարբերություն քաղաքացիական դատավարության կանոնների՝ այս դեպքում ծախսերի բեռի բաշխումը պայմանավորված չէ այն հանգամանքով, թե ում օգտին է որոշում կայացվում:

Օրենքի 92-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Վարչական գործի նյութերից պատճեններ, լուսապատճեններ, քաղվածքներ կատարելու հետ կապված ծախսերը կրում է դրանց նկատմամբ պահանջ ներկայացրած անձը: Այդ դեպքում ծախսերի չափը չպետք է գերազանցի պատճենահանման, լուսապատճենահանման կամ քաղվածք կատարելու համար վարչական մարմնի կատարած փաստացի ծախսերի չափը»:

Վկաներին, փորձագետներին և թարգմանիչներին վճարվող գումարները: Մասնավորապես, փորձագետները և թարգմանիչները վարձատրվում են, եթե այդ աշխատանքները չեն մտնում տվյալ վարչական մարմնում նրանց ծառայողական կամ աշխատանքային պարտականությունների մեջ: Ընդ որում, վճարումները տրվում են պետական բյուջեից կամ համապատասխան համայնքի բյուջեից, ինչը պայմանավորված է այն հանգամանքով, թե ինչպիսի ենթակայության վարչական մարմին է (Հայաստանի Հանրապետության, թե որևէ համայնքի) հրավիրել այդ անձանց: Փորձագետին կամ թարգմանչին վարչական վարույթի այլ մասնակցի կողմից հրավիրելու դեպքում վերջիններիս վճարումը կատարում է այդ մասնակիցը:

Վարչական մարմնի կողմից հրավիրված վկային, փորձագետներին և թարգմանիչներին վճարման կարգն ու չափերը սահմանվում են Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կողմից, իսկ վարույթի այլ մասնակիցների նախաձեռնությամբ վերջիններիս մասնակցության դեպքում՝ հրավիրողի և այդ անձանց միջև ձեռք բերված պայմանավորվածության համաձայն: Մասնավորապես, վարչական մարմնի կողմից վկային, փորձագետին և թարգմանչին հրավիրելու դեպքում վերջիններիս վճարման կարգն ու չափը սահմանված է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2004թ. հուլիսի 29-ի «Վարչական վարույթի ընթացքում կատարված աշխատանքների համար փորձագետներին, թարգմանիչներին և վկաներին վճարումներ կատարելու կարգը հաստատելու մասին» թիվ 1130-Ն որոշմամբ:

Փորձագետին, վկային կամ թարգմանչին որևէ հատուկ տեսակի վարույթին մասնակցելու համար օրենքով վճարման

այլ կարգ կամ չափ սահմանելու դեպքում, բնականաբար, գործում են օրենքով սահմանված նորմերը: Փորձագետին վճարվող ծախսերը ներառում են ոչ միայն վարձատրության չափը, այլև փաստացի նյութական ծախսերը, վարույթի մասնակիցների հարցերին պատասխանելու հետ կապված ծախսերը և այլն:

Փոխօգնության ծախսերը: Փոխօգնություն ցուցաբերելու հետ կապված ծախսերը կրում է փոխօգնությունը ցուցաբերող վարչական մարմինը (Օրենքի 94-րդ հոդված):

Գլուխ 7. Պատասխանատվությունը վարչարարությամբ պատճառված վնասի համար

1. Վարչարարությամբ պատճառված վնասի համար պատասխանատվություն կրողը, պատասխանատվության հիմքերը և կարգը

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքով (այսուհետ՝ սույն գլխում Օրենք) երկու գլխից բաղկացած ամբողջական բաժին (Բաժին VII) է նվիրված վարչարարությամբ պատճառված վնասի համար պատասխանատվության իրավական կարգավորմանը: Խոսքը պատասխանատվության առանձին տեսակի՝ վարչարարությամբ պատճառված վնասի համար պատասխանատվության մասին է: Վարչարարությամբ պատճառված վնասի համար պատասխանատվությունը՝ որպես իրավական ինքնուրույն ինստիտուտ, հայրենական իրավական համակարգում հնարավորինս ամբողջական տեսք է ստացել Օրենքի ընդունմամբ, որի 3-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ *վարչարարությունը վարչական մարմինների արտաքին ներգործություն ունեցող գործունեություն է, որը եզրափակվում է վարչական կամ նորմատիվ ակտերի ընդունմամբ, ինչպես նաև գործողություն կամ անգործություն, որն անձանց համար առաջացնում է փաստական հետևանքներ:* Նշված նորմը, համադրելով Օրենքի 7-րդ բաժնով սահմանված նորմերի հետ, կարող ենք արձանագրել, որ այդ բաժնով սահմանված նորմերը կարող են գործել, եթե հավաստվի, որ համապատասխան վարչական մարմնի կողմից վնասը պատճառվել է վարչական մարմնի՝ արտաքին ներգործություն ունեցող գործունեության շրջա-

նակներում վարչական և (կամ) նորմատիվ ակտերի ընդունմամբ, ինչպես նաև անձանց համար փաստական հետևանքներ առաջացնող գործողությամբ կամ անգործությամբ:

Վարչարարությամբ պատճառված վնասի հարցերը, հիմնականում, քաղաքացիաիրավական կարգավորման առարկայից դուրս են, քանի որ այս պարագայում խոսքը վերաբերում է վարչական մարմնի՝ իր իրավազոր հանրային իշխանական գործառույթների իրականացմամբ պատճառված վնասի հատուցմանը²⁶:

Առանձնակի կարևորություն է ներկայացնում վարչարարությամբ պատճառված վնասի համար պատասխանատվություն (այսուհետև՝ Պատասխանատվություն) կրող սուբյեկտի

²⁶ «Սիլվի Շաքար Կոնցեռն» ՓԲԸ-ն ընդդեմ Երևանի քաղաքապետարանի թիվ ԵՔԴ/0736/02/08 վարչական գործով 29.10.2010թ. որոշմամբ, անդրադառնալով վարչարարությամբ պատճառված վնասի նկատմամբ քաղաքացիաիրավական նորմերի կիրառման հարցին, Վճռաբեկ դատարանը հայտնել է հետևյալ դիրքորոշումը. «ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1-ին հոդվածի 6-րդ կետի համաձայն՝ մեկ կողմի՝ մյուսի վարչական կամ այլ իշխանական ենթակայության վրա հիմնված գույքային՝ ներառյալ հարկային, ֆինանսական ու վարչական հարաբերությունների նկատմամբ քաղաքացիական օրենսդրությունը և այլ իրավական ակտերը չեն կիրառվում, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենսդրությամբ: «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ բաժնի 95-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վարչական մարմինների կողմից իրականացվող վարչարարության հետևանքով անձանց պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման՝ նույն բաժնի դրույթներին համապատասխան:

Նշված նորմերի վերլուծությունից հետևում է, որ վարչական մարմնի իրականացրած վարչարարության հետևանքով անձին պատճառված վնասի հատուցման հետ կապված հարաբերությունները կարգավորվում են թացառապես «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ բաժնի նորմերով: (...) Հեղուսար, նաև վարչարարության հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման պահանջի նկատմամբ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված հայցային վաղեմության ժամկետները կիրառելի չեն:

հստակեցման հարցը: Ոչ իրավաչափ վարչարարության, իսկ Օրենքի 7-րդ բաժնով նախատեսված դեպքերում՝ նաև իրավաչափ վարչարարության հետևանքով անձանց պատճառված վնասի համար պատասխանատվությունը կրում է Հայաստանի Հանրապետությունը, եթե վնասը պատճառվել է գործադիր իշխանության հանրապետական մարմինների կամ տարածքային կառավարման մարմինների կողմից, կամ համապատասխան համայնքը՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների պատճառած վնասի դեպքում (Օրենքի 95-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Համապատասխան համայնքը և Հայաստանի Հանրապետությունն անձանց պատճառված գույքային վնասը հատուցում են ամբողջ ծավալով, այդ թվում՝ բաց թողնված օգուտը: Բաց թողնված օգուտը ենթակա է հատուցման միայն անձի մահվան, ոչ գույքային հատուցման և իրավաչափ վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման դեպքերում:

Հայաստանի Հանրապետությունը կամ համայնքը, որը հատուցել է պատճառված վնասը, իրավունք ունի հետադարձ պահանջներ ներկայացնելու վարչական մարմնի այն պաշտոնատար անձին, ում գործողությունները կամ անգործությունը հանգեցրել են ոչ իրավաչափ վարչարարության, և որի հետևանքով վնաս է պատճառվել անձին: Այսպիսով, իրավաչափ վարչարարությամբ պատճառված վնասի դեպքում հետադարձ պահանջ չի կարող ներկայացվել: Հայաստանի Հանրապետությունը կամ համայնքը այդ պաշտոնատար անձանց ներկայացված հետադարձ պահանջի շրջանակներում չեն կարող պահանջել նաև վնաս կրած անձանց հատուցված բաց թողնված օգուտը:

Օրենքով ուղղակիորեն ամրագրված է, որ վնասի հատուցում չի իրականացվում, քանի դեռ վարչական մարմնի իրավական ակտը, գործողությունը կամ անգործությունը, որով անձին վնաս է հասցվել, սահմանված կարգով *ոչ իրավաչափ չի ճանաչվել*: Վնասի հատուցման այս կանոնից բացառություն են կազմում միայն իրավաչափ վարչարարությամբ պատճառված վնասի դեպքերը:

Նման իրավակարգավորման պարագայում կարելի է եզրակացնել, որ Օրենքով անուղղակի կերպով ամրագրված է վարչական մարմնի գործողության և վարչական ակտերի «իրավաչափության կանխավարկածը»: Հարկ է նշել, որ իրավակիրառ պրակտիկայում նույնպես այդ կանխավարկածը ստացել է իր ամրագրումը: Մասնավորապես, Վճռաբեկ դատարանը մի շարք որոշումներով անդրադարձել է վարչական ակտերի իրավաչափության կանխավարկածին և հայտնել հետևյալ դիրքորոշումը. «Սույն քաղաքացիական գործով նշված վարչական ակտը չի վիճարկվում, եթե չի հաստատվել դրա առոչինչ լինելը, չի ճանաչվել ոչ իրավաչափ՝ անվավեր, չի կորցրել իր ուժը, հետևաբար յուրաքանչյուր ոք, ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի համաձայն, պարտավոր է ելնել այն կանխավարկածից, որ Երևանի քաղաքապետի որոշումն ընդունվել է Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով իր լիազորությունների շրջանակում: Դրա հետևանքով պետք է եզրակացնել, որ Երևանի քաղաքապետի որոշումը իրավաչափ է, և որևէ անձ, մասնավորապես, պետական մարմինը, չի կարող կասկածի տակ դնել այդ ակտի իրավաչափությունը»²⁷:

²⁷ Տե՛ս, օրինակ, թիվ 3-2440 (ՎԴ) վարչական գործով 21.12.2006թ., թիվ 3-101 (ՎԴ) վարչական գործով 26.01.2007թ., թիվ ՎԴ/2068/05/08 վարչական

Վարչական մարմնի գործողությունները և (կամ) վարչական ակտերը կարող են ոչ իրավաչափ ճանաչվել վարչական բողոքարկման կամ նաև վարչական դատավարությամբ սահմանված կարգով համապատասխան հայցի բավարարման արդյունքում:

2. Վնասի հատուցման եղանակները և չափերը

Վարչարարությամբ պատճառված վնասը կարող է լինել ինչպես գույքային, այնպես էլ ոչ գույքային: Ընդ որում, պատճառված վնասի հատուցման եղանակները պայմանավորված են մի քանի գործոններով: Օրենքով սահմանված են վնասի հատուցման հետևյալ եղանակները՝

1) վարչարարությամբ առաջացած հետևանքները վերացնելը,

2) դրամական միջոցներով հատուցելը:

Հատուցման վերոնշյալ երկու եղանակներն ունեն իրենց կիրառման հիմքերը և պայմանները: Օրենքի 98-րդ հոդվածի 1-ին մասով ամրագրված նորմի համաձայն, եթե վնասը որևէ փաստացի դրության՝ ի վնաս անձի փոփոխության մեջ է, ապա պատասխանատվություն կրողը պարտավոր է վերացնել դրա առաջացրած հետևանքները՝ նախկին դրության, իսկ եթե դա անհնար կամ անարդյունավետ է, ապա դրան համարժեք այլ դրության վերականգնման միջոցով:

Նորմի տառացի մեկնաբանությունից ուղղակիորեն բխում է, որ պատասխանատու անձը, նախ, պարտավոր է վե-

գործով 27.05.2009թ., թիվ ՎԴ/0334/05/09 վարչական գործով 02.04.2010թ., թիվ ՎԴ/6725/05/08 վարչական գործով 22.04.2010թ., թիվ ՎԴ5/0618/05/10 վարչական գործով 14.10.2011թ. Վճռաբեկ դատարանի որոշումները:

րականգնել նախկին՝ մինչև անձին վնաս պատճառելու պահը եղած դրությունը: Դրան համարժեք այլ դրության վերականգնումն օրենսդրորեն թույլատրելի է, եթե մինչև անձին վնաս պատճառելու պահը եղած դրության վերականգնումը *անհնարին* կամ *անարդյունավետ* է: Օրենսդրորեն սահմանված չեն այն չափորոշիչները, որոնց հիման վրա համապատասխան վարչական մարմինը կկարողանա պարզել մինչև անձին վնաս պատճառելու պահը եղած դրության վերականգնման *անհնարին* կամ *անարդյունավետ* լինելը:

Եթե վարչական մարմինը կայացնում է ակտ, որով նախատեսվում է վերացնել վարչարարությամբ պատճառված վնասի հետևանքները՝ մինչև անձին վնաս պատճառելու պահը եղած դրությանը համարժեք այլ դրության վերականգնման միջոցով, ապա այդ ակտով պետք է հիմնավորի, թե ինչու՞մն է դրսևորվել նախկին դրության վերականգնման անհնարինությունը կամ անարդյունավետությունը:

Օրենքի 98-րդ հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված է, որ հետևանքները վերացնելը բացառվում է, եթե փաստացի կամ իրավական հիմքերով հնարավոր չէ նախկին դրության վերականգնումը, ինչպես նաև այն դեպքում, երբ գոյություն ունեցող դրությունը համապատասխանում է անձի համար անվիճարկելի դարձած վարչական ակտին:

Օրենսդիրը նշված նորմի ամրագրմամբ վարչական մարմնին արգելում է մինչև վարչարարությամբ պատճառված վնասը եղած դրությունը վերականգնելու եղանակի միջոցով վնասը հատուցել, եթե չի վերականգնվում անձի նախկին դրության իրավական կամ փաստական հիմքերը: Այլ կերպ ասած, եթե նախկին դրությունը վերականգնվում է առանց փաստական կամ իրավական հիմքերի վերականգնման,

ապա վնասի հատուցման այս եղանակը կկրի ձևական բնույթ: Օրենքի 98-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված նորմը, ըստ էության, երաշխիքային նորմ է անձանց համար:

Գործնականում նախկին դրությունը վերականգնելու անհնարինություն կարող է համարվել, օրինակ, այն իրավիճակը, երբ ուսանողը ոչ իրավաչափ հեռացվել է այն բուհից, որն արդեն լուծարվել է: Այս դեպքում ուսանողը կարող է հրամանագրվել մեկ այլ համարժեք մասնագիտություն դասավանդող բուհում, ինչը կհամարվի որպես համարժեք դրության վերականգնում:

Պատասխանատվություն կրողը վնասը հատուցում է դրամական միջոցներով, եթե հետևանքների վերացումը հնարավոր կամ բավարար չէ, կամ հետևանքների վերացման համար անհրաժեշտ են ավելի մեծ ծախսեր, քան պատճառված գույքային վնասը (Օրենքի 99-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Կարծում ենք, այս իրավակարգավորումը խնդրահարույց է, քանի որ չի ապահովվում համարժեք փոխհատուցում, ընդ որում, վիճահարույց է այն, թե ինչու պետք է ձեռնպահ մնալ գույքային դրությունը վերականգնելուց սոսկ այն պատճառով, որ դրությունը վերականգնելու համար անհրաժեշտ են ավելի մեծ ծախսեր: Հավելենք, որ հստակեցված չէ նաև «ավելի մեծ ծախսեր» հասկացության բովանդակությունը, մասնավորապես, պարզ չէ, թե ինչի հետ համեմատած է որոշվում՝ ծախսերն ավելի մեծ են, թե՛ ոչ:

Օրենսդիրը վնասի հատուցման երկու եղանակների պարագայում էլ կարևորում է հատուցում պահանջող անձի մեղքի առկայության կամ բացակայության հանգամանքը:

Եթե վարչարարությամբ առաջացած հետևանքները վերացնելու հատուցման եղանակի դեպքում անձը մեղք ունի ոչ

իրավաչափ դրության առաջացման համար, ապա նա հետևանքների վերացում կարող է պահանջել, եթե ցանկանում է և ի վիճակի է կրելու հետևանքների վերացման՝ իր մեղքով առաջացած ծախսերի մասնաբաժինը: Եթե անձի մեղքով առաջացած ծախսերը գերազանցում են պատասխանատվություն կրողի մեղքով առաջացած ծախսերի չափը, ապա հետևանքների վերացման պահանջ չի կարող ներկայացվել, իսկ անձը կարող է հատուցում պահանջել Օրենքի 99-րդ հոդվածի 2-րդ մասի դրույթներին համապատասխան:

Այդ դեպքում դրամական միջոցներով վնասի հատուցումը պահանջող անձը կրում է վնասի հետևանքների վերացման ծախսերն այն չափով, որչափով դրանք առաջացել են իր մեղքով: Եթե անձն ի վիճակի չէ կրելու այդ ծախսերը, ապա նա պարտավոր է դրամական միջոցներով վնասի հատուցման պահանջը սահմանափակել այն ծախսերի չափով, որոնք առաջացել են պատասխանատվություն կրողի մեղքով (Օրենքի 99-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Օրենքով կարգավորվում են նաև վնասի հատուցման պահանջի ձևի, բովանդակության, ներկայացման ժամկետների այդ պահանջի քննարկմանն ու լուծմանն առնչվող հարաբերությունները: Վնասի հատուցման պահանջը ներկայացվում է այն վարչական մարմին, որի վարչարարության հետևանքով պատճառվել է վնասը: Նման պարագայում անհրաժեշտություն է ծագում պարզելու, թե ո՞ւմ պետք է ներկայացվի պահանջը, եթե վնասը պատճառվել է մեկից ավելի վարչական մարմինների կողմից: Եթե վնասը պատճառել են մեկից ավելի պատասխանատվություն կրողներ, ապա վնաս կրած անձի առջև նրանք կրում են համապատասխան պատասխանատվություն: Սա նշանակում է, որ վնաս կրած անձն

իրավունք ունի վնասը հատուցելու պահանջ ներկայացնել ինչպես մեկ, այնպես էլ բոլոր վարչական մարմիններին համատեղ, ինչպես ամբողջ պահանջի, այնպես էլ դրա մի մասի համար:

Վնասը հատուցելու պահանջը վարչական մարմինն պետք է ներկայացվի գրավոր, որում պետք է նշվեն՝

1) դիմողի անունը, ազգանունը, իրավաբանական անձի դեպքում՝ նրա լրիվ անվանումը,

2) դիմողի հասցեն (իրավաբանական անձի գտնվելու վայրը),

3) վարչական մարմնի անվանումը, որին ներկայացվում է դիմումը,

4) դիմումով ներկայացվող պահանջը (դիմումի առարկա),

5) դիմումին կցվող փաստաթղթերի ցանկը (եթե այդպիսիք ներկայացվում են),

6) դիմումը կազմելու տարին, ամիսը և ամսաթիվը,

7) դիմողի ստորագրությունը, իսկ իրավաբանական անձի դեպքում՝ նրա իրավասու պաշտոնատար անձի ստորագրությունը և իրավաբանական անձի կնիքը (ըստ ցանկության):

Եթե դիմումը ներկայացվում է ներկայացուցչի միջոցով, ապա պետք է ներկայացվի նաև օրենքով սահմանված կարգով տրված լիազորագիր:

Վնասի հատուցման պահանջը կարող է ներկայացվել այն պահից հետո՝ 3 տարվա ընթացքում, երբ անձն իմացել է կամ պարտավոր էր իմանալ իրեն պատճառված վնասի մասին, բայց ոչ ուշ, քան այն գործողության կատարման կամ անգործություն թույլ տալու կամ իրավական ակտն ուժի մեջ

մտնելու պահից 10 տարին լրանալը, որով նրան վնաս է պատճառվել (Օրենքի 101-րդ հոդված):

Նշված ժամկետներն իրավադատարեցնող ժամկետներ են, ինչը նշանակում է, որ այդ ժամկետների ավարտից հետո վարչական մարմին ներկայացված հատուցման պահանջները կարող են մերժվել: Հարկ է նշել, որ այդ ժամկետները հայցա-յին վաղեմության ժամկետներ չեն, քանի որ դրանք չեն վերաբերում վարչական վարույթի շրջանակներում դիմումով կամ դատավարական գործընթացի շրջանակներում հայցով իրա-վունքների պաշտպանությանը: Այլ կերպ ասած, 3 տարին ոչ թե վերաբերում է, օրինակ, վարչական ակտը ոչ իրավաչափ ճանաչելու վերաբերյալ դիմում, այլ արդեն իսկ ոչ իրավաչափ ճանաչված ակտի մասին իրազեկվելու պահից սկսված ժա-մկետում հատուցման պահանջ ներկայացնելուն:

Ինչ վերաբերում է 10 տարվա ժամկետին, ապա այս դեպ-քում ժամկետի սկիզբը փոխկապակցվում է այն գործողութ-յան կատարման կամ անգործություն թույլ տալու կամ իրա-վական ակտն ուժի մեջ մտնելու պահի հետ, որով վնաս է պատճառվել:

Վարչական մարմնում վնասի հատուցման պահանջը քննարկվում և լուծվում է դիմումի քննարկման համար՝ Օրեն-քով սահմանված ընդհանուր կանոններին համապատաս-խան: Այսինքն՝ անձի կողմից վնասի հատուցման պահանջի դիմումի հիման վրա հարուցվում և իրականացվում է վարչա-կան վարույթ, որն անպայմանորեն պետք է եզրափակվի վարչական ակտի ընդունմամբ:

Վնաս կրած անձը վարչական մարմնի կողմից հատուց-ման պահանջն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն մերժելու կամ դիմումը չքննարկելու դեպքում կարող է դա բողոքարկել՝

վարչական ակտը, վարչական մարմնի գործողությունը կամ անգործությունը բողոքարկելու համար՝ սույն օրենքով սահմանված ընդհանուր կարգով (Օրենքի 102-րդ հոդված): Նշված հոդվածի լույսի ներքո անհրաժեշտ է պարզել, թե արդյո՞ք անձը կարող է վնասի հատուցման պահանջն առանց վարչական մարմնին դիմելու ներկայացնել վարչական դատարան, թե՛ ոչ: Անձը վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման պահանջ, ըստ նախադեպային նշանակություն ունեցող դատական ակտերի, կարող է ներկայացնել բացառապես վարչական մարմնին, որի՝ այդ կապակցությամբ կայացված վարչական ակտը կամ անգործությունը կարող է վիճարկել վարչադատավարական կառուցակարգով ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 11-րդ գլխով սահմանված հայցատեսակի ներկայացմամբ²⁸:

²⁸ Վճռաբեկ դատարանը, ժողա Սարգսյանն ընդդեմ Երևանի Քանաքեռ-Զեյթուն թաղապետարանի իրավահաջորդ Երևանի քաղաքապետարանի թիվ ՎԴ/0277/05/09 վարչական գործով 03.12.2010թ. որոշմամբ, անդրադառնալով վարչական ակտը ոչ իրավաչափ ճանաչելու պահանջի հետ միաժամանակ արտադատական կարգի չպահպանմամբ դատական կարգով վարչական մարմնից վնասի հատուցում պահանջելու և դրա դատավարական հետևանքների իրավական հարցերին, արձանագրել է. «... Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ անձը վնասի հատուցման պահանջը պետք է ներկայացնի վնասը պատճառած պետական մարմնին, իսկ այն հատուցելու մերժում ստանալու կամ դիմումը չքննարկելու դեպքում համապատասխան վարչական ակտը կամ անգործությունը վիճարկելու պահանջով հայց ներկայացնի դատարան: Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի ուժով վնասի հատուցման պահանջն ընդդատյալ չէ վարչական դատարանին: ...Վերոգրյալի հիման վրա Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ Քաղաքապետարանից 25.228.000 ՀՀ դրամ գումար բռնագանձելու՝ որպես ոչ իրավաչափ վարչարարության հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման պահանջի մասով վարչական գործի վարույթը ենթակա է կարճման»:

Ինչպես վերը նշվեց, ոչ իրավաչափ վարչարարությամբ պատճառված վնասը կարող է լինել ինչպես գույքային, այնպես էլ ոչ գույքային: Ոչ իրավաչափ վարչարարությամբ ֆիզիկական անձի ազատությունը սահմանափակելու, նրա անձեռնմխելիությունը, բնակարանի անձեռնմխելիությունը, անձնական կամ ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիությունը խախտելու, նրա պատիվը, բարի համբավը կամ արժանապատվությունն արատավորելու միջոցով ոչ գույքային վնաս պատճառելու դեպքերում այդ անձն իրավունք ունի պահանջելու դրամական միջոցներով հատուցում կամ առաջացած հետևանքների վերացում՝ պատճառված ոչ գույքային վնասին համարժեք չափով (Օրենքի 104-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Ի տարբերություն գույքային վնասի հատուցման դեպքի, երբ հետևանքները վերացնելու և դրամական միջոցներով հատուցման եղանակների ընտրության հարցը պայմանավորված չէ անձի կամահայտնությամբ, այս դեպքում անձի կամահայտնությունը կանխորոշիչ դեր ունի հատուցման եղանակների ընտրության հարցում:

Խնդիրն այն է, որ օրենսդրորեն սահմանված չէ անձի՝ հատուցման եղանակների ընտրության դեպքում համապատասխան իրավունքի իրականացման կարգը: Ինչպես Օրենքով, այնպես էլ ՀՀ օրենսդրության մասը կազմող որևէ նորմատիվ իրավական ակտով ամրագրված չէ կարգավորում առ այն, թե ինչպես է որոշվելու դրամական միջոցներով հատուցման չափը կամ առաջացած հետևանքների վերացման պարագայում պատճառված ոչ գույքային վնասին համարժեք չափը: Ավելին, օրենսդրորեն կարգավորված չէ նաև այն հարցը, թե առաջացած հետևանքների վերացման պարագայում պատճառված ոչ գույքային վնասին համարժեք չափը և՛

որոշվելու է դրամական միջոցով, թե՞ ոչ: Եթե այս պարագայում վնասին համարժեք չափը նույնպես որոշվելու է դրամական միջոցներով, ապա այս դեպքում դրամական միջոցներով հատուցումը և առաջացած հետևանքների վերացումը՝ պատճառված ոչ գույքային վնասին համարժեք չափով, նույնականացվում են: Օրենքի 104-րդ հոդվածի 1-ին մասում, մեր կարծիքով, չեն պահպանվել օրենսդրական տեխնիկայի մի շարք կանոններ: Մասնավորապես՝ այդ նորմի կանխատեսելի կատարումը այդպիսի անորոշ ձևակերպման պարագայում անհնար է:

Այնուամենայնիվ, պետք է փաստել, որ նշված խնդիրներն առկա չեն այն դեպքերում, երբ վնասի հատուցումը վերաբերում է անձի առողջությանը պատճառված վնասին, ինչպես նաև մասնագիտական ու ընդհանուր աշխատունակության կորստին: Օրենքի 104-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված դեպքերում ֆիզիկական անձի առողջությանը վնաս պատճառվելու դեպքերում դրամական միջոցներով հատուցման ծավալը որոշվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի (05.05.1998) 1078-րդ հոդվածի 1-2-րդ մասերին համապատասխան (Օրենքի 104-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Օրենքի 104-րդ հոդվածի 2-3-րդ մասերով սահմանված նորմերով կարգավորվում են ոչ իրավաչափ վարչարարությանմբ անձի մասնագիտական անաշխատունակության և ընդհանուր անաշխատունակության կորստի հատուցման հետ կապված հարաբերությունները²⁹: Մասնավորապես՝ ֆիզիկա-

²⁹ Հայաստանի Հանրապետությունում անձի մասնագիտական անաշխատունակության և ընդհանուր անաշխատունակության կորստի չափը որոշում է Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության Հայաստանի Հանրապետության բժշկասոցիալական փորձաքննության գործակալությունը, որը գործում է ՀՀ կառավարու-

կան անձի մասնագիտական աշխատունակության լրիվ կամ մասնակի կորստի դեպքում հատուցման ենթակա գումարի չափը որոշվում է հետևյալ կերպ՝

1) մասնագիտական աշխատունակության լրիվ կորստի դեպքում ֆիզիկական անձին վճարվում է հատուցում՝ հիմնական աշխատանքի վայրում նրա վերջին մեկ տարվա աշխատավարձի առնվազն 70 տոկոսի չափով՝ մինչև տվյալ մասնագիտության համար սահմանված առավելագույն տարիքի հասնելը, իսկ եթե դա սահմանված չէ, ապա մինչև այն տարիքի հասնելը, որի դեպքում սովորաբար նրա հետ կարող են դադարեցվել տվյալ մասնագիտությամբ աշխատանքային իրավահարաբերությունները,

2) մասնագիտական աշխատունակության մասնակի կորստի դեպքում ֆիզիկական անձին վճարվում է հատուցում՝ հիմնական աշխատանքի վայրում նրա վերջին մեկ տարվա աշխատավարձի ոչ ավելի, քան 70 տոկոսի չափով՝ մասնագիտական աշխատունակության կորստի աստիճանին համապատասխան, մինչև անձի՝ սույն մասի «ա» կետում նշված տարիքի հասնելը:

Եթե անձի մասնագիտական աշխատունակությունը վերականգնվում է, ապա նրան վճարվող հատուցումը նվազեցվում է՝ մասնագիտական աշխատունակության վերականգնման աստիճանին համապատասխան:

յան 2002 թվականի նոյեմբերի 14-ի N 1822-Ն որոշմամբ հաստատված կանոնադրության հիման վրա (ՀՀՊՏ 2002.12.11/54(229)): Բժշկասոցիալական փորձաքննության իրականացման կարգը սահմանվում է ՀՀ կառավարության 2006 թվականի մարտի 2-ի N 276-Ն որոշմամբ (ՀՀՊՏ 2006.03.24/16(471) Հոդ.366):

Մասնագիտական աշխատունակության բացակայության դեպքում հատուցման ենթակա գումարի չափը որոշվում է հետևյալ կերպ՝

1) ընդհանուր աշխատունակության լրիվ կորստի դեպքում, եթե անձն աշխատել է, ապա վերջին աշխատանքի վայրում նրա տարեկան աշխատավարձի առնվազն 85 տոկոսի չափով՝ մինչև անձի կենսաթոշակային տարիքի հասնելը,

2) ընդհանուր աշխատունակության մասնակի կորստի դեպքում, եթե անձն աշխատել է, ապա ընդհանուր աշխատունակության կորստի աստիճանին համապատասխան՝ վերջին աշխատանքի վայրում նրա տարեկան աշխատավարձի ոչ ավելի, քան 85 տոկոսի չափով՝ մինչև անձի կենսաթոշակային տարիքի հասնելը,

3) ընդհանուր աշխատունակության լրիվ կորստի դեպքում, եթե անձը չի աշխատել, ապա նվազագույն աշխատավարձի հազարապատիկի չափով,

4) ընդհանուր աշխատունակության մասնակի կորստի դեպքում, եթե անձը չի աշխատել, ապա ընդհանուր աշխատունակության կորստի աստիճանին համապատասխան՝ նվազագույն աշխատավարձի ոչ ավելի, քան հինգհարյուրապատիկի չափով:

Անհատ ձեռնարկատիրոջ և իրավաբանական անձի գործարար համբավը արատավորելու հետևանքով նրանց պատճառված գույքային վնասը, ներառյալ՝ բաց թողնված օգուտը, ենթակա է հատուցման՝ Օրենքի 98-99-րդ հոդվածներին համապատասխան:

Անհատ ձեռնարկատերը կամ իրավաբանական անձը միաժամանակ կարող են դիմել դատարան իրենց գործարար համբավի պաշտպանությամբ՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենս-

գրքի 19-րդ հոդվածի 1-3-րդ, 5-6-րդ մասերին համապատասխան:

Օրենքը առանձին կարգավորում է նախատեսում անձի մահվան դեպքերում վնասի հատուցման հարցերի վերաբերյալ: Ոչ իրավաչափ վարչարարության հետևանքով անձի մահվան դեպքում նրա առաջին, իսկ վերջիններիս բացակայության դեպքում՝ երկրորդ կարգի ժառանգներին վճարվում է միանվագ հատուցում՝ նվազագույն աշխատավարձի հազարապատիկից ոչ պակաս չափով:

Առաջին և երկրորդ հերթի ժառանգների ցանկը սահմանված է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1216-1217-րդ հոդվածներով: Մասնավորապես՝ առաջին հերթի ժառանգներն են ժառանգատուի երեխաները, ամուսինը և ծնողները: Ժառանգատուի թոռները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով, իսկ երկրորդ հերթի ժառանգներն են ժառանգատուի հարազատ, համահայր կամ համամայր եղբայրները և քույրերը: Ժառանգատուի եղբայրների և քույրերի երեխաները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով:

Ոչ իրավաչափ վարչարարության հետևանքով անձի մահվան դեպքում նրա՝ երրորդ (ժառանգատուի ինչպես հայրական, այնպես էլ մայրական կողմի պապը և տատը) և չորրորդ (ժառանգատուի ծնողների եղբայրները և քույրերը (հորեղբայրները, հորաքույրները, քեռիները, մորաքույրները)) հերթի ժառանգներին միանվագ հատուցում չի տրվում:

Եթե ֆիզիկական անձի մահն առաջացնում է կերակրողին կորցնելու հետևանքներ, ապա այդ հիմքով վնասի հատուցում ստանալու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակը որոշվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1081-րդ հոդվածի 1-ին մասին համապատասխան, իսկ վնասը հատուցվում է

նույն հոդվածի 2-րդ մասի 1 ին, 3-րդ, 4-րդ և 5-րդ կետերում նշված անձանց:

Եթե ոչ իրավաչափ վարչարարությամբ ոչ գույքային վնաս է պատճառվել անձին, ով իր հերթին օրենքի ուժով պարտականություններ է կրել այլ անձանց հանդեպ, և նրան ոչ գույքային վնաս պատճառելու հետևանքով անուղղակի վնաս է պատճառվել նաև այդ անձանց, ապա այդ անձինք իրավունք ունեն հետևանքները վերացնելու, իսկ դրա անհնարինության կամ բավարար չլինելու դեպքում դրամական միջոցներով հատուցում ստանալու պահանջ ներկայացնել համապատասխան վարչական մարմնին: Այդ անձանց վնասը ենթակա է հատուցման նրանց պատճառված անուղղակի վնասի իրական չափով, եթե օրենքով այլ չափ սահմանված չէ (Օրենքի 107-րդ հոդված):

3. Պատասխանատվության հատուկ կանոնները

Պատասխանատվությունն իրավաչափ վարչարարությամբ պատճառված վնասի համար: Հատուցման հատուկ կանոնների անհրաժեշտությունը պայմանավորված է մի շարք առանձնահատկություններով:

Այսպես, նշված կանոններով ամրագրված է, որ իրավաչափ վարչարարությամբ պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ և օրենքներով նախատեսված դեպքերում: Միաժամանակ հատուցման հատուկ հիմք է ամրագրված Օրենքի 63-րդ հոդվածի 3-րդ մասով, երբ անձը վստահության իրավունք ունի (Օրենքի 109-րդ հոդված):

Հատուկ կանոններից հաջորդը վերաբերում է այն իրավիճակին, երբ առկա է իրավունքի այլ սուբյեկտներից հատու-

ցում ստանալու հնարավորություն: Այս առնչությամբ հիշյալ հոդվածն ամրագրում է, որ Օրենքի 95-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված պատասխանատվություն կրողներից Հայաստանի Հանրապետություն կամ համապատասխան համայնք հատուցում չի կարող պահանջվել:

Հատուկ կանոն է ամրագրված նաև ուժը կորցրած բարենպաստ վարչական ակտով դրա հասցեատիրոջը կամ երրորդ անձին պատճառած վնասի հատուցման պարագայում: Մասնավորապես, Օրենքի 109-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն, այդպիսի ակտը ուժը կորցրած ճանաչելու դեպքում հասցեատիրոջ դիմումի հիման վրա վնասը ենթակա է հատուցման այնքանով, որքանով այդ անձը, վստահելով վարչական ակտի գոյությանը, դրա ընդունման կամ կատարման հետևանքով վնաս է կրել:

Ոչ իրավաչափ վարչական ակտ ընդունելու հետևանքով պատճառված վնասը հատուցելը: Վերևում արդեն անդրադարձել ենք ոչ իրավաչափ ակտ ընդունելու հետևանքով պատճառված վնասի հատուցմանը: Այս հատվածում անդրադառնանք այնպիսի ոչ իրավաչափ ակտին, որն առ ոչինչ կամ անվավեր է ճանաչվել, որի գոյությանը վստահել է հասցեատերը: Այսպես, ըստ Օրենքի 110-րդ հոդվածի 1-ին մասի. «Եթե ընդունվել է ոչ իրավաչափ վարչական ակտ, որն առ ոչինչ է կամ անվավեր է ճանաչվել, ապա վարչական մարմինը, շահագրգիռ անձի դիմումի հիման վրա, պարտավոր է նրան հատուցել այն գույքային վնասը, որն այդ անձը կրել է ոչ իրավաչափ վարչական ակտի գոյությանը վստահելու հետևանքով, բացառությամբ սույն Օրենքի 63-րդ հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսված դեպքերի»: Նկատենք, որ Օրենքի 63-րդ հոդվածի 4-րդ մասը վերաբերում է այն հիմքերին, երբ

անձը վարչական ակտի գոյությանը վստահելու իրավունք չունի: Նշված դեպքում հատուցման չափը սահմանում է վարչական մարմինը՝ ելակետ ընդունելով այն, որ հատուցման չափը պետք է համարժեք լինի այն օգուտի չափին, որը շահագրգիռ անձը կարող է ստանալ վարչական ակտի կատարման դեպքում:

Պատասխանաբովորությունն անհիմն հարստացման դեպքում: Օրենքն անդրադառնում է վարչական մարմնի կողմից առանց իրավական հիմքի հանրային իրավահարաբերություններում վերջինիս տիրապետման տակ անցած գույքի իրավական վիճակին: Այս առնչությամբ Օրենքի 111-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն, այդպիսի գույքը պետք է վերադարձվի, եթե օրենքով այլ բան նախատեսված չէ: Հանրային իրավահարաբերություններում անհիմն հարստացման նկատմամբ կիրառվում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի՝ անհիմն հարստացման վերաբերյալ դրույթները, եթե դրանք չեն հակասում Օրենքի դրույթներին: Բացի գույքը պահանջելուց, անձն իրավունք ունի պահանջելու անհիմն տիրապետման տակ գույքի օգտագործման ժամանակահատվածում ստացված ամբողջ եկամուտը (գումարը), ինչպես նաև այդ եկամտի (գումարի) 6 տոկոսը՝ յուրաքանչյուր տարվա համար:

Նշված դեպքում հատուցման վերաբերյալ պահանջները լուծում է այն վարչական մարմինը, ում փաստացի տիրապետման տակ է գտնվել առանց իրավական հիմքի ձեռք բերված գույքը: Պահանջը բավարարելիս վարչական մարմինը պետք է լուծի նաև գույքը վերադարձնելու եղանակի և հատուցելու չափի հետ կապված ծախսերը:

ԲԱԺԻՆ 3. ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գլուխ 8. Վարչական դատավարության և վարչական արդարադատության ինստիտուտների հիմնադրույթները

1. Վարչական դատավարության և վարչական արդարադատության հասկացությունը

«Վարչական դատավարություն» և «վարչական արդարադատություն» եզրույթներն իրենց ներկայիս բովանդակությամբ հայրենական իրավական համակարգում և իրավունքի տեսությունում առանձնանում են համեմատաբար կարճատև իրավակիրառ պրակտիկայով: Վարչական արդարադատության հասկացության բնորոշման խնդրում առկա են լուրջ հիմնահարցեր և տարաձայնություններ, որոնք էլ պայմանավորում են այդ ինստիտուտի գիտական բնորոշման կարևորությունը: Թերևս, բարդությունը պայմանավորված է ինչպես այդ ինստիտուտի բազմանիստ բնույթով, այնպես էլ դրա բովանդակությունը և կիրառման սահմանները կանխորոշող, հաճախ իրարամերժ գործոնների առատությամբ:

Վարչական արդարադատության բովանդակության առնչությամբ բանավեճը շարունակվում է ավելի, քան երկու դար: Առկա են տարաձայնություններ ինչպես «վարչական արդարադատություն» եզրույթի բովանդակության, այնպես էլ նշված ինստիտուտի կիրառման եղանակների ու սահմանների առնչությամբ: Ամենալայն իմաստով այս վարչական եզրույթի տակ հասկացվում է պետական կառավարման մարմինների կողմից իրենց լիազորությունների իրականացման

գործընթացում քաղաքացու և այդ մարմինների միջև ծագած վեճերի քննության ընթացակարգը: Թերևս, հենց այդ նկատառումով է արդարադատության նշված տեսակը կոչվում վարչական: Միաժամանակ, վարչական արդարադատության հասկացությանը սպառիչ բնորոշում տալը խնդրահարույց է, քանի որ վերջինիս բովանդակությունը թե՛ իրավունքի տեսության և թե՛ օրենսդրության մեջ միանշանակ ամրագրում չունի: Նկատենք նաև, որ, վերջին հաշվով, վարչական արդարադատության կոնկրետ դրսևորումների վրա ազդում են այնպիսի սոցիալական, տնտեսական ու քաղաքական գործոններ, որոնք չեն կարող բոլոր երկրներում միատեսակ լինել:

Ասվածից կարելի է փաստել, որ հայրենական իրավունքի տեսությունում դեռևս չի մշակվել վարչական արդարադատության մասին ավարտուն հայեցակարգ: Ավելին, այն դեռևս սաղմնային վիճակում է նաև գործող օրենսդրությունում, ինչի մասին է վկայում վարչական զանցանքների վերաբերյալ գործերի, ինչպես նաև մասնավոր անձի կողմից պաշտոնյաներին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ հայցերի քննությունը վարչական դատարանի դատագործությանը վերապահելը:

Հստակ հայեցակարգի ձևավորմանը խոչընդոտել է նաև վարչական արդարադատության իրավական հիմքերի առնչությամբ ձևավորված իրավական մշակույթը: Այսպես, վարչական արդարադատության բնորոշմանը առնչվում էր միայն «Դատարանակազմության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը, որի 3-րդ հոդվածում ամրագրված էին արդարադատության իրականացման հետևյալ տարատեսակները.

«1) մարդու և քաղաքացու ազատությունները, իրավունքներն ու օրինական շահերը, պետության և իրավաբանական

անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը շոշափող քաղաքացիական, տնտեսական վեճերի վերաբերյալ գործեր դատական նիստերում քննելու և լուծելու միջոցով:

2) վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործեր քննելու և լուծելու միջոցով (ընդգծումը մերն է՝ Գ.Դ.):

3) դատական նիստերում հանցագործությունների վերաբերյալ գործեր քննելու, հանցանք կատարած անձանց մեղավոր ճանաչելու, նրանց նկատմամբ օրենքով սահմանված պատիժ նշանակելու, հանցանք չկատարած անձանց անպարտ ճանաչելու և արդարացնելու միջոցով:

Այսպիսով, դեռ վերջերս գործող օրենսդրության համաձայն, վարչական արդարադատությունը ներառում էր բացառապես «վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործեր քննելու և լուծելու» գործընթացը: Բնական է, որ նման մոտեցումը որևէ ընդհանուր եզրեր չէր կարող ունենալ դասական իմաստով վարչական արդարադատության հայեցակարգի հետ, սակայն ակնհայտ է, որ այդպիսի պատկերացումները չէին կարող անհետևանք մնալ և ինտեգրիտ ազդեցություն չունենալ հետագա օրենսդրական զարգացումների վրա:

Հայ իրավագետներից քչերն են անդրադարձել վարչական արդարադատության հիմնախնդիրներին: Որպես կանոն, հիշյալ հարցադրումները հետազոտման առարկա են դարձել միայն այնքանով, որքանով դրանք այս կամ այն չափով առնչվել են ուսումնասիրության՝ իրենց կողմից ընտրված բուն թեմային³⁰: Այնուամենայնիվ, դրանք բովանդակում են

³⁰ Տե՛ս, օրինակ, **Խաչատրյան Հ.**, Սահմանադրական վերահսկողություն և սահմանադրական դատարան: Երևան, «Արեգ», 1993, **Հարությունյան Գ.**, Սահմանադրական վերահսկողություն (համեմատական վերլուծություն): Երևան, «Նժար», 1997, Երևան, «Նժար», 1999, **Պետրոսյան Ռ.**, Դատարանը և քաղաքացիական դատավարությունը Արևելյան Հայաստանում 19-20-րդ դարերում, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 2001:

արժեքավոր ելակետային դրույթներ, որոնք հնարավորություն են տալիս հստակ պատկերացում կազմելու վարչական արդարադատության հայեցակետի ձևավորման առավել հնարավոր տարբերակների մասին:

Ինչպես հայտնի է, Ֆրանսիական հեղափոխության և Առաջին կայսրության տարիներին վարչական մարմինների դեմ բերված բողոքների քննության ու լուծման համար վարչական դատարանների ստեղծումը սուր տարածայնությունների տեղիք տվեց: Նշված ինստիտուտի անհրաժեշտությունն առանձնակի կրքոտությամբ էին վիճարկում պահպանողական քաղաքական ուժերը: Ընդ որում, ըստ վարչական արդարադատության հակառակորդների՝ հատուկ վարչական դատարանների ստեղծումը հակասում էր իշխանությունների տարանջատման սկզբունքին: Նրանք հիմք էին ընդունում այն մոտեցումը, որ միևնույն մարմնի մեջ վարչական և դատական գործառույթների համատեղումն անընդունելի է Շ. Մոնտեսքյոյի կողմից առաջ քաշված ազատության գաղափարի տեսանկյունից:

Այս դեպքում անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ իշխանությունների տարանջատման սկզբունքին զուգահեռ «հակակշիռների» և «զսպումների» վերաբերյալ Ջոն Լոքի, իսկ այնուհետև՝ Շ. Մոնտեսքյոյի ուսմունքը դեռևս համընդհանուր ճանաչում չէր գտել: Բոլոր դեպքերում, վարչական արդարադատության անհրաժեշտության վերաբերյալ բանավեճերը շարունակվել են մինչև 19-րդ դարի վերջը³¹:

³¹ Տվյալ դեպքում նկատի չունենք արդեն 20-րդ դարում խորհրդային իշխանությունների կողմից իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի, առավել ևս «հակակշիռների» և «զսպումների» ինստիտուտների իսպառ ու միանշանակ թացառումը, ինչը որևէ կերպ չէր կարող համահունչ լինել հիշյալ երևույթների նկատմամբ արդեն իսկ ձևավորված պատկերացումներին:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի անհրաժեշտության հիմնախնդիրը սոսկ տեսական բանավեճի նյութ չի եղել: Խնդրի նկատմամբ շահագրգիռ հետաքրքրություն են դրսևորել նաև պետական գործիչները: Եթե տեսաբանների շրջանում ընթացող բանավեճերը սոսկ որոշակի ազդեցություն են ունեցել տեսության ձևավորման վրա, ապա այս դեպքում դրանք ունեցել են կոնկրետ գործնական և, միաժամանակ, խիստ հակասական դրսևորումներ: Այսպես, Բելգիայում վարչական արդարադատության ինստիտուտը, անցնելով ձևավորման ու զարգացման բավականին երկար ճանապարհ, վերացվել է 1831 թ. և վերականգնվել 1946 թ.: Այդ ինստիտուտը 1933 թ. «ավելորդ» ու «անօգուտ» է համարվել նաև Գերմանիայում և վերականգնվել է միայն «երրորդ ռայխի» կործանումից հետո՝ 1946 թ.:

Վարչական արդարադատության տեսության ձևավորման վրա զգալի ազդեցություն է ունեցել կոնկրետ ինստիտուտների գործնական կիրառման ընդհանուր վիճակը: Այս առումով, թերևս, օրինաչափ է, որ առաջին անգամ հենց Ֆրանսիայում է գիտականորեն հիմնավորվել վարչական արդարադատության անհրաժեշտությունը, և հենց այս երկրում են ի հայտ եկել առաջին հետազոտությունները: Նշված ինստիտուտի նկատմամբ ուշադրության ցայտուն վկայություն է նաև այն, որ արդեն 1817 թ. վարչական արդարադատության վերաբերյալ գիտական ուսումնասիրությունների և համապատասխան օրենսդրության հիման վրա Փարիզի համալսարանում հիմնադրվեց Վարչական իրավունքի ամբիոնը³²: Ընդ որում, վարչական արդարադատությունը 19-րդ դարի ֆրանսիական հայտնի հետազոտողներ Ա. Մաքարեվիի, Տ. Դյուո-

³² Մանրամասն տե՛ս David R., Le droit fransais. t. 1, 1960:

րի, իսկ այնուհետև գերմանացի իրավագետներ Ռ. Գնեյստի, Լ. Շտեյնի և մյուսների կողմից ճանաչվել է որպես վարչական իրավունքի կարևորագույն ինստիտուտ, ներգրավվել է վարչական իրավունքի դասագրքերում և, որպես կանոն, ուսումնասիրվել է «Հանրային իշխանության ինստիտուտը» և «Կառավարման ակտեր» թեմաներից հետո:

Ըստ ֆրանսիացի իրավագետների՝ Ֆրանսիայում վարչական արդարադատության ինստիտուտը, մասնավորապես՝ Պետական խորհուրդը, ունի բարձր վարկանիշ և իր հերթին նպաստում է վարչական ապարատի հեղինակության բարձրացմանը: Անդրադառնալով այս խնդրին՝ ֆրանսիացի իրավագետ Մ. Լեսաժն այն կարծիքն է հայտնել, որ վարչական արդարադատության էությունը քաղաքացու իրավունքները հարգելու և դրանք պաշտպանելու նպատակով վարչական դատարանների կողմից վարչական մարմինների ակտերը ստուգելու մեջ է:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի գիտական մեկնաբանությանը զգալի տեղ են հատկացրել նաև գերմանացի հետազոտողները: Ընդ որում, այդ բնույթի գիտական հետազոտությունների համար Գերմանիայում արդեն 19-րդ դարի վերջերին ձևավորվել էր վարչական արդարադատության վերաբերյալ օրենսդրության անհրաժեշտ համակարգ: Գերմանացի հետազոտողների մոտ առավել նկատելի է վարչական արդարադատությունը որպես իրավական պետության երաշխիք ներկայացնելու, այդ իրավական երևույթների միջև սերտ ու անմիջական կապ տեսնելու ծգտումը:

Վարչական արդարադատության բնորոշման հիմնախնդիրներն իրենց արտացոլումն են գտել հատկապես Ռ. Գնեյստի, Լ. Շտեյնի և Օ. Մայերի աշխատություններում:

Ռ. Գնեյստի կարծիքով՝ վարչական իրավունքը քաղաքացիների և պետական ծառայողների այնպիսի պարտականությունների համակարգ է, որոնցից բխում են նրանց իրավունքները: Սակայն, ածանցված լինելով պարտականություններից, վերջիններիս դերը բնավ չի նսեմացվում, այլ առավել է ընդգծվում դրանց պաշտպանության անհրաժեշտությունը: Իսկ պաշտպանության հիմնական լծակները կարող են համարվել վարչական արդարադատության ինստիտուտը և, հատկապես, վարչական դատարանները: Ռ. Գնեյստը գտնում է, որ վարչական արդարադատության մասին ուսմունքն իրավական պետության տեսության առանցքային կենտրոնն է:

Վարչական արդարադատության վերաբերյալ գերմանացի հետազոտողների մշակած հայեցակետը՝ կապված ժողովրդավարական ինստիտուտների զարգացման ընդհանուր վիճակի հետ, որոշակի էվոյուցիա է ապրել: Մասնավորապես, մինչև երկրորդ համաշխարհային պատերազմը գերիշխել է այն տեսակետը, որի համաձայն՝ դատական կարգով բողոքարկման առարկա կարող են լինել գործադիր իշխանության որոշ իրավական ակտեր և միայն վարչական կարգով դրանց նախնական քննարկումից հետո: Սակայն, երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, գերմանացի տեսաբաններն արմատապես փոխել են իրենց պատկերացումները վարչական արդարադատության ինստիտուտի կիրառման սահմանների վերաբերյալ. առավել ընդունելի և հիմնավորված է համարվել գործադիր իշխանության մարմինների բոլոր իրավական ակտերը բողոքարկման առարկա դարձնելու վերաբերյալ տեսակետը³³:

³³ St' u Ule C., Verwaltungstrozebrecht., 9. Aufl., Munchen, 1987, էջ 32:

Վարչական արդարադատության տեսությունը լուրջ առաջընթաց է ունեցել նաև Մեծ Բրիտանիայում: Նախ, հարկ է նկատել, որ անգլո-սաքսոնական երկրներում քաղաքացու և վարչական մարմինների միջև վեճերը, որպես կանոն, քննարկվում են ընդհանուր դատազորության դատարաններում՝ քաղաքացիական գործերի քննության համար նախատեսված ընթացակարգով: Այս առանձնահատկության վրա ռուս իրավագետներն ուշադրություն են դարձրել դեռևս 20-րդ դարի սկզբներին: Միաժամանակ զարգացման միտումներն այնպիսին են, որ աստիճանաբար մեծ տեղ է հատկացվում կվազիդատարաններին³⁴, որոնք քննարկվող ոլորտում դեռևս երկրորդական դեր ունեն:

Մեծ Բրիտանիայում ընդունված է այն տեսակետը, համաձայն որի՝ կվազիդատարանները պետք է գործեն ընդհանուր դատազորության դատարանների վերահսկողության ներքո: Ընդ որում, այդ տեսակետն իր օրենսդրական ամրագրումն է ստացել 1958թ. «Դատարանների և դատավարության մասին» օրենքում, որը սահմանում է վարչական վեճեր քննող կվազիդատարանների գործունեության միասնական իրավական հիմքերը: Միաժամանակ, հարկ է նկատել, որ վարչական արդարադատության իրականացման որևէ միասնական դատավարական կարգ սահմանված չէ, ինչը պայմանավորված է անգլիական իրավունքի հանրաժանոթ սկզբունքներով:

Բոլորովին այլ դիրքորոշում ունեն իրավունքի անգլո-սաքսոնական համակարգին պատկանող մեկ այլ երկրի՝ ԱՄՆ-ի

³⁴ Այս տերմինը պայմանականորեն ենք օգտագործում, որի թառացի թարգմանությունը, թերևս, կարող է լինել «դատարանաման մարմին կամ կիսադատարան» արտահայտությունը:

իրավագետները: Ընդհանրապես, ԱՄՆ-ի և՛ կառավարման մարմինների, և՛ վարչական արդարադատության ինստիտուտի համակարգն էապես տարբերվում է եվրոպական համակարգից: Հիմնական առանձնահատկությունը թերևս այն է, որ ԱՄՆ-ի վարչական արդարադատությունն իրենից ներկայացնում է գլխավորապես կառավարման մարմիններում կվազիդատական գործառույթներ իրականացնող մարմինների և պաշտոնատար անձանց համակարգ, որտեղ վարչական արդարադատության մարմինները հանդես են գալիս որպես «դատավորներ՝ իրենց սեփական տանը» (այս արտահայտությունը նշանակում է, որ նշված դատարանները գործում են ոչ թե որպես ինքնուրույն համակարգ, այլ համապատասխան կառավարչական մարմինների կազմում): Ընդ որում, նշված մարմինները զգալիորեն ավելի շատ են վեճեր քննում, քան ընդհանուր դատազրության դատարանները:

Նկատի ունենալով, որ Հայաստանի Հանրապետության դատական իշխանության ևմասնավորապես վարչական արդարադատության *պատրմական նախադրյալները* կապված են Ռուսաստանի իրավունքի համակարգի հետ, նպատակահարմար ենք գտնում քննարկվող հարցերի առնչությամբ առավել հանգամանորեն վերլուծել ռուս իրավագետների տեսակետները: Ռուսաստանում վարչական արդարադատության ինստիտուտին առաջիններից մեկն անդրադարձել է ճանաչված իրավագետ Ի.Ե. Անդրեևսկին, որը Ն.Ն. Բերյոզկինի 1873 թ. հանրագիտական բառարանում հանդես է եկել վարչական դատարանների բնորոշմանը նվիրված հատուկ հոդվածով:

Ի.Ե. Անդրեևսկին վարչական դատարանների գործառույթը ներկայացրել է որպես «հատուկ վարույթ», որն առնչվում է այնպիսի վեճերի քննության հետ, որոնց քննությունն օրեն-

քով վերապահված է ընդհանուր դատազորության դատարաններին: Ըստ հեղինակի՝ այդպիսի դատական համակարգի տարրեր բովանդակում է 1864 թ. դատական կանոնադրությունը, որի համաձայն՝ մասնավոր անձանց և պետական մարմինների միջև վեճերի քննությունը հանձնվում է հաշտարար դատարաններին:

Սակայն 19-րդ դարի 70-ական թթ. ռուս իրավագետների համար վարչական արդարադատության հիմնախնդիրները չեն համարվել հրատապ ու արդիական: Այդ ժամանակահատվածի վարչական իրավունքին նվիրված գիտական գրականության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հիշյալ հարցադրումները հազվադեպ են դարձել գիտական հետազոտության առարկա: Ընդ որում, նշված ինստիտուտի վերաբերյալ գիտական աշխատություններ մինչև 19-րդ դարի վերջը խիստ հազվադեպ են գրվել: Բացառություն կարող է հանդիսանալ 1879 թ. հրատարակված Ն.Օ. Կուպլևասկու՝ արևմտյան վարչական արդարադատությանը նվիրված միակ մենագրությունը: Թերևս այդ շրջանի նկատելի աշխատություններից կարելի է առանձնացնել Ի.Տ. Տարասովի, Ն.Մ. Կորկունովի, Ս.Ա. Կորֆի և Ա.Ի. Ելիստրատովի հետազոտությունները:

Վարչական արդարադատության հիմնախնդիրների նկատմամբ մեծ հետաքրքրություն է ունեցել իրավունքի ճանաչված տեսաբան Ն.Մ. Կորկունովը: Վերջինս այդ ինստիտուտը հետազոտել է ընդհանուր տեսական մոտեցումներով՝ մեծ նշանակություն տալով վարչական արդարադատությունը քրեական և քաղաքացիական արդարադատություններից սահմանազատելու խնդրին: Ընդհանրապես, Ն.Մ. Կորկունովի աշխատությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս,

որ վարչական արդարադատության հիմնախնդիրները եղել են ոչ միայն վարչական իրավունքի մասնագետների, այլև իրավունքի տեսության ու իրավունքի այլ ճյուղերի ներկայացուցիչների հետազոտությունների առարկա: Ընդ որում, եթե մինչև 19-րդ դարի վերջերն առավել արդիական են եղել վարչական արդարադատությունը քրեական ու քաղաքացիական արդարադատությունից սահմանազատելու, ապա հետագայում դրանց ավելացել է նաև սահմանադրական արդարադատությունից սահմանազատելու խնդիրը: Հարկ է նկատել նաև, որ հետագա հետազոտություններում առավել բարդ ու միաժամանակ արդիական համարվեց հենց սահմանադրական արդարադատությունը վարչական արդարադատությունից սահմանազատելու խնդիրը:

Կարծում ենք, այս թեմատիկ հիմնախնդիրների ընտրությունը պայմանավորված է որոշակի օրինաչափություններով. որպես կանոն, սկզբնապես առավել տեսանելի է վարչական արդարադատությունը քաղաքացիական արդարադատությունից սահմանազատելու խնդիրը, քանզի սահմանադրական արդարադատության բացակայության դեպքում (ինչպես հայտնի է, այս ինստիտուտը, օբյեկտիվ պատճառներով պայմանավորված. համեմատաբար «երիտասարդներից» է), իրոք, առավելապես ընդհանուր գծեր առկա են արդարադատության միայն հիշյալ երկու տեսակների միջև, իսկ սահմանադրական վերահսկողության կայացմանը զուգընթաց հասկանալի է դառնում, որ ընդհանուր գծերն անհամեմատ լայն դրսևորումներ ունեն հենց վերջինիս ու վարչական արդարադատության միջև:

20-րդ դարի սկզբներին վարչական արդարադատության հիմնախնդիրներին նվիրված աշխատություններից առանձնա-

կի մեծ ճանաչում է գտել Ա.Ի. Ելիստրատովի «Վարչական իրավունքի հիմնադրույթները» աշխատությունը: Վարչական արդարադատությունը դիտելով որպես մարդու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության «հրապարակային-իրավական երաշխիք»՝ Ա.Ի. Ելիստրատովն այդ ինստիտուտի էությունը տեսնում էր պաշտոնատար անձանց որոշումների ու գործողությունների դատական բողոքարկման մեջ: Ի տարբերություն Ս.Ա. Կորֆի՝ Ա.Ի. Ելիստրատովը բնավ երկրորդական չի համարել վարչական արդարադատության իրականացման համար հատուկ վարչական դատարաններ ստեղծելու հարցադրումը: Ա.Ի. Ելիստրատովի կարծիքով, միայն վարչական դատարաններ ստեղծելու միջոցով հնարավոր կլինի ապահովել վեճերի քննության ընդունելի մասնագիտական մակարդակ:

Բոլորովին այլ դիրքորոշում որդեգրեց խորհրդային վարչական իրավունքը: Ի տարբերություն ցարական վարչական իրավունքի՝ խորհրդային վարչական իրավունքի դասագրքերում և ուսումնական ձեռնարկներում (սկսած դասական մարքսիստական ոգով գրված Ա. Դենիսովի խմբագրությամբ 1949 թ. լույս տեսած դասագրքից մինչև 1990 թ. Պ. Վասիլենկովի խմբագրությամբ հրատարակված դասագիրքը) ընդհանրապես անտեսվեց վարչական արդարադատության ինստիտուտի լուսաբանման անհրաժեշտությունը:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտին առնչվող հարցադրումների գիտական հետազոտությունը՝ սկսած 90-ական թթ. սկզբից, թևակոխեց որակապես նոր փուլ: Այս շրջանում ձևավորված հայեցակարգն առանձնանում է ժողովրդավարության չափանիշներին առավել համահունչ տեսություններ հիմնադրելու միտումով: Հատկապես արժեքավոր մենագրություններ հրապարակեցին Ն. Սալիշևան, Դ.

Բախրախը, Վ. Բոյցովան, Ն. Խամենևան, Յու. Ստարիլովը, Մ. Ստուդենիկինը, Յու. Տիխոմիրովը և այլք:

Ամփոփելով տարբեր տեսակետները՝ նկատենք, որ ժամանակակից իրավագիտությունն ընդունում է վարչական արդարադատության հասկացության բնորոշման հիմնականում երեք մոտեցում՝ այդ հասկացությունն օգտագործվում է լայն իմաստով, նեղ իմաստով և հատուկ իմաստով:

Լայն իմաստով հասկացությունը մեկնաբանելու կողմնակիցները հիմնականում ելակետ են ընդունում իտալական վարչական իրավունքի գաղափարախոսությունը: Այս դեպքում նկատի է առնվում բոլոր այն վարչական ինստիտուտների ամբողջությունը, որոնք միտված են մարդու իրավունքների պաշտպանության ուղղությամբ գործադիր իշխանության մարմինների նկատմամբ հսկողության իրականացմանը: Այս մոտեցումը համեմատաբար քիչ տարածում ունի և աստիճանաբար բովանդակային առումով ձևափոխվում է:

Վարչական արդարադատության հասկացության բնորոշման *նեղ իմաստով* մոտեցման համաձայն՝ վճռորոշ նշանակություն է տրվում վարչական հսկողության հետ իրականացվող՝ գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական հսկողությանը, երբ հատուկ դատական մարմինները կամ ընդհանուր դատազորության դատարանները հատուկ ընթացակարգով քննում են գործադիր իշխանության դեմ ուղղված քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց բողոքները:

Եվ վերջապես, *հարուկ իմաստով* վարչական արդարադատությունը բացառապես դիտվում է որպես հատուկ դատական համակարգի կողմից՝ գործադիր իշխանության դեմ ուղղված բողոքների քննարկման ընթացակարգ: Սա, թերևս, համարվում է առավել ժողովրդավարական ինստիտուտ, որն, ինչպես արդեն նշվեց, բնորոշ է Անգլիային, Ֆրանսիային,

Գերմանիային և այլն: Սակայն, այս դեպքում ևս, առկա են որոշակի նրբերանգներ:

Անգլո-սաքսոնական իրավունքի համակարգին պատկանող երկրներում վարչական արդարադատության տակ նկատի է ունեցվում ընդհանուր դատազորության դատարանների համակարգից դուրս գտնվող դատական մարմինների կողմից վեճերի լուծումը: Այսպիսի մեկնաբանությունը, թերևս, բացատրվում է նրանով, որ այս երկրներում քաղաքացիական, վարչական և սահմանադրական դատավարությունների միջև, ըստ էության, հստակ տարանջատում գրեթե գոյություն չունի³⁵:

Գերմանական և ֆրանսիական հայեցակարգի տեսանկյունից վարչական մարմինների գործողությունների բողոքարկումն ընդհանուր դատազորության դատարաններում և կվազիդատարաններում հազիվ թե համարվի վարչական արդարադատություն, բառիս բուն իմաստով: Ֆրանսիական հայեցակարգը, մասնավորապես, ելակետ է ընդունում այն տեսակետը, ըստ որի՝ վարչական արդարադատության իրականացումը չի կարող համարվել դատարանների մենաշնորհը, որ հատկապես վարչական մարմինների նկատմամբ հսկողության համատեքստում դա պետք է իրականացնեն իրավունքի հատուկ սուբյեկտները: Հետազոտողների մի մասը հենց այս հայեցակարգի առկայությամբ է բացատրում այն հանգամանքը, որ Ֆրանսիայում, Գերմանիայում և մյուս մայրցամաքային երկրներում «վարչական արդարադատություն» հասկացությո-

³⁵ St'u Hood Philips O., Jackson P., Constitutional and Administrative Law. L., 1988. էջ 636-638:

յունն ընկալվում է որպես «վարչական դատազորություն» հասկացության հոմանիշ³⁶:

Կարծում ենք, որ վերոհիշյալ բոլոր հարցադրումների համակողմանի վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս առաջադրելու նշված հասկացության հետևյալ բնորոշումը. *վարչական արդարադատությունը ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը խախտող պետական կառավարման մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, ինչպես նաև վարչարարության գործառույթներ իրականացնող այլ պետական մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց օրենքին հակասող իրավական ակտերն ու գործողությունները (անգործությունը) վիճարկելու դատավարական ընթացակարգն է*:

Արդարադատության ներկայիս հասկացությունն անվերապահորեն առնչվում է դատական իշխանության հետ, ինչը համարվում է ժողովրդավարության հիմքերի և մասնավորապես իշխանությունների տարանջատման և հակակշռելիության սկզբունքի առանցքային երաշխիք: Առանց վարանելու կարելի է ասել, որ բացառապես դատական համակարգի միջոցով արդարադատության իրականացումը մարդկության քաղաքակրթության անգնահատելի նվաճումներից է, ինչին հնարավոր է եղել հասնել հազարամյա սոցիալական էվոլյուցիայի արդյունքում:

Քննարկման հարցի առնչությամբ եզրահանգումներ անելիս հարկ է հաշվի առնել, որ այս պարագայում դրանք չեն կարող միանշանակ լինել և գլխավորապես պայմանավորված են հետևյալ հարցադրումներով՝

³⁶ St'u Административное право зарубежных стран: Учебник / Под ред. А.Н. Козырина и М.А. Шатиной. – М.: Спарк, 2003. էջ 190-191:

- որքանով է հասարակական ինքնագիտակցությունը պատրաստ ընդունելու գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական վերահսկողության՝ որպես իշխանությունների հակակշռելիության սկզբունքի դրսևորման անհրաժեշտությունը.

- ինչպիսի՞ դատարանների կողմից պետք է իրականացվի վարչական արդարադատությունը.

- վարչական արդարադատության իրականացման համար սահմանված են արդյոք համարժեք դատավարության հատուկ կանոններ.

- տվյալ երկրում ինչպիսի՞ շրջանակներ է ընդգրկում սահմանադրական վերահսկողությունը, և ի՞նչ ընդհանրություններ այն ունի վարչական արդարադատության հետ.

- ինչպիսի՞ սովորույթային նախադրյալներ ու միտումներ են առկա վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման գործընթացում.

- ինչպիսի՞ն են վարչական արդարադատության իրականացման ոլորտում արտադատական ընթացակարգերի սահմանները և այլն:

Հենց այս հարցադրումների և վերը նշված պատմական նախադրյալների տեսանկյունից վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս առավել համարժեք պատկերացում կազմելու դատական իշխանության համակարգում վարչական արդարադատության ունեցած դերի մասին, մասնավորապես, մեր կարծիքով, պետք է գիտականորեն պարզաբանել, թե ընդհանրապես որոնք են վարչական արդարադատության ձևավորման գործնական ու տեսական հիմքերը դատական իշխանության կայացման տեսանկյունից, ինչու է այդ ինստիտուտը ձևավորվում դատական իշխանության ոլորտում ժո-

ղովրդավարության սկզբունքների ձևավորման առավել ուշ շրջանում:

Վարչական արդարադատության և դատական իշխանության փոխհարաբերությունների բնույթը մեծապես պայմանավորված է նաև տվյալ երկրում սահմանադրական արդարադատության հայեցակարգից: Կարծում ենք, այս առումով առավել հիմնավորված են Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի կարգավիճակի վերաբերյալ գործող Սահմանադրությունում փոփոխություն կատարելու կտրվածքով առաջարկվող այն դրույթները, ըստ որոնց՝ հարկ է որոշակիորեն սահմանափակել այն լիազորությունները, որոնք դասական իմաստով վարչական արդարադատությանն են վերաբերում:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի ներդրումը, այսպիսով, հանգեցնում է դատական իշխանության ժողովրդավարական չափանիշներով նպատակասլաց բարեփոխմանը և որպես իշխանության ինքնուրույն ճյուղի կայացմանը:

Այսպիսով, վարչական արդարադատությունը դատական իշխանության համակարգում ունի ոչ միայն քաղաքացիների խախտված իրավունքների վերականգնման, այլև գործադիր իշխանության նկատմամբ վերահսկողության իրականացման խնդիր: Իսկ իրավունքի ինստիտուտների նմանաբնույթ փոխհարաբերությունը ենթադրում է, որ վարչական արդարադատությունը միջնորդավորված ձևով իշխանությունների հակակշռելիության սկզբունքի գործնական կիրառման կարևորագույն լծակ է:

2. Վարչական դարավարության և վարչական իրավունքի փոխհարաբերության շրջանակը

Արդարադատության վերաբերյալ դասական պատկերացումներն անհամատեղելի են համարում արդարադատության ինստիտուտի և վարչական իրավունքի որպես մասի և ամբողջության փոխհարաբերության որևէ դրսևորում: Համակարծիք լինելով այս դիրքորոշման հետ, այնուամենայնիվ, նկատենք, որ վարչական արդարադատությունն օժտված է այնպիսի առանձնահատկություններով, որոնք անխուսափելի են դարձնում վերջինիս առնչությունը վարչական իրավունքի հետ: Տվյալ դեպքում մեր խնդիրն ենք համարում համակարգված տեսքով ցույց տալու վարչական իրավունքի համակարգում վարչական արդարադատության կոնկրետ ազդեցության դրսևորումները, հիմնական եղանակները, վարչական արդարադատության ինստիտուտի առանձին տարրերի վարչաիրավական բնույթը, վարչական դատավարության և վարչական վարույթի անմիջական կապը և այդ իրավական ինստիտուտների փոխհարաբերության հետագա կատարելագործման առավել հնարավոր և նախընտրելի ուղիները:

Այս հարցադրումը տեսական գրականության մեջ դեռևս բավարար չափով չի լուսաբանվել. թերևս հիմնականում ընդգծվել է ոստիկանական պետությունից իրավական պետության անցման փուլում վարչական արդարադատության դերը: Ըստ ուս իրավագետ Յու. Ստարիլովի. «Հնարավոր չէ պատկերացնել իրավական պետություն, առանց այնպիսի ինստիտուտի, ինչպիսին վարչական արդարադատությունն է: Ավելին, ոստիկանական պետությունը ժամանակակից իրա-

վական պետության վերածելու գործում հենց այդ ինստիտուտն ունի կարևոր դերակատարում»³⁷:

Սակայն հարկ է նկատել, որ վարչական արդարադատությունը՝ այս դեպքում արդեն որպես իրավական նորմերի համակցություն, լինելով հանրային իրավունքի բաղկացուցիչ մաս, առավել ընդհանուր գծեր ունի վարչական իրավունքի, քան որևէ այլ իրավունքի ճյուղի հետ: Այն, որ իրավական պետության կայացման փուլում դեռևս տարակուսում ենք այս հարցում, հետևանք է ոչ միայն վարչական արդարադատության ինստիտուտի վերաբերյալ առանձին դեպքերում մեր ունեցած ոչ համարժեք պատկերացումների, այլև հատկապես վարչական իրավունքում խորհրդային իրավական համակարգին բնորոշ տարրերի պահպանման:

Նախորդ պարագրաֆում մենք արդեն խոսեցինք վարչական արդարադատության ոլորտում գործադիր իշխանության մասնակցության հիմնական իրավական նշանակության մասին: Շարունակելով զարգացնել նշված ոլորտում գործադիր իշխանության տարաբնույթ գործառնությունների միջոցով դատական իշխանությանն աջակցելու վերաբերյալ դատողությունը՝ նկատենք, որ այդ փոխհարաբերությունների շրջանակներում լուծվում են նաև վարչարարությանն առնչվող հիմնահարցեր:

Ընդ որում, վարչական արդարադատությունը ոչ միայն առնչվում է վարչարարության ու վարչական վարույթի, այլև վարչական նյութական իրավունքի ինստիտուտներին: Վերջին հաշվով, այն կանխորոշում է նաև վարչարարության և

³⁷ Ст'ю Старилов Ю.Н., Административная юстиция. Теория, история, перспективы. – М.: Издательство. НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА.М), 2001, էջ 23:

վարչական վարույթի ոլորտում գործադիր իշխանության մարմինների ընդհանուր կարգավիճակը:

Նշված ելակետային դատողությունների դեպքում փորձենք վերլուծել վարչական արդարադատության և վարչական իրավունքի փոխհարաբերության սկզբունքային հարցադրումները: Նախ, անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ այդ հարցադրումների շրջանակներում առանցքային նշանակություն ունի այն հանգամանքը, որ պետական կառավարման մարմինները վարչական արդարադատության գործընթացում ունեն երկակի դերակատարում. վերջիններս մի կողմից պարտավոր են աջակցելու դատական մարմիններին վարչական արդարադատության իրականացման գործընթացում, մյուս կողմից՝ իրենք են հանդես գալիս պատասխանողի դերում: Ընդ որում, հենց մասնակցության այս տարատեսակներով էլ պայմանավորված է վարչական վարության շրջանակների բովանդակությունը:

Վարչաիրավական հարաբերություններում վարչական արդարադատության արմատավորմանը զգալիորեն նպաստել է ոստիկանական պետությունից իրավական պետության անցումը: Արդեն 19-րդ դարի վերջերին հրապարակված աշխատություններում կարելի է հանդիպել վարչական արդարադատության նշանակությունն ընդգծող բազմաթիվ արժեքավոր մտքերի: Այսպես, Օ. Բերն իր «Իրավական պետություն» աշխատության մեջ նկատել է, որ իրավական պետությունը կարող է հանդես գալ այդպիսին, երբ հանրային իրավունքը սահմանվում է օրենքով, իսկ կառավարումը ստորադասված է դատավարությանը: Զարգացնելով այս գաղափարը՝ Օ. Սար-

վելը համարել է, որ «վարչական արդարադատությունը վարչական իրավունքի նախադրյալն է»³⁸:

Վարչական իրավունքում վարչական արդարադատության ներառման անհրաժեշտության մասին դատողությունների կարելի է հանդիպել նաև ժամանակակից պետականագետների աշխատություններում: Ըստ էության, այդ տեսակետները միանգամայն հիմնավորված են և բխում են իրավական պետության արդի հայեցակարգային դրույթներից: Դրա հետ մեկտեղ, կարծում ենք, անհրաժեշտ է համակողմանի քննարկման առարկա դարձնել այն հարցադրումը, թե ինչպես են փոխհարաբերվում վարչական արդարադատության ինստիտուտի դրույթները վարչական իրավունքի ընդհանուր սկզբունքների ու հարաբերությունների կարգավորման մեթոդների հետ:

Կարևոր է նկատել, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի դեպքում գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական հսկողությունը չի կարող որևէ տարամեկնաբանությունների տեղիք տալ և վերածվել անսահմանափակ ներազդեցության. դատական հսկողությունը բացառապես կանխորոշված է գործադիր իշխանության և դրա պաշտոնատար անձանց նկատմամբ քաղաքացիների բերած բողոքների քննարկմամբ: Եվ որպեսզի գործնականում այդ բողոքների քննարկումը չհանգեցնի գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական հսկողության տեսքով իրականացվող անհիմն միջամտությունների, անհրաժեշտ է հստակ իրավական նորմ

³⁸ Նշված հեղինակների տեսակետների վերլուծությունը տրված է հետևյալ աշխատությունում՝ **Старилов Ю.Н.**, Административная юстиция. Теория, история, перспективы. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М), 2001, էջ 65-85:

սահմանել, որը կբացառի բողոքի շրջանակներից դուրս որևէ հարցի քննարկում:

Կարևոր է նաև այն հարցի պարզաբանումը, թե կոնկրետ ինչպես է հարաբերվում վարչական արդարադատությունը վարչական իրավունքի համակարգի հետ: Նկատի ունենալով, որ քննարկման առարկա ինստիտուտը միաժամանակ ներառում է և՛ նյութական, և՛ վարութային նորմեր, կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է հստակեցնել, թե կոնկրետ ինչպես է այն հարաբերվում այդ երկու համակարգերի հետ: Նկատենք, որ վարչական արդարադատությունը վարչական իրավունքի տարր համարող հեղինակների մոտ տարածված է այն կարծիքը, որ վարչական արդարադատության իրավունքը վարչական նյութական իրավունքի համակարգում հանդես է գալիս որպես ինստիտուտ, իսկ վարչական վարութային իրավունքի համակարգում՝ որպես ենթաճյուղ³⁹: Տվյալ դեպքում նկատի է առնվում այն փաստարկը, որ վարչական արդարադատության իրավունքը հիմնականում բովանդակում է վարութային նորմեր:

Ինչպես արդեն նշեցինք, վարչական արդարադատության պարագայում առավել նպատակահարմար է կիրառել իրավական նորմերի դասակարգման եռակարգ համակարգը՝ ներառելով նաև խառը նորմերը: Մեր կողմից առաջադրվող դասակարգման դեպքում վարչական արդարադատության իրավունքը հանդես կգա բացառապես իրավունքի ինստիտուտի «կարգավիճակով»:

Ինչևէ, այս հարցադրումները հանգամանորեն կարող են կարգավորվել նաև վարչական նյութական իրավունքի նորմե-

³⁹ Տե՛ս, օրինակ, **Бельский К.С.**, նշված աշխատությունը, **Ю.Н. Старилов**, նշված աշխատությունը և այլն:

րով: Մասնավորապես, վարչական արդարադատության սկզբունքներին համապատասխան կարող է սահմանվել այն տեղեկատվության ցանկը, որը չի հրապարակվել վարչական դատավարության ընթացքում և այլն: Ի դեպ, այս դրույթների փոխհարաբերությունը ևս վկայում է այն մասին, որ անգամ իրավական հարաբերությունների համակարգված կարգավորման անհրաժեշտության տեսանկյունից վարչական արդարադատությունը կազմում է վարչական իրավունքի բաղկացուցիչ մասը:

Անտարակույս, հիմնավորված է այն տեսակետը, ըստ որի՝ վարչարարության ոլորտում ծագող վեճերի լուծմանն ուղղված միակ ինստիտուտը վարչական արդարադատությունը չէ: Զուգահեռ գործում են վերադատության կարգով, մարդու իրավունքների պաշտպանի (օմբուդսմենի), հասարակական պաշտպանի, միջնորդ դատարանի, միջազգային դատարանի միջոցով և այլ նմանաբնույթ եղանակներով վեճերը քննարկելու ինստիտուտները⁴⁰:

Ինչևէ, վարչական արդարադատության՝ որպես վարչական իրավունքի ինքնուրույն ինստիտուտի մասին կարող են վկայել հետևյալ առանձնահատուկ փաստարկները՝

- այն բացառապես առնչվում է վարչարարության ոլորտում կայացված ակտերի և հանրային ծառայողների գործողությունների ու անգործության բողոքարկմանը.

- վարչական արդարադատության փուլում յուրաքանչյուր ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ, հիմնականում, հանդես է գալիս վարչական իրավունակությամբ պայմանավորված կարգավիճակով.

⁴⁰ St'u Демин А.А., Административный процесс в развивающихся странах. Учебное пособие. Отв. ред. Н.А. Куфакова. М., 1987. էջ 5-14:

- թեպետ վարչական արդարադատության հիմքը, այսպես կոչված, վարչական հայցն (դիմումը) է, այնուամենայնիվ, նշված ինստիտուտի շրջանակներում քննարկման առարկան բացառապես վարչարարության արդյունքում կայացված իրավական ակտն է կամ գործողությունը (անգործությունը)։

- վարչական արդարադատությունը սերտորեն առնչվում է վարչական վարույթի հետ, իսկ համապատասխան օրենսդրական դրույթներ ամրագրելու դեպքում այն կարող է հանդես գալ որպես վարչական վարույթի ինքնուրույն փուլ։

- գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական հսկողությանը վերաբերող հարաբերություններն առավել սերտորեն են առնչվում վարչական իրավունքի, քան իրավունքի որևէ այլ ճյուղի հետ։

- վարչական արդարադատության ինստիտուտի շրջանակներում արդարադատության դասական սկզբունքները նույնությամբ կիրառելի չեն, դրանք ձեռք են բերում այնպիսի առանձնահատուկ դրսևորումներ, որոնք անհրաժեշտ են մարդու իրավունքների և օրինական շահերի առավել մատչելի ընթացակարգով պաշտպանելու համար և այլն։

Այսպիսով, իրավական պետության կայացման շահերի տեսանկյունից անհատի և պետության միջև գործադիր իշխանության ոլորտում ձևավորվում են այնպիսի հարաբերություններ, որոնք հնարավոր չէ կանոնակարգել վարչական իրավունքի՝ խորհրդային իրավունքի համակարգին բնորոշ սկզբունքներով ու նորմերով։ Անխուսափելիորեն անհրաժեշտություն է դարձել միևնույն իրավունքի ճյուղի շրջանակներում կանոնակարգել ոչ միայն զուտ վերադասության կարգով քաղաքացիներից ստացված բողոքները, այլև՝ նշված հարցադրումներով գործադիր իշխանության նկատմամբ իրակա-

նացվող դատական հսկողությունը՝ դրանից բխող որոշակի իրավական հետևանքներով հանդերձ:

3. Վարչական դատավարության սկզբունքները

Իրավունքի սկզբունքների նշանակության, իրավական արժեքի և իրավակիրառական հիմնահարցերին արդեն անդրադարձել ենք, ուստի այս պարագրաֆում կանգ կառնենք բացառապես վարչական դատավարության սկզբունքների վերլուծությանը: Այս հարցի իրավական կարգավորմանը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ՝ այս բաժնում՝ Օրենսգիրք) «Վարչական դատավարության սկզբունքները» վերտառությամբ 2-րդ գլխի նորմերով: Սակայն հարկ է նկատել, որ նշված օրենսգրքում ամրագրված է սոսկ հինգ սկզբունք՝ փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնե պարզելը (5-րդ հոդված)՝ վարչական դատավարության իրականացումը կողմերի իրավահավասարության հիման վրա (6-րդ հոդված), գործերի քննության բանավորությունը (7-րդ հոդված), գործերի քննության հրապարակայնությունը (8-րդ հոդված) և վարչական դատավարության լեզուն (9-րդ հոդված):

Վերը նշվածը բնավ չի վկայում այն մասին, որ Օրենսգիրքը սահմանափակվել է միայն հինգ սկզբունքներով, իսկ դատավարության մյուս հանրաճանաչ սկզբունքները կիրառելի չեն համարվում: Այն, որ ոչ միայն միջազգային իրավունքի նորմերով, այլև ազգային օրենսդրությամբ սահմանված դատավարության նաև մյուս սկզբունքներն են տարածվում վարչական դատավարության վրա, վկայում է հենց Օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասով ամրագրված հետևյալ դրույթը. «Վարչական դատավարության կարգը սահմանվում է

սույն օրենսգրքով և «Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքով, իսկ սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում՝ նաև Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով»:

Կոնկրետ վարչական դատավարության սկզբունքների մասով Օրենսգրքում բացակայում է որևէ նորմ, որի համաձայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի նորմերը կկարգավորեին այդ հարցը, սակայն ակնհայտ է, որ Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքի նորմերը տարածվում են ամբողջությամբ, ինչը նշանակում է, որ վարչական դատավարության սկզբունքներ են համարվում նաև հիշյալ օրենսգրքով սահմանված սկզբունքները: Կարևոր է ընդգծել, որ դատական իշխանության սկզբունքները բովանդակային կտրվածքով առավել լայն են, դրանք ներառում են ոչ միայն դատավարության, այլև դատարանակազմության սկզբունքները:

Ինչևէ, համադրելով վերը նշված իրավական դիրքորոշումները և գործող օրենսդրությունը՝ կարելի է առանձնացնել դատավարության հետևյալ ընդհանուր սկզբունքները՝

ա) արդարադատության իրականացումն օրենքին համապատասխան,

բ) դատավարության իրականացումը կողմերի իրավահավասարության հիման վրա,

գ) կողմերի մրցակցությունը,

դ) գործերի քննության հրապարակայնությունը,

ե) վարչական դատարանի կողմից փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնե պարզելը,

զ) դատավարության լեզուն,

է) դատավորների անկախությունը և նրանց ենթարկվելը միայն Սահմանադրությանն ու օրենքին,

ը) գործերի քննության բանավորությունը,

թ) արդարադատության մատչելիությունը:

Նշված սկզբունքների մի մասի հիմքում դրված են սահմանադրական հիմնադրույթները: Այսպես, կողմերի իրավահավասարության հիման վրա դատավարության իրականացման սկզբունքի հիմքում դրված է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 28-րդ հոդվածով ամրագրված անձանց իրավահավասարության սկզբունքը, 29-րդ հոդվածով ամրագրված խտրականության արգելքի սկզբունքը, արդարադատության մատչելիության սկզբունքի հիմքում ընկած են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 61-րդ և 63-րդ հոդվածներով ամրագրված նորմերը, նույն 19-րդ հոդվածով ամրագրված է գործերի հրապարակային դատաքննության սկզբունքը և այլն: Ընդհանրապես, Սահմանադրությունը շեշտադրումն արել է հիմնականում քրեական դատավարության սկզբունքների վրա, ինչը բացատրվում է այդ ոլորտում մարդկանց իրավունքների և ազատությունների առավել մեծ խոցելիությամբ:

Ինչևէ, ստորև հակիրճ անդրադառնանք վարչական դատավարության սկզբունքների մեկնաբանությանը:

Վարչական դատարանի կողմից փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնե պարզելը: Օրենսգրքի 5-րդ հոդվածով ամրագրված այս սկզբունքը բնորոշ է բացառապես վարչական դատավարությանը: Այս սկզբունքի համաձայն, դատարանը վարչական դատավարությունում հանդես է գալիս դատավարության որոշակի չափանիշներով միջամտելու կարգավիճակով. «Գործի փաստական հանգամանքները դատարանը պարզում է ի պաշտոնե («ex officio»)» (Օրենսգրքի 5-րդ

հողվածի 1-ին մաս): Դատարանը իրավասու է նաև կողմերից պահանջել ներկայացնելու այն փաստերի վերաբերյալ ապացույցներ, որոնք, ըստ իր հայեցողության, անհրաժեշտ են գործի լուծման համար: Նշված 5-րդ հողվածի երրորդ մասի համաձայն. «Դատարանը մատնանշում է հայցադիմումներում առկա ձևական սխալները, առաջարկում է ճշտել ոչ հստակ հայցային պահանջները, ոչ ճիշտ հայցատեսակները փոխարինել պատշաճ հայցատեսակներով, տարբերակել հիմնական և ածանցյալ պահանջները, համալրել ոչ բավարար փաստական տվյալները, ինչպես նաև պահանջում է, որ ներկայացվեն գործի փաստական հանգամանքները պարզելու և գնահատելու համար անհրաժեշտ բոլոր ապացույցները»: Ըստ Վճռաբեկ դատարանի՝ գործի փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնե («ex officio») պարզելու սկզբունքը հանրային իրավահարաբերություններից ծագող վեճերից բխող գործերի քննության ընթացքում վարչական դատարանին օժտում է ակտիվ դերակատարությամբ, ինչը հնարավորություն է տալիս արդյունավետորեն ապահովելու իշխանական լիազորություններով օժտված սուբյեկտների ընդունած իրավական ակտերի, գործողությունների ու անգործությունների դեմ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց հանրային սուբյեկտիվ իրավունքների դատական պաշտպանության իրացումը⁴¹: Այս սկզբունքը վերաբերում է բացառապես գործի փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնե պարզելուն, այլ խոսքով, կոնկրետ գործի լուծման համար անհրաժեշտ իրավաբանական փաստերի վերաբերյալ հնարավոր և հա-

⁴¹ Տե՛ս Վարուժան Ավետիքյանն ընդդեմ ՀՀ արդարադատության նախարարության դատական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության թիվ ՎԴ/3804/05/15 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 14.03.2017թ. որոշումը:

սանելի տեղեկություններ ձեռք բերելուն և չի վերաբերում դատարանի կողմից սեփական նախաձեռնությամբ հայցի իրավական հիմքերը լրացնելուն, դատարանի նախաձեռնությամբ վեճի սահմաններից դուրս գալուն, ինչպես նաև սույն սկզբունքը վերաքննիչ դատարանին հնարավորություն չի ընձեռում սեփական նախաձեռնությամբ և ինքնուրույն լրացնել վերաքննիչ բողոքի իրավական հիմքերը⁴²։ Հայցատեսակի ընտրության սուբյեկտիվ իրավունքը բոլոր դեպքերում պատկանում է հայցվորին, և եթե ոչ հստակ կամ ոչ ճիշտ հայցատեսակը հստակեցնելու կամ ճիշտ հայցատեսակով փոխարինելու վերաբերյալ դատարանի մատնանշումից հետո էլ հայցվորը շարունակում է պնդել իր կողմից ներկայացված հայցապահանջը, ապա դատարանը պարտավոր է գործի քննությունն իրականացնել հայցվորի կողմից ներկայացված հայցապահանջի շրջանակներում։ Այդ պարագայում դատարանի մատնանշման պարտականությունը համարվում է կատարված⁴³։

Արդարադատության իրականացումը՝ օրենքին համապատասխան։ Այս սկզբունքը, որպես կանոն, դատավարության համընդհանուր սկզբունքն է, իսկ դատավարության մասնագետները հաճախ այն դիտարկում են որպես դատական

⁴² Տե՛ս ՀՀ առողջապահության նախարարությունն ընդդեմ «Բեվերդի» ՍՊԸ-ի թիվ ՎԴ/3271/05/12 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 18.07.2014թ. որոշումը։

⁴³ Տե՛ս Ալեքսանդր Կարալովն ընդդեմ Երևանի քաղաքապետարանի թիվ ՎԴ/4315/05/14 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 22.04.2016թ. որոշումը։ Դատական պաշտպանության դիմած անձի ակնկալած նպատակին հասնելու համար օրենքով նախատեսված համապատասխան ճիշտ հայցատեսակը պարզելու և այն մատնանշելու վարչական դատարանի պարտականության վերաբերյալ տե՛ս նաև «Հարավկովկասյան երկաթուղի» ՓԲԸ-ն ընդդեմ ՀՀ ֆինանսների նախարարության թիվ ՎԴ/6048/05/19 վարչական գործով 30.04.2021թ. որոշումը։

իշխանության գործունեության սկզբունք: Ինչևէ, այս սկզբունքի էությունը հետևյալն է.

«1. Հայաստանի Հանրապետությունում արդարադատություն իրականացնում են միայն դատարանները՝ Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան:

2. Արդարադատություն իրականացնելիս հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթները մեկնաբանելիս հաշվի է առնվում Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան» (Սահմանադրության 81-րդ հոդված): Այս դեպքում «վավերացված միջազգային պայմանագրերի» առանձնացումը պայմանավորված է Սահմանադրության 5-րդ հոդվածով ամրագրված այն նորմով, ըստ որի՝ վավերացրած միջազգային պայմանագրերի և օրենքների նորմերի միջև հակասության դեպքում կիրառվում են միջազգային պայմանագրերի նորմերը: Միաժամանակ, հարկ է նկատել, որ բոլոր, այդ թվում՝ հաստատված միջազգային պայմանագրերը, իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասն են:

Դատավարության իրականացումը կողմերի իրավահավասարության հիման վրա: Օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի համաձայն. «Դատարանը պարտավոր է ապահովել, որ կողմերն ունենան հավասար հնարավորություններ գործի քննության ամբողջ ընթացքում, ներառյալ՝ յուրաքանչյուր կողմին ընձեռել քննվող գործի վերաբերյալ իր դիրքորոշումը ներկայացնելու լիարժեք հնարավորություն»:

Այս սկզբունքը շահեկանորեն ավելի լայն բովանդակությամբ է ամրագրված «Հայաստանի Հանրապետության դա-

տական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքի 10-րդ հոդվածում: Մասնավորապես, նշված հոդվածով որպես այդ սկզբունքի բաղադրիչ է համարվում այն, որ. «Յուրաքանչյուր ոք իր գործի քննության ժամանակ որպես իրավական փաստարկ իրավունք ունի վկայակոչելու նույնանման փաստերով այլ գործով Հայաստանի Հանրապետության դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտում առկա օրենքի և այլ նորմատիվ իրավական ակտի մեկնաբանությունները: Դատարանն անդրադառնում է նման իրավական փաստարկներին»:

Կարևոր է նշել նաև, որ այդ հոդվածով կողմերի իրավահավասարության բաղադրիչ է համարվում նաև այն, որ նույնանման փաստերով այլ գործով Վճռաբեկ դատարանի կողմից իրավական նորմի մեկնաբանությունից տարբերվող մեկնաբանության դեպքում դատարանը պետք է հիմնավորի օրենքի և այլ նորմատիվ իրավական ակտի՝ Վճռաբեկ դատարանի մեկնաբանությունից շեղվելը: Կարծում ենք, որ այս իրավական դիրքորոշումն առավել ամբողջական կլիներ, եթե այն ներառեր նաև Սահմանադրական դատարանի որոշումները, քանզի վերջիններս իրավական նշանակություն ունեն նաև իրավական ակտերի դրույթների մեկնաբանությանը նվիրված իրավական դիրքորոշումների տեսանկյունից:

Կողմերի մրցակցությունը: Մրցակցության սկզբունքը ևս դատավարության համընդհանուր սկզբունք է և բնորոշ է վարչական դատավարությանը ևս, սակայն այն ունի որոշ առանձնահատկություններ, որոնց մասամբ կանդրադառնանք վարչական դատարանի կողմից փաստերն ի պաշտոնե պարզելու սկզբունքը ներկայացնելիս:

Ի դեպ, վարչական դատարանի կողմից փաստերն ի պաշտոնե պարզելու սկզբունքը չի բացառում կողմերի մրցակցության սկզբունքը, այլ սոսկ պայմանավորում է էական վերապահումներ, որը կարող է այնպիսի թյուր տպավորություն թողնել, որ վարչական դատավարության դեպքում ընդհանրապես բացակայում է կողմերի մրցակցության սկզբունքը: Իհարկե, վարչական դատավարության դեպքում առկա է դատավորի անսովոր ակտիվություն, ինչը թելադրված է վարչական դատավարության կողմերի իրավական և փաստացի կարգավիճակով: Խնդիրն այն է, որ դատավարության կողմ հանդիսացող ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձն իր իրավական և փաստացի կարգավիճակով գործնականում չի կարող ինքնըստինքյան հավասարվել պետական մարմնին կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնին (վերջիններս ի սկզբանե տարբեր փաստացի իրավական հնարավորություններ ունեն), և որպեսզի կողմերի միջև ձևավորվի փաստացի իրավահավասարություն, ինչը ևս դատավարության կարևորագույն սկզբունքներից է, հարկ է, որպեսզի դատարանն իր ակտիվ միջամտությամբ նպաստի ֆիզիկական և իրավաբանական անձի կողմից անհրաժեշտ ապացույցներ ձեռք բերելու և դատարան ներկայացնելու գործընթացին: Թեպետ սկզբունքի շարադրանքից ուղղակիորեն չի բխում հատկապես ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց ու վարչական մարմինների փաստացի իրավահավասարությունն ապահովելու անհրաժեշտությունը, սակայն դա պարզ է դառնում Օրենսգրքի համակարգային վերլուծության արդյունքում:

Այն, որ հիմնականում հենց վարչական մարմնի վրա է դրվում ապացուցման բեռը, բնավ չի նշանակում, որ վերջինս

գրկված է կողմերի մրցակցության սկզբունքին համահունչ գործելու իրավական հնարավորությունից: Ընդ որում, Օրենսգրքի 29-րդ հոդվածը սահմանում է ապացուցման բեռի առնչությամբ նախկինից էապես տարբերվող կանոններ (մասնավորապես, ավելի լայն շրջանակներով ապացուցման բեռ են կրում նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք), որն էլ ավելի հիմնավորված է դարձնում կողմերի մրցակցության սկզբունքի անհրաժեշտությունը:

Գործերի քննության հրապարակայնությունը: Հրապարակայնության սկզբունքը սահմանված է Օրենսգրքի 8-րդ հոդվածով և ենթադրում է դոնբաց դատաքննություն: Այս սկզբունքը պարտավորեցնում է դատարանին արգելք չստեղծել դոնբաց դատաքննության, այդ թվում՝ դատաքննության ընթացքը լուսանկարելու կամ տեսանկարահանելու համար, ինչը նշանակում է, որ ոչ թե դատարանը պետք է թույլ տա այդպիսի գործողություններ կատարել, այլ օրենքով նախատեսված բավարար հիմքերի պայմաններում կարող է արգելել ինչպես դոնբաց դատաքննությունը, այնպես էլ դատաքննության ընթացքի լուսանկարումը կամ տեսանկարահանումը: Հիմք ընդունելով Սահմանադրության հիմնադրույթները, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի նորմերը, կարելի է եզրակացնել, որ դատաքննությունը կամ դրա մի մասը կարող է անցկացվել դոնփակ՝ միայն դատարանի որոշմամբ, օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով վարույթի մասնակիցների մասնավոր կյանքի, ներառյալ՝ առևտրային գաղտնիքի, անչափահասների կամ արդարադատության շահերի, ինչպես նաև պետական

անվտանգության, հասարակական կարգի կամ բարոյականության պաշտպանության նպատակով:

Այլ կերպ ասած, դատաքննության հրապարակայնությունը և դրանով պայմանավորված իրավունքները, այդ թվում՝ լրատվության միջոցների ներկայացուցիչների ներկա գտնվելու մասով, ի սկզբանե սահմանված է Սահմանադրությամբ, ուստի այդ առնչությամբ հատուկ դատավորի թույլտվության կարիքը չկա:

Բոլոր դեպքերում գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի եզրափակիչ մասը հրապարակվում է դատարանի դռնբաց նիստում:

Դատավարության լեզուն: Վարչական դատավարության լեզուն հայերենն է, ինչը համահունչ է նաև պետական լեզվի վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 20-րդ հոդվածի դրույթներին: Սակայն պետական լեզվի վերաբերյալ սահմանադրական դրույթը չի կարող հակասել անձանց սահմանադրական իրավունքների բնականոն իրականացմանը, ուստի Օրենսգրքի 9-րդ հոդվածն ամրագրում է դատավարության լեզվի այնպիսի կանոններ, որոնք որևէ կերպ չեն խոչընդոտում արդարադատության մատչելիությանը:

Այսպես, կողմը, իր ներկայացուցիչը, կողմի նախաձեռնությամբ նշանակված փորձագետը կամ կողմի միջնորդությամբ հրավիրված վկան իրավունք ունեն դատարանում հանդես գալու իրենց նախընտրած լեզվով, եթե կողմն ապահովում է հայերեն թարգմանությունը: Ընդ որում, դատավարության մասնակիցները չեն կարող հանդես գալ որպես թարգմանիչներ, անգամ եթե տիրապետում են թարգմանության համար անհրաժեշտ լեզվին:

Այս սկզբունքն Օրենսգրքում ամրագրված է համեմատաբար ավելի ամբողջական տեսքով, քան դատավարության մյուս տեսակներին նվիրված օրենսգրքերում, մասնավորապես առավել հանգամանորեն են կարգավորված թարգմանչի ծառայությունների համար վճարմանն առնչվող հարաբերությունները:

Դատավորների անկախությունը և նրանց ենթարկվելը միայն Սահմանադրությանն ու օրենքին: Այս սկզբունքն առավելապես վերաբերում է դատական իշխանության գործունեությանը, սակայն այն առանցքային նշանակություն ունի նաև դատական քննություն իրականացնելու տեսանկյունից և ամբողջությամբ կիրառման մեջ է դրվում հենց դատաքննության փուլում: Այս սկզբունքն ամրագրված է Սահմանադրության 164-րդ հոդվածով, ըստ որի՝ Արդարադատություն իրականացնելիս դատավորն անկախ է, անաչառ և գործում է միայն Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան:

Այս սկզբունքը երաշխավորված դարձնելու նկատառումով օրենսդրությամբ պատասխանատվություն է սահմանված արդարադատության իրականացման և քննության համար (Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 332-րդ հոդվածի 1-ին մասով):

Արդարադատության մարչեյիությունը: Ինչպես արդեն նշվեց, բխում է Սահմանադրության 61-րդ և 63-րդ հոդվածների, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի պահանջներից: Գործնականում հաճախ այս սկզբունքի տակ նկատի է առնվում պարզապես դատարան դիմելու իրավական հնարավորությունը, մինչդեռ

տվյալ դեպքում գործ ունենք անչափ ընդգրկուն և բազմա-
նիստ սկզբունքի հետ: Մասնավորապես, արդարադատությ-
ան մատչելիությունը չի կարող սահմանափակվել սոսկ դա-
տարան դիմելու, այդ թվում՝ դատական ակտերը բողոքարկե-
լու իրավունքով: Այն պետք է ներառի նաև դատավարության
այնպիսի ընթացակարգեր ու ինստիտուտներ, որոնք այդ դի-
մումների, միջնորդությունների, բողոքների և նմանաբնույթ
այլ իրավական ինստիտուտների նաև քննության համար
սահմանեն մատչելի ընթացակարգեր:

Այսպես, հենց միայն այդ դրդապատճառով մի քանի ան-
գամ փոխվեցին քրեական և քաղաքացիական դատավա-
րության օրենսդրության այն դրույթները, որոնք վերաբերում
էին բողոքների ընդունելության ինստիտուտին:

Գլուխ 9. Վարչական դատավարության կայացման նախադրյալները

1. Պետական մարմինների իրավական ակտերի դատական բողոքարկման ինստիտուտի կայացման և զարգացման պատմական նախադրյալները

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի կայացման պատմական նախադրյալները համակարգված ու ամբողջական տեսքով ներկայացնելու գրավականը իրավունքի առավել հիմնարար և սկզբունքային նշանակություն ունեցող խնդիրների, ինչպես նաև ներազգային գործոնների և հիշյալ իրավական երևույթի ներքին կապերի համակողմանի բացահայտումն է:

Այլ կերպ ասած, եթե հարկ կա հետազոտելու մի այնպիսի իրավական երևույթ, որտեղ անխուսափելիորեն բախվում են մասնավոր և հանրային շահերը (իսկ վարչական արդարադատության ինստիտուտն իր էությամբ հենց այդպիսի «բախման» իրավական լուծմանն ուղղված խիստ բնորոշ հարթակ է), ապա, թերևս, առավել նպատակահարմար է քննարկել այդ շահերի փոխհարաբերության իրավական կողմն արտացոլող պատմափիլիսոփայական նշանակությունը և վերջինիս հնարավոր գործնական արժեքավորումը:

Կարծում ենք, որ, ըստ էության, միմյանց հետ սերտորեն առնչվող հիշյալ հարցադրումների տարանջատ հետազոտումը մասամբ պայմանավորված է իրավունքի տեսության մեջ արդեն այն ավանդական պատկերացումներով, որ քաղաքացիական իրավունքը ներկայացված է մասնավոր իրավունքով, ինչը բացառում է հանրային իրավունքին բնորոշ՝ հարաբե-

րությունների իմպերատիվ, խիստ կենտրոնացված կանոնակարգման մեթոդը: Իրավունքի տարանջատման հարցադրումը, խիստ տեսական լինելով հանդերձ, միաժամանակ ձեռք է բերել գրեթե անվիճելի բնույթ՝ հիմնականում շնորհիվ այն փաստարկի, որ այն դեռևս սկզբնավորվել է հին Հռոմում և, կարծես թե, պահպանել է իր կենսունակությունը:

Մեր կարծիքով, դեռևս անտեսվում է այն կարևոր հանգամանքը, որ դարեր շարունակ իրավունքի էվոլյուցիան ձեռք է բերել այնպիսի որակներ, որոնց դեպքում իրավունքի տարանջատման վերոհիշյալ տեսությունը մասամբ կորցրել է իր սկզբնական նշանակությունը: Նկատենք, որ դեռևս 20-րդ դարի սկզբներին իրավագիտության բազմաթիվ դասականներ մտահոգություն են հայտնել այն առնչությամբ, որ իրավունքի տարանջատման տեսությունը հաճախ է անհարկի բացարձականացվում, որ իրականում այն ստեղծվել է Հին Հռոմի իրավաբանների կողմից՝ սոսկ պատմական անհրաժեշտությունից ելնելով, իսկ իրականում երբևէ չեն մշակվել իրավունքի տարանջատման հստակ չափանիշներ և այլն⁴⁴:

Ի հավելումն այն տեսակետի, որ իրավունքի տարանջատման տեսությունը, իրոք, ունի սոսկ պայմանական բնույթ, կարող ենք բերել հիմնավորումներ նաև ներկա իրողությունից: Մեր կարծիքով, այդպիսիք են, օրինակ, մասնավոր մեղադրանքի կամ քաղաքացիական հայցի ինստիտուտները քրեական դատավարությունում, մյուս կողմից՝ հասարակության և պետության կարիքների համար սեփականության օտարման ինստիտուտը քաղաքացիաիրավական օրենսդրությունում և այլն:

⁴⁴ St'а Покровский И.А., Основные проблемы гражданского права. М.: Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 1998, էջ 37-38:

Տվյալ դեպքում տեսական այս հիմնարար հարցադրմանն առնչվելու մեր փորձը հետապնդում է սոսկ մի նպատակ՝ հիմնավորել այն տեսակետը, ըստ որի՝ մասնավոր և հանրային իրավունքների ինստիտուտների միջև միշտ չէ, որ գոյություն ունի անջրպետ, որ այդ ինստիտուտները ոչ միայն տեսականորեն, այլև գործնականում հաճախ այնպիսի փոխհարաբերությամբ են հանդես գալիս, որ գրեթե հնարավոր չի լինում նույնիսկ տեսականորեն սահմանազատել դրանք: Ցավոք, երբեմն տեսական գրականության մեջ այս տարանջատումը ներկայացվում է իբրև բացարձակ իրավական երևույթ, ինչը հղի է անհիմն հետևություններով:

Կոնկրետ այս հարցադրման առնչությամբ հիշյալ յուրահատուկ մոտեցումը հնարավորություն է տալիս հանգելու այն եզրակացության, որ մասնավոր և հանրային իրավունքների միջև ձևավորված պատմական փոխհարաբերությունը նույնպես ելակետային նշանակություն ունի գործադիր իշխանության ոլորտում ծագող հարաբերությունների արդյունքում ձևավորված ակտերի ու գործողությունների դատական բողոքարկման ինստիտուտի կայացման սահմանները հստակեցնելու համար, քանզի բողոքարկման գործընթացը նույնպես հանրային և մասնավոր իրավունքների փոխհարաբերության, հատկապես դրանց ընդհանրության վառ դրսևորում է:

Իրավագետները վերջին շրջանում ավելի ու ավելի են հակված այն մոտեցմանը, որ իրավական երևույթների վրա մեծ ազդեցություն ունեն քաղաքական, պատմական, միջազգային, սոցիալական, ժողովրդավարական, հոգևոր, մշակութային, գաղափարական, բնական-աշխարհագրական,

տնտեսական և այլ գործոններ⁴⁵: Հիշյալ գործոնների պատմական զարգացման առանձնահատկությունների վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս առավել հստակ պատկերացում կազմելու վարչական արդարադատության ինստիտուտի ներկա վիճակի պատճառների և դրա հետագա զարգացման նախապատվելի ուղիների մասին: Մասնավորապես պատմահամեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ իրավունքի և պետականության ինստիտուտների ձևավորման վրա Հայաստանի Հանրապետության պարագայում զգալի դերակատարում են ունեցել հատկապես հետևյալ գործոնները՝

- հայ քաղաքակրթությունն աներկբայորեն առանձնանում է մշակույթի, կրոնի, իրավունքի, տնտեսության և պետականության հնադարյան բարձր զարգացածության անթաքույց տարրեր բովանդակող հարուստ ժառանգությամբ: Սակայն հարկ է նկատել, որ քաղաքակրթության հիշյալ տարրերը չէին կարող ժառանգականության դասական կանոններով փոխանցվել սերունդներին, քանի որ դարեր շարունակ երկիրը գտնվել է բարբարոս զավթիչների տիրապետության ներքո և ոչ միայն զրկված է եղել ձեռք բերված քաղաքակրթության արժեքները պահպանելու, այլև դրանք էլ ավելի զարգացնելու, համակարգելու և ժամանակի պահանջներին համապատասխանեցնելու հնարավորությունից:

Պետականությունից զուրկ ժողովրդի համար չափազանց դժվար է պահպանել ազգային մշակութային և հատկապես՝ իրավունքի ու պետականության արժեքները, քանզի գաղու-

⁴⁵ Տե՛ս, օրինակ, **Սաֆարյան Գ.**, Իրավաստեղծ որոշումների ձևավորման գործընթացում օբյեկտիվ գործոնների ազդեցության մի քանի հարցեր («Իրավագիտության հարցեր» միջբուհ. ժողովածու, 2001, թիվ 2), **Ապիյան Ն. Ա., Պետրոսյան Ա. Հ.**, Իրավական պետություն և օրինականություն, Երևան, 1999, էջ 70:

թատիրության պայմաններում առավել անհանդուրժողական է վերաբերմունքը հենց այդ լծակների նկատմամբ. դրանք դիտվում են անկախության վերականգնման առավել հուսալի գործոններ:

Ընդ որում, ստեղծված իրավիճակում անխուսափելի է դառնում օտարերկրյա իրավունքի տարրերի հարկադիր ներմուծումը: Ընդհանրապես, հայ իրավունքի շրջանակներում օտարերկրյա իրավունքի աղբյուրների ներդրման երկու եղանակներ են հայտնի. մի դեպքում դա դրսևորվել է քաղաքակիրթ ինստիտուտների ընդօրինակման, դրանք ստեղծագործաբար կիրառելու, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ դրանք հարկադրաբար յուրացնելու և արդեն իսկ ձևավորված ինստիտուտներին համապատասխանեցնելու տարբերակներով: Ընդ որում, համապատասխանության խնդիրը լուծելիս նախապատվությունը տրվել է ոչ թե արդեն իսկ ձևավորված, այլ ներդրվելիք ինստիտուտներին: Դժվար չէ նկատել, որ առաջին տարբերակը կիրառելի է եղել ինքնուրույն պետականության, իսկ երկրորդը՝ դրա բացակայության պայմաններում:

Հայ իրավունքի և պետականության զարգացմանը մեծապես խոչընդոտել է այն իրողությունը, որ օտար տիրապետողները ոչ միայն ակնհայտ ցածր քաղաքակրթության ներկայացուցիչներ էին, այլև, դավանելով մահմեդականություն, հարկադրաբար ներմուծել են մեր սովորույթներին սկզբունքորեն անհարիր ինստիտուտներ: Վերջիններս իրենց էությամբ չեն համապատասխանել արդեն իսկ խորը պատմական արմատներ գցած իրավունքի կատարյալ համակարգերին և կիրարկման մեջ դրվելով՝ բացառել են որևէ կայուն ու ներքին տրամաբանություն ունեցող իրավական համակարգի ձևավորման գործընթացը:

Իրավունքի և պետականության ազգային համակարգի բացակայությունն իր որոշակի ներազդեցությունն է ունեցել նաև մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության, պետական մարմինների նկատմամբ իրականացվող վերահսկողության և նմանաբնույթ այլ քաղաքակիրթ լծակների ձևավորման վրա: Բնականաբար, ներազգային պետականության բացակայության պայմաններում չէին կարող կազմավորվել պետական կառույցներից մարդու իրավունքների պաշտպանության ինստիտուտներ:

Այսպիսով, գտնվելով այս կամ այն պետության տիրապետության ներքո, Հայաստանի իրավական համակարգն անխուսափելիորեն իր վրա է կրել այդ տիրապետությունների ներազդեցությունը: Բոլոր դեպքերում դրանք եղել են այնպիսի տիրապետություններ, որոնց համար անըմբռնելի են եղել ժողովրդավարության այնպիսի բարձր արժեքներ, ինչպիսիք են մարդու իրավունքների դատական պաշտպանությունը, վարչական արդարադատության ինստիտուտը և այլն:

Այն, որ գաղութատիրական կախվածությունը որոշակիորեն ներազդում է իրավական համակարգի և պետականության ձևավորման գործընթացի վրա, վկայում է նաև նախկինում գաղութացված այլ երկրների պատմական փորձը: Այսպես, օրինակ, Մեծ Բրիտանիայի նախկին գաղութներն անկախություն ձեռք բերելուց հետո ընտրեցին կառավարման միապետական ձևը (Յամայկա, Հնդկաստան, Պակիստան և այլն), մինչդեռ Ֆրանսիայի տիրապետությունից ազատագրված երկրները՝ կառավարման հանրապետական ձևը (Մավրիտանիայի Իսլամական Հանրապետություն, Բենինի, Բուրկինա-Ֆասո, Գաբոն և այլն).

- էական նշանակություն ունի նաև օրինականության և իրավակարգի պաշտպանության միտումների ձևավորման հիմնախնդիրը: Այստեղ իր բացասական ներազդեցությունն է ունեցել գաղութատիրության գործոնը: Ինքնին հասկանալի է, որ գաղութատիրության պայմաններում օրինականության և իրավակարգի հարցադրումները համարվում են խիստ վերացական, դրանք ուշադրության են արժանանում մեծ վերապահումներով և այնքանով, որքանով դա անհրաժեշտ է ապօրինի տիրապետությունն ու բռնություններն օրինականացնելու և առավել հուսալի դարձնելու նկատառումով միայն:

Ինչպես նկատում են պատմաբանները, 19-րդ դարի սկզբին դեռևս Արևելյան Հայաստանում քաղաքացիական գործերով կիրառվում էին մարմնական պատիժներ՝ անդամահատում, ծեծ, ականջ կտրել, աչքերը փորել և այլ տեսակի խոշտանգումներ. «... զրպարտության զոհ դարձած հպատակները միայն խոշոր կաշառքների գնով կարող էին փրկել իրենց կյանքը կամ ունեցվածքը: Ուստի և միամտություն կլիներ խորհել օրինականության մասին «անօրեն երկրում», ուր խաների կամքն ու քմահաճույքը օրենք էր, և ոչ ոք ի վիճակի չէր հանդգնելու հակառակել նրանց»:

Ակնհայտ է, որ գաղութատիրության պայմաններում գործում է ընդգծված ընտրանքային օրինականություն. երբ կիրառվում են ամենախիստ միջոցները սոսկ այնպիսի իրավական ակտերի պահպանումն իրականացնելու առումով, որոնք բացառապես համահունչ են զավթիչների շահերին: Իսկ հանրության համընդհանուր զարգացմանը նպաստող օրենքների պաշտպանության մասին խոսք չի կարող լինել հենց այն պարզ պատճառով, որ այդպիսիք բռնատիրության օրոք բացակայում են: Ասվածը, թերևս, վկայում է այն մասին, որ օրի-

նականության վերաբերյալ իրավագետների պատկերացումները միշտ չէ, որ, մեր կարծիքով, բավարար խորությամբ ու ամբողջականությամբ են արտացոլում այդ իրավական երևույթի էությունը.

- գաղութատիրության պայմաններում հատկապես արժեքավորվել են սովորության իրավունքի նորմերը, վերջիններս համեմատաբար ավելի անկախ են եղել տիրապետողների իրավունքի աղբյուրների ներազդեցությունից և ավելի համահունչ են եղել ազգային հոգեբանության առանձնահատկություններին: Ըստ Խաչիկ Սամուելյանի՝ «...սովորութական իրավունքի ավանդական դերը հասարակական հարաբերություններում այնքան ուժեղ և արմատացած է եղել, որ կարիք չի զգացվել այդ ամենը գրավոր ձևերի վերածել: Թերևս սովորութական իրավունքի այդ ընդհանրացած բնույթին պետք է վերագրել հայ թագավորների օրենսդրական գործունեության սղությունը»⁴⁶:

Սովորության իրավունքի նորմերը սույն աշխատությունում հետաքրքրություն են ներկայացնում պետականության նկատմամբ սոցիալ-հոգեբանական վերաբերմունքի ձևավորման տեսանկյունից: Վերլուծելով սովորության իրավունքի նորմերը, թերևս, կարելի է գալ այն եզրահանգման, որ բազմադարյա գաղութատիրության գործոնը բնավ չի կարողացել խոչընդոտել այնպիսի քաղաքակիրթ ու ընդունելի սովորությունների ձևավորմանը, որոնք առավել բնորոշ են պետականության կայուն ու երկարատև փորձ ունեցող ազգերին: Այնուամենայնիվ, կարելի է փաստել, որ ձևավորված սովորույթներն ակնհայտորեն բովանդակել են պետականության ձգտելու

⁴⁶ Տե՛ս Սամուելյան Խ., Հին հայ իրավունքի պատմություն, հատոր 1, Եր., 1939:

տարրեր: Միայն այդ կերպ կարելի է բացատրել հայ ազգի ազատատենչ ոգու էությունը, որը դրսևորվել է ազգային ազատագրական պայքարի բազմաթիվ դրվագներում:

- պետականության բացակայության պայմաններում աննախադեպ մեծ դերակատարում է ունեցել Հայ Առաքելական Եկեղեցին: Ըստ էության, եկեղեցին ինչ-որ տեղ փոխառելով պետական մարմիններին բնորոշ գործառույթներ (հատկապես պետականության ձևավորման սկզբնական փուլերում)՝ իրականացրել է համազգային կեցության կանոնների պահպանման նկատմամբ վերահսկողության գործառույթներ: Բնորոշ է այն, որ թուրք-սելջուկների տիրապետության ժամանակաշրջանում (11-12-րդ դդ.) եկեղեցուն էր վերապահված բոլոր, այդ թվում՝ քրեական բնույթի գործեր քննելու և վճիռներ կայացնելու իրավունքը:

Ընդ որում, եկեղեցին իրականացրել է ոչ միայն գործադիր ու դատական իշխանության՝ միաձուլված տեսքով գործառույթ, այլև առանձին դեպքերում հանդես է եկել համընդհանուր վարքագծի կանոններ սահմանողի դերում: Նկատենք, որ եկեղեցու նկատմամբ գաղութատերերի նման «լոյալ» վերաբերմունքը պատճառաբանված է եղել այն հանգամանքով, որ վերջիններս փորձել են պետականության բացակայության պայմաններում հասարակության կառավարման անհրաժեշտ տարրերը լրացնել ոչ պետական կառույցների միջոցով, ինչը չէր կարող վտանգել գաղութատիրության հիմքերը: Բացի այդ, կառավարման այդ նվազագույն, բայց և անհրաժեշտ տարրերը եկեղեցուն վերապահելով՝ գաղութատերերը փորձել են մի կողմից խուսափել պետական կառավարման անհարկի ու անցանկալի ծախսերից, իսկ մյուս կողմից՝ մեղմել ժողովրդի ցասումը:

Այս առումով չի կարելի անտեսել, որ եկեղեցու հետ փոխհարաբերությունը ենթադրում է նաև մարդու, տվյալ դեպքում հավատացյալի, որևէ գանգատով, այդ թվում և աշխարհիկ իշխանությունների գործողությունները վիճարկելու հարցերով դիմելու սովորույթի ձևավորման յուրատեսակ նախադրյալի առկայություն: Այդ նախադրյալը պայմանավորված է եղել ինչպես կրոնական ընթացակարգերով, այնպես էլ պետականության բացակայության պայմաններում եկեղեցուն համեմատաբար մեծ տեղ հատկացնելու փաստով.

- օտարերկրյա դարավոր տիրապետությունը, այնուամենայնիվ, ի գորու չի եղել իսպառ ճնշելու հայ իրավական մտքի զարգացումը: Այն հարուստ է մեծարժեք իրավունքի աղբյուրներով, որոնք միանշանակ վկայում են իրավունքի տեսության ու փիլիսոփայության՝ ցավոք իրավիճակին ոչ այնքան բնորոշ բարձր զարգացածության մասին: Հայ իրավունքի հուշարձանների արժեքավորմանն անդրադառնալիս Գ. Հարությունյանը նկատել է, որ հատկապես «միջազգային առումով սահմանադրաիրավական մեծ արժեք են ներկայացնում, դասական Սահմանադրության ամբողջական ու իր ժամանակի համար եզակի նմուշ են հանդիսանում և սահմանադրական վերահսկողության գաղափարի լուրջ սաղմեր են բովանդակում» 6-րդ դարի սկզբին Վաչագան Բարեպաշտի նախաձեռնությամբ հրավիրված սահմանադիր ժողովի կողմից ընդունված կանոնական Սահմանադրությունը և առաջին անգամ Մադրասում 1788թ. հրապարակված Շահամիր և Հակոբ Շահամիրյանների «Որոգայթ փառացը»⁴⁷:

⁴⁷ Տե՛ս Հարությունյան Գ.Գ., Սահմանադրական վերահսկողություն (ուսումնական ձեռնարկ), Երևան, «Նժար», 2002, էջ 12:

Այսպիսով, եթե փորձելու լինենք առանձնացնել պետական մարմինների իրավական ակտերի դատական բողոքարկման ինստիտուտի կայացման և զարգացման պատմական անհրաժեշտության տարրերը, ապա հարկ կլինի փաստել, որ, չնայած բազմադարյա գաղութատիրությամբ պայմանավորված պետականության բացակայությանը, Հայ իրավունքը և պետականությունն ունեցել են քաղաքակրթության միջազգային չափանիշներին միանգամայն համապատասխան արժեքներ, որոնք կարևոր դրական դեր կարող են ունենալ նաև ներկայումս ընթացող իրավական բարեփոխումների ընդհանուր գործընթացի և, մասնավորապես, վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման վրա:

Պատմական նախադրյալների վերաբերյալ հարցադրումները մեծ չափով կապված են նաև կառավարման ոլորտում առկա սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների հետ: Համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ պետական կառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց գործողությունները բողոքարկելիս տարիներ շարունակ նախապատվությունը տրվել է արտադատական կարգին: Ընդ որում, որպես կանոն, բողոքները հասցեագրվել են ոչ թե տվյալ գերատեսչության ղեկավարությանը, այլ Հանրապետության Նախագահին, Ազգային ժողովին, կառավարությանը, դատախազությանը և այլն⁴⁸: Նկատենք, որ այդ սովոր-

⁴⁸ Մասնավորապես, 1995-2003 թթ. ընթացքում, երբ դատախազությունը գործում էր սահմանադրական միանգամայն նոր կարգավիճակով, մեր կողմից կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ դեռևս չի ձևավորվել դատախազության լիազորությունների հետ չառնչվող դիմումների ու բողոքների նվազման նկատելի միտում: Այսպես, եթե Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազությունում իրավասու մարմիններին դիմելու առնչությամբ տրված պարզաբանումները կազմում են դիմում-

րույթն այնքան է արմատավորվել, որ անգամ իրավական բարեփոխումների արդյունքում տեղի ունեցած կառուցվածքային ու ինստիտուցիոնալ էական վերափոխումներն անգամ ի վիճակի չեղան որևէ կերպ ներագդելու այդ իրավիճակի վրա:

Սոցիոլոգիական հետազոտությունները, թերևս, վկայում են այն մասին, որ վերոհիշյալ տարբերակը նախընտրելի է համարվել այն նկատառումով, որ բավարար չափով չեն վստահել ինչպես դատարանին, այնպես էլ համապատասխան գերատեսչության անմիջական ղեկավարությանը:

Փաստորեն կամա թե ակամա պետք է հաշվի նստենք այն իրողության հետ, որ խորհրդային վարչարարությունը տարիների ընթացքում նպաստել է «բարի թագավորի» հոգեբանության արմատավորմանը, ինչը միանգամայն համահունչ է եղել կուսակցության հեղինակության բարձրացման կոմունիստական գաղափարախոսությանը: Իսկ որ «վերևներին» դիմումներ ու բողոքներ հասցեագրելու այդպիսի պարզունակ պրակտիկան ըստ ամենայնի խրախուսվել և օգտագործվել է «կուսակցական զտումների», «կարմիր տեռորի» և նմանաբնույթ այլ քաղաքական զեղծարարությունների համար, կասկած չի կարող հարուցել, քանզի այդ մասին են վկայում թեկուզ անցյալ դարի 30-ականների պատմական իրադարձությունները:

ների և բողոքների 69,8 տոկոսը, ապա 2010 թ. դրանք կազմել են 65,8 տոկոս: Ընդ որում, նշված իրավիճակը չի կարող բացատրվել սոսկ օրենսդրության չիմացությամբ: Հատկապես 1999-2010 թթ. ընթացքում ստացված բողոքների 31,3 տոկոսը վերաբերում է այն դեպքերին, երբ դրանց հեղինակները, շեշտելով, որ տեղյակ են քաղաքացիական գործերով դատական ակտերի վճռաբեկության կարգով բողոքարկման կարգին, սակայն դատախազությունից ակնկալում են «աջակցություն», «հնարավոր չարաշահումների կանխում» և այլն:

Բնական է նաև այն, որ նշված ավանդույթները խիստ կենսունակ են և, երբեմն, չհանդիպելով համարժեք արգելքների, ունակ են լինում գոյատևելու նաև ժողովրդավարության առավել կայուն ինստիտուտների պայմաններում անգամ: Այսպես, օրինակ, անկախության ծեղրքերումից հետո մեր երկրում Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի կողմից դեռևս շարունակվում էր դիմումները, առաջարկությունները և բողոքները վերահսկողությամբ և կոնկրետ ցուցումներով Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազություն ուղարկելու պրակտիկան: Ընդ որում, անտեսվում էր դատախազության սահմանադրական կարգավիճակը և Սահմանադրության 5-րդ հոդվածով ամրագրված այն պահանջը, որի համաձայն պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարել միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են:

Բերված փաստարկները վկայում են այն մասին, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի պատմական նախադրյալներն ունեն նաև ընդգծված սոցիալ-հոգեբանական նշանակություն, որ այդ ինստիտուտը ներդնելիս անհրաժեշտ է նկատի ունենալ այդ ոլորտում հոգեբանության արմատացած բացասական դրսևորումներն արմատախիլ անելու հիմնախնդրի կարևորությունը:

Բնականաբար, ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների արդյունավետությունը մեծ չափով պայմանավորված է հենց այն հանգամանքով, թե որքանով են համարժեքորեն հաշվի առնվում այդ ոլորտում սոցիալ-հոգեբանական գործոնները: Մեր կարծիքով, ներկայումս իրավական բարեփոխումների ծրագրեր մշակելիս, ցավոք, բավարար չափով այդ գործոնները հաշվի չեն առնվում:

Անդրադառնալով սոցիալ-հոգեբանական գործոններին՝ նկատենք նաև, որ դրական, նպաստավոր նախադրյալների հետ մեկտեղ քիչ չեն այնպիսիք, որոնք համատեղելի չեն ոչ միայն վարչական արդարադատության, այլև ընդհանրապես քաղաքակիրթ, ժողովրդավարական ինստիտուտների հետ: Սա նույնպես ունի իր պատմական դրդապատճառները: Կարծում ենք, որ դատարան և ընդհանրապես պետական մարմիններին չդիմելու միտումը երբեմն պայմանավորված է ոչ այնքան այդ կառույցների նկատմամբ վստահության պակասով, որքան որոշ բացասական՝ գրեթե սովորույթի նշանակություն ունեցող մտածելակերպով, որոնց համաձայն «անպատվաբեր» է համարվում ծագած վեճերի քաղաքակիրթ լուծմանը դիմելու երևույթը: Թերևս, այս երևույթը զանազան այլ պատճառների հետ մեկտեղ հետևանքն է այն իրավիճակի, որ դարեր շարունակ, նախ, չեն էլ եղել պետական կառույցներ, որոնց հնարավոր լինել դիմել, իսկ խորհրդային դատական համակարգը պարզապես բացառել է վարչական մարմինների անիրավաչափ գործողությունների ու իրավական ակտերի բողոքարկման իրավունքը:

Վերոհիշյալ գործոնների համեմատական վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս համակարգված տեսքով առանձնացնելու դրանց արդյունքում ձևավորված արդի նախադրյալները՝

- մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության առավել քաղաքակիրթ, ժողովրդավարական երաշխիքների ձևավորման անհրաժեշտությունը: Իրավական պետության կայացման հիմնախնդիրն անմիջականորեն առնչվում է ոչ միայն անհատի սահմանադրական կարգավիճակի ընդլայնման, սոցիալ-տնտեսական ոլորտներում վերջի-

նիս լիազորությունների ընդարձակման, այլև այդ իրավունքների պաշտպանության ընթացակարգերի, կառույցների բարելավման հետ, որը խնդիրն առավել ընդգծելի է դարձնում վարչական մարմինների կողմից խախտված իրավունքների և ազատությունների, հատկապես՝ դատական պաշտպանության կարևորությունը.

- դատաիրավական բարեփոխումների ներկա փուլում առաջացել է Հայաստանի Հանրապետության դատական համակարգի ինստիտուցիոնալ բարելավման, վերջինիս միջոցով արդարադատության իրականացման առավել ընդգրկուն եղանակների ամրագրման, վարչական դատավարության հարցադրումներով դատավորների մասնագիտացման անհրաժեշտությունը.

- հանձին տեղական ինքնակառավարման ինստիտուտի՝պետական կառավարման ոլորտում այնպիսի կառույցների գործունեության առանձնահատկություններին համարժեք ընթացակարգեր մշակելը, որոնցում հաշվի կառնվեն այդ ոլորտում առկա ժամանակակից իրողությունները: Մասնավորապես, նկատի ունենք այն, որ տեղական ինքնակառավարման ինստիտուտի պարագայում խախտված իրավունքների պաշտպանության վարչական մեթոդները պարզապես կիրառելի չեն, արդեն անխուսափելի է դառնում նաև այդ ինստիտուտը ներկայացնող կառույցների նկատմամբ դատական հսկողության անհրաժեշտությունը:

- Պետական և տեղական ինքնակառավարման ոլորտում կոռուպցիայի դեմ պայքարի արդյունավետությունը բարձրացնելու անհրաժեշտությունը: Ցավոք, այս հիմնախնդրին նվիրված հայրենական իրավաբանական գրականության մեջ բացակայում են վարչական արդարադատության ինստիտուտի

վերաբերյալ համալիր մոտեցումները, դեռևս իրեն զգացնել է տալիս այս ինստիտուտի վերաբերյալ իրազեկության պակասը: Սակայն անուղղակիորեն նույն այդ աղբյուրներում միանշանակ խոսվում է պետական և տեղական ինքնակառավարման ոլորտում մարդու իրավունքների դատական պաշտպանության ընթացակարգերի բարելավման անհրաժեշտության մասին:

- Մարդու իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանության ինստիտուտները միջազգային համաձայնագրերի դրույթներին համապատասխանեցնելու անհրաժեշտությունը:

Բնականաբար, վերը նշված տարրերը չեն ունեցել զարգացման բնականոն ընթացք, դրանք անխուսափելիորեն անցել են նաև պատմական անհրաժեշտությանը հակասող փուլեր, ձեռք բերել ոչ միայն դրական, այլև ակնհայտ անընդունելի ձևախեղումներ: Ընդ որում, վերջիններս պայմանավորված են եղել նաև պատմական այն իրողությամբ, որ հայ իրավական միտքը զերծ է եղել նաև ներքին միասնական և շարունակական գործընթացներից, քանի որ անկախության բացակայությունը՝ դրան ուղեկցվող բազմաթիվ անցանկալի երևույթներով հանդերձ (մասնատվածություն, տարբեր մշակույթների ներազդեցություն, չափազանց արագ փոփոխվող ներքաղաքական իրավիճակներ և այլն), բացառել է կոտ իրավական համակարգի ձևավորումը:

Միաժամանակ, հիշյալ պատմական նախադրյալների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս հանգելու այն եզրակացությանը, որ ոչ միայն պետական մարմինների, այլև իրավունքի ցանկացած սուբյեկտի հետ իրավական բնույթի տարածայնության և նմանաբնույթ այլ հարցադրման առնչությամբ

յամբ դեռևս իրեն զգացնել է տալիս ոչ այնքան դատական համակարգին, որքան վարչական մարմիններին դիմելուն նախապատվություն տալը: Կարծում եմ, այս հոգեբանական գործոնը կարող է նվազել արդարադատության մատչելիության սկզբունքի առավել հետևողական կիրառմամբ: Դատարան դիմելու հարցում ոչ միանշանակ տրամադրվածությունը, իսկ հաճախ նաև բացասական վերաբերմունքը թելադրված են մի շարք գործոններով՝ հայրենական դատաքննությանը բնորոշ անհարկի տևական գործընթացներով, պետական տուրքի անհիմն բարձր չափերով, փաստաբանական ծառայության համար ձևավորված համեմատաբար բարձր գներով և այլն:

2. Վարչական դատավարության ինստիտուտի նախադրյալները նախահեղափոխական շրջանում

Պատմահամեմատական վերլուծությունը վկայում է այն մասին, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորումն ունեցել է բավականին բարդ ու հակասական դրսևորումներ: Իհարկե, այս դեպքում «վարչական արդարադատություն» հասկացությունն օգտագործվում է խիստ պայմանական իմաստով, քանզի այդ ինստիտուտն իր բուն էության մեջ նախահեղափոխական շրջանում գոյություն չի ունեցել: Միաժամանակ, խիստ անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ այդ ինստիտուտն ունեցել է դրսևորման յուրահատուկ տարրեր, որոնց համակողմանի հետազոտությունն անհրաժեշտ է ներկա իրողությունների պայմաններում առավել հիմնավորված ուղենիշներ մշակելու համար:

Հստակեցնենք նաև, որ «նախահեղափոխական շրջան» ասելով՝ տվյալ դեպքում նկատի ունենք 19-րդ դարը և 20-րդ

դարի սկիզբը, այսինքն՝ այն ժամանակահատվածը, երբ գործնականում այս կամ այն չափով ի հայտ են եկել նշված ինստիտուտի տարրերը:

Մենք արդեն խոսել ենք իրավական ինստիտուտների ձևավորման վրա գաղութատիրության գործոնի ազդեցության մասին: Ինչպես նշվեց, պատմական աղբյուրները վկայում են, որ մինչև Ռուսաստանին միանալը՝ Արևելյան Հայաստանում դատական համակարգին բնորոշ է եղել այն, որ դատավարությունն իրականացրել են մահմեդական դատարանները՝ հանձինս մահմեդական հոգևորականության, սարդարների, միրբուլուքների և այլն, ինչպես նաև վերջիններիս վերահսկողությամբ գործող հայ հոգևորականությունը, մելիքները և տանուտերերը⁴⁹: Բնականաբար վերջիններս իրավասու էին լուծելու սոսկ մանր վեճեր, սակայն որևէ պետաիրավական ինքնավարության բացակայության պայմաններում նույնիսկ այդ նեղ շրջանակներով իրականացվող դատավարությունն ունեցել է արժեքավոր դերակատարում այն առումով, որ այս կամ այն չափով կիրառման մեջ են դրվել սովորությային իրավունքի, կանոնական իրավունքի և Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքի» նորմերը, ինչը մեր կարծիքով, մասամբ նպաստել է իրավունքի այդ հուշարձանների գոյատևմանը:

Այս և մյուս հեղինակների հետազոտությունների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ինչպես նկատել է պրոֆ. Խ. Սամուելյանը, «հուշարձանների արժեք ունեցող մնացորդի» կարգավիճակում են հայտնվել հիմնականում հենց վարչական իրավունքի նորմերը: Ինչ վերաբերում է քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի նորմերին, ապա դրանց

⁴⁹ Տե՛ս Հայ ժողովրդի պատմության ութհատորյակ: ՀՍՍՀ ԳԱ իրատարակչություն, Երևան, 1974, 5-րդ հատոր, էջ 13-15:

առնչությամբ առավել հիմնավորված է թվում իրավագետ Ռ. Պետրոսյանի տեսակետը, համաձայն որի, եթե քաղաքացիական փոքր գործերը քննվում և լուծվում էին ոչ միայն սովորութական, այլ նաև կանոնական իրավունքի ու Մ. Գոշի «Դատաստանագրքով» սահմանված կանոններով, ապա իրավունքի այդ աղբյուրները պահպանել են իրենց գործողությունը մի շարք աղբյուրներում⁵⁰:

Մեր կողմից քննարկման առարկա հարցադրման տեսանկյունից առավել կարևորը, թերևս, դատավարության սկզբունքներն են: Այս առումով, անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ, ըստ հիշյալ իրավունքի աղբյուրների, գործնական կիրառումն ուսումնասիրած հետազոտողների, դատավարությունը «հայցային-մեղադրական էր իր ձևով և մրցակցային՝ իր բնույթով, որում հայց-մեղադրանքի և դրանց ժխտման ապացուցման եղանակները նույնն էին և՛ քրեական, և՛ քաղաքացիական գործերով»:

Հարկ է նկատել նաև, որ դատավարության սկզբունքների մասին դատողություններ անելիս անխուսափելիորեն ելակետ պետք է ընդունենք այն փաստարկը, որ այդ ժամանակաշրջանում ոչ միայն վարչական իրավունքի ու վարչական դատավարության, այլև քաղաքացիական իրավունքի ու քաղաքացիական դատավարության, ինչպես նաև քրեական իրավունքի ու քրեական դատավարության ինքնուրույն ճյուղեր դեռևս ձևավորված չեն եղել, իսկ դատավարության իրա-

⁵⁰ Տե՛ս Պետրոսյան Ռ., Դատարանը և քաղաքացիական դատավարությունը Արևելյան Հայաստանում 19-20 դարերում (պատմաիրավական հետազոտություն և օրենսդրության իրավահամեմատական վերլուծություն): Երևանի պետ. համալս. - Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 2001, էջ 37-38:

վունքի նորմերը պարզապես ընդգրկված էին նյութական օրենսգրքերի մեջ:

Ընդհանրապես, իրավունքի զարգացման պատմական փուլերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դատավարության նորմերն սկզբնապես հանդես են եկել սոսկ որպես նյութական իրավունքի բաղկացուցիչ մաս, որպես լրացում, և միայն հետագայում է ձևավորվել դրանք իրավունքի ինքնուրույն ճյուղ որակելու օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը:

Պատմաաշխարհագրական էական փոփոխություններ տեղի ունեցան Ռուսաստանին Արևելյան Հայաստանի միացմամբ, որը, ինչպես հայտնի է, ավարտվեց 1828 թ.: Հասարակական ինքնագիտակցությունը հակված է եղել ոչ միայն առավել քաղաքակիրթ երկրների հետ պետաիրավական համագործակցություն իրականացնելու, այլև ձևավորելու ինքնուրույն պետականություն: Բնորոշ է այն, որ դեռևս 1826-28 թթ. հայ ազգային-ազատագրական շարժման գործիչներ Ներսես Աշտարակեցին, Հարություն Ալամդարյանը, Խաչատուր Լազարյանը, Կոստանտին Արղությանն ու Ալեքսանդր Խուդաբաշյանը ռուսական կառավարությանը ներկայացրել են Արևելյան Հայաստանի ինքնավարության ծրագիր, որը, հավանաբար, հնարավորություն կտար մարդկանց իրավունքների կայուն դատական պաշտպանություն իրականացնել: Մասամբ այդ միջնորդությունը բավարարվեց, քանի որ Նիկոլայ 1-ինի՝ 1828 թ. մարտի 28-ի հրամանագրով ստեղծվեց Հայկական մարզ, որն ընդգրկում էր Երևանի և Նախիջևանի խանությունները, Օրդուբադի գավառը:

Բնականաբար, այդ տարածքներում սկսեց գործել 1775 թ. հիմնադրված և որոշ փոփոխություններով գործող դատա-

կան համակարգը⁵¹, որով նահանգում և գավառներում յուրաքանչյուր դասի համար հիմնադրվել էին առանձին դատական հիմնարկներ: Կայսրության բարձրագույն դատական մարմինը Սենատն էր, որն ընդգրկում էր քաղաքացիական և քրեական դեպարտամենտները: Առանձին դեպքերում գործեր էր քննում նաև դատական կառավարման մարմինը՝ Արդարադատության կոլեգիան, որը 1802 թ. վերակազմավորվեց Արդարադատության նախարարության:

Այսպես կոչված՝ կվազիդատարանի նախատիպերի կարելի է հանդիպել նաև այդ շրջանում, մասնավորապես այդպիսին էր, նախ, Արդարադատության կոլեգիան, իսկ այնուհետև, սկսած 1782 թ., նույնաբնույթ գործունեություն էին իրականացնում ոստիկանական մարմիններում գործող զեմստոլոյական դատարանները:

Անդրադառնալով վարչաիրավական վեճերի քննարկման ինստիտուտին՝ նշենք, որ նախահեղափոխական դարաշրջանում այդ վեճերը հիմնականում քննվում էին հատուկ այդ նպատակով ստեղծված, այսպես կոչված՝ խառը նահանգային ներկայացուցչություններում, որոնք կազմված էին պետական պաշտոնյաներից և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչներից: Դրանք համարվել են առաջին ատյանի դատական մարմիններ և քննել են վեճեր՝ կապված ապօրինի ձեռքակալման, ոստիկանության ակտերի վիճարկման հետ և այլն: Այդ մարմինների նկատմամբ որպես երկրորդ ատյան է հանդես եկել Սենատի առաջին դեպարտամենտը, որը, ըստ էության, չի համարվել դատական մարմին:

⁵¹ Ի դեպ, այդ դատական համակարգը, մասնակի փոփոխություններով ու սահմանափակումներով հանդերձ, շարունակել է գործել մինչև 1864թ. նոյեմբերի 20-ի դատական բարեփոխումները:

Այսպիսով, Արևելյան Հայաստանում դեռևս չէր ձևավորվել վարչական արդարադատություն իրականացնող մարմինների կայուն, ժողովրդավարական համակարգ, որն ի վիճակի լիներ պատասխանատվության ենթարկելու պետական պաշտոնյաներին՝ իրենց ապօրինի գործողությունների և անիրավաչափ ակտերի համար: Սակայն նույնիսկ եղած կառույցներն էլ արդեն հիմք էին ծառայում տեսական գրականության մեջ վարչական արդարադատության ինստիտուտի կազմավորման հնարավոր ուղիների մասին դատողություններ անելու և անգամ հայեցակարգեր մշակելու համար:

Անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ ցարական Ռուսաստանի դեպքում Արևելյան Հայաստանի պետականության կազմավորման գործընթացն ունեցել է խիստ հակասական բնույթ. վերջինիս բնորոշ են եղել ինչպես հարաբերական ինքնավարություն տրամադրելու, այնպես էլ ազգային որևէ առանձնահատկություն անտեսելու միտումները: Այսպես, ազգային ինքնավարության որոշակի տարրեր, այդ թվում և դատական համակարգի կտրվածքով, ի հայտ եկան ռուս հայտնի բարեփոխիչ Մ. Սպերանսկու ղեկավարությամբ 1932 թ. հրապարակված Ռուսական կայսրության Օրենքների լիակատար ժողովածուի նորմերում: Վերջինս ժամանակագրական կարգով ընդգրկում էր մինչ այդ եղած բոլոր 35 հազար 993 ակտերը և Ռուսական կայսրության Օրենքների ժողովածուն, որում համակարգված ձևով և անհրաժեշտ փոփոխություններով զետեղված էին միայն գործող օրենքները⁵²:

⁵² Ст'ю Энгельман И.Е., Курс гражданского судопроизводства. Юрьев 1912 г. (в книге: Хрестоматия по гражданскому процессу. Городец, М., 1996), էջ 43-57:

Օրենքների ժողովածուն իրավական հիմք հանդիսացավ նաև դատական բարեփոխումների համար. մասնավորապես, լուծարվեցին Վերին զեմսովոյական դատարանը, նահանգային մագիստրատը և Վերին դատաստանական դատարանը, առավել ընդգրկուն դարձան ազնվականության իրավունքները արդարադատության ոլորտում: Վերջիններս իրավասու էին ընտրելու նահանգների քաղաքացիական և քրեական գործերով պալատների նախագահներին, որի լիազորությունը նախկինում վերապահված էր անմիջականորեն կայսրին: Նշված պալատները երկրորդ աստիճանի դատարաններ էին համարվում՝ բոլոր տեսակի գործերով: Ազնվականությունը պետք է ընտրեր նաև վերը նշված պալատների ատենակալներին, գավառական դատավորներին և գավառական ոստիկանապետին:

Նշված բարեփոխումների արդյունքում ձևավորվեցին Հայկական ինքնուրույն մարզ և դատական ինքնուրույն համակարգ, որոնք, սակայն, իրենց գոյությունը պահպանեցին ընդամենը 12 տարի: Արդեն 1840 թ. ապրիլի 10-ին Նիկոլայ I-ինը վավերացրեց Անդրկովկասի բարեկարգման հանձնաժողովի նախագահ, սենատոր Գանի զեկուցագրի հիման վրա կազմված կառավարության օրինագիծը, որով Անդրկովկասում ներդրվեց ճիշտ այնպիսի վարչատարածքային պետական կառուցվածք, ինչպիսին ամբողջ Ռուսաստանում էր: Նշված օրինագծում միանշանակորեն անտեսված էին ազգային առանձնահատկությունները:

Նկատենք, որ մինչեղափոխական շրջանը Արևելյան Հայաստանի դատավարությունը բնորոշել է որպես «քննչա-

կան դատավարություն»⁵³, որի յուրահատուկ հատկանիշներն էապես նպաստել են հատկապես վարչական արդարադատության տարրերի ձևավորմանը: Մասնավորապես, նկատի ունենք այն, որ այս դատավարության դեպքում դատավորն օժտված է ապացույցներ ձեռք բերելու և դատավարության ընթացակարգին միջամտելու առավել լայն լիազորություններով, ինչը հակասում է քրեական և քաղաքացիական դատավարության տարատեսակներին բնորոշ մրցակցության սկզբունքին, սակայն որոշ բարեփոխումների պայմանով, համատեղելի է վարչական արդարադատության պահանջներին:

Այսպես, ըստ ֆրանսիացի իրավագետ Պրելոտի՝ «ինկվիզիցիոն դատավարությունն» առանձնանում է հետևյալ հատկանիշներով՝ դռնփակ դատավարություն, որի դեպքում իրավասու անձը (դա կարող է լինել ինչպես դատավոր, այնպես էլ լիազորված այլ պաշտոնատար անձ), առանց դատավարական երաշխիքների, իրականացնում է գործի քննություն, դատավորն իրավասու է կանխորոշելու վեճի առարկայի առնչությամբ դատաքննության ընթացքը, լիազորված է միջամտելու դատաքննության ընթացքին, ինչպես նաև հանդես գալու նախաձեռնություններով, ընդհուպ ապացույցներ հավաքելու ուղղությամբ⁵⁴: Բնականաբար, սա դատավարության անվերապահորեն ընդունվող տարբերակ չէ, սակայն վերջինիս բնորոշ հատկանիշները ոչ միայն հետագայում բարեփոխված տեսքով կիրառվել են վարչական արդարադատության շրջա-

⁵³ Ինչպես հայտնի է, անգլոսաքսոնական իրավունքի, իսկ մասամբ՝ մայրցամաքային իրավունքի համակարգերում դատավարության այդ տեսակը կոչվում է «ինկվիզիցիոն»: Այն, սկիզբ առնելով 12-րդ դարում, կոչված էր բացառելու դատավարության գործընթացին բնորոշ կամայականությունները:

⁵⁴ St'au **Prelot M.**, La science politique. Paris, 1961. էջ 152:

նակներում, այլև կանխորոշել են այդ ինստիտուտի ձևավորման առանձնահատկությունները:

Համադրելով նշված դատավարության բնորոշ գծերը ժամանակակից դատավարության անհամեմատ առավել ժողովրդավարական տարրերի հետ՝ միաժամանակ դժվար է չնկատել, որ «ինկվիզիցիոն դատավարության» հատկանիշները, այնուամենայնիվ, ունեն երկակի նշանակություն. դրանք, ապահովելով դատավորի կողմից դատաքննությանը միջամտելու առավել գործուն լծակներ, «չեզոքացնում են» այն փաստացի անիրավահավասարությունը, որն անխուսափելիորեն առկա է վարչական դատավարության կողմերի պարագայում: Երկակի իմաստը, սակայն, ոչ թե դատավարության այդ տարատեսակին հաղորդվել է ի սկզբանե, ոչ թե նկատի է ունեցվել կողմերի իրավահավասարությունն ապահովելու անհրաժեշտությունը, այլ, ինչպես արդեն ասվեց, արտադատական կամայականությունները կանխելու, իրավունքի սուբյեկտների միջև վեճը հիմնականում արհեստավարժ դատավորների միջոցով քննելու և լուծելու նկատառումը:

Դատական համակարգում վարչական արդարադատության իրականացման տեսանկյունից էական փոփոխություններ արձանագրվեցին Հայաստանի Առաջին Հանրապետության շրջանում (1918-1920 թթ.): Իր գոյատևման երկուսուկես տարիների ընթացքում Հայաստանի Առաջին Հանրապետության իշխանությունները կարողացան նկատելի դերակատարում ունենալ ինքնուրույն իրավական համակարգի կայացման գործում: Հարկ է նկատել նաև, որ կոնկրետ ծրագրավորված միջոցներ ձեռնարկելու հարցում որոշ անորոշություններ պայմանավորված էին նաև դարեր շարունակ պետականության բացակայությամբ: Մասնավորապես, իշխանությունները չէին

կարողանում կողմնորոշվել, թե որ տարբերակը կարող է առավել արդյունավետ համարվել. 1864 թ. դատական բարեփոխումների արդյունքում ստեղծված դատական համակարգը՝ համապատասխանեցնելով այն անկախ պետականության պահանջներին, թե՛ միանգամայն նոր դատական համակարգը:

Եվ ինչպես հաճախ լինում է նման դեպքերում, նախընտրելի համարվեց առաջին տարբերակը, ինչը ոչ թե տեսական հիմնավորումներով էր պայմանավորված, այլ թելադրված էր մի շարք օբյեկտիվ պատճառներով՝ ժամանակի սղություն, ֆինանսատնտեսական բարդություններ, անհրաժեշտ կադրերի պակաս և այլն: Այնուամենայնիվ, Հայաստանի արդարադատության նախարարության շնորհիվ, պատմական սեղմ ժամանակահատվածում ընդունվեցին մի շարք առանցքային նշանակություն ունեցող ճյուղային օրենսդրական ակտեր՝ «Քաղաքացիական դատավարության կանոնադրությունում մի քանի փոփոխությունների մասին», «Քրեական դատավարությունում մի քանի փոփոխությունների մասին», «Դատական հաստատությունների կանոնադրության մեջ որոշ փոփոխությունների մասին», «Վճռաբեկ դատարանի կանոնադրությունը» և այլն:

Դատավարության ժողովրդավարական սկզբունքներից որոշ շեղումներ (որոշ գործերով ոչ հրապարակային քննությունը, դատավորների անփոփոխելիության վերացումը, արտակարգ դատարանների ստեղծում և այլն) իշխող կուսակցությունը (ՀՅԴ) հակված էր բացատրելու քաղաքական շար-

ժառիթներով, և հիմնականում դրանք բնորոշ էին քրեական դատավարության ոլորտին⁵⁵:

Այս հարցը, սակայն, էական նշանակություն ունի մեկ այլ նկատառումով. քննարկվող երևույթը մեկ անգամ ևս վկայում է մեր այն դիտարկման հիմնավորվածությունը, որ իշխանության գլուխ անցած քաղաքական ուժերը, որպես կանոն, սկզբնական շրջանում բնավ հակված չեն լինում անհապաղ կիրառելու ժողովրդավարության այնպիսի ինստիտուտներ, որոնք այս կամ այն չափով կարող են խաթարել իրենց իշխանությունը:

Քննարկվող ոլորտում առավել առարկայական միջոցներ ձեռնարկվել են հիմնականում 20-րդ դարի սկզբին, երբ իշխանությունների համար ակնհայտ էր դառնում բռնատիրությունից որոշակի զիջումների գնալու անխուսափելիությունը: Այսպես, 1917 թ. ժամանակավոր կառավարության կողմից հիմնադրվեց Հատուկ հանձնաժողով, որը պետք է զբաղվեր հիմնական օրենքների նախագծերի մշակմամբ: Նկատենք, որ նախագծերի ծրագրում ընդգրկված է եղել նաև Վարչական դատարանների մասին օրենքի նախագիծը: Ընդ որում, դա համարվում էր առաջնահերթ օրենսդրական ակտերից մեկը, ինչի մասին է վկայում այն, որ նշված օրենսդրական ակտն ընդունվեց արդեն նույն թվականին, մասնավորապես 1917 թ. մայիսի 30-ին հրապարակվեց Վարչական արդարադատության մասին կանոնադրությունը:

⁵⁵ Այդ շեղումների հիմքերի և դրսևորման առանձնահատկությունների հետազոտությունը հանգամանորեն տրված են Ա.Վաղարշյանի «Հայաստանի Առաջին Հանրապետության դատական համակարգը» (Երևան, 1996 թ.) աշխատությունում:

Մինչ այդ 1907 թ. Ստոլիպինյան վարչաիրավական բարեփոխումների շրջանակներում նույնպես նախատեսվում էր վարչական դատարանների ստեղծում, սակայն անհիմն պատճառաբանություններով այդ կառույցի վերաբերյալ օրենսդրական ակտերի մշակումը ձգձգվում էր: Այսպես, դեռևս 1905 թ.-ից սկսած Հատուկ խորհուրդը պարբերաբար քննարկում էր վարչական արդարադատության ինստիտուտի հիմնադրման առնչությամբ ներկայացված առաջարկությունները, բայց դրանց վերաբերյալ կոնկրետ որոշումներ չէին կայացվում⁵⁶: Նկատենք, որ փետրվարյան հեղափոխությունից անմիջապես առաջ որոշվեց բարձրագույն վարչական դատարանի գործառույթները վերապահել սենատին:

Կարծում ենք, արդեն 20-րդ դարի սկզբին վարչական արդարադատության առնչությամբ կայացված իրավական ակտերի և հիմնադրված կառույցների վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս հանգելու այն եզրահանգմանը, որ Ռուսաստանում հստակ գիտակցվում էր գործադիր իշխանության և դրա պաշտոնատար անձանց գործողությունների և ընդունված իրավական ակտերի դատական կարգով բողոքարկման ինստիտուտի ստեղծման անխուսափելիությունը: Ընդ որում, աստիճանաբար գերիշխող էր դառնում այն տեսակետը, ըստ որի՝ այդ բողոքների քննարկման լիազորությունը նպատակահարմար է վերապահել հատուկ այդ նպատակով ստեղծված դատական մարմիններին:

Ասվածը մեկ անգամ ևս վկայում է, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտը ժողովրդավարության, պետական ապարատի հնարավոր կամայականություններից քաղա-

⁵⁶ St'u Хаменева Н.Ю., Судебный контроль за реализацией прав граждан в сфере исполнительной власти. М., 1999, էջ 6-10:

քացիների իրավունքներն ու ազատությունները պաշտպանելու քաղաքական կամքի դրսևորման յուրահատուկ չափանիշ է: Բոլոր այն երկրներում, որտեղ անտեսվում է այդպիսի ինստիտուտների կազմավորման օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը, խախտված իրավունքների պաշտպանության քաղաքակիրթ մեթոդներն ու եղանակներն անխուսափելիորեն իրենց տեղն են գիջում սոցիալական հեղաշրջումներին:

Ընդ որում, որևէ պատճառաբանություն՝ կապված այն փաստարկի հետ, թե իբր ընտրված հասարակական ու պետական կառուցվածքն այնքան կատարյալ է, որ բացակայում է վարչական արդարադատության և նմանաբնույթ այլ ինստիտուտների անհրաժեշտությունը, հեռանկարային չէ:

Ցավոք, իշխանությունները, երբ քաղաքական բացահայտ ճնշումների ու բռնությունների արդյունքում համեմատաբար հարաբերական ինքնուրույնություն ու կայունություն են ձեռք բերում, երբեմն քամահրանքով են վերաբերվում հիշյալ ժողովրդավարական ինստիտուտներին, ինչը հաճախ հանգեցնում է նույնիսկ արդեն իսկ ստեղծված այդպիսի կառույցների լուծարմանը: Սակայն մենք արդեն վերևում բերել ենք կոնկրետ օրինակներ մի շարք երկրներից այն իրավիճակների կապակցությամբ, երբ վարչական արդարադատության կառույցների լուծարմանը պատմական համեմատաբար կարճ ժամանակահատվածում հաջորդում է դրանց վերականգնումը:

Այսպիսով, քննարկման առարկա ինստիտուտի անհրաժեշտության մասին տեսական վերլուծություններ կատարելու հիմքում նպատակահարմար է դնել նաև այդ ինստիտուտի գործնական կիրառման պատմահամեմատական հետազոտության արդյունքները:

3. Վարչական դատավարության ինստիտուտի ձևավորման փորձերը խորհրդային իրավական համակարգում

Հեղափոխության հաղթանակից հետո խորհրդային կարգերի ձևավորումն ընթացավ նախկին պետաիրավական համակարգի ջախջախմամբ և, ըստ էության, միանգամայն նոր հասարակարգի կայացմամբ: Սկզբնական շրջանում, երբ առկա էր ժողովրդական զանգվածների մեծ հավատը հեղափոխության նկատմամբ (իսկ դեռևս թույլ իշխող կուսակցությունն էլ քաղաքացիական պատերազմի պայմաններում ակնհայտորեն զգում էր այդ հավատով պայմանավորված աջակցության կարիքը), մեծ տեղ էր հատկացվում մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համակարգի բարելավմանը: Կարծում ենք, մասամբ դա պայմանավորված էր նաև այն հանգամանքով, որ գրագետ կադրերի պակասի հետևանքով պետական կառավարման ապարատում դեռևս «հանդուրժում» էին նախկին հասարակարգի ներկայացուցիչներին: Սակայն հետագա հարաբերական կայունացումը բերեց նրան, որ արագ մոռացության մատնվեցին ժողովրդավարական ինստիտուտները, իսկ սոցիալական հուզումները կանխելու միակ արդյունավետ միջոցը համարվեց բռնատիրությունը:

Ինչևէ, նույնիսկ պատմական այդ հակասական և բարդ ժամանակաշրջանում ձևավորվեցին վարչական արդարադատության ինստիտուտի այնպիսի տարրեր, որոնք թեպետ լիարժեքորեն չէին համապատասխանում այդ ինստիտուտի բուն էությանը, այնուամենայնիվ, նպաստեցին գոնե համարժեք սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի ձևավորմանը և ինչ-որ չափով ունեցան աքսոլոգիական նշանակություն: Նկա-

տենք նաև, որ տեսական գրականության մեջ խիստ հազվադեպ է հետազոտվել այդ ինստիտուտը, ընդ որում, փորձ է արվել հնարավորինս զերծ մնալ «վարչական արդարադատություն» եզրույթի օգտագործումից՝ նախապատվությունը տալով «պաշտոնատար անձանց գործողությունների բողոքարկում», «իրավունքների դատական պաշտպանություն» և այլ անորոշ ձևակերպումներին: Ինչ վերաբերում է իրավական ակտերին, ապա դրանցում ընդհանրապես հնարավոր չէր հանդիպել այդ խիստ «բուրժուական» հասկացությանը:

Մասնավորապես քննարկվող ոլորտում էական դեր ունեին Խորհրդային Ռուսաստանի ԿԳԿ-ի կողմից 1919 թ. ապրիլին ձևավորված գանգատների բյուրոների վերահսկողության ստորաբաժանումները: Այս առումով ռուս իրավագետ Մ. Զագրյացկովը նկատել է, որ այդ մարմինների միջոցով Խորհրդային պետական համակարգում դրվեց ոչ միայն վարչական վերահսկողության, այլև նկատելի վերապահումներով՝ վարչական արդարադատության հիմքը⁵⁷: Նույնաբնույթ դատողությունների կարելի է հանդիպել նաև մեկ այլ ռուս իրավագետի՝ Վ. Կոբալեվսկու մոտ⁵⁸:

Ըստ հիշյալ մարմինների կանոնադրությունների՝ գանգատի հեղինակը չէր կարող գանգատ ներկայացնելու համար ենթարկվել կարգապահական, վարչական և քրեական պատասխանատվության, եթե այն զրպարտություն չէր բովանդակում: Միաժամանակ, գանգատի հեղինակներին հետապնդելու համար սահմանված էր համապատասխան պատաս-

⁵⁷ Ст'ю Загряцков М.Д., Административная юстиция и право жалобы. М., 1925, էջ 73-77:

⁵⁸ Ст'ю Кобалевский В.Л., Административная юстиция в положительном советском праве. Вестник советской юстиции. 1923. № 8:

խանատվություն: Նկատենք, որ հենց այդ ժամանակաշրջանում արդեն քննարկվում էր բարձրագույն վարչական կվազի-դատական մարմին ստեղծելու հարցը. ենթադրվում էր, որ այդ մարմինը կարող է լինել Պետվերահսկողությանը կից Կոմիտեն:

Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ այդ ժամանակաշրջանում վարչական մարմիններն օժտված են եղել դատական իշխանությանը բնորոշ գործառույթներով: Այդ պայմաններում առավել շնորհված էր դառնում անգամ վարչական վերահսկողության անհրաժեշտությունը: Այսպես, Պետվերահսկողության ժողկոմին կից Գանգատների կենտրոնական բյուրոյի կողմից ներկայացված բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրանց բավարարման արդյունքում հաճախ են վերացվել քաղաքացիների գույքի բռնագանձումների վերաբերյալ մարզային մարմինների որոշումները: Ընդ որում, անգամ դատախազության մարմինների կազմավորումից հետո Գանգատների կենտրոնական բյուրոյի և վերջինիս տեղական ստորաբաժանումների լիազորություններն ընդլայնվեցին և առավել առարկայական բնույթ ստացան:

Քննարկման առարկա հարցադրումների առնչությամբ տեսական բանավեճերին հաջորդեցին գործնական քայլերը, և արդեն 1922 թ. հրապարակվեց Ա. Ելիստրատովի գլխավորությամբ գործող Խորհրդային օրենսդրության նախարարության վարչական իրավունքի բաժնի կողմից կազմված «Վարչական դատարանների մասին» Օրենքի նախագիծը: Ըստ նախագծի՝ քաղաքացին կարող էր վարչական հայց հարուցել դատարան՝ պետական կառավարման ոլորտում իր խախտված իրավունքների վերականգնման պահանջով: Այդ գործերը պետք է լսվեին դռնբաց, կողմերի և փաստաբանի

մասնակցությամբ: Այս առումով Ա. Ելիստրատովը նկատում էր, որ հասարակական հարաբերությունների լավագույն իրավական պաշտպանությունը կարող է իրականացվել միայն դատարանի կողմից, որը սոցիալիստական հասարակության հետագա շինարարությանը զուգընթաց առավել ընդլայնվում և կատարելագործվում է⁵⁹: Սակայն մի քանի տարի անց արդեն նաև Ա. Ելիստրատովն էր «հարկադրված» փոխելու իր կարծիքը, քանի որ պաշտոնական գաղափարախոսությունը դատական հսկողությունն անհամատեղելի համարեց սոցիալիստական պետական համակարգի հետ:

Արդեն 20-ական թթ. կեսերին գերիշխող էր այն տեսակետը, ըստ որի՝ խորհրդային երկրում չէր կարող որևէ հակամարտություն լինել աշխատավորության և պետական ապարատի միջև, ինչից հետևում էր, որ անհրաժեշտություն չկա ստեղծելու հատուկ դատական մարմիններ: Ինչպես լինում է նման դեպքերում, գործի դրվեցին դեմագոգիայի ամենասովորական լծակները: Ի հայտ եկան նաև հեղինակներ, որոնք վարչական արդարադատության ինստիտուտի կողմնակիցներին սկսեցին մեղադրել այլախոհության մեջ:

Հետհեղափոխական շրջանի առաջին տարիներին ստեղծվեցին դիմումների ու գանգատների քննարկման նաև այլ մարմիններ: Այսպես, կոմունալ բաժանմունքներին կից ստեղծված Բնակարանային հարցերով հանձնաժողովները քննարկում էին բնակվարձի գանձման, բնակարանների հատկացման, ընդհանուր տարածքներից օգտվելու և նմանաբնույթ այլ հարցերի հետ կապված գանգատները: Հողային բաժանմունքներին կից հողային հանձնաժողովները

⁵⁹ Ст'я Елистратов А.И., Об утверждении законности в советском строительстве., Советское право. 1925. № 4., էջ 74:

քննարկում էին հողօգտագործման հետ կապված վեճերը և այլն:

Վարչական արդարադատության շուրջ ծագած բանավեճերին զուգընթաց, երբ գերիշխող էր դառնում դրանց անպետք լինելու մասին տեսակետը, այնուամենայնիվ, գործնականում նկատվում էր դատարանների ենթակայությանը որոշ վարչական գործեր հանձնելու միտում: Այսպես, 1918թ. ընդունված քաղաքացիական կացության ակտերի, ամուսնության, ընտանիքի և խնամակալության մասին օրենքներով մի շարք վարչաիրավական վեճեր հանձնվեցին դատարանների քննությանը: Օրինակ՝ ամրագրվեց քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցամատյանում թույլ տրված սխալների դատական գանգատարկման ընթացակարգը. երրորդ անձինք կարող էին վիճարկել ամուսնության առնչությամբ ստեղծված խոչընդոտները և այլն:

Գործում էին առանձին վարչական մարմինների որոշումների գանգատարկման նաև այլ ընթացակարգեր: Այսպես, քաղաքացին կարող էր գանգատարկել անձին հոգեկան հիվանդ ճանաչելու վերաբերյալ բժշկական հանձնաժողովի որոշումը: Այդպիսի գանգատներ քննարկելիս դատարանը կարող էր այն թողնել առանց քննության կամ նշանակել այլ մասնագետներից կազմված նոր բժշկական հետազոտում: Ընդ որում, այդ գործերով կայացված վճիռները վերջնական էին և ենթակա չէին բողոքարկման:

Ռուսաստանի Ժողկոմխորիի 1919 թ. դեկրետով, իսկ այնուհետև՝ ԽՍՀՄ Մինիստրների սովետի 1925 թ. որոշմամբ սահմանվեց կրոնական համոզմունքի հիմքով գենք կրելուց հրաժարվելու հետ կապված զինծառայություն անցնելուց ազատելու վերաբերյալ զինապարտների գանգատների քննու-

յան դատական կարգ: Դատարանի կողմից նշված անձանց դիմումները բավարարելու դեպքում վերջիններիս աշխատանքի էին նշանակում զինվորական հոսպիտալներում, զինված ուժերի թիկունքում և այլն⁶⁰:

1921-1927 թթ. գործել է ՌՍՖՍՀ-ի Ժողկոմխորհի «Բռնագանձումների և ռեկվիզիցիայի մասին» դեկրետի 20-րդ պարագրաֆը, համաձայն որի՝ քաղաքացու և մաքսային մարմնի միջև մաքսանենգության առնչությամբ ծագած վեճը լուծվում էր դատական կարգով:

1922 թ. կիրառման մեջ դրվեց նոտարների գործողությունների գանգատարկման դատական կարգը: ՌՍՖՍՀ-ի Ժողկոմխորհի 1922 թ. հոկտեմբերի 4-ի դեկրետով հաստատված Պետական նոտարիատի մասին Կանոնադրության համաձայն՝ նոտարների կամ նոտարական բաժանմունքների կողմից կատարված գործողությունների, ինչպես նաև որոշակի գործողությունների կատարումը մերժելու դեմ բերված գանգատները քննարկվում էին Ժողովրդական դատարանների նախագահություններում: 1926 թ. ԽՍՀՄ Կենտգործկոմի և Ժողկոմխորհի կողմից ընդունված «Պետական նոտարիատի կազմակերպման հիմնական սկզբունքների մասին» որոշմամբ ամրագրվեց նոտարների գործողությունների կամ որոշակի գործողությունների կատարումը մերժելու դեմ գանգատներ բերելու իրավունք: Ընդ որում, դատական կարգով գանգատները քննարկելու ընթացակարգի ամրագրման լիազորությունը վերապահվեց միութենական հանրապետություններին⁶¹:

⁶⁰ Տե՛ս СЗ СССР. 1925. № 62. հոդ. 463:

⁶¹ Տե՛ս СЗ СССР. 1926. № 35. հոդ. 252:

ՌՍՖՍՀ աշխատանքային օրենսգրքի 168-րդ հոդվածով ևս ամրագրվեց տնօրինության հետ կապված աշխատանքային վեճերի քննարկման դատական կարգ: Աշխատանքային վեճերը քննարկվում էին ժողովրդական դատարանների հատուկ նիստերում՝ դատավորի, աշխատանքի ժողկոմատի երկու ներկայացուցիչների և արհմիութենական կազմակերպության ներկայացուցչի կազմով:

Ի դեպ, այդ շրջանում նկատվում էին նաև սահմանադրական վերահսկողության ինստիտուտի տարրեր: Այսպես, 1924 թ. ԽՍՀՄ Սահմանադրությամբ ԽՍՀՄ Գերագույն դատարանին վերապահված էր Կենտգործկոմի առաջարկությամբ միութենական հանրապետությունների օրենքների սահմանադրականության (տվյալ դեպքում նկատի էր առնվում բացառապես ԽՍՀՄ Սահմանադրությունը) վերաբերյալ կարծիք հայտնելու իրավասություն: Սակայն հիշյալ լիազորությունը չէր կարող վկայել ԽՍՀՄ Գերագույն դատարանին վերահսկողական գործառույթներ իրականացնելու լիազորությամբ օժտելու մասին. տվյալ դեպքում վերջինիս դիմելը համարվել է սոսկ որակավորված կոլեգիալ խորհրդատվություն ստանալու ընթացակարգ:

Այսպիսով, պետական կառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց իրավական ակտերի և գործողությունների դատական կարգով բողոքարկման իրավական հիմքեր նախատեսվեցին սոսկ խորհրդային իշխանության առաջին տարիներին, իսկ հետագայում ոչ միայն քննարկվող ոլորտում չնկատվեց դատական մարմինների լիազորությունների ընդլայնման միտում, այլև նույն պատճառաբանությամբ նկատելիորեն նվազեց այդ ինստիտուտի նկատմամբ իրավագետների հետաքրքրվածությունը: Թերևս

դրանով է պայմանավորված այն, որ մինչև 30-ական թթ. վերջերը որևէ իրավագետ չի անդրադարձել վերոհիշյալ բնույթի գանգատների՝ դատական կարգով քննարկման հիմնախնդրին:

1936 թ. ԽՍՀՄ Սահմանադրության ընդունմամբ մասամբ վերականգնվեց կառավարման մարմինների գործունեության նկատմամբ դատական վերահսկողության շրջանակների ընդլայնման միտումը: Մասնավորապես, ԽՍՀՄ Կենտգործկոմի և Ժողկոմխորհի 1937 թ. ապրիլի 11-ի որոշմամբ դատական վերահսկողություն սահմանվեց պետական կառավարման իրավասու մարմինների կողմից կոլտնտեսությունների, արհեստագործական արտելների և քաղաքացիների գույքի բռնագանձման ուղղությամբ իրականացված գործունեության նկատմամբ:

Հետագայում դատական կարգով քննարկման առարկա դարձան նաև ընտրական իրավունքի մի շարք խախտումների առնչությամբ ծագող վեճերը: Մասնավորապես, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի ընտրությունների մասին Կանոնադրության 16-19-րդ հոդվածներով ամրագրվեց ընտրողների ցուցակներում անճշտությունների վերաբերյալ գանգատների քննարկման դատական կարգ: Սակայն այս դեպքում պարտադիր էին համարվում արտադատական նախնական քննարկումները:

ԽՍՀՄ Կենտգործկոմի և Ժողկոմխորհի 1937 թ. հոկտեմբերին ընդունված «Բնակարանային ֆոնդի պահպանման մասին» որոշմամբ ևս ամրագրվեց բնակարանային տնտեսության կառավարման մարմինների ապօրինի գործողու-

յունների առնչությամբ քաղաքացիների հայցերի քննարկման դատական կարգ⁶²:

Ինչպես և սպասվում էր, 30-ական թթ. վերջերին վարչական մարմինների գործողությունների և ապօրինի ակտերի՝ դատական կարգով գանգատարկման շրջանակների մասնակի ընդլայնումը նոր խթան հանդիսացավ այդ ինստիտուտի առնչությամբ գիտական հետաքրքրվածության թարմացման համար: Սակայն այդ շրջանում դարձյալ սոսկ կուսակցական վերնախավին հավատարմության վկայություններ տալու ընդունակ գիտնականները շարունակեցին գերիշխող դարձնել 20-ական թթ. վերջերին տարածված այն տեսակետը, ըստ որի՝ վարչական արդարադատության ինստիտուտը հակասում է խորհրդային հասարակարգի շահերին, խեղաթուրում է դատական համակարգի առջև դրված խնդիրները և այլն:

Վարչական արդարադատության անհրաժեշտության, դրսևորման ձևերի ու սահմանների, քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների արտադատական ու դատական պաշտպանության եղանակների հարաբերակցության վերաբերյալ տարակարծությունները բուռն աճ ունեցան նաև 60-80-ական թթ.: Այս շրջանում քննարկվող հարցադրումների առնչությամբ կատարված հետազոտությունների ամփոփումը ցույց է տալիս, որ ձևավորված տեսակետները պայմանականորեն կարելի է դասակարգել երեք խոշոր խմբի:

Իրավագետների մի մասի տեսակետի համաձայն՝ անհրաժեշտ էր անցնել կառավարման ոլորտում քաղաքացիների իրավունքների դատական պաշտպանության ինստիտուտի կիրառմանը: Երկրորդ խումբը գտնում էր, որ կառավարման ոլորտում քաղաքացիների պաշտպանությունն ամբող-

⁶² Տե՛ս СЗ СССР. 1937. № 68. հոդ. 314:

ջությամբ նպատակահարմար չէ վերապահել դատական համակարգին, որ հարկ է իրավունքների դատական պաշտպանությունը համատեղել վարչական կարգով պաշտպանության հետ: Վերջապես, իրավագետների մեկ այլ խումբ ենթադրում էր, որ անհրաժեշտ է ստեղծել վարչական դատարանների ինքնուրույն համակարգ:

Դատական կարգով քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության ինստիտուտի զարգացմանն էապես նպաստեց ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Նախագահության 1961 թ. հունիսի 21-ի «Վարչական կարգով նշանակվող տուգանքների հետագա սահմանափակման մասին» հրամանագիրը, որը քաղաքացիներին իրավունք վերապահեց դատական կարգով գանգատարկելու վարչական կարգով տուգանքներ նշանակելու մասին որոշումները: Էլ ավելի մեծ նշանակություն ունեցան ԽՍՀ Միության և միութենական հանրապետությունների քաղաքացիական դատավարության օրենսդրության հիմունքները, ինչպես նաև 1963-64 թթ. ընդունված միութենական հանրապետությունների քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքերը: Մասնավորապես, Հիմունքներում գետեղված էին վարչաիրավական հարաբերություններից բխող գործերը դատական կարգով քննելու վերաբերյալ նորմեր:

Դատական կարգով էին քննվում երեք բնույթի գործեր՝ ընտրողների ցուցակներում եղած անճշտությունների վերաբերյալ գանգատներով, վարչական մարմինների և պաշտոնատար անձանց գործողությունների դեմ տրվող գանգատներով և քաղաքացիների պետական և տեղական հարկերի ու գանձույթների, պարտադիր կոպարային ապահովագրության և ինքնահարկման ապառքները բռնագանձելու վերաբերյալ

գործերը⁶³: Բացի այդ, կարելի էր դատական կարգով գանգատարկել քաղաքացիական կացության գրանցման ակտերի մարմինների՝ գրանցումներում ուղղումներ կամ փոփոխություններ կատարելու վերաբերյալ դիմումները մերժելու, ինչպես նաև նոտարների ու նոտարական գործառույթներ իրականացնող մարմինների գործողությունները: Այդ գործերը կարող էին գանգատարկվել հատուկ վարույթի շրջանակներում: Նշված շրջանում քաղաքացիների սուբյեկտիվ իրավունքներին առնչվող վարչական մարմինների կողմից ընդունված ակտերի կամ նրանց գործողությունների գանգատարկման վերաբերյալ գործերի ընդհանուր թիվը հասավ 30-ի:

ԽՍՀՄ 1977 թ. Սահմանադրության ընդունմամբ վարչական մարմինների նկատմամբ դատական հսկողությունը ձեռք բերեց իրավական և քաղաքական նոր նշանակություն: Առաջին անգամ խորհրդային իրավունքի համակարգում պետական կառավարման մարմինների որոշումների դատական կարգով գանգատարկման ինստիտուտն ամրագրվեց սահմանադրորեն: ԽՍՀՄ Սահմանադրության 58-րդ հոդվածով կանխորոշվում էր քաղաքացիների իրավունքները ունահարող պաշտոնատար անձանց անիրավաչափ գործողությունները գանգատարկելու կարգի վերաբերյալ միութենական օրենքի ընդունման անհրաժեշտություն: Եվ քանի որ սահմանադրական այդ նորմին չհետևեց համապատասխան միութենական օրենքի ընդունում, իրավագետների շրջանում բանա-

⁶³ Նշված վարույթներն ամրագրված էին 1965 թ. հունվարի 1-ից գործողության մեջ դրված Հայկ. ԽՍՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի «Վարչական հարաբերություններից ծագող գործերի վարույթ» վերտառությամբ 2-րդ բաժնի համապատասխանաբար 23-րդ, 24-րդ և 25-րդ գլուխների նորմերով:

վեճ ծագեց ընդհանրապես այդպիսի օրենքի ընդունման անհրաժեշտության շուրջ:

ԽՍՀՄ Սահմանադրության 58-րդ հոդվածի դրույթները որոշ կենսունակություն ձեռք բերեցին այսպես կոչված՝ «հասարակության զարգացման գործընթացի արագացման» շրջանում, երբ կուսակցական վերնախավը հռչակեց «բազմակարծության» սկզբունքի անհրաժեշտությունը: Մասնավորապես, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդը 1987 թ. հուլիսի 30-ին ընդունեց «Քաղաքացիների իրավունքները ունահարող պաշտոնատար անձանց անիրավաչափ գործողությունները դատարանում գանգատարկելու կարգի մասին» օրենքը: Հիշյալ օրենսդրական ակտն ամրագրում էր դատարան դիմելու իրավունք, որը ծագում էր միայն նախապես նույն գանգատը վարչական կարգով քննարկելուց հետո: Սակայն երկրում ընթացող սոցիալ-հոգեբանական զարգացումներով պայմանավորված բարեփոխումների միտումը շատ կարճ ժամանակում հանգեցրեց նշված ընթացակարգի արմատական բարելավմանը: Արդեն նույն թվականի հոկտեմբերի 20-ին նշված օրենքում կատարված փոփոխության համաձայն՝ քաղաքացիները ձեռք բերեցին անմիջապես դատարան դիմելու իրավունք՝ շրջանցելով գանգատի՝ վարչական կարգով քննարկման փուլը:

Բնականաբար, նշված ժամանակաշրջանում կուսակցական և պետական իշխանությունները հակված էին ոչ այնքան իրական ժողովրդավարության արմատավորմանը, որքան ժողովրդավարության առանձին տարրերի «չափավորված» ներդրմանը, որով անթաքույց հետապնդվում էր ժողովրդական հուզումները մասամբ մեղմելու, միջազգային աջակցություն ձեռք բերելու նպատակ: Թերևս դա էր պատճառը, որ ա-

մեն մի ժողովրդավարական ձեռքբերում չէ, որ ունակ էր լինում գոյատևելու ստեղծված իրավիճակում: Ասվածն ամբողջությամբ վերաբերում է վերը նշված օրենսդրական բարեփոխումներին:

Անտեսելով առանձին պատգամավորների սուր քննադատությունը՝ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդը, այնուամենայնիվ, նշված օրենքով էապես սահմանափակեց պետական կառավարման մարմինների անիրավաչափ գործողություններն ու ակտերը բողոքարկելու իրավունքը: *Այսպես, գանգատարկման ենթակա էին միայն միանձնյա կարգով ընդունված իրավական ակտերը, մինչդեռ քաղաքացիների իրավունքները հիմնականում խախտվում էին կոլեգիալ կարգով ընդունված իրավական ակտերով:* Գործող վարչակառավարչական համակարգն այնպիսին էր, որ գործնականում քաղաքացիների իրավունքներին առնչվող անգամ, ըստ էության, անհատական կարգով ընդունվող էական իրավական ակտերը ձևակերպվում էին իբրև այս կամ այն պետական մարմնի կամ կազմակերպության կողմից կոլեգիալ կարգով կայացված իրավական փաստաթղթեր:

Տեղին է նկատել, որ ԽՍՀՄ Սահմանադրության 58-րդ հոդվածի երկրորդ մասում որևէ վերապահում արված չէր այն մասին, որ կոլեգիալ կարգով ընդունված իրավական ակտերը ենթակա չեն գանգատարկման, ինչը վկայում է, որ նշված օրենքով, ըստ էության, սահմանադրական նորմին կամայականորեն տրվել էր ակնհայտ սահմանափակ մեկնաբանություն: Այս հակասությունը ժամանակին լայն քննարկումների առարկա դարձավ, ինչի արդյունքում ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդը հարկադրված եղավ անդրադառնալու այդ հիմնախնդրին: Արդեն 1989 թ. նոյեմբերի 2-ին ընդունվեց ԽՍՀՄ

նոր օրենք՝ «Քաղաքացիների իրավունքները ոտնահարող պետական կառավարման մարմինների և պաշտոնատար անձանց անիրավաչափ գործողությունները դատարանում գանգատարկելու մասին»: Նշված օրենքի ընդունումից հետո դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այն էապես նպաստեց ապօրինի իրավական ակտերի՝ դատական կարգով գանգատարկումների աճին:

4. Հայաստանի Հանրապետության անկախության շրջանում վարչական դատավարության ձևավորման իրավական նախադրյալները

Գրեթե պատմական օրինաչափության է վերածվել այն, որ յուրաքանչյուր սոցիալական արմատական ու համակարգային վերափոխում, ինչ բարի նպատակով էլ որ այն կանխորոշված լինի, միևնույն է, անխուսափելիորեն ուղեկցվում է որոշակի բացասական երանգներով, իսկ առանձին դեպքերում՝ սուր սոցիալական ցնցումներով, որոնք իրենց արտացոլումն են ստանում հասարակական կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներում: Այս երևույթի անխուսափելիությունը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով. որպես կանոն, համակարգային վերափոխումներ իրականացնող ուժերն արմատական վերափոխումների պարագայում նախապես ի վիճակի չեն լինում հանգամանորեն ծրագրավորել հասարակական երևույթների զարգացման բոլոր հնարավոր տարբերակները, պարզապես անպատրաստ են լինում հանկարծահաս ու անկանխատեսելի հիմնախնդիրների լուծմանը, իսկ ժամանակի սղությունը հանգեցնում է ոչ համարժեք քայլեր ձեռնարկելուն՝ դրանից բխող բոլոր հետևանքներով:

Մեր երկրում անկախության ձեռքբերումը միանշանակ ուղեկցվեց ոչ միայն ազգային ազատագրական, այլև հզոր ժողովրդավարական շարժմամբ: Դեռևս խորհրդային կարգերի օրոք արդեն իսկ ընդունվում էին օրենսդրական ակտեր, որոնք վկայում էին ժողովրդավարական արմատական բարեփոխումների դիմելու պատրաստակամության մասին: Ցավոք, հետագայում մի շարք հանգամանքներ, որոնց վերլուծությունը տրված է ստորև, նկատելիորեն ձևախեղեցին որոշ ժողովրդավարական ինստիտուտներ՝ բացասաբար անդրա-

դառնալով նաև դատաիրավական բարեփոխումների ընդհանուր գործընթացի վրա:

Ինչևէ, կոնկրետ հետազոտության առարկա դարձնելով վարչական արդարադատությանն առնչվող հարցադրումները, նկատենք, որ այս տեսանկյունից իրավաքաղաքական մեծ նշանակություն ունեցավ Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի կողմից 1990 թ. օգոստոսի 23-ին ընդունված և նույն օրն ուժի մեջ մտած «Հայաստանի անկախության մասին» Հռչակագիրը, որով Հայաստանի Հանրապետությունը հռչակվեց որպես ինքնիշխան պետություն՝ «օժտված պետական իշխանության գերակայությամբ, անկախությամբ և լիիրավությամբ»: Քննարկվող թեմայի առնչությամբ ուշագրավ է այն, որ առաջին անգամ ամրագրվեց իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը, մասնավորապես Հռչակագրի 9-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրապետությունն ապահովում է՝ ... օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների տարանջատում»:

Այն, որ նշված իրավական ակտը փաստորեն օժտված էր գործնականում աննախադեպ մեծ իրավական ուժով, վկայում են նաև ընդամենը չորս ամիս անց Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի կողմից 1990 թ. դեկտեմբերի 12-ին ընդունված «Հայաստանի անկախության մասին» Հռչակագրին համապատասխան ընդունված օրենսդրական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական օրենքի դրույթները. «Մինչև Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության ընդունումը դադարեցվում է գործող սահմանադրության այն դրույթների գործողությունը, որոնք հակասում են «Հայաստանի անկախության մասին»

Հռչակագրի հիման վրա Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի կողմից ընդունված օրենքներին»:

Նկատենք, որ հիշյալ ակտերը զուտ իրավաբանական տեխնիկայի տեսանկյունից այնքան էլ անխոցելի չէին, նույնիսկ չեն պահպանվել իրավական ակտերի տեսակներին վերաբերող պահանջները (օրինակ՝ հայրենական իրավունքի համակարգին ընդհանրապես անծանոթ էր «սահմանադրական օրենք» հասկացությունը, ընդ որում, այն նաև հետագայում որևէ կիրառում չունեցավ), սակայն այս հարցադրումները պատմական այդ յուրահատուկ ժամանակաշրջանում որևէ գործնական հրատապություն չունեին, իսկ այդ քայլերը գնահատվում էին որպես ժողովրդավարության պահանջներով թելադրված և անխուսափելի:

Օրենսդրական ակտեր ընդունելու և, ընդհանրապես, իրավաստեղծ գործունեություն իրականացնելու ոլորտում ակնհայտ անկաշկանդ վերաբերմունքը, որն իրեն արդարացնում էր անկախության ձևավորման առաջին տարիներին և իսկապես բխում էր հնարավորինս համակողմանիորեն ժողովրդավարության ինստիտուտների կայացումն ապահովելու պահանջներից, շուտով ձեռք բերեց այնպիսի միտումներ, որոնք այնքան էլ համահունչ չէին ժողովրդավարական նկրտումներին:

Ի տարբերություն Ռուսաստանի Դաշնության՝ Ուկրաինայի, Մերձբալթյան պետությունների, որտեղ պետական կառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց անիրավաչափ գործողությունները և իրավական ակտերը բողոքարկելու վերաբերյալ նախկին ԽՍՀՄ օրենսդրական ակտերի դրույթներն իրենց հետագա զարգացումը ստացան ներպետական օրենսդրական ակտերում, մեր երկրում այդ

ինստիտուտի նկատմամբ ի սկզբանե դրսևորվեց անհարկի «զգուշավորություն»⁶⁴: Բնորոշ է այն, որ 1990 թ. դեկտեմբերի 4-ին ընդունված «Քաղաքացիների առաջարկությունները, դիմումները և գանգատները քննարկելու կարգի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 2-րդ կետի «գ» ենթակետում հիշյալ հարցադրման առնչությամբ ամրագրված էր հետևյալ անորոշ դրույթը. «Օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով գանգատները կարող են տրվել դատարանին»:

Դատարան դիմելու իրավունքը որոշ չափով հստակեցվեց միայն նախ՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով, հանձինս 26-րդ գլխի դրույթների, իսկ այնուհետև՝ 1999 թ. նոյեմբերի 24-ին ընդունված և նույն թվականի դեկտեմբերի 27-ին ուժի մեջ մտած «Քաղաքացիների առաջարկությունները, դիմումները և բողոքները քննարկելու կարգի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով: Մասնավորապես, նշված օրենքի 11-րդ հոդվածն ամրագրում է. «Յուրաքանչյուր քաղաքացի, իրավաբանական անձ իրավունք ունի բողոքով դիմել դատարան, եթե գտնում է, որ պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, դրանց պաշտոնատար

⁶⁴ Օրինակ՝ Ռուսաստանի Դաշնությունում արդեն 1993 թ. ապրիլի 27-ին ընդունվեց «Քաղաքացիների իրավունքները և ազատությունները խախտող գործողություններն ու որոշումները դատարանում բողոքարկելու մասին» Ռուսաստանի Դաշնության օրենքը, որը 1995 թ. դեկտեմբերի 14-ին ընդունված Դաշնային օրենքով և հետագայում ընդունված մի շարք այլ օրենսդրական ակտերով զգալիորեն բարեփոխվեց ու կատարելագործվեց: Այդ օրենքով քաղաքացիներին վերապահվեց պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց անիրավաչափ գործողություններն ու իրավական ակտերն ընդհանուր իրավասության դատարաններում գանգատարկելու իրավունք:

անձանց և կազմակերպությունների անօրինաչափ գործողություններով (որոշումներով) խախտվել են իրավունքները և ազատությունները»:

Հարկ է նկատել, որ 1965 թ. հունվարի 1-ին գործողության մեջ դրված Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի «Վարչական հարաբերություններից ծագող գործերի վարույթ» վերտառությամբ 2-րդ բաժնի «Վարչական մարմինների և պաշտոնատար անձանց գործողությունների դեմ տրվող գանգատներ» վերտառությամբ 24-րդ գլխի դրույթները շարունակում էին գործել նաև անկախության տարիներին՝ ընդհուպ նոր քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի ընդունումը, սակայն դրանք բացառապես վերաբերում էին վարչական կարգով տուգանք նշանակելու վերաբերյալ վարչական մարմինների որոշումների գանգատարկման վարույթին:

Հայաստանի Հանրապետության դեպքում վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ այն համարվում է կոռուպցիայի դեմ պայքարի բաղադրատարրերից մեկը և գրեթե մշտապես զուգորդվում է հակակոռուպցիոն ռազմավարության ծրագրերի շրջանակներում ընդունված իրավական ակտերի ընդունման և կազմակերպական միջոցառումների իրականացման գործընթացին: Սակայն այս մոտեցումը բավարար չափով հետևողական կիրառում չի ունեցել:

Այսպիսով, այդ շրջանի ռազմավարությունն այնպիսին էր, որ բարեփոխումների առանցքային մեկնակետը համարվում էր վարչարարության խստացումը, կառավարման ոլորտում վարչական մեթոդների կատարելագործումը: Դեռևս

գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական հսկողության որևէ հարցադրում հրատապություն ձեռք չէր բերել:

Ինչ վերաբերում է հակակոռուպցիոն ռազմավարության և կառավարման բարեփոխումների գործընթացի երկրորդ փուլին, ապա այն հիմնականում սկսվեց 1999 թ. և իր արտացոլումն ստացավ մի շարք հիրավի արմատական բարեփոխումների իրավական աղբյուր հանդիսացած իրավական ակտերում⁶⁵: Նշված փուլում ընդունված օրենսդրական և ենթաօրենսդրական ակտերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դրանք հիմնականում ուղղված են կառավարության ոլորտում, այսպես կոչված՝ ներկառուցվածքային բարեփոխումներին: Դրանցում բացարձակապես չի խոսվում այդ ոլորտում մարդու իրավունքների դատական պաշտպանության հետագա կատարելագործման մասին:

Այն, որ դատական համակարգի ներկայացուցիչները փորձում էին բոլորովին այլ կերպ իրականացնել նշված հիմ-

⁶⁵ Մասնավորապես, հիմնականում անմիջականորեն այդ բարեփոխումներին են առնչվում հետևյալ իրավական ակտերը՝ «Քաղաքացիական ծառայության մասին», «Հայաստանի Հանրապետության իշխանության մարմինների ղեկավար աշխատողների գույքի և եկամուտների հայտարարագրման մասին», «Քաղաքացիական ծառայողների աշխատավարձի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքները, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2001 թ. նոյեմբերի 5-ի «Հայաստանի Հանրապետության իշխանության մարմինների ղեկավար աշխատողների գույքի և եկամուտների հայտարարագրման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով նախատեսված գույքի և եկամուտների հայտարարագրումն իրականացնող Հայաստանի Հանրապետության կառավարության լիազորված մարմնի մասին» թիվ 1067, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2002 թ. օգոստոսի 29-ի «Քաղաքացիական ծառայության առաջատար և կրտսեր թափուր պաշտոններ զբաղեցնելու համար մրցույթի ու այդ պաշտոններն զբաղեցնող քաղաքացիական ծառայողների ատեստավորումն անցկացնող մրցութային և ատեստավորման հանձնաժողովների աշխատակարգերը հաստատելու մասին» թիվ 1473-Ն որոշումները և այլն:

նախնդրի լուծումը, վկայում է նաև Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական դատարանի նախագահի ղեկավարությամբ ստեղծված աշխատանքային խմբի կողմից մշակված Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական դատավարության օրենսգրքի նախագծի վերլուծությունը: Ակնհայտորեն ղեկավարվելով գերատեսչական շահերով և փորձելով դատաքննության փուլում միայն որոշ դատավորների համար հնարավորինս անկաշկանդ գործելաճ ապահովել՝ վերջիններս անհրաժեշտ են համարել քաղաքացիական դատավարությանը զուգահեռ իրողություն դարձնել նաև իրավունքի տեսությանը և գործնական կիրառմանը գրեթե անհայտ դատավարության մի նոր տարատեսակ՝ տնտեսական դատավարություն (նկատենք, որ դատավարության այս տեսակը նախկին նախագահ Բ. Ելցինի նախաձեռնությամբ բացառապես գործում է Ռուսաստանի Դաշնությունում, ինչի կապակցությամբ միանշանակ բացասական է նաև ժամանակակից ռուս իրավագետների կարծիքը)⁶⁶: Այն, որ տնտեսական դատարանի «կյանքը» կարճ տևեց, խոսում է նաև մեր դատողությունների հիմնավորվածության մասին:

Ժողովրդավարական բարեփոխումների ուղին բռնած նոր զարգացող երկրների հետ համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանի Հանրապետության դեպքում վարչական արդարադատության ինստիտուտն ունեցավ մի առանձնահատկություն ևս. եթե մյուս երկրներում այդ ինստի-

⁶⁶ Տե՛ս, օրինակ, **Тихомиров Ю.А.**, Проблемы развития процессуального права. В книге «Судебная реформа в России: проблемы совершенствования процессуального законодательства», По материалам научно-практической конференции, Москва, 28 мая 2001, էջ 8-16, **Лукинова Е.Г.**, Механизм процессуального регулирования и его элементы., Журнал российского права. 2001, № 7, էջ 9 և այլն:

տուտի կայացմանն էապես նպաստեց սահմանադրական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման գործընթացը, ապա մեր երկրում զարգացումների նման փոխկապակցվածություն չնկատվեց: Այսպես, օրինակ, Ռուսաստանի Դաշնությունում և Ուկրաինայում վարչական դատարանների և վարչական դատավարության օրենսգրքերի ստեղծման ուղղությամբ կոնկրետ քայլեր ձեռնարկվեցին միայն այն բանից հետո, երբ բավարար չափով կայացել էր սահմանադրական արդարադատության ինստիտուտը:

Կարծում ենք, դա բացատրվում է հետևյալ հանգամանքներով. նախ, պայմանավորված է Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի յուրահատուկ կարգավիճակով, որի պարագայում գրեթե բացառված է իրավական ակտերի սահմանադրականությունը վիճարկելու քաղաքացիների իրավունքը⁶⁷:

Այդ բացը լրացնելու փորձ արվեց 2003 թ. մայիսի 25-ին հանրաքվեի դրված Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (նոր խմբագրությամբ) նախագծով: Վերջինիս 101-րդ հոդվածի 6-րդ կետով ամրագրված էր, որ յուրաքանչյուր ոք Սահմանադրությամբ և սահմանադրական դատարանի մասին օրենքով սահմանված կարգով կարող է դիմել սահմանադրական դատարան «.... կոնկրետ գործերով, երբ առկա է դատարանի վերջնական ակտը և վիճարկվում է իր նկատմամբ կիրառված օրենքի կամ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1.2 կետում թվարկված այլ նորմատիվ ակտի այս

⁶⁷ Տե՛ս **Հարությունյան Գ.Գ.**, Դատական իշխանություն. Համակարգային գործակցության եվրոպական զարգացումների փորձից, Երևան, «Նժար», 2002, էջ 361-364:

կամ այն դրույթի սահմանադրականությունը կամ օրենքին համապատասխանությունը»:

Դժվար չէ նկատել, որ հիշյալ դրույթը մասամբ ներառում է նաև վարչական արդարադատության ինստիտուտի տարրեր, սակայն ակնհայտ է նաև, որ այն, այնուամենայնիվ, էական դրական դերակատարում կարող էր ունենալ հենց վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման գործընթացում:

Բոլոր դեպքերում, վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման կտրվածքով անկախության տարիներին ոչ միայն չի նկատվել այդ ինստիտուտին առնչվող միջազգային, այլև անգամ ԱՊՀ երկրներում ձևավորված չափանիշներին հետևելու միտում: Մասնավորապես, այն հետևողականությունը, որ նկատվել է քաղաքացիական օրենսդրության և քրեական օրենսդրության ոլորտում միասնական չափանիշների ձևավորման առումով, բացարձակապես բացակայել է հիշյալ ինստիտուտի դեպքում: Բնորոշ է այն, որ այդ ինստիտուտին առնչվող քննարկումները գրեթե բացակայում են նաև տեսաբան իրավագետների շրջանում: Առավել մտահոգող է, որ հիշյալ հարցադրումներն անտեսվում են անգամ անմիջականորեն վարչարարության ոլորտում մարդու իրավունքների և ազատությունների մասին օրենսդրական ակտեր մշակելիս:

Բոլոր այդ օրենսդրական ակտերի, նախագծերի, ինչպես նաև կառավարման բարեփոխումներին առնչվող հայեցակարգային ծրագրերի ուսումնասիրությունը բերում է այն համոզման, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի էությունն ու անհրաժեշտությունը բավարար չափով չէին ընկալվել, որ քաղաքացիական դատավարության կամ նմանա-

քնույթ այլ ընթացակարգով պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց գործողությունների և ապօրինի իրավական ակտերի վիճարկումը համարվել է հիմնախնդրի լուծման միանգամայն բավարար և սպառիչ տարբերակ:

Այնուամենայնիվ, այդ անգամ հակասական նախադրյալների առկայությունը արդեն կայուն երաշխիք էր մեր երկրում վարչական արդարադատություն ձևավորելու համար:

Գլուխ 10. Վարչական դատավարության իրավական հիմքերը

1. Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրքը և Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգիրքը

Մինչ վարչական դատավարության օրենսդրությանն անդրադառնալը՝ անհրաժեշտ ենք համարում վերլուծել դատավարության այս տեսակի համար իրավական հենք հանդիսացող սահմանադրական հիմնադրույթները: Վարչարարության և վարչական վարույթի կտրվածքով սահմանադրական հիմնադրույթների վերաբերյալ սույն ձեռնարկում զետեղված մեր դատողությունները հավասարապես վերաբերում են նաև վարչական դատավարությանը: Սակայն այս դեպքում հարցադրումները ձեռք են բերում փոքր-ինչ այլ ենթատեքստ, ինչին կանդրադառնանք ստորև: Նկատենք նաև, որ դրանց մասամբ արդեն իսկ անդրադարձել ենք դատավարության սկզբունքները ներկայացնելիս:

Սահմանադրական հիմնադրույթները, կարծում ենք, կարելի է ստորաբաժանել երկու խմբի՝ առաջին խմբում, օրինակ, կարելի է ներառել այնպիսիք, որոնք պայմանավորում են վարչական դատավարության օրենսդրությունը, իսկ երկրորդ խմբի հիմնադրույթներն անմիջականորեն իրավական հիմք են հանդիսանում գործնականում վարչական դատավարության իրականացման համար:

Այսպես, Սահմանադրության 1-ին հոդվածում Հայաստանի Հանրապետությունը որակելով որպես ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետություն՝ երկրի հիմնական օրենքը կոնկրետ քննարկվող հարցադրում-

ների առնչությամբ պարտավորեցրել է ամրագրելու բացառապես այնպիսի օրենսդրություն, որը վարչական դատավարությունում կապահովի իրավունքների պաշտպանվածության սոցիալական ուղղվածություն, կերաշխավորի դատավարական ընթացակարգերի անհրաժեշտ ժողովրդավարությունը և իրավաստեղծ ու իրավակիրառ գործունեությունում իրավունքի գերակայության սկզբունքը:

Սահմանադրության 5-րդ հոդվածը առաջադրում է օրենսդրության ստորադասության և իրավունքի գերակայության ելակետային հիմնադրույթներ, որոնք էական նշանակություն ունեն ինչպես իրավաստեղծ գործունեությունում, այնպես էլ դատավարության յուրաքանչյուր փուլում, քանզի դատարանը ևս իրավասու է գնահատելու իրավական ակտերը՝ դրանց իրավաբանական ուժի տեսանկյունից:

Դատավարության կողմերի հավասարության և մրցակցության սկզբունքների համարժեք ամրագրման համար առանցքային նշանակություն ունեն մարդկանց իրավահավասարության վերաբերյալ Սահմանադրության 28-րդ հոդվածով և խտրականության արգելքի վերաբերյալ 29-րդ հոդվածով ամրագրված հիմնադրույթները:

Վարչական դատավարության իրականացման համար, հիրավի, սկզբունքային նշանակություն ունեն Սահմանադրության 61-րդ և 63-րդ հոդվածները, քանի որ դրանք ոչ միայն անմիջականորեն կարգավորում են դատավարական որոշ նորմեր, այլև կանխորոշում են դատավարության վերաբերյալ օրենսդրության դրույթները: Պատահական չէ, որ Սահմանադրական դատարանն իր մի շարք որոշումներով դատավարական նորմերը հակասահմանադրական է ճանաչել հենց այդ հոդվածների հիմքով:

Սահմանադրության 64-րդ հոդվածով ամրագրված իրավաբանական օգնության վերաբերյալ հիմնադրույթին մենք արդեն անդրադարձել ենք՝ վարչական վարույթի և վարչարարության կտրվածքով, սակայն այն նվազ նշանակություն չունի հենց դատավարության փուլում: Ներկայումս գործնական մեծ նշանակություն է ձեռք բերել հատկապես պետական միջոցների հաշվին իրավաբանական օգնություն ցույց տալու հարցը: Նշված հոդվածում այդպիսի իրավաբանական օգնության շրջանակների սահմանումը վերապահված է օրենքին, սակայն դա չի նշանակում, որ սահմանադրական նորմը կարող է ապահովված լինել ցանկացած շրջանակի պարագայում: Այս դեպքում հարկ է ղեկավարվել Սահմանադրության այն հիմնադրույթներով, որոնք պարտավորեցնում են օրենսդիր մարմինն իրավաստեղծ այնպիսի քաղաքականություն իրականացնել, որը հնարավորություն կտա բացառելու մատչելի արդարադատության որևէ իրավական կամ կազմակերպական խոչընդոտ:

Դատավարության ցանկացած տեսակի պարագայում դատարանը պարտավոր է անմիջականորեն ղեկավարվել Սահմանադրության այն հիմնադրույթներով, որոնք բացառում են պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց միջամտությունը մարդկանց անձնական կյանքին:

Վերջապես վարչական դատավարության սահմանադրական հենքն են կազմում Սահմանադրության «Դատարանները և Բարձրագույն դատական խորհուրդը» գլխում գետեղված նորմերը: Բնականաբար հիշյալ նորմերն ունեն համընդհանուր նշանակություն և հավասարապես վերաբերում են դատավարության յուրաքանչյուր տեսակին, սակայն դրանք ձեռք

են բերում դրսևորման որոշակի առանձնահատկություններ՝ կախված դատավարության տվյալ տեսակի խնդիրներից և իրականացման առանձնահատկություններից:

Այսպես, դատավորների անկախության սկզբունքը համընդհանուր նշանակություն ունի և չի կարող հանդուրժել որևէ վերապահում, սակայն վարչական դատավարության պարագայում այն ծեռք է բերում առավել էական նշանակություն, քանի որ վարչական գործերի քնույթով պայմանավորված՝ դատավորների նկատմամբ կողմնակի ազդեցության հնարավորությունը և հավանականությունն առավել մեծ է, իսկ հնարավոր հետևանքները՝ առավել անհանդուրժելի: Խնդիրն այն է, որ վարչական դատարանն անմիջապես կոչված է դատական վերահսկողություն իրականացնելու վարչական մարմինների նկատմամբ, գնահատելու վերջիններիս կողմից իրականացվող վարչարարությունը, ինչը, բնականաբար, առաջացնում է դատական այդ ատյանի նկատմամբ լծակներ գործադրելու առավել մեծ ձգտում:

Թերևս այդ նկատառումով է, որ վարչական դատարանների պարագայում ընտրվում են դատարանակազմության այնպիսի կառուցակարգեր, որոնք ապահովում են անկախ գործելու առավել լայն հնարավորություններ: Օրինակ՝ ի տարբերություն ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանների, որոնք կազմավորվել են յուրաքանչյուր մարզում (բացառությամբ Վայոց Ձորի մարզի), վարչական դատարանը մեկն է, իսկ մարզերում պարզապես կազմավորվել են նստավայրեր: Այս իրավիճակում վարչական դատարանն առավել զերծ է, օրինակ, տարածքային կառավարման մարմինների հնարավոր ազդեցություններից և այլն:

Վարչական դատավարության օրենսդրության շրջանակները սահմանված են 2013 թ. դեկտեմբերի 28-ին ընդունված Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 2-րդ հոդվածով. «Վարչական դատավարության կարգը սահմանվում է սույն օրենսգրքով և «Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրք» Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական օրենքով, իսկ սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում՝ նաև Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով»⁶⁸:

Այսպիսով, օրենսդիրը վարչական դատավարության օրենսդրության հիմնական աղբյուրներ է համարում Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգիրքը և Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրքը: Նախկին օրենսգրքով քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի մասով ամրագրված էր «mutatis mutandis» սկզբունքը, որի համաձայն՝ նշված օրենսգիրքը կարող է կիրառվել միայն այնքանով, որքանով չէր հակասում վարչական դատավարության էությանը: Սակայն գործող օրենսգիրքն արդեն բացառում է հիշյալ սկզբունքի առկայությունը, քանզի այն լիարժեք բովանդակում է անհրաժեշտ իրավական լուծումները:

Ընդհանուր առմամբ վարչական դատավարությունն իր էությամբ առավել համահունչ է քաղաքացիական դատավարությանը, ուստի պատահական չէ, որ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը համարվում է վարչական դատավարության իրավունքի աղբ-

⁶⁸ Մինչ այդ գործել է 2007 թ. նոյեմբերի 28-ին ընդունված Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգիրքը:

յուր: Ավելին, որոշ երկրներում վարչական դատավարությունն իրականացվում է քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ նախատեսված կարգով, ինչին կանդրադառնանք սույն ձեռնարկի վերջին գլխում:

Մինչև Օրենսգրքի ընդունումը՝ վարչական արդարադատությունը մեր երկրում ևս իրականացվել է քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ: Ընդ որում, վարչական արդարադատությանն առնչվող իրավական նորմեր ներառված են եղել ոչ միայն գործող օրենսգրքում, այլև 1964 թ. հունիսի 4-ին ընդունված քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում: Ի դեպ, դատաիրավական բարեփոխումների առաջին փուլում, ըստ էության, իր իրավական սկզբունքներով ու հիմնադրույթներով խորհրդային օրենսգրքի դրույթների փոխանցումը նոր քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք որոշակի ներազդեցություն ունեցավ նաև իրավական մշակույթի վրա: Բոլոր դեպքերում, դեռևս կենսունակ է այն դիրքորոշումը, ըստ որի՝ վարչական արդարադատությունը կարող է իրականացվել նաև քաղաքացիական դատավարության կանոններով, իսկ վարչական դատավարության օրենսդրությունը էական տարբերություններ չունի քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությունից:

Մինչդեռ վարչական դատավարությունն իր որոշ հիմնադրույթներով էապես տարբերվում է քաղաքացիական դատավարությունից, անգամ խիստ տարբերվում է դատավարության սկզբունքների կազմով ու բովանդակությամբ. «Առանձին սկզբունքներ էապես տարբերվում են քաղաքացիական դատավարության սկզբունքներից, մասնավորապես, օրենսգրքի 6-րդ հոդվածն ամրագրում է գործի փաստերն ի

պաշտոնե պարգևի սկզբունքը, որը վարչական դատավարությանը բնորոշ կարևորագույն սկզբունքներից է»⁶⁹:

Օրենսդրության համակարգին վերաբերող կարևոր նորմ է սահմանված վերը նշված հոդվածի 3-րդ մասով, որի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով սահմանված դատավարական նորմերը գերակայում են Օրենսգրքի նորմերին: Սա, ցավոք, ևս ավանդաբար կիրառվող ձևակերպում է, ինչը հակասում է Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի պահանջներին, քանզի օրենքների նկատմամբ գերակայություն ունեն բացառապես *վավերացված* միջազգային պայմանագրերը: Հայաստանի Հանրապետության մյուս միջազգային պայմանագրերի պարագայում արդեն գերակայում են օրենքները: Օրինակ՝ հաստատված միջկառավարական պայմանագրով չի կարող սահմանվել օրենքներին հակասող իրավական դրույթ, իսկ դրա առկայության դեպքում, միևնույն է, կգործի օրենքը:

Բոլոր դեպքերում, հարկ է նկատել, որ միջազգային վավերացված պայմանագրերով նախատեսված դեպքերում դատարանը կարող է կիրառել նաև այլ պետությունների իրավունքի նորմեր:

⁶⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի 2008 թ. նոյեմբերի 25-ի «Քաղաքացի Արամ Շմալոնյանի դիմումի հիման վրա՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի, «Հարկերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 26-րդ հոդվածի 5-րդ մասի, «Ավելացված արժեքի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասի, ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 115-րդ հոդվածի և 118-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով» թիվ ՍԴՈ-780-Ն որոշումը, ՀՀ սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր, 3, 2008: Նկատենք, որ խոսքը տվյալ դեպքում վերաբերում է 2007 թ. նոյեմբերի 28-ին ընդունված Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքին:

Օրենսգրքի առանձին հատվածները սույն պարագրաֆում չեն ներկայացված, քանի որ դրանք արտացոլված են կոնկրետ հարցերին առնչվող ձեռնարկի հատվածներում:

Վարչական դատավարության օրենսդրությունը, հանդիսանալով «երիտասարդ» օրենսդրական ակտ, բնականաբար, պարբերաբար ենթարկվում է փոփոխության, որպիսի հանգամանքը, ինչպես և մյուս դատավարական օրենսդրական ակտերում, ևս հաշվի է առնվել Օրենսգրքով: Մասնավորապես, վարչական դատավարությունն իրականացվում է գործի քննության ժամանակ գործող օրենքով (Օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

**2. Վարչական դատավարությանը նվիրված այլ
օրենսդրական ակտերը և վարչական
դատավարության իրավական կարգավորման
առանձնահատկությունները**

Օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված նորմի համաձայն՝ վարչական դատավարության կարգը սահմանվում է նաև «Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքով, իսկ Օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում՝ նաև Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով:

2007 թ. նոյեմբերի 28-ին ընդունված Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 2-րդ հոդվածով նախատեսված էր, որ վարչական դատավարության կարգը կարող է սահմանվել նաև այլ օրենքներով, մինչդեռ գործող Օրենսգրքով առանձնացված են սույն երեքը՝ Օրենսգիրքը, Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրքը և Հայաստանի Հանրապետության քաղաքա-

ցիական դատավարության օրենսգիրքը: Այսպիսի անհարկի սահմանափակ մոտեցումը չի կարող իրավաչափ համարվել, այն առնվազն անտեսում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի նորմերը, որոնց համաձայն վավերացված միջազգային պայմանագրերը գերակայում են օրենքների նկատմամբ:

Հարկ է նկատել նաև, որ «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով ևս չի բացառվում այլ օրենքներով օրենսգրքով կարգավորման ենթակա հարաբերությունների կարգավորման հնարավորությունը. «Օրենսգիրքը օրենք է, որը միավորում է իրավունքի ամբողջ ճյուղի կամ դրա առանձին մասի՝ համասեռ հասարակական հարաբերությունները կարգավորող բոլոր կամ հիմնական նորմերը» (2-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Այս առնչությամբ խնդիրն անհարկի բարդանում է նաև այն իմաստով, որ, օրինակ, այլ օրենքներով հաճախ սահմանվում են վարչական ակտերի կամ գործողության (անգործության) դատական կարգով բողոքարկման ավելի երկարատև ժամկետներ, ինչը «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 40-րդ հոդվածի համաձայն՝ հիմք է դրանք կիրառելու համար, քանի որ այն առավել բարենպաստ է ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար, ու հենց այդ հիմքից արդեն բխում է այդ իրավական ակտերի գերադասությունը Օրենսգրքի նկատմամբ:

Վարչական դատավարության իրավունքի աղբյուրների կազմում էական նշանակություն ունի «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը: Թեպետ, ինչպես արդեն նշել ենք,

այդ օրենքի 2-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ նշված օրենքի գործողությունը չի տարածվում դատավարական իրավունքի նորմերով կարգավորվող հարաբերությունների վրա, այնուամենայնիվ, դրանում ներառված են բազմաթիվ նորմեր, որոնք ելակետային նշանակություն ունեն դատավարության իրավական կարգավորումը ամբողջական դարձնելու տեսանկյունից:

Այսպես, օրինակ, նշված օրենքի 55-րդ հոդվածի 4-րդ մասի «ը» կետի համաձայն՝ վարչական ակտը պետք է պարունակի տվյալներ ակտը նաև դատարան բողոքարկելու ժամկետների վերաբերյալ, մինչդեռ, ինչպես հայտնի է, վարչական ակտը դատարանում վիճարկելու ժամկետին առնչվող հարաբերությունները վերաբերում են դատավարությանը:

Ինչևէ, վարչական դատավարության նորմեր են սահմանված «Քաղաքաշինության բնագավառում իրավախախտումների համար պատասխանատվության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով (21-րդ և 25-րդ հոդվածներ), Հայաստանի Հանրապետության մաքսային օրենսգրքով (222-րդ հոդված), Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենսգրքով (342-րդ, 343-րդ, 440-րդ, 442-րդ և 443-րդ հոդվածներ), Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքով (214-րդ, 215-րդ և 223-րդ հոդվածներ), «Կրթության պետական տեսչության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով (15-րդ հոդված), «Լիցենզավորման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով (22-րդ, 37-րդ և 43-րդ հոդվածներ), «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման ու անցկացման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով (11-րդ հոդված) և այլն:

Գլուխ 11. Գործերի ընդդատությունը, վարչական դատավարության մասնակիցները

1. Գործերի ընդդատությունը

Օրենսգիրքը բացառապես կարգավորում է գործերի *առարկայական ընդդատությունը*, ինչը պայմանավորված է վարչական դատարանի կառուցվածքով. Հանրապետությունում գործում է մեկ վարչական դատարան, իսկ վերջինիս նստավայրերը ներկայացնում են նույն դատական ատյանը: Ինչևէ, ըստ Օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝

«1. Վարչական դատարանին ընդդատյա են հանրային իրավահարաբերություններից ծագող բոլոր գործերը, ներառյալ՝

1) հանրային կամ այլընտրանքային ծառայությանն անցնելու կամ իրականացնելու, ծառայությունից ազատելու հետ կապված վեճերը.

2) վարչական մարմինների միջև այն վեճերը, որոնք ենթակա չեն լուծման վերադատության կարգով.

3) հանրային իրավունքի բնագավառում գործող կամ գործելու նպատակ ունեցող միավորումների, ներառյալ՝ արհեստակցական միությունների, գործունեությունը կասեցնելու կամ դադարեցնելու վերաբերյալ վեճերով գործերը»:

Անհրաժեշտ հստակություն ապահովելու նկատառումով օրենսդիրը միաժամանակ առանձնացրել է հանրային իրավունքին առնչվող բոլոր այն գործերը, որոնք չեն կարող ընդդատյա լինել վարչական դատարանին. «Վարչական դատարանին ընդդատյա չեն Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի ենթակայությանը վերապահված

գործերը, ընդհանուր իրավասության դատարանի ենթակայությանը վերապահված քրեական գործերը, ինչպես նաև պատժի կատարման հետ կապված գործերը» (Օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի 2-րդ մաս)⁷⁰:

Կարծում ենք, օրենսդիրը բավարար հստակությամբ է ամրագրել վարչական դատարանին ընդդատյա գործերի շրջանակը, սակայն դատական պրակտիկայի վերլուծությունը բերում է այն համոզման, որ դեռևս հնարավոր չէ խոսել ընդդատության նորմերի կիրառման հարցում անհրաժեշտ միասնականության առկայության մասին: Մասնավորապես, արձանագրվում են դեպքեր, երբ միևնույն հայցադիմումի առնչությամբ դատական ատյանները միաժամանակ դրսևո-

⁷⁰ Վճռաբեկ դատարանը «Վեստ» ՍՊԸ-ն ընդդեմ ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության մտավոր սեփականության գործակալության թիվ ՎԴ/0830/05/14 վարչական գործով 22.04.2016թ. որոշմամբ առանձնացրել է իրավահարաբերության հանրային լինելու և դրանից բխող վեճը վարչական դատարանին ընդդատյա լինելը պարզելու նպատակով գնահատման առարկա հետևյալ հանգամանքները.

1) արդյո՞ք իրավահարաբերության կողմերից մեկը հանրային իշխանական լիազորություններով օժտված սուբյեկտ է, թե՛ ոչ,

2) արդյո՞ք այդ իրավահարաբերության բովանդակությունը կազմում է հանրային իշխանական լիազորությամբ օժտված սուբյեկտի կողմից իր հանրային իշխանական լիազորությունների իրականացման պարտականությունը, թե՛ ոչ,

3) արդյո՞ք այդ իրավահարաբերությունը ծագել է հանրային շահի իրացման կապակցությամբ (իրավահարաբերություն ուղղված է եղել հանրային շահի՝ սոցիալ-իրավական պրակտիկայում իրացմանը և առարկայացմանը), թե՛ ոչ:

Ըստ Վճռաբեկ դատարանի՝ միայն վերոգրյալ պայմանների միաժամանակյա առկայության դեպքում է հնարավոր փաստել իրավահարաբերության հանրային լինելու հանգամանքը, ինչպես նաև այդ հարաբերությունից բխող վեճերի ընդդատության հարցը՝ հաշվի առնելով նաև այն կարևոր հանգամանքը, որ հանրային հարաբերություններից բխող բոլոր վեճերը չեն, որ վերապահված են վարչական դատարանի քննությանը (...):

րում են ակնհայտ իրարամերժ դիրքորոշում: Այդպիսի իրավիճակը գործնականում սահմանափակում է արդարադատության մատչելիության սկզբունքի երաշխավորվածությունը:

Կարծում ենք, խնդիրը տվյալ դեպքում ոչ այնքան օրենսդրական ակտերի ոչ բավարար հստակությունն է, որքան անհրաժեշտ իրավական մշակույթի բացակայությունը, իսկ դրանց ձևավորմանը մեծապես կարող է նպաստել վճարեկ դատարանի կողմից օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու սահմանադրական հիմնադրույթի արդյունավետ իրացումը:

Գործերի ընդդատության մասին սպառիչ պատկերացում կազմելու համար հարկ է անդրադառնալ վարչական դատարան դիմելու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակին, ինչը կարգավորված է Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածով: Ըստ այդ հոդվածի առաջին մասի՝ վարչական դատարան կարող է դիմել յուրաքանչյուր ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ, ով համարում է, որ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար անձանց վարչական ակտերով, գործողություններով կամ անգործությամբ՝

«1) խախտվել են կամ անմիջականորեն կարող են խախտվել նրա՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ (այսուհետ՝ Սահմանադրություն), միջազգային պայմանագրերով, օրենքներով և այլ իրավական ակտերով ամրագրված իրավունքները և ազատությունները, ներառյալ, եթե՝

ա. խոչընդոտներ են հարուցվել այդ իրավունքների և ազատությունների իրականացման համար,

բ. չեն ապահովվել անհրաժեշտ պայմաններ՝ այդ իրավունքների իրականացման համար, սակայն դրանք պետք է

ապահովվեին Սահմանադրության, միջազգային պայմանագրի, օրենքի կամ այլ իրավական ակտերի ուժով.

2) նրա վրա ոչ իրավաչափորեն դրվել է որևէ պարտականություն.

3) նա վարչական կարգով ոչ իրավաչափորեն ենթարկվել է վարչական պատասխանատվության»:

Թեպետ վարչական արդարադատությունը հիմնականում մեկնաբանվում է որպես մասնավոր անձանց դիմումների հիման վրա վարչական մարմինների ոչ իրավաչափ ակտերի և գործողությունների (անգործության) վիճարկման գործընթաց, այնուամենայնիվ, Օրենսգիրքը վարչական դատարան դիմելու իրավունք է վերապահել նաև վարչական մարմիններին և դրանց պաշտոնատար անձանց: Մասնավորապես, վերջիններս վարչական դատարան կարող են դիմել հետևյալ դեպքերում՝

«1) ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու պահանջով, եթե օրենքով նախատեսված է, որ վարչական պատասխանատվության կարող է ենթարկել միայն դատարանը.

2) ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց որոշակի իրավունքներից զրկելու կամ նրանց վրա որոշակի պարտականություններ դնելու պահանջով, եթե օրենքով դա վերապահված է դատարանին.

3) ընդդեմ մեկ այլ վարչական մարմնի՝ իրավասության վերաբերյալ վեճով, եթե այդ վեճը ենթակա չէ լուծման վերադատության կարգով.

4) ընդդեմ մեկ այլ վարչական մարմնի՝ սույն օրենսգրքի 29.2-րդ գլխով նախատեսված դեպքերում⁷¹» (Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Հարկ է նկատել, որ Օրենսգրքի 29.2-րդ գլխով նախատեսված դեպքերում մեկ այլ վարչական մարմնի դեմ դիմելու պարագայում ևս անհրաժեշտ պայման է այն, որ այդ վեճը ենթակա չլինի լուծման վերադասության կարգով. այս վերապահումը Օրենսգրքով սահմանված չէ, սակայն բխում է դրա իմաստից:

Վերը նշված դեպքերից, թերևս, ներկայումս խիստ վիճահարույց են համարվում ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց վարչական պատասխանատվության ենթարկելու դրույթները, որոնց կանդիդատնանք 14-րդ գլխում:

Նշված հոդվածի 3-րդ մասը վարչական դատարան դիմելու լիազորություն է վերապահում նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին կամ պաշտոնատար անձանց այն դեպքերում, երբ վերջիններս պահանջ են ներկայացնում ընդդեմ այլ վարչական մարմնի՝ համարելով, որ այդ վարչական մարմնի վարչական ակտերով, գործողություններով կամ անգործությամբ խախտվել կամ անմիջականորեն կարող են խախտվել պետության կամ համայնքի այն իրավունքները, որոնց պաշտպանության լիազորությունը դրված է դիմողի վրա, եթե այդ վեճը ենթակա չէ լուծման վերադասության կարգով:

⁷¹ Տվյալ դեպքում՝ խոսքն անձնական տվյալների պաշտպանության գործերով վարույթի մասին է: Այդ գլուխը ներառում է միայն մեկ հոդված՝ 216.5-րդ, որը վերաբերում է վարչական մարմինների՝ անձնական տվյալների պաշտպանությանն առնչվող վարչական ակտերի, գործողության և անգործության բողոքարկմանը: Ընդ որում, դիմող սուբյեկտ կարող է լինել ինչպես ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը, այնպես էլ վարչական մարմինը:

Այս լիազորությունից գործնականում առավել հաճախ կարող են օգտվել դատախազները, քանզի այն համահունչ է Սահմանադրության 176-րդ հոդվածով և «Դատախազության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 29-րդ հոդվածով նրանց վերապահված լիազորությանը և հնարավորություն է տալիս այդ իրավական ընթացակարգով պաշտպանելու պետական շահերը: Ընդ որում, ի տարբերություն քաղաքացիական դատավարության, որի պարագայում դատախազը կարող է հարուցել միայն պետության գույքային շահերի պաշտպանությանն առնչվող հարցեր, վարչական դատավարության դեպքում այդպիսի սահմանափակում իրավաչափորեն նախատեսված չէ:

Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 4-րդ մասն ամրագրում է վարչական դատարան դիմելու մի մասնավոր հիմք. «Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերով վարչական դատարան կարող է դիմել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանը, ինչպես նաև Երևանի ավագանու խմբակցությունը՝ սույն օրենսգրքի 26-րդ գլխին համապատասխան»: Այս դրույթը լրացվել է՝ հաշվի առնելով Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման առանձնահատկություններին նվիրված 2008 թ. դեկտեմբերի 26-ին ընդունված «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով՝ հարցին առնչվող համապատասխան նորմեր ամրագրելը: Հավելենք, որ նորմատիվ իրավական ակտերը կարող են դատական կարգով վիճարկել նաև ֆիզիկական և իրավաբանաան անձինք՝ Օրենսգրքի 26-րդ գլխի նորմերով սահմանված դեպքերում և կարգով:

Եվ վերջապես, Օրենքով նախատեսված դեպքերում վարչական դատարան կարող են դիմել նաև ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունը, կուսակցությունների դաշինքը, համայնքի ղեկավարի կամ ավագանու անդամի թեկնածուն կամ այդ ընտրությունների ժամանակ դիտորդական առաքելություն իրականացնող հասարակական կազմակերպությունները, ինչպես նաև հանրաքվեի ժամանակ՝ քարոզչության կողմը՝ սույն օրենսգրքի 29-րդ գլխով սահմանված կարգով անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին գործերով (Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 2.1-րդ մաս):

Վարչական դատարան կարող են դիմել նաև հասարակական կազմակերպությունները՝ Օրենսգրքի 29.3-րդ գլխով նախատեսված դեպքերում (շրջակա միջավայրի պաշտպանության ոլորտում): Ընդ որում, 2016 թ. դեկտեմբերի 16-ին ընդունված «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 16-րդ հոդվածի համաձայն՝ օրենքով սահմանված կարգով հասարակական կազմակերպությունը կարող է ներկայացնել և պաշտպանել ոչ միայն իր և իր անդամների, այլև շահառուների ու կամավորների իրավունքներն ու օրինական շահերը:

Օրենսգրքում իրավական կարգավորման է ենթարկվել նաև *միմյանց հետ փոխկապակցված մի քանի պահանջներով գործերի ընդդադրության հարցը*, ինչը նախկինում անհարկի անտեսվել էր: Օրենսգրքի 11-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Միմյանց հետ փոխկապակցված մի քանի պահանջներով գործը, եթե այդ պահանջներից մեկն ընդդատյա է վարչական դատարանին, իսկ մյուսը՝ ընդհանուր իրավասության դատարանին, քննում է այն դատարանը, որին ընդդատյա է հիմնական պահանջը»: Այսպիսի իրավական կարգավոր-

մամբ, վերջապես, փորձ է արվել կանխելու անհարկի դատական ձգձգումները, ինչը հակասում էր արդարադատության մատչելիության սկզբունքին: Գործնականում միևնույն հայցապահանջի շրջանակներում ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձինք հարկադրված էին լինում դիմելու նախ՝ վարչական դատարան, ապա՝ ընդհանուր իրավասության դատարան, կամ՝ հակառակը:

Ընդ որում, Օրենսգրքի 11-րդ հոդվածի 2-րդ մասով տրված է «հիմնական պահանջ» եզրույթի բնորոշումը. «Հիմնական է այն պահանջը, որի լուծման արդյունքում կայացված դատական ակտը կանխորոշում է դրանից ածանցվող պահանջների լուծման կարգը»: Միաժամանակ, նկատի ունենալով, որ քաղաքացիաիրավական ածանցյալ պահանջն առնչվում է քաղաքացիական դատավարության հետ, Օրենսգիրքը նախատեսել է հետևյալ իրավական կարգավորումը. «Քաղաքացիաիրավական ածանցյալ պահանջ քննելիս դատարանը կիրառում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի կանոնները, եթե դրանց կիրառումը չի հակասում վարչական դատավարության՝ սույն օրենսգրքով ամրագրված սկզբունքներին»:

Այս խնդրի լուծումը նախկինում ընդունելի չէր համարվում այն անհամ չափերում, որ իբր մասնագիտացված դատարանը չէր կարող անհրաժեշտ արհեստավարժությամբ կիրառել քաղաքացիական դատավարության կանոնները: Տվյալ դեպքում, սակայն, անտեսվում էր, որ խոսքը բնավ քաղաքացիական դատավարության բարդ կանոնների մասին չէ, քանի որ հիմնական պահանջի առնչությամբ իրավական հիմքերը և փաստական հանգամանքները պարզելու դեպքում քաղաքացիաիրավական ածանցյալ պահանջի քննությունը

որևէ բարդություն իրենից չի ներկայացնում: Այսպես, եթե արդեն հստակ որոշվել է, որ վարչական ակտը ճանաչվել է ոչ իրավաչափ, ապա դրա հիման վրա կնքված պայմանագրի իրավաչափության հարցն արդեն խնդրահարույց չէ և փոխկապակցված չէ բարդ իրավական հարցադրումների իմացությամբ:

2. Վարչական դատավարության մասնակիցները

Վարչական դատավարության մասնակիցների կազմը համանման է քաղաքացիական դատավարության մասնակիցների կազմին, մասնավորապես, այդպիսիք են կողմերը՝ հայցվորը և պատասխանողը և երրորդ անձինք (Օրենսգրքի 14-րդ հոդված):

Հայցվորը: Օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի համաձայն՝ հայցվորն այն ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձն է, վարչական մարմինը կամ պաշտոնատար անձը, որը դիմել է վարչական դատարան: Այսպիսով, ի տարբերություն քաղաքացիական դատավարության՝ կողմ կարող է լինել ոչ միայն իրավաբանական անձը, այլև այդպիսի կարգավիճակ չունեցող վարչական մարմինը կամ դրա պաշտոնատար անձը, ինչը համահունչ է վարչական դատավարության էությանը, քանզի այս դեպքում նշանակություն տրվում է իրավունքի սուբյեկտի ոչ թե քաղաքացիական, այլ վարչական իրավունակությանը, որի պարագայում սեփական միջոցներով պատասխանատվության հարց չի ծագում, ինչին առավել հանգամանորեն կանդրադառնանք ստորև:

Օրենսգրքում չի տրվում «վարչական մարմին» եզրույթի բնորոշումը, սակայն ակնհայտ է, որ տվյալ դեպքում հարկ է հիմք ընդունել «Վարչարարության հիմունքների և վարչական

վարույթի մասին» օրենքի 3-րդ հոդվածով տրված բնորոշումը, ինչը բխում է այդ երկու օրենսդրական ակտերի միջև փոխհարաբերության բնույթից, ինչին արդեն անդրադարձել ենք:

Պատասխանողը: Պատասխանողի բնորոշումը տրված է Օրենսգրքի 16-րդ հոդվածով. «Պատասխանողն այն վարչական մարմինն է, պաշտոնատար անձը, ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը, որի դեմ հայց է ներկայացվել վարչական դատարան»:

Պատասխանողի կարգավիճակով վարչական մարմինը հանդես է գալիս այն դեպքում, երբ դիմողը վիճարկում է որևէ վարչական մարմնի ակտը, գործողությունը կամ անգործությունը, իսկ պաշտոնատար անձը նշված կարգավիճակով կարող է հանդես գալ, երբ վիճարկվում է ոչ թե իր ղեկավարությամբ գործող վարչական մարմնի, այլ հենց իր կողմից ընդունված իրավական ակտը, գործողությունը կամ անգործությունը: Այսպես, եթե վիճարկվում է որևէ նախարարության լիցենզիոն հանձնաժողովի որոշումը, ապա որպես պատասխանող պետք է հանդես գա ոչ թե այդ հանձնաժողովի նախագահը կամ նախարարը, այլ հենց հանձնաժողովը: Սակայն, եթե նշված հանձնաժողովի որոշման դեմ բերված բողոքի առնչությամբ վիճարկվում է նախարարի վարչական ակտը, ապա որպես պատասխանող պետք է հանդես գա նախարարը:

Դատավարությանը համահայցվորների կամ համապատասխանողների մասնակցությունը: Արդարադատության մատչելիության սկզբունքի երաշխավորվածության նկատառումով Օրենսգիրքը նախատեսել է մի քանի հայցվորի կողմից մի քանի պատասխանողների դեմ հայց ներկայացնելու ինստիտուտ. «Հայց կարող են ներկայացնել մի քանի հայց-

վոր (համահայցվորներ), եթե նրանց պահանջները փոխկապակցված են (համապատասխանողներ)» (Օրենսգրքի 17-րդ հոդվածի 1-ին մաս)⁷²:

Ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի պարագայում յուրաքանչյուր համահայցվոր կամ համապատասխանող կարող է հանդես գալ ինքնուրույն, սակայն ներկայացուցչի լիազորագրի համար սահմանված կարգով համաձայնություն ձևակերպելու դեպքում բոլորի անունից կարող է հանդես գալ իրենցից մեկը կամ մի քանիսը կամ իրենց ներկայացուցիչներից մեկը կամ մի քանիսը: Համաձայնությունը ձևակերպվում է Օրենսգրքի 24-րդ հոդվածով նախատեսված ներկայացուցչի լիազորագրի համար սահմանված կարգով:

Երրորդ անձինք: «Երրորդ անձինք այն ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձինք են կամ մարմինները, որոնց իրավունքները շոշափվում են կամ անմիջականորեն կարող են շոշափվել գործի քննության արդյունքում ընդունվելիք դատա-

⁷² Վճռաբեկ դատարանը Համլետ Պապոյանն ընդդեմ ՀՀ ոստիկանության «Ճանապարհային ոստիկանություն» ծառայության թիվ ՎԴ/4767/05/14 վարչական գործով 09.09.2015թ. որոշմամբ գտել է, որ բոլոր դեպքերում, երբ անձը, օգտվելով ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 70-րդ հոդվածով սահմանված հնարավորությունից, մեկ պատասխանողի դեմ մեկ հայցով ներկայացնում է մի քանի պահանջ, դատարանն առաջին հերթին պետք է պարզի, արդյոք նշված պահանջները փոխկապակցված են, թե՛ ոչ: Ընդ որում, Վճռաբեկ դատարանը հարկ է համարել նկատել, որ յուրաքանչյուր դեպքում պահանջների փոխկապակցվածության հարցը լուծելը պետք է հիմնվի դատարանի ներքին համոզման վրա, որը, սակայն, չպետք է լինի կամայական, այլ պետք է ուղղված լինի վարչական դատավարության նպատակների իրականացմանը, որոնցից ամենաառաջնականը իրավունքի սուբյեկտների խախտված կամ վիճարկվող իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունն է: (...) յուրաքանչյուր դեպքում պահանջների փոխկապակցվածությունը դատարանը կարող է գնահատել բացառապես հայցվորի ներկայացրած հայցադիմումի բովանդակությամբ և հայցադիմումով ներկայացված հանգամանքներին ծանոթանալով:

կան ակտով, ինչպես նաև այն մարմինները կամ պաշտոնատար անձինք, որոնց լիազորություններին առնչվում է կամ կարող է առնչվել ընդունվելիք դատական ակտը» (Օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Երրորդ անձինք, *մինչև դատավարության ավարտը, դատավարության մեջ կարող են ներգրավվել իրենց դիմումի հիման վրա կամ դատարանի նախաձեռնությամբ կայացված որոշմամբ*, եթե դատական ակտը անխուսափելիորեն և ուղղակիորեն տարածվելու է նաև այդ անձանց վրա: Երրորդ անձանց ներգրավվելու կամ նրանց ներգրավման մասին դիմումը մերժելու, ինչպես նաև դատավարության մասնակիցների կազմից ոչ պատշաճ երրորդ անձին հանելու մասին կայացվում է պատճառաբանված որոշում՝ առանձին դատական ակտի տեսքով:

Երրորդ անձի ներգրավման դեպքում գործի վարույթը շարունակվում է, եթե այդ անձը միջնորդություն չի ներկայացնում դատաքնության նախապատրաստելու փուլից գործի վարույթը վերսկսելու մասին:

Երրորդ անձինք օգտվում են կողմի բոլոր իրավունքներից և կրում նրա բոլոր պարտականությունները, բացառությամբ «... հայց (ներառյալ՝ հակընդդեմ հայց) ներկայացնելու, հայցի հիմքը և (կամ) առարկան փոխելու, հայցային պահանջների չափը ավելացնելու և (կամ) նվազեցնելու, հայցն ընդունելու կամ հայցից հրաժարվելու և դատական ակտի հարկադիր կատարում պահանջելու իրավունքներից»՝ Օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 7-րդ մաս:

Օրենսգիրքը նախատեսել է նաև երրորդ անձին դատավարության մասնակիցների կազմից հանելու կարգ, մասնավորապես 19-րդ հոդվածի 8-րդ կետի համաձայն. «Վարչական դատարանը գործի քննության ընթացքում կարող է եր-

րորդ անձին հանել դատավարության մասնակիցների կազմից, եթե նրան ներգրավելու հիմքերը վերացել են, կամ եթե դատարանը հանգում է այն համոզման, որ ընդհանրապես բացակայում էին սույն հոդվածի 1-ին մասով նրան որպես երրորդ անձ ներգրավելու հիմքերը (ոչ պատշաճ երրորդ անձ)»։ Ոչ պատշաճ երրորդ անձին դատավարության մասնակիցների կազմից հանելու դեպքում գործի վարույթը շարունակվում է։

Երրորդ անձանց պարտադիր մասնակցությունը երաշխավորված է նաև դատական ակտի բողոքարկման իրավունք ունեցող սուբյեկտների շրջանակի վերաբերյալ իրավական նորմերով. դատական ակտը վերաքննության կամ վճռաբեկության կարգով կարող են բողոքարկել նաև դատավարությանը մասնակից չդարձված անձինք, որոնց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ (Օրենսգրքի 130-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետ և 154-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետ)։

Երրորդ անձանց իրավունքների և օրինական շահերի կապը վեճի առարկայի հետ կարող է տարբեր դրսևորումներ ունենալ։ Մասնավորապես, մի դեպքում այն կարող է վեճի առարկայի նկատմամբ ներկայացնել ինքնուրույն պահանջ (հայց), մեկ այլ դեպքում՝ ոչ։ Այսպես, օրինակ, իրավաբանական անձի կողմից վարչական մարմնի՝ մրցույթի արդյունքները վիճարկելու վերաբերյալ որոշումը վիճարկելու գործով երրորդ անձի կարգավիճակով կարող է հանդես գալ մրցույթում հաղթող ճանաչված իրավաբանական անձը։ Նկատենք, որ այս դեպքում երրորդ անձը հանդես չի գալիս որպես ինքնուրույն պահանջ (հայց) ներկայացնող անձ։

Մեկ այլ դեպքում երրորդ անձը կարող է հանդես գալ որպես ինքնուրույն պահանջ (հայց) ներկայացնող: Օրինակ՝ վերը նշված գործով մրցույթում հաղթող ճանաչված իրավաբանական անձի հետ պայմանագիր չկնքելու հարցի առնչությամբ վերջինս կարող է դիմել դատարան, որպեսզի դատարանը պարտավորեցնի վարչական մարմնին պայմանագիր կնքել մրցույթի արդյունքներով:

Երրորդ անձանց քանակը սահմանափակ չէ, քանզի այդպիսիք կարող են միաժամանակ լինել մեկից ավելի, ընդ որում, նրանցից յուրաքանչյուրի պահանջները կարող են խիստ տարբերվել միմյանցից:

3. Կողմերի իրավունքները և պարտականությունները

Դատավարական իրավունակություն և գործունակություն: Իրավունքի տեսությունում դատավարական իրավունակություն է համարվում դատավարական իրավունքներ ունենալու և պարտականություններ կրելու ունակությունը, որը հավասարապես ճանաչվում է նյութական իրավահարաբերությունների սուբյեկտներ հանդիսացողների համար, իսկ դատավարական գործունակությունը իրենց իրավունքները դատարանում իրականացնելու և գործի վարումը ներկայացուցչին հանձնարարելու ունակությունն է, որը պատկանում է չափափաս դարձած քաղաքացիներին և իրավաբանական անձանց:

Այս ինստիտուտներին անդրադարձը պայմանավորված է նրանով, որ կողմի համար կարող են իրավունքներ և պարտականություններ ծագել բացառապես այն դեպքում, երբ վերջիններս իրավունակ և գործունակ են: Ֆիզիկական անձի պարագայում իրավունակությունը, ի տարբերություն գործու-

նակության, ծագում է ծննդյան պահից: Ինչ վերաբերում է դատավարական գործունակությանը, ապա այն ածանցվում է վարչական իրավունքին նվիրված օրենսդրական ակտերից: Իրավաբանական անձանց դատավարական իրավունակությունը ծագում է դրանց դատավարական գործունակության հետ միասին, նրանց ստեղծման, այսինքն՝ պետական գրանցման պահից և դադարում է նրանց լուծարման ավարտի պահին:

Բոլոր դեպքերում, մինչև գործունակ դառնալը, ֆիզիկական անձի դատավարական իրավունակությունն իրականացվում է օրինական ներկայացուցչի միջոցով:

Կողմերի իրավունքները և պարտականությունները: Կողմերի իրավունքների և պարտականությունների շրջանակը սահմանված է Օրենսգրքի 18-րդ հոդվածով: Ընդ որում, այդ հոդվածով սահմանված են միայն իրավունքները, իսկ պարտականությունների առնչությամբ պարզապես ամրագրված է, որ «կողմերը կրում են սույն օրենսգրքով սահմանված պարտականությունները»:

Ինչ վերաբերում է իրավունքներին, ապա դրանք, ըստ նշված հոդվածի 1-ին մասի, ունեն հետևյալ շրջանակը՝

«1) ծանոթանալու գործի նյութերին, ստանալու դրանց պատճենները, գործի նյութերից անելու քաղվածքներ, լուսանկարներ, լուսապատճեններ և պատճեններ.

2) անելու ինքնաբացարկ հայտնելու միջնորդություններ.

3) ներկայացնելու ապացույցներ և մասնակցելու դրանց հետազոտմանը.

4) հարցեր տալու միմյանց, դատավարության մյուս մասնակիցներին, վկաներին, փորձագետներին և թարգմա-

նիջներին, միջնորդություններ անելու, բացատրություններ տալու դատարանին.

5) գործի քննության ընթացքում ծագող բոլոր հարցերի վերաբերյալ ներկայացնելու իրենց դիրքորոշումը, առաջարկները, առարկություններն ու փաստարկները.

6) առարկելու դատավարության մյուս մասնակիցների միջնորդությունների, դիրքորոշման կամ փաստարկների դեմ.

7) սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում բողոքարկելու դատական ակտերը.

8) օգտվելու սույն օրենսգրքով իրենց վերապահված այլ դատավարական իրավունքներից»:

Թվարկված իրավունքները խմբագրական կտրվածքով ակնհայտ ընդհանրացված են, իսկ դրանց կոնկրետ բովանդակությունն առավել հանգամանորեն «բացահայտված» է Օրենսգրքի առանձին նորմերով: Այսպես, այն հարցերի շրջանակը, որոնց առնչությամբ կողմը կարող է միջնորդություններ ներկայացնել, ամրագրված են առանձին հոդվածներով, որոնցից բխում է, որ միջնորդությունները կարող են վերաբերել ապացույցներ պահանջելուն, դատական նիստը հետաձգելուն և այլն:

Ասվածը հավասարապես վերաբերում է նաև պարտականություններին, քանզի դրանք ևս կոնկրետացված են Օրենսգրքի առանձին նորմերով: Օրինակ՝ Օրենսգրքի 28-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Կողմը պարտավոր է դատարանին ներկայացնել իր տիրապետման տակ կամ ազդեցության ոլորտում գտնվող այն բոլոր ապացույցները, որոնցով նա հիմնավորում է իր պահանջները կամ առարկությունները»: Կողմերի, ինչպես նաև դատավարության մասնակիցների պարտականություններին են նվիրված Օրենսգրքի 28-րդ, 60-

րդ, 63-րդ, 86-րդ և այլ հոդվածներով նախատեսված դրույթները:

4. Դատավարական իրավահաջորդությունը, ոչ պատշաճ կողմի փոխարինումը պատշաճ կողմով

Դատավարական իրավահաջորդություն: Դատավարական իրավահաջորդության ինստիտուտն ամրագրված է Օրենսգրքի 20-րդ հոդվածով: Այս ինստիտուտը կիրառվում է ինչպես հայցվորի, այնպես էլ պատասխանողի պարագայում: Այսպես, նշված հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Դատավարությունից կողմերից մեկի դուրս գալու դեպքում (իրավաբանական անձի կամ վարչական մարմնի վերակազմակերպում, ֆիզիկական անձի մահ կամ պարտավորություններում անձանց փոփոխման այլ դեպքեր) դատարանը կատարում է այդ կողմի փոխարինում նրա իրավահաջորդով, որի վերաբերյալ կայացնում է որոշում՝ առանձին դատական ակտի տեսքով»: Վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 20-րդ հոդվածի կարգավորումներին, նշել է, որ օրենսդիրը նշված հոդվածի 1-ին մասում թվարկել է այն փաստակազմերի սպառիչ ցանկը, որոնց գործնականում առկայությունը հնարավորություն է ընձեռում վարչական դատարանին՝ կիրառելու Օրենսգրքի 20-րդ հոդվածի 1-ին մասում նախատեսված իրավական հետևանքը, այն է՝ դատավարության կողմին փոխարինել նրա իրավահաջորդով: Այսինքն՝ վարչական դատարանն իրավասու է դատավարության կողմին նրա իրավահաջորդով փոխարինելու մասին որոշում կայացնելու միայն վերը նշված հիմքերից որևէ մեկի առկայության պարագայում: Հետևաբար վարչական դատարանն իրավասու չէ դատավարության կողմին փո-

խարինելու նրա իրավահաջորդով՝ հիմնվելով այնպիսի փաստակագմերի վրա, որոնք նախատեսված չեն ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 20-րդ հոդվածի 1-ին մասում⁷³:

Հայցվորի դուրս գալը կարող է պայմանավորված լինել տարբեր իրավական հիմքերով: Օրինակ՝ այդպիսին կարող է լինել իրավաբանական անձի կամ վարչական մարմնի վերակազմակերպումը, պահանջի գիջումը, քաղաքացու մահը կամ պարտավորություններում անձանց փոփոխությունը: Հայցվորին փոխարինելու համար անհրաժեշտ է հայցվորի իրավահաջորդի միջնորդությունը: *Եթե մեկ տարվա ընթացքում այդպիսի միջնորդություն չի ստացվում*, ապա դատարանը վերսկսում է գործի վարույթը և Օրենսգրքի 96-րդ հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ կետով սահմանված կարգով կարճում այն:

Վարչական դատարանը պատասխանողին փոխարինում է իրավահաջորդով՝ հայցվորի համաձայնության դեպքում: Պատասխանողը իրավահարաբերությունից կարող է դուրս գալ իրավաբանական անձի կամ վարչական մարմնի վերակազմակերպման, պարտքի փոխանցման, քաղաքացու մահվան, պարտավորություններում անձանց փոփոխման և այլ դեպքերում:

Նկատի ունենալով, որ իրավահաջորդությունը կարող է տեղի ունենալ դատավարության այնպիսի փուլում, երբ արդեն իսկ կատարված են լինում մեծածավալ գործողություններ, ինչպես նաև այն, որ դրանք պարտադիր են եղել կողմերի համար, օրենսդիրը ամրագրում է այդ գործողությունների պարտադիր լինելը նաև իրավահաջորդների համար այնքա-

⁷³ Տե՛ս Սպարտակ Մարտիրոսյանն ընդդեմ Կենտրոն նոտարական տարածքի նոտար Էմմա Շաբոյանի թիվ ՎԴ/5014/05/09 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 13.05.2015թ. որոշումը:

նով, որքանով որ դրանք պարտադիր կլինեն այն անձի համար, որին փոխարինել է իրավահաջորդը (Օրենսգրքի 17-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Ոչ պատշաճ պատասխանողի փոխարինումը պատշաճ պատասխանողով: Օրենսգրքի 21-րդ հոդվածը նվիրված է ոչ պատշաճ պատասխանողին պատշաճ պատասխանողով փոխարինելուն առնչվող հարաբերությունների իրավական կարգավորմանը: Այդ հոդվածի 1-ին մասը, նախ, ամրագրում է, որ *հայցվորի միջնորդությամբ կամ նրա համաձայնությամբ* վարչական դատարանը փոխարինում է պատասխանողին: Պատասխանողին փոխարինելու հարցում գործի քննության նախապատրաստման ընթացքում հայցվորի համաձայնությամբ դատարանը ևս կարող է հանդես գալ նախաձեռնությամբ, եթե գտնում է, որ հայցը ներկայացվել է ոչ այն պատասխանողի դեմ, որը պետք է պատասխանի ըստ հայցի:

Եթե հայցվորը չի համաձայնում պատասխանողին այլ անձով փոխարինելուն, ապա դատարանը կարող է այդ անձին ներգրավել որպես *երկրորդ պատասխանող*: Այս դեպքում արդեն գործի վարույթը սկսվում է նախապատրաստելու փուլից:

Ինչպես պատասխանողին փոխարինելու, այնպես էլ պատշաճ պատասխանողին որպես երկրորդ պատասխանող ներգրավելու մասին դատարանը կայացնում է որոշում:

Ըստ Վճռաբեկ դատարանի՝ ոչ պատշաճ պատասխանողը դատավարության մասնակից այն վարչական մարմինն է, պաշտոնատար անձը, ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը, որի դեմ հայց է ներկայացվել վարչական դատարան, սակայն հետագայում գործի հանգամանքներով ժխտվել է դատավարության այդ մասնակցի՝ վիճելի պարտականության

կրող լինելու, այսինքն՝ վիճելի իրավահարաբերության սուբյեկտ հանդիսանալու ենթադրությունը: Այլ կերպ ասած՝ եթե վարչական գործի քննության ընթացքում ժխտվում է այն ենթադրությունը, թե պատասխանողը վիճելի իրավահարաբերության սուբյեկտն է, ապա այդ դեպքում վերջինս ճանաչվում է ոչ պատշաճ պատասխանող և պետք է փոխարինվի պատշաճ պատասխանողով, այսինքն՝ վիճելի իրավահարաբերության ենթադրյալ սուբյեկտով⁷⁴:

Նախկին օրենսգրքով հայցվորի անհամաձայնության դեպքում նախատեսված չէր, որ դատարանը կարող է այդ անձին ներգրավել որպես երկրորդ պատասխանող, ինչի առնչությամբ սույն ձեռնարկի 1-ին հրատարակությունում մենք առաջարկել էինք վերանայել օրենսդրությունը և զերծ մնալ փակուղային իրավիճակից: Մասնավորապես, առաջարկել էինք դատարանին լիազորություն վերապահել պատասխանողին ճանաչելու երրորդ անձ կամ, որ ավելի հիմնավորված էինք համարել, պատասխանողին ճանաչել երկրորդ պատասխանող: Տվյալ դեպքում, թերևս, օրենսդրությամբ տրվել է համարժեք լուծում:

5. Ներկայացուցչությունը

Ներկայացուցչության հասկացությունը: Ներկայացուցչության ինստիտուտի իրավական կարգավորմանը նվիրված է Օրենսգրքի «Ներկայացուցչություն» վերտառությամբ 6-րդ գլուխը (22-23-րդ հոդվածներ): Ներկայացուցչության էությունը կողմի դատավարական մեկ կամ մի քանի գործողություն-

⁷⁴ Տե՛ս Սպարտակ Մարտիրոսյանն ընդդեմ Կենտրոն նոտարական տարածքի նոտար Էմմա Շաբոյանի թիվ ՎԴ/5014/05/09 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 13.05.2015թ. որոշումը:

ների կատարումն է ներկայացուցչի միջոցով: Ներկայացուցչի առկայությունը բնավ չի սահմանափակում կողմի իրավական վիճակը, վերջինս կարող է ինքնուրույն կատարել բոլոր դատավարական գործողությունները:

Ներկայացուցչությունը լինում է կամավոր և պարտադիր կամ օրինական: Կամավոր է համարվում այն ներկայացուցչությունը, որի դեպքում կողմն իր կամքով է լիազորում ներկայացուցչին, իսկ պարտադիր ներկայացուցչության դեպքում վստահորդի համաձայնությունը չի պահանջվում:

Ներկայացուցչության անհրաժեշտությունը թելադրված է տարաբնույթ պատճառներով՝ գործերը դատարանում տարբեր շարժառիթներով անձամբ վարելու անհնարինությունը, որակյալ իրավաբանական օգնություն ապահովելու անհրաժեշտությունը և այլն:

Օրենսդիրը որոշ դեպքերում հստակեցնում է որպես ներկայացուցիչ հանդես գալու լիազորություն ունեցող անձանց շրջանակը: Այսպես, անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ ճանաչված քաղաքացու իրավունքները և ազատությունները դատարանում պաշտպանում է նրա օրինական ներկայացուցիչը (Օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Ներքոհիշյալ բոլոր դեպքերում գործերը վարող անձինք համարվում են ի պաշտոնե ներկայացուցիչներ՝

- սահմանված կարգով անհայտ բացակայող ճանաչված քաղաքացու փոխարեն որպես ներկայացուցիչ հանդես է գալիս նրա գույքի հավատարմագրային կառավարիչը (Օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի 4-րդ մաս),

- մահացած կամ սահմանված կարգով մահացած ճանաչված ժառանգի ներկայացուցիչ է հանդիսանում ժառանգական գույքի պահպանման և կառավարման համար նշանակ-

ված անձը, եթե ժառանգությունը ոչ ոք դեռևս չի ընդունել (Օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի 5-րդ մաս),

- իրավաբանական անձանց գործերը վարում է իրավական ակտերով կամ կանոնադրությամբ իրավաբանական անձը ներկայացնելու լիազորությամբ օժտված անձը (Օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի 6-րդ մաս),

- սնանկ ճանաչված կամ լուծարվող իրավաբանական անձի գործերը վարում է սնանկության ժամանակավոր կառավարիչը, սնանկության կառավարիչը կամ լուծարային հանձնաժողովի լիազորած անդամը (Օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի 7-րդ մաս),

- պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի ներկայացուցչի լիազորությունները վերապահված են այդ մարմնի ղեկավարին կամ նրա տեղակալին (Օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի 8-րդ մաս):

Վերը նշված օրինական ներկայացուցիչները և ի պաշտոնե ներկայացուցիչները կարող են իրենց հերթին գործերի վարումը դատարանում լիազորել իրենց կողմից ընտրված մեկ կամ մի քանի ներկայացուցչի: Ներկայացուցչի կատարած դատավարական գործողությունները դատավարության մասնակցի համար նույնքան պարտադիր են, ինչպես այն դեպքում, երբ դատավարության մասնակիցն ինքը դրանք կկատարեր (Օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի 11-րդ մաս):

Ներկայացուցչի լիազորությունների ձևակերպումը: Ըստ Օրենսգրքի 24-րդ հոդվածի՝ ֆիզիկական անձին տրված լիազորագիրը վավերացնում է նոտարը կամ հաստատում է օրենքով նման իրավասություն ունեցող պաշտոնատար անձը: Փաստաբանին լիազորագիրը տրվում է հասարակ գրավոր ձևով և վավերացման կամ հաստատման ենթակա չէ:

Իրավաբանական անձի անունից լիազորագիրը տալիս է նրա գործադիր մարմնի ղեկավարը կամ կանոնադրությամբ այդ իրավաբանական անձին առանց լիազորագրի ներկայացնելու իրավասություն ունեցող անձը՝ նրա ստորագրությամբ:

Պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի անունից լիազորագիրը տրվում է ի պաշտոնե ներկայացուցչի ստորագրությամբ և այդ մարմնի կնիքով: Պաշտոնատար անձի անունից լիազորագիրը տրվում է նրա ստորագրությամբ և իր կամ համապատասխան մարմնի կնիքով:

Ներկայացուցչի լիազորությունները կարող է հաստատել դատական նիստին մասնակցող կողմը՝ բանավոր հաստատելով վերջինիս լիազորությունների ծավալը:

Ինչ վերաբերում է օրինական ներկայացուցչի կամ ի պաշտոնե ներկայացուցչի լիազորություններին, ապա դրանք հաստատվում են այդ անձանց կարգավիճակը հավաստող փաստաթղթերով:

Ներկայացուցչին վարույթից հեռացնելը: Վարույթից ներկայացուցչին հեռացնելու հիմքերը սահմանված են Օրենսգրքի 23-րդ հոդվածով, մասնավորապես ներկայացուցիչը հեռացվում է վարույթից, երբ՝ ա) փաստաբան չէ, բ) օրինական ներկայացուցիչ չէ, գ) ի պաշտոնե ներկայացուցիչ չէ, և դ) երբ գործը քննության նախապատրաստելու փուլում կամ դատաքննության ընթացքում պարզ է դառնում, որ տվյալ անձն ունակ չէ վարչական դատարանում ներկայացնելու կողմին:

Գլուխ 12. Ապացույցները

1. Ապացույցների հասկացությունը, ապացույցների վերաբերելիությունը և թույլատրելիությունը

Ապացույցների հասկացությունը: Գործի համար էական նշանակություն ունեցող բոլոր փաստերը պարզվում են օրենսդրությամբ սահմանված կարգով հավաքված ապացույցների հետազոտման և գնահատման միջոցով: Առանց անհրաժեշտ ապացույցների հետազոտման և գնահատման դատարանը չի կարող կայացնել օրենսդրությամբ սահմանված չափանիշներին համապատասխան դատական ակտ:

Նշված փաստերի ամբողջությունը իրավունքի տեսությամբ համարվում է ապացուցման առարկա: Այսինքն՝ *ապացուցման առարկան այն իրավաբանական փաստերի համակցությունն է, որոնք էական նշանակություն ունեն գործն ըստ էության լուծելու համար և ենթակա են պարզելու դատական քննության ընթացքում:*

Ապացուցման առարկան ներառում է ինչպես՝ ա) նյութական իրավաբանական, այնպես էլ՝ բ) դատավարական իրավաբանական և գ) ապացուցողական փաստեր: *Նյութական իրավաբանական փաստեր* են այն հանգամանքները, որոնց առկայության կամ բացակայության հետ նյութական իրավունքի նորմերը փոխկապակցում են վարչական իրավունքների և պարտականությունների ծագումը (պարտականություն չկատարելը, վարչական ակտ չընդունելը և այլն):

Դատավարական իրավաբանական փաստերն ազդում են վարչական դատավարության ծագման, դրա ընթացքի և գործն ըստ էության լուծելու վրա: Օրինակ՝ այդպիսի փաստե-

րի առկայության դեպքում դատարանը կայացնում է հայցադիմումը վերադարձնելու, վարույթը կասեցնելու, կարճելու կամ նմանաբնույթ այլ որոշումներ:

Որպես կանոն, այս կամ այն փաստի ապացուցման համար գործնականում ձևավորվում է անհրաժեշտ ապացույցների շրջանակ: Դատական պրակտիկան այս կտրվածքով բավականին հարուստ է, ըստ այդմ էլ՝ ապացույցների շրջանակի վերաբերյալ չափանիշները կարող են ունենալ բացառապես մեթոդաբանական, ոչ իմպերատիվ նշանակություն:

Վերը նշվածը վկայում է, որ ապացուցման գործառույթը, հատկապես, առանձնանում է ստեղծագործական գործելաոճով, երբ դատարանը չի կարող սահմանափակվել սոսկ օրենսդրությամբ ամրագրված ուղղորդիչ դրույթներով կամ համապատասխան ձեռնարկներով: Տվյալ դեպքում դատարանը պետք է ցուցաբերի անհրաժեշտ մասնագիտական հմտություններ և ստեղծագործաբար միջոցներ ձեռնարկի՝ գործի համար էական նշանակություն ունեցող փաստերը պարզելու նկատառումով:

Դատական ակտի հիմնարար հատկանիշներն են դրա օրինականությունը և հիմնավորվածությունը: Այսինքն՝ յուրաքանչյուր դեպքում վարչական դատարանը պետք է դատական ակտում հիմնավորի իր եզրահանգումները, ինչը հնարավոր է անել հավաքված ապացույցների հետազոտման և գնահատման եղանակով: Մասնավորապես, օրինական ճանապարհով հավաքված ապացույցների պայմաններում դատարանը դրանք համադրում է միմյանց հետ, վերջիններիս իրավաչափությունը և իրավական նշանակությունը պարզելու համար դրանց նկատմամբ կիրառում նյութական և դատավարական իրավունքի նորմերը:

Նկատի ունենալով ցանկացած գործով, այդ թվում՝ վարչական գործով ապացույցների առանցքային նշանակությունը, օրենսդիրը կարևոր նշանակություն է տվել նաև դրանք դատարան ներկայացնելու ընթացակարգերին, ապացուցման բեռի բաշխման ինստիտուտին, ինչին առավել հանգամանորեն կանդրադառնանք հաջորդ պարագրաֆում:

Ապացույցները ճիշտ և համարժեք գնահատելու անհրաժեշտությունը նկատի ունենալով՝ օրենսդիրը ամրագրում է ապացույցների հետազոտման և գնահատման ընդհանուր պահանջները. «Դատարանը, անմիջականորեն գնահատելով գործում եղած բոլոր ապացույցները, որոշում է փաստի հաստատված լինելու հարցը՝ բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվորեն հետազոտման վրա հիմնված ներքին համոզմամբ» (Օրենսգրքի 27-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Այսպիսով, ապացույցների գնահատման հարցում օրենսդիրը դատարանին ընդգծված վերապահում է լայն հայեցողական լիազորություն, ինչը մեկ անգամ ևս վկայում է դատավորի անկախությունը նաև այս տեսանկյունից: Միաժամանակ օրենսդիրը ամրագրում է շատ կարևոր վերապահում, ըստ որի՝ «ներքին համոզմամբ» գնահատելիս դատարանը, *այնուամենայնիվ, պետք է պատճառաբանի այդպիսի համոզմունքի ձևավորումը*: Այսինքն՝ դատարանը պարտավոր է «բացահայտել» իր ներքին համոզմունքի ձևավորման հիմքերը, ինչը հնարավորություն է տալիս գնահատելու դատական ակտի իրավաչափությունը⁷⁵:

⁷⁵ Վճռաբեկ դատարանը Ջաջուրի գյուղապետարանն ընդդեմ ՀՀ կառավարությանն առնչվող անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտեի աշխատակազմի Շիրակի տարածքային ստորաբաժանման թիվ ՎԴ5/0029/05/14 վարչական գործով 27.11.2015թ. որոշմամբ նշել է, որ թեև ներքին համոզմունքը սուբյեկտիվ կատեգորիա է, այդուհանդերձ, օրենս-

Եթե հաշվի առնենք, որ դատական ակտի հիմնավորվածությունը սոսկ տեսական պահանջ չէ, այլ ամրագրված է օրենսդրությամբ, ապա պարզ կդառնա, որ չհիմնավորված դատական ակտը պետք է գնահատվի որպես ոչ իրավաչափ:

Այսպիսով, ապացույցները այն տեղեկություններն են, որոնցով դատարանը պարզում է գործի համար էական նշանակություն ունեցող փաստերը: Այս տեսանկյունից *հարկ է ապացույցները փարանջալել ապացուցման միջոցներից*, որոնք այդ տեղեկությունների ստացման դատավարական ձևերն են: Օրենսդրությամբ այդ տեղեկությունների շրջանակը սահմանափակված չէ, քանզի յուրաքանչյուր կոնկրետ գործով այդ տեղեկությունները կարող են չափազանց տարբեր լինել, և գործնականում հնարավոր էլ չէ նախապես սահմանել դրանց հստակ շրջանակը: Ինչ վերաբերում է ապացուցման միջոցներին, ապա վերջիններիս հստակ ցանկը, ինչպես արդեն նշվեց, ամրագրված է օրենսդրությամբ:

Ապացույցների վերաբերելիությունը և թույլատրելիությունը:

Ապացույցի միակ հատկանիշը սոսկ տեղեկություն պարունակելը չէ: Օրենսդիրը ամրագրում է նաև ապացույցներին

դիրն այն դիտարկում է որպես ապացույցների գնահատման միջոց, որը հանգեցնում է իրավական գնահատականների, հետևաբար և դատավարական օրենսդրությամբ նախատեսել է դրա օբյեկտիվության ապահովմանն ուղղված որոշակի երաշխիքներ, մասնավորապես՝ 1) որպես դատարանի ներքին համոզմունքի օբյեկտիվ հիմք պետք է հանդիսանա գործում եղած ամեն մի ապացույցի և ապացույցների համակցության բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ հետազոտությունը, 2) դատարանն ազատ է ապացույցների գնահատման գործում:

Ներքին համոզմամբ ապացույցների ազատ գնահատումը ենթադրում է, որ դատարանը կաշկանդված չէ տվյալ ապացույցին գործին մասնակցող և այլ անձանց տված գնահատականներով և արտահայտած կարծիքներով:

ներկայացվող վերաբերելիության և թույլատրելիության վերաբերյալ հիմնական պահանջները: Ըստ Օրենսգրքի 26-րդ հոդվածի 1-ին մասի. «Վերաբերելի է այն ապացույցը, որն ավելի կամ պակաս հավանական է դարձնում վեճը լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող որևէ փաստի գոյությունը, քան այն կլիներ առանց այդ ապացույցի: Ոչ վերաբերելի ապացույցն անթույլատրելի է»:

Օրենսդրությամբ ոչ միայն սահմանվում են ապացուցման միջոցները, այլև ամրագրված է դրույթ, ըստ որի՝ գործի այն հանգամանքները, որոնք, օրենքի կամ այլ իրավական ակտերի համաձայն, պետք է հաստատվեն միայն որոշակի ապացույցներով, չեն կարող հաստատվել այլ ապացույցներով:

Օրենսգրքով միանշանակ դիրքորոշում է ամրագրված՝ հիմնական իրավունքների խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցների ապացուցողական ուժի բացակայության վերաբերյալ: Այն, որ այդպիսի ապացույցները իրավաչափ չեն և չեն կարող դրվել դատական ակտի հիմքում, ամրագրված է նաև Սահմանադրության 63-րդ հոդվածով: Հավելենք, որ ապացուցողական ուժ չունեն նաև արդար դատաքննության իրավունքի խաթարմամբ ձեռք բերված ապացույցները: Նախկինում բավարար էր համարվում միայն օրենքի խախտմամբ ապացույց ձեռք բերելու հանգամանքը, սակայն սահմանադրական փոփոխությունների համատեքստում վերանայվել է այդ մոտեցումը, քանզի օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցը կարող է և օգտագործվել անձանց իրավունքների պաշտպանության ասպեկտով, եթե այն չի հանգեցրել հիմնական իրավունքների խախտումների:

Ապացուցման կարիք չունեցող փաստերը: Դատական քննությունն անիմաստ և անհարկի ընթացակարգերից գերծ

պահելու նկատառումով օրենսդիրը ամրագրել է այն փաստերը, որոնք որոշակի իրավական նշանակություն ունեցող հանգամանքների ուժով ենթակա չեն ապացուցման:

Այսպես, Օրենսգրքի 30-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ապացուցման կարիք չունեն հանրահայտ փաստերը: Հանրահայտ փաստերը, բնականաբար, ևս գնահատման նյութ են, սակայն գործնականում ձևավորվել են որոշակի չափանիշներ, որոնք նվազեցնում են անհիմն գնահատման դիսկերը: Որպես կանոն, հանրահայտ փաստերը լինում են *համաշխարհային և հանրապետական նշանակության* (օրինակ՝ այդպիսիք են համարվում ռազմական հայտնի իրադարձությունները, տարերային աղետները և այլն): Բոլոր դեպքերում, *փաստի հանրահայտ լինելը որոշում է դատարանը*, քանզի այդպիսի գնահատումը խիստ հարաբերական բնույթ ունի: Խնդիրն այն է, որ դատարանը, հաշվի առնելով, օրինակ, որևէ աղետի վաղեմությունը, տվյալ բնակավայրի բնակչության իրազեկվածությունը, նշանակությունը, տարածվածության աստիճանը և այլն, այն կարող է համարել հանրահայտ, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ ոչ:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Նախկինում քննված քաղաքացիական կամ վարչական գործով դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտով հաստատված փաստերը միևնույն կողմերի մասնակցությամբ սույն օրենսգրքով նախատեսված որևէ գործ քննելիս վերստին ապացուցման կարիք չունեն»: Տվյալ դեպքում հատուկ շեշտվում է, որ խոսքը *միևնույն կողմերի մասնակցությամբ գործի մասին է*, ինչը նշանակում է, որ նույն փաստերի առկայությունը դեռևս բավարար հիմք չէ դրանք միատեսակ ապացուցված համարելու համար, քանի որ կողմերը յուրաքանչյուր

դեպքում, օրինակ, կարող են բերել դատարանի եզրահանգման վրա ազդող լրացուցիչ փաստեր: Մինչդեռ այլ կողմերի մասնակցությամբ փաստերն անվերապահորեն ապացուցված համարելու դեպքում կողմերը կգրկվեն իրենց դատավարական իրավունքներն ազատ տնօրինելու իրավական հնարավորությունից:

Օրենսդիրն անդրադարձել է նաև քրեական գործերով օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռի իրավական նշանակությանը, մասնավորապես այն պարտադիր է դատարանի համար «միայն այն փաստերով, որոնցով հաստատված են որոշակի գործողությունների կատարումը և դրանք կատարած անձինք»:

Վերջապես, ապացուցման կարիք չունեն այն փաստերը, որոնք *հակառակ կողմը չի վիճարկում*, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դատարանը գտնում է, որ դրանց ապացուցումն անհրաժեշտ է:

Գործի համար նշանակություն ունեցող փաստերի ապացույցների շրջանակը կանխորոշելիս գործնականում կարևոր է հստակ պարզել առաջնահերթ փաստերը, հակառակ պարագայում ծագում է գործի համար նշանակություն չունեցող մեծաքանակ ապացույցների հետազոտման ու գնահատման անհարկի իրավիճակ: Այսպես, օրինակ, հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի գրանցումը չեղյալ համարելու մասին վարչական ակտը վիճարկում է այն անձը, որի անունով չի գրանցվել սեփականության իրավունքը և որևէ փաստ չի ներկայացվել իր խախտված իրավունքների մասին: Այս դեպքում, այդ փաստին չանդրադառնալով, անմիջապես վարչական ակտի իրավաչափությանն առնչվող փաստերին անդրադառնալն ակնհայտ ավելորդ և ոչ իրավաչափ է:

2. Ապացուցման բեռը վարչական դատավարությունում

Վարչական դատավարության էական առանձնահատկություններից է ապացուցման բեռի յուրահատուկ բաշխման կարգը, որն ամրագրված է Օրենսգրքի 29-րդ հոդվածով: Այսպես, Օրենսգրքի 29-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Եթե բոլոր ապացույցները հետազոտելուց հետո գործի ելքը պայմանավորող որևէ փաստ մնում է չապացուցված, ապա դրա բացասական հետևանքները կրում է այդ փաստի ապացուցման բեռը կրող կողմը»: Այսպիսով, ապացուցման բեռի համար կողմնորոշիչ նշանակություն ունի այն, որ բոլոր ապացույցների հետազոտումից հետո փաստի առկայությունը կամ բացակայությունը վիճելի մնալու դեպքում դրա բացասական հետևանքները կրում է այդ փաստի ապացուցման բեռը կրող կողմը:

Նախկին օրենսդրությամբ, կարծում ենք, միանգամայն իրավաչափորեն ապացուցման բեռը հիմնականում կրում էր վարչական մարմինը, պարզապես հարկ էր որոշակիության սկզբունքի հետևողական կիրառմամբ հստակեցնել յուրաքանչյուր կողմի պարտականությունների շրջանակը:

Ինչևէ, Օրենսգրքի 29-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախապատվությունը տրվել է հետևյալ կարգին.

«Ապացուցման բեռը կրում է՝

1) վիճարկման հայցով՝ վարչական մարմինը, որն ընդունել է միջամտող վարչական ակտը՝ դրա համար հիմք ծառայած փաստերի մասով.

2) պարտավորեցման հայցով՝ վարչական մարմինը՝ հայցվող վարչական ակտի ընդունումը մերժելու հիմք հանդիսացած փաստերի մասով, և ֆիզիկական կամ իրավաբանական

անձը՝ այն փաստերի մասով, որոնցով հիմնավորվում է իր համար բարենպաստ վարչական ակտի ընդունումը.

3) գործողության կատարման հայցով՝ վարչական մարմինը՝ հայցվող գործողության կատարումը մերժելու կամ անգործություն ցուցաբերելու համար հիմք հանդիսացած փաստերի մասով, և ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը՝ իր համար բարենպաստ փաստերի մասով.

4) ճանաչման հայցով՝

ա. ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը՝ որևէ իրավահարաբերության առկայությունը կամ բացակայությունը հաստատող փաստերի մասով,

բ. վարչական մարմինը՝ վարչական ակտի առ ոչինչ լինելը հերքող փաստերի մասով,

գ. վարչական մարմինը՝ այլևս իրավաբանական ուժ չունեցող միջամտող վարչական ակտի, ինչպես նաև որևէ կատարված գործողության կամ թույլ տրված անգործության իրավաչափությունը հիմնավորող փաստերի մասով»:

Անկախ ապացուցման բեռին առնչվող կանոններից՝ կողմերը, Օրենսգրքի 29-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված կարգով, իրավունք չունեն ոչնչացնելու կամ թաքցնելու որևէ ապացույց կամ այլ եղանակով խոչընդոտելու դրա հետազոտմանը և գնահատմանը՝ անհնարին կամ դժվարին դարձնելով ապացույցներ ձեռք բերելը: *Այս պարտականության խախտման դեպքում դատարանը կարող է ապացուցման բեռը դնել խոչընդոտող կողմի վրա՝ անկախ նշված 29-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված կանոններից:*

Ապացուցման բեռին են առնչվում նաև Օրենսգրքի «Ապացույցներ ներկայացնելու պարտականությունը» վերտառությամբ 28-րդ հոդվածի որոշ նորմեր, ինչը փոխանցվել է նախորդ օրենսգրքից: Այսպես, նշված հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Կողմը պարտավոր է դատարանին ներկայացնել

իր տիրապետման տակ կամ ազդեցության ոլորտում եղած այն բոլոր ապացույցները, որոնցով նա հիմնավորում է իր պահանջները կամ առարկությունները»։ Ի դեպ, սա դիտարկվում է իբրև ապացույցներ ներկայացնելու ընդհանուր կանոն, որից բացառությունները սահմանված են նույն հոդվածի մյուս մասերով և Օրենսգրքի 29-րդ հոդվածով։ Ըստ Վճռաբեկ դատարանի՝ բոլոր այն դեպքերում, երբ վարչական դատարանի վարույթում քննվող գործերով կիրառելի չեն ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 29-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված ապացուցման բեռի բաշխման հատուկ կանոնները, ապա դատարանը պետք է ղեկավարվի ապացուցման պարտականության բաշխման ընդհանուր կանոնով⁷⁶:

Կարծում ենք, ապացուցման բեռի բաշխման վերը նշված կանոնները, որոնք նախանջ են նախկինում ամրագրված իրավական դիրքորոշումներից, որոնց դեպքում ապացուցման հիմնական բեռը դրվում էր վարչական մարմինների վրա, չեն բխում վարչական արդարադատության էությունից։ Ավելին, անհասկանալի է, թե ի՞նչ նկատառումով է Օրենսգրքում անտեսվել մրցակցության սկզբունքը, երբ ապացուցման բեռի բաշխման նշված կանոններն առավել բնորոշ են հենց դասական իմաստով մրցակցության սկզբունքին։ Այն, որ Օրենսգրքի 28-րդ հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված նորմի համաձայն՝ վարչական մարմինը պարտավոր է նաև ներկայացնել վարչական վարույթի բոլոր նյութերը, ինչպես նաև իր տիրապետման կամ ազդեցության ոլորտում եղած այն բոլոր ապա-

⁷⁶ Տե՛ս ՀՀ ֆինանսների նախարարության Շենգակիթի հարկային տեսչությունն ընդդեմ անհատ ձեռնարկատեր Մանուկ Նազարյանի թիվ ՎԴ/9439/05/13 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 27.11.2015թ. որոշումը:

ցույցները, որոնք հիմնավորում են հակառակ կողմի պահանջները կամ առարկությունները, խնդիրն ամբողջովին չի լուծում, քանզի, միևնույն է, ապացուցման բեռը դրվում է ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի վրա, որոնք գործնականում կարող են և տեղյակ էլ չլինել հիշյալ նյութերի առկայության մասին: Վերջապես, այդ նյութերի առկայության մասին կարող է իրազեկ չլինել նաև դատարանը, ուստի Օրենսգրքի 28-րդ հոդվածի 3-րդ և 4-րդ մասերով նախատեսված դատարանի լիազորությունները՝ կապված անհրաժեշտ ապացույցներ ձեռք բերելու նպատակով համարժեք միջոցներ ձեռնարկելու կամ դատավարության մասնակիցներից ու դատավարությունում չներգրավված ֆիզիկական և իրավաբանական անձանցից դրանք պահանջելու հետ, գործնական համապատասխան արժեք չունեն:

Իհարկե, Օրենսգրքի 29-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, ինչպես արդեն նշվեց, արգելում է կողմերին ոչնչացնելու կամ թաքցնելու որևէ ապացույց կամ այլ եղանակով խոչընդոտելու դրա հետազոտմանը և գնահատմանը, սակայն, նախ, առաջադրված իրավական կարգավորումների դեպքում այդպիսի դեպքերի բացահայտումը գրեթե անհնարին է, իսկ «հաջողության» դեպքում էլ որևէ համարժեք սանկցիա նախատեսված չէ, քանզի սոսկ նախատեսված է ապացուցման բեռը խախտում թույլ տված անձի վրա դնելու՝ դատարանի հայեցողական լիազորություն: Նկատենք, որ ապացույցը թաքցնելու կամ ոչնչացնելու դեպքում առանձնակի բարդություն չի էլ ծագի ապացուցման պարտականություն ստանձնելու տեսանկյունից:

Տվյալ դեպքում, վարչական արդարադատության էությունն առավել անխաթար կլիներ, եթե ֆիզիկական կամ իրա-

վաբանական անձինք ոչ թե պարտավորված լինեին ապացուցել իրենց համար բարենպաստ փաստերը, այլ պարզապես ապացուցեին իրենց իրավունքների խախտման կամ անմիջականորեն խախտվելու հավանականության փաստը: Այլապես ստացվում է, որ վարչական դատավարությունը դատաիրավական բարեփոխումների ներկա փուլում որդեգրել է բացառապես քաղաքացրական դատավարությանը բնորոշ ապացուցման բեռի կանոնները, որպիսի պարագայում կասկածի տակ է դրվում նաև ինքնուրույն դատավարության տեսակի գոյության անհրաժեշտությունը:

3. Ապացույցների տեսակները, դրանց ձեռքբերման, հեղափոխման ու գնահատման առանձնահատկությունները

Օրենսգրքի 25-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ապացույցներ են վկայի ցուցմունքը, փորձագետի ցուցմունքը, գրավոր ապացույցները և իրեղեն ապացույցները:

Վկայի ցուցմունքը: Վկա կարող է լինել յուրաքանչյուր այնպիսի անձ, որին հայտնի է կամ կարող է հայտնի լինել տվյալ գործին վերաբերող որևէ փաստական հանգամանք: Միաժամանակ, վկայի ցուցմունքի արժանահավատությունը ապահովելու նկատառումով Օրենսգրքի 33-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված է այն անձանց շրջանակը, որոնք չեն կարող որպես վկա հարցաքննվել:

«1) ներկայացուցիչը կամ փաստաբանն այն փաստերի առնչությամբ, որոնք նրանց հայտնի են դարձել իրենց վստահորդին իրավաբանական ծառայություններ մատուցելիս:

2) Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ գործի այն փաստերի առնչությամբ, որոնք նրան հայտնի են դարձել իր պարտականությունները կատարելիս.

3) դատավորը՝ որևէ գործի լուծման վերաբերյալ քննարկումների և քվեարկությունների առնչությամբ.

4) ձեռնադրված հոգևորական-խոստովանահայրը՝ գործի այն փաստերի մասին, որոնք նրան հայտնի են դարձել խոստովանության ժամանակ:

5) Մրցակցության պաշտպանության հանձնաժողովի անդամը՝ իր լիազորությունների իրականացման ժամանակահատվածում և դրանից հետո՝ պաշտոնավարման ընթացքում Մրցակցության պաշտպանության հանձնաժողովի կողմից իրականացված վարչական վարույթի առնչությամբ»:

Այս անձինք ընդհանրապես իրավունք չունեն որպես վկա հարցաքննվել: Պարզապես այս ցանկը հարկ կա որոշ վերապահումով (նկատի ունենք, որ բացատրություն կամ ցուցմունք տալը կարող է իրացվել միայն Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրավոր համաձայնությամբ) լրացնել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխակազմում պաշտոն զբաղեցնող անձանցով և կանխարգելման ազգային մեխանիզմի փորձագետներով. «Պաշտպանի աշխատակազմում պաշտոն զբաղեցնող անձինք և կանխարգելման ազգային մեխանիզմի փորձագետները կարող են բացատրություն տալ կամ հարցաքննվել Պաշտպանին հասցեագրված դիմումների կամ բողոքների էության կամ դրանց ուսումնասիրությունների արդյունքում Պաշտպանի կայացրած որոշումների վերաբերյալ, ինչպես նաև դրանք այլ անձանց տրամադրել ծանոթացման՝ միայն Պաշտպանի գրավոր համաձայնությամբ» («Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» սահմանադրական

օրենքի 11-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Կարծում ենք, սա չի կարող վերաբերել միայն քրեական դատավարությանը:

Անձանց հաջորդ խումբը օժտված է իր հայեցողությամբ որոշելու, որպես վկա ցուցմունք տալու հարցը: Այսպես, նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ ցուցմունք տալուց հրաժարվելու իրավունք ունեն՝ ա) անձինք՝ իրենց կամ իրենց ամուսնու կամ իրենց հետ արյունակցական մինչև 2-րդ աստիճանի կապի մեջ գտնվող անձանց կամ որդեգրողների կամ իրենց որդեգրածների կամ որդեգրողների կամ իրենց որդեգրածների հետ արյունակցական կապի 1-ին աստիճանի մեջ գտնվող անձանց վերաբերյալ, եթե ողջամտորեն ենթադրում է, որ այն հետազայում կարող է օգտագործվել իր կամ նրանց դեմ և բ) զանգվածային լրատվության միջոցների ներկայացուցիչները՝ գործի փաստերին վերաբերող այն տեղեկությունների առնչությամբ, որոնցով կարող է բացահայտվել այդ տեղեկությունների աղբյուրը: Այս իրավական լուծումների հիմքում դրված են Սահմանադրության 42-րդ և 65-րդ հոդվածներով ամրագրված իրավական երաշխիքները:

Ցուցմունք տալուց հրաժարվելը առաջացնում է համապատասխան պատասխանատվություն, նախ՝ դրամական տուգանք, իսկ կրկին հրաժարվելու դեպքում՝ քրեական պատիժ: Ընդ որում, դատական նիստին չներկայանալու իրավական հետևանքների մասին *սպառիչ տեղեկատվություն պետք է բովանդակի դատական ծանուցումը*: Անհարգելի պատճառով դատական նիստի չներկայանալու դեպքում վկան ոչ միայն տուգանվում է, այլև վերջինիս վրա են դրվում նրա չներկայանալու հետևանքով առաջացած ծախսերը: Դատարանը միաժամանակ կարող է կայացնել վկային բերման ենթարկելու վերաբերյալ որոշում:

Այս շարքը հիմքերի առկայության դեպքում (դրանք սահմանված են Օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 18-րդ մաս) վկայի ցուցմունքը վերցնելը կարող է կատարվել նրա գտնվելու վայրում այլ դատարանի կողմից դատական հանձնարարության կարգով, եթե՝ ա) վկայից տեղում ցուցմունք վերցնելը կնպաստի ճշմարտության բացահայտմանը, բ) վկայի ներկայանալը դատաքնությանը, իր հաղորդելիք տեղեկատվության համատեքստում, նպատակահարմար չէ մեծ հեռավորության պատճառով և գ) վկան հիվանդության, տկարության կամ այլ պատճառով ի վիճակի չէ կամ իրավունք չունի լքելու իր գտնվելու վայրը:

Օրենսգրքում հանգամանորեն կանոնակարգված է վկայի ցուցմունքի հետազոտության ընթացակարգը (Օրենսգրքի 35-րդ հոդված): Այն, ըստ էության, համընդհանուր է և բնորոշ դատավարության մյուս տեսակներին: Այսպես, օրենսդիրը պահանջում է, որպեսզի յուրաքանչյուր վկա հարցաքննվի առանձին՝ իրենից հետո հարցաքննության ենթակա մյուս վկաների բացակայությամբ, իսկ միմյանց հակասող ցուցմունքների դեպքում դատարանը կարող է նրանց հարցաքննել միաժամանակ և այլն: Կարևոր է ընդգծել, որ կողմի *միջնորդությամբ դատաքննության կանչված վկային առաջին հերթին հարցաքննում է միջնորդություն հարուցած կողմը*:

Ինչ վերաբերում է դատարանի նախաձեռնությամբ կանչված վկային, ապա վերջինիս հարցաքննելու հերթականությունը սահմանում է դատարանը, սակայն *բոլոր դեպքերում սկզբում վկային հարցեր է տալիս դատարանը*: Ընդ որում, օրենսդրությամբ հստակեցված են «ուղիղ հարցաքննություն» և «խաչաձև հարցաքննություն» հասկացությունները, մասնավորապես Օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 9-րդ մասի համաձայն.

«Վկային առաջինը հարցեր է տալիս այն կողմը, որի միջնորդությամբ հրավիրվել է վկան (ուղիղ հարցաքննություն), ապա մյուս կողմը (խաչաձև հարցաքննություն), իսկ վերջում՝ դատարանը: Եթե վկան հրավիրվել է դատարանի նախաձեռնությամբ, ապա առաջինը հարցեր է տալիս դատարանը, այնուհետև կողմերը՝ ըստ դատարանի սահմանած հերթականության»:

Առանձնահատկություններից է, թերևս, այն, որ ուղիղ հարցաքննության թույլատրվում են նաև հուշող կամ պատասխանն այլ կերպ ուղղորդող հարցեր, *եթե դա անհրաժեշտ է վկայի ցուցմունքը հստակեցնելու համար*, հակառակ դեպքում դատարանը կարող է հանել ուղղորդող հարցն իր նախաձեռնությամբ կամ կողմի առարկությամբ: Ուղղորդող հարցերը, առանց որևէ վերապահման, թույլատրվում են խաչաձև հարցաքննության ժամանակ:

Դատարանը կաշկանդված չէ կողմերի հարցաքննության հերթականությամբ և կարող է ցանկացած պահի հարցեր ուղղել վկային, եթե դա անհրաժեշտ է վկայի ցուցմունքը պարզաբանելու կամ հստակեցնելու համար: Վկային հարցեր կարող են տալ նաև արդեն իսկ հարցաքննված վկաները՝ ցուցմունքները ճշգրտելու, հաստատելու կամ դրանց արժանահավատությունը կասկածի տակ դնելու նպատակով: Ընդ որում, այդ հարցերի առնչությամբ դատարանը կարող է լրացուցիչ ցուցմունքներ պահանջել վերջիններից:

Որպես վկա կարող է հարցաքննվել նաև կողմը: Օրենսգրքի 36-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ դատարանն իր նախաձեռնությամբ կամ կողմի միջնորդությամբ կարող է կարգադրել, որպեսզի կողմը (կողմերը) ցուցմունք տա վիճելի փաստի վերաբերյալ վկայի ցուցմունքի համար նախատես-

ված կանոններով: Տվյալ դեպքում, ինչպես արդեն նշել ենք, կողմը կարող է, հենվելով Օրենսգրքի 33-րդ հոդվածի 3-րդ մասի վրա (մերձավոր ազգականի դեմ ցուցմունք տալը և զանգվածային լրատվության միջոցների ներկայացուցիչների կողմից տեղեկությունների աղբյուրները չբացահայտելը), կարող է հրաժարվել ցուցմունք տալուց, որի դեպքում դատարանը կարող է դա մեկնաբանել ի վնաս այն փաստի, որը կողմը փորձում է հաստատել կամ հերքել, եթե ապացուցման ենթակա փաստը, որի վերաբերյալ անհրաժեշտ էր նրա ցուցմունքը, մնում է չապացուցված:

Փորձաքննությունն ու փորձագետի ցուցմունքը: Փորձաքննություն նշանակվում է գործի քննության ժամանակ ծագող, հատուկ գիտելիքներ պահանջող հարցերի պարզաբանման նպատակով, որը հանձնարարվում է մասնագիտացված փորձագիտական հաստատությանը կամ փորձագետին (Օրենսգրքի 37-րդ հոդված): Փորձագետ հրավիրվում է ինչպես կողմի միջնորդությամբ, այնպես էլ դատարանի նախաձեռնությամբ: Ինչ վերաբերում է միջնորդությանը, ապա դատավարության մասնակիցը կարող է միջնորդել դատարանին՝ նշանակելու փորձաքննություն և այն հանձնարարելու իր կողմից ընտրված փորձագիտական հաստատությանը կամ փորձագետին՝ իր միջոցների հաշվին:

Խորհրդային իրավական համակարգը ելակետ էր ընդունում այն մոտեցումը, ըստ որի՝ փորձագետը չէր կարող հրաժարվել փորձաքննություն իրականացնելուց, ինչը բնորոշ էր կենտրոնացված պետական համակարգին, որի պայմաններում փորձաքննությունը բացառապես համարվում էր հանրային իշխանությանը բնորոշ գործառույթ, և դրա իրականացումը վերապահված էր պետական հիմնարկներին: Տնտեսութ-

յան ազատականացման պայմաններում օրինաչափորեն փոփոխվել են մոտեցումները: Մասնավորապես, մասնագետը փորձագետ է նշանակվում միայն իր գրավոր համաձայնությամբ, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ տվյալ հարցով փորձագիտական եզրակացություն տալը տվյալ անձի պաշտոնական պարտականությունն է փորձագիտական հաստատությունում (Օրենսգրքի 39-րդ հոդվածի 5-րդ մաս):

Արհաժամանակ պահպանվել է փորձագետի համար ակնհայտ կեղծ եզրակացություն տալու համար պատասխանատվությունը, ինչի առնչությամբ յուրաքանչյուր դեպքում փորձագետ նշանակելիս դատարանը նախազգուշացնում է (Օրենսգրքի 37-րդ հոդվածի 6-րդ մաս):

Փորձագիտական եզրակացությունը պետք է հիմնված լինի այն տվյալների վրա, որոնք սովորաբար հաշվի են առնվում այդ ոլորտի մասնագետների կողմից՝ նման հարցի վերաբերյալ եզրակացություն անելու համար: Փորձագետն իրավասու է ծանոթանալու փորձագիտական եզրակացության՝ առարկային վերաբերող գործի համապատասխան նյութերին, իսկ դրանց անբավարար լինելու դեպքում՝ միջնորդելու, որպեսզի ներկայացվեն լրացուցիչ նյութեր:

Ի տարբերություն նախկին օրենսդրության՝ Օրենսգրքում անհարկի անտեսվել են փորձաքննության հետ անմիջականորեն առնչվող մի շարք ինստիտուտներ, մասնավորապես՝ *համալիր փորձաքննությունը փոխարինվել է ակնհայտ անորոշ մի նորմով*, ըստ որի. «Դատարանը կարող է նշանակել միևնույն կամ տարբեր մասնագիտություններ ունեցող մեկից ավելի փորձագետների: Փորձագետներն իրավունք ունեն խորհրդակցելու միմյանց հետ և ընդհանուր հետևությունների գալու դեպքում տալու միասնական եզրակացություն: Այն

փորձագետները, որոնք համաձայն չեն միասնական եզրակացությանը, ներկայացնում են առանձին եզրակացություն» (Օրենսգրքի 39-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Այսպիսի իրավական կարգավորումն արտաքուստ համոզիչ է թվում, սակայն նեղ մասնագիտական հարցերի առնչությամբ տարբեր մասնագիտության փորձագետների, այսպես կոչված, «խորհրդակցության» արդյունքում ընդհանուր հետևություններ անելը նվազագույնը համահունչ է հատուկ գիտելիքներ պահանջող հարցերի առնչությամբ մասնագիտական պարզաբանումներ ստանալուն: Անհասկանալի է նաև, թե ինչ չափանիշներով կարող է փորձագետը համաձայն լինել կամ չլինել իր մասնագիտության հետ չառնչվող հարցերի առնչությամբ համապատասխան փորձագետի հետևությունների հետ: Տարբեր մասնագիտության փորձագետները կարող են ոչ թե ընդհանուր հետևությունների հանգել, այլ միասնական եզրակացություն ներկայացնել այն հարցերի առնչությամբ, որոնք տվյալ փորձաքննության շրջանակներում անմիջականորեն առնչվում են իրենց մասնագիտական պատրաստվածությանը. որևէ ձևաչափով իրականացվող «խորհրդակցություն» չի կարող փոխարինել մասնագիտական պատրաստվածությամբ պայմանավորված հետևություններ անելուն:

Անհիմն անտեսվել է նաև փորձագետի ցուցմունքին և փորձագետի հարցաքննությանն առնչվող իրավակարգավորումների անհրաժեշտությունը, ինչը լուրջ աղերսներ ունի իրավական որոշակիության սկզբունքի հետ: Մասնավորապես, նախկին Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքով հանգամանորեն կարգավորված էին փորձագետի հարցաքննության առանձնահատկությունները (35-րդ և 41-րդ հոդվածներ): Այս կտրվածքով մեր

դիտողությունը սոսկ այն էր, որ չէր կարելի փորձագետի եզրակացությունն ամբողջովին նույնացնել գրավոր ապացույցի հետ, ուստի բացառապես այդ նկատառումով հիշյալ երկու հոդվածները համարել էինք վիճահարույց, սակայն գործնականում օրենսդիրը պարզունակ մեթոդաբանությամբ պարզապես հանել է հիշյալ իրավակարգավորումները՝ թողնելով միայն խիստ ընդհանուր մի նորմ. «Դատարանը կարող է որոշում կայացնել գրավոր եզրակացություն ներկայացրած փորձագետին դրա վերաբերյալ ցուցմունք տալու նպատակով դատարան հրավիրելու վերաբերյալ, եթե դա անհրաժեշտ է գործի առանձին հանգամանքներ պարզելու համար: Փորձագետի ցուցմունք տալու նկատմամբ կիրառվում են վկայի ցուցմունք տալուն վերաբերող կանոնները» (40-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Այս դեպքում առնվազն անտեսվել է այն, որ փորձագետի հարցաքննության դեպքում վկայի ցուցմունք տալուն վերաբերող կանոններն ամբողջովին կիրառելի չեն, քանի որ, օրինակ, փորձագետի հարցաքննության դեպքում կողմերը պետք է ունենան հնարավորություն հարցեր տալու ոչ միայն բուն եզրակացության, այլև փորձագետի ձեռնահասության առնչությամբ:

Լրացուցիչ և կրկնակի փորձաքննությունների նշանակման հիմքերը համընդհանուր են: Մասնավորապես, լրացուցիչ փորձաքննություն է նշանակվում, եթե դատարանը գտնում է, որ եզրակացությունը բավարար չափով «պարզ կամ ամբողջական» չէ (Օրենսգրքի 40-րդ հոդվածի 6-րդ մաս), իսկ կրկնակի փորձաքննություն է նշանակվում, եթե առկա են հիմքեր իրականացված փորձաքննության հավաստիությունը կասկածի տակ առնելու համար, մասնավորա-

պես՝ «դատարանը կասկածներ ունի փորձագիտական եզրակացության արժանահավատության կամ հիմնավորվածության վերաբերյալ, կամ առկա են հակասություններ մի քանի փորձագետների եզրակացություններում» (Օրենսգրքի 40-րդ հոդվածի 7-րդ մաս):

Որպես կանոն, փորձագետը եզրակացության մեջ ներառում է միայն իրեն առաջադրված հարցերի առնչությամբ իր հետևությունները, սակայն, երբ վերջինս պարզում է գործի համար նշանակություն ունեցող այնպիսի հանգամանքներ, որոնց կապակցությամբ նրան հարցեր չեն առաջադրվել, նա իրավունք ունի այդ հանգամանքների վերաբերյալ հետևություններն արտացոլելու իր եզրակացությունում (Օրենսգրքի 40-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Գրավոր ապացույցները: Օրենսգրքի 41-րդ հոդվածով, նախ, սահմանված է գրավոր ապացույց թույլատրելու վերաբերյալ միջնորդությունը ներկայացնելու կարգը, մասնավորապես, այդպիսի միջնորդությունն արվում է ապացույցի նկատմամբ և այն փաստի մատնանշումով, որը կողմը ցանկանում է ապացուցել: Գրավոր ապացույցի բնորոշումը տրված է Օրենսգրքի 42-րդ հոդվածի 1-ին մասով. «Գրավոր ապացույց են գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստերի մասին տեղեկություններ պարունակող իրավական ակտերը, տեղեկանքները, գործարար և մասնավոր թղթակցությունը և այլ գրավոր նյութեր (փաստաթղթեր)»: Ըստ նույն հոդվածի 2-րդ մասի. «Գրավոր ապացույց են համարվում նաև էլեկտրոնային կամ կապի այլ միջոցով ստացված նյութերը, եթե առկա է հաղորդակցության իսկությունն ապացուցելու հնարավորություն»:

Գրավոր ապացույցների հետազոտման, ինչպես նաև գնահատման առանձնահատկությունները կանոնակարգված են 42-րդ հոդվածի մի շարք նորմերով, նախ՝ այդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն. «Դատարանը, իր նախաձեռնությամբ կամ դատավարության մասնակցի միջնորդությամբ, կարող է պատճենի ձևով գրավոր ապացույց ներկայացրած դատավարության մասնակցից պահանջել պատշաճ վավերացված պատճենը ներկայացնել: Պատշաճ վավերացված պատճենը չներկայացնելու դեպքում դատարանը տվյալ ապացույցը կարող է հանել հետազոտման ենթակա ապացույցների շարքից»: Նույն հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն. «Փաստաթղթերի բնօրինակները պարտադիր ներկայացվում են այն դեպքում, երբ համապատասխան փաստերը, օրենքներին կամ նորմատիվ իրավական այլ ակտերին համապատասխան, կարող են հաստատվել միայն բնօրինակով: Բնօրինակը չներկայացվելու դեպքում դատարանը, իր նախաձեռնությամբ կամ դատավարության մասնակցի միջնորդությամբ, տվյալ ապացույցը կարող է հանել հետազոտման ենթակա ապացույցների շարքից»: Գործում առկա փաստաթղթերի բնօրինակները վերադարձվում են դրանք ներկայացրած անձանց միջնորդությամբ, եթե դատարանը համարում է, որ դրանք դատաքննության համար այլևս անհրաժեշտ չեն (Օրենսգրքի 42-րդ հոդվածի 9-րդ մաս):

Հաջորդ առանձնահատկությունը վերաբերում է օտարալեզու գրավոր ապացույցին, որի առնչությամբ Օրենսգիրքը լիազորում է դատարանին պահանջելու այն ներկայացրած անձից ներկայացնելու օրենքով սահմանված կարգով վավերացված հայերեն թարգմանությունը: Այդպիսի թարգմանությունը չներկայացնելը հիմք է, որպեսզի դատարանը հանի

գրավոր ապացույցը հետազոտման ենթակա ապացույցների շարքից (Օրենսգրքի 42-րդ հոդվածի 8-րդ մաս):

Գործնականում հաճախ գրավոր ապացույցները գտնվում են մյուս կողմի կամ այլ անձի տիրապետության ներքո, ինչը զրկում է կողմին անարգել ներկայացնելու այն: Այս դեպքում օրենսդիրը նախապատվությունը տալիս է միանգամայն իրավաչափ հետևյալ տարբերակին. կողմը միջնորդում է դատարանին՝ կարգադրելու ապացույցը տիրապետող անձին ներկայացնելու գրավոր ապացույցը, ընդ որում, պարտադիր կցում է պահանջվող փաստաթղթի պատճենը, իսկ դրա անհնարինության դեպքում հնարավորինս ճշգրիտ և լրիվ փոխանցում է այդ փաստաթղթի բովանդակությունը: Բացի այդ, միջնորդող կողմը պարտավոր է մատնանշել այն հանգամանքները, որոնք հավանական են դարձնում այլ անձի կողմից փաստաթղթին տիրապետելու փաստը (Օրենսգրքի 43-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասեր):

Օրենսդիրը սահմանափակել է գրավոր ապացույցներ պահանջելը որոշակի հիմքերով: Մասնավորապես, այդպիսի ապացույց չի կարող պահանջվել՝

«1) ներկայացուցիչներից կամ փաստաբաններից, եթե գրավոր ապացույցները ստեղծվել կամ ձեռք են բերվել իրենց վստահորդին իրավաբանական ծառայություններ մատուցելիս.

2) եթե միջնորդությունը բովանդակում է անվանական վիճակագրական տեղեկատվություն.

3) եթե միջնորդությունը վերաբերում է կտակի գաղտնիությանը» (Օրենսգրքի 43-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Օրենսգրքով հակառակ կողմի համար ապացույց ներկայացնելու մասին դատարանի որոշումը չկատարելը փոխկա-

պակցում է այդ կողմի համար ոչ շահեկան հստակ իրավական հետևանքների հետ, մասնավորապես՝ միջնորդող կողմի ներկայացված չվավերացված պատճենը կարող է համարվել հավաստի: Նույն կերպ, փաստաթղթի բացակայության դեպքում միջնորդող կողմի արված պնդումները փաստաթղթի բովանդակության վերաբերյալ դատարանը կարող է համարել հավաստի:

Գրավոր ապացույցի իսկությունը կասկած հարուցելու դեպքում կողմերը կարող են միջնորդել պարզելու այն: Այս առնչությամբ օրենսդիրը նախատեսում է հետևյալ ընթացակարգը. գրավոր ապացույցի իսկության վերաբերյալ վեճի առկայության դեպքում դրա իսկությունը ապացուցելու պարտականությունը դրվում է այն ներկայացնողի վրա, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ գրավոր ապացույցը Հայաստանի Հանրապետության կամ օտարերկրյա պետական մարմինների կողմից տրված կամ վավերացված, ինչպես նաև վիճող կողմերի միջև ստորագրված երկկողմ փաստաթուղթ է (այս դեպքում արդեն փաստաթղթի ոչ իսկական լինելու ապացուցման բեռը դրվում է իսկությունը վիճարկող կողմի վրա) (Օրենսգրքի 44-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասեր): Այս կանոնները չեն տարածվում այն դեպքերի վրա, երբ փաստաթղթի իսկությունը պարզելու նախաձեռնությամբ հանդես է գալիս դատարանը:

Գրավոր ապացույցի հետազոտումն իրականացվում է դատական նիստում, որից հետո կողմերը իրավասու են բացատրություններ տալ այդ ապացույցի առնչությամբ: Անհրաժեշտության դեպքում գրավոր ապացույցները կարող են տրամադրվել վկաներին և փորձագետներին: Վերջիններիս գրավոր ապացույցները հանձնելը պայմանավորված է տա-

րաքնույթ հիմքերով, օրինակ՝ դա կարող է արվել փաստաթղթի իսկությունը պարզելու նպատակով:

Իրեղեն ապացույցները: Իրեղեն ապացույցը թույլատրելու վերաբերյալ միջնորդությունը ներկայացվում է այն փաստերի մատնանշմամբ, որը կողմը ցանկանում է ապացուցել, և իրեղեն ապացույցի նույնացման տվյալներով: Միջնորդությանը կարող են կցվել իրեղեն ապացույցի պատճենը, լուսանկարը և տեսագրությունը (Օրենսգրքի 46-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Իրեղեն ապացույցի բնորոշումը տրված է Օրենսգրքի 47-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերով.

«1. Իրեղեն ապացույցներ են նյութական աշխարհի այն օբյեկտները, որոնք իրենց առկայությամբ, դրությամբ, արտաքին տեսքով, ներքին հատկություններով, գտնվելու վայրով կամ այլ հատկանիշներով կարող են գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատման միջոց դառնալ:

2. Իրեղեն ապացույցներ են նաև լուսանկարները (լուսաժապավենները), ձայնագրություններն ու տեսագրությունները: Եթե անձի լուսանկարումը կամ նրա ձայնագրումը կամ տեսագրումն իրականացվել են առանց այդ անձի համաձայնության կամ գիտության, ապացույցը թույլատրելի է միայն այն դեպքում, երբ օրենքը թույլատրում է տվյալ լուսանկարումը, ձայնագրումը կամ տեսագրումը առանց անձի համաձայնության»:

Միաժամանակ, նշված հոդվածով սահմանված է, որ առանց անձի համաձայնության կամ գիտության, այդ անձի լուսանկարումը կամ նրա ձայնագրումը կամ տեսագրումը կարող է ապացույց համարվել միայն այն դեպքում, երբ օրենքը

չի արգելում այդ իրավիճակում առանց անձի համաձայնության լուսանկարումը, ծայնագրությունը կամ տեսագրությունը:

Օրենսդրությամբ հստակ կանոնակարգված չեն այն հիմքերը, որոնց դեպքում իրավաչափ կհամարվի առանց անձի համաձայնության նրա լուսանկարումը, ծայնագրությունը կամ տեսագրությունը: «Զանգվածային լրատվության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սուսկ մասնակիորեն են կանոնակարգված այդ հարաբերությունները, այն է՝ միայն տեսաձայնագրման մասով: Այսպես, այդ օրենքի 7-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերի համաձայն.

«2. Արգելվում է տեսաձայնագրմամբ ստացված տեղեկատվության տարածումը, եթե դա ստացվել է տեսաձայնագրման կատարման մասին առանց անձին զգուշացնելու, և այդ անձն ակնկալել է, որ գտնվում է տեսաձայնագրումը կատարողի տեսադաշտից դուրս, լսելի չէ նրա համար և դրա համար ձեռնարկել է բավարար միջոցներ, բացառությամբ, երբ տեսաձայնագրումը կատարած անձի տեսադաշտից դուրս լինելու կամ նրա համար լսելի չլինելու համար ձեռնարկված միջոցներն ակնհայտորեն անբավարար են եղել:

3. Սույն հոդվածի 2-րդ մասում նշված, ինչպես նաև մարդու անձնական և ընտանեկան կյանքին վերաբերող տեղեկատվության տարածումը թույլատրվում է, եթե դա անհրաժեշտ է հանրային շահերի պաշտպանության համար»:

Հասկանալի է, որ «հանրային շահերի պաշտպանության համար» արտահայտությունը կիրառելի է այն իրավական համակարգերում, որոնց բնորոշ են միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներին համահունչ իրավակիրառ պրակտիկա, ինչպես նաև նշված բնույթի իրավական ինստիտուտների համարժեք ընկալման համար բավարար չափով

ձևավորված իրավական ավանդույթներ: Հավելենք նաև, որ առանձին խրթին ձևակերպումների առնչությամբ միասնական պրակտիկա ձևավորելու նկատառումով իրավասու պետական մարմինները կամ տվյալ ոլորտում որոշակի հանրային գործունեություն իրականացնող հասարակական միավորումները մշակում և շրջանառության մեջ են դնում համապատասխան ձեռնարկներ, որոնք նվիրված են դրանց համակողմանի ոչ պաշտոնական մեկնաբանություններին: Եվ նույնիսկ այդպիսի իրավիճակում ժամանակ առ ժամանակ իրավակիրառ պրակտիկայում հանդիպում են սուր տարաձայնություններ, ինչի մասին է վկայում այդ երկրների վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային դատական ակտերի վերլուծությունը:

Վերը նշված դատողությունների համատեքստում առավել արդիական է հայրենական իրավական համակարգին դեռևս անձանոթ իրավական ինստիտուտները հնարավորինս հստակ և հանգամանալից ամրագրելու անհրաժեշտությունը:

Իրեղեն ապացույցը ներկայացնելու վերաբերյալ միջնորդություն արած կողմը իրեղեն ապացույցների հետազոտության համար ներկայացնում է դատաքննության ժամանակ, եթե դատարանն այլ բան չի որոշում: Ընդ որում, եթե տվյալ իրեղեն ապացույցը գտնվում է հակառակ կողմի կամ գործի մասնակից չհանդիսացող այլ անձի տիրապետության ներքո, ապա այն կարող է պահանջվել Օրենսգրքի 28-րդ և 43-րդ հոդվածով ամրագրված կանոններով, որոնք, ինչպես արդեն նշել ենք, վերաբերում են ապացույցների ապահովմանը (Օրենսգրքի 48-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Իրեղեն ապացույցները, դրանք ներկայացրած անձի միջնորդությամբ, կարող են վերադարձվել մինչև դատաքննութ-

յան ավարտը, եթե դատարանը համարում է, որ դրանք դատաքննության համար այլևս անհրաժեշտ չեն: Իսկ դատաքննության ավարտից հետո դրանք բոլոր դեպքերում են անհապաղ վերադարձվում՝ գործում պահպանելով դրանց պատճենը, լուսանկարը կամ տեսագրությունը, եթե դա անհրաժեշտ է վերադաս ատյանում տվյալ ապացույցի գնահատականը ստուգելու համար (Օրենսգրքի 47-րդ հոդվածի 5-րդ մաս): Ի դեպ, իրեղեն ապացույցի պատճենը, լուսանկարը կամ տեսագրությունը գործում պահելը վերադաս դատական ատյանում ստուգելու անհրաժեշտության հետ փոխկապակցվելն իրավաչափ չէ, քանի որ ստորադաս դատական ատյանը պարզապես իրավասու չէ կանխորոշելու, թե վերադաս դատական ատյանում այդ կարգի դատավարական գործողության անհրաժեշտությունը կծագի, թե՛ ոչ:

Իրեղեն ապացույցը հետազոտելու կարգն ամրագրված է Օրենսգրքի 47-րդ հոդվածի 6-րդ մասով: Ըստ այդ հոդվածի՝ իրեղեն ապացույցը հետազոտվում է զննման միջոցով: *Զննումը*, Օրենսգրքի 48-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն, կատարվում է անձանց, առարկաների կամ տեղանքի՝ տվյալ գործի քննության և լուծման համար նշանակություն ունեցող արտաքին (զգայարանների վրա ներգործելու ունակ) հատկանիշները հետազոտելու և բացահայտելու նպատակով՝ զննման օբյեկտը դատավորի կողմից նկարագրելու միջոցով: Բավարար հիմքերի առկայության դեպքում զննմանը կարող են մասնակցել նաև փորձագետներ և վկաներ:

Որպես կանոն, զննումը կատարվում է դատարանում, սակայն առանձին դեպքերում, երբ հնարավոր չէ կազմակերպել իրեղեն ապացույցի տեղափոխումը, կամ դա կապված է անհամաչափ ղժվարությունների ու ծախսերի հետ, զննումը

դատարանը կատարում է տեղում: Ընդ որում, տեղում զննում կատարելիս պահպանվում են դատական նիստի համար սահմանված կանոնները: Ձևնումը կատարվում է գործին մասնակցող անձանց ծանուցմամբ, սակայն վերջիններիս բացակայությունն արգելք չէ զննումը կատարելու համար:

Ձևնության արդյունքներով կազմվում է արձանագրություն, որում բառացի ներառվում են զննության ընթացքի վերաբերյալ դատավորի խոսքերը: Արձանագրությանը կարող են կցվել զննման ժամանակ կազմված կամ ստուգված պլանները, գծագրերը, լուսանկարները, փաստաթղթերի պատճենները, զննման ժամանակ կատարված լուսանկարները կամ տեսագրությունները, ինչպես նաև փորձագետի գրավոր եզրակացությունը: Կողմերն իրավունք ունեն զննման արձանագրության մեջ ներառել նաև զննման ժամանակ իրենց կողմից արված դիտողությունները: Ձևնման արձանագրությունը գրավոր ապացույց է:

Այն դեպքում, երբ զննումը կատարել է նոտարը՝ «Նոտարիատի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված կարգով, կողմերն իրավունք ունեն դատական նիստում հարցաքննելու նոտարին՝ վկայի հարցաքննության համար սահմանված կանոններով:

Ապացույցների ձեռք բերման տեսանկյունից որոշակի նշանակություն ունի նաև *դատական հանձնարարությունների* ինստիտուտը: Այն նախատեսված է Օրենսգրքի 49-րդ և 50-րդ հոդվածներով: Մասնավորապես, 49-րդ հոդվածի համաձայն՝ գործը քննող վարչական դատարանը Հայաստանի Հանրապետության մեկ այլ մարզի տարածքում ապացույցներ ձեռք բերելու անհրաժեշտության դեպքում իրավունք ունի հանձնարարելու համապատասխան նստավայրի վարչական

դատարանին՝ կատարելու որոշակի դատավարական գործողություններ, եթե դա առավել արդյունավետ կդարձնի գործի քննությունը: Որոշման մեջ համառոտ շարադրվում է քննվող գործի էությունը, նշվում են ապացուցման ենթակա փաստերը և այն ապացույցները, որոնք պետք է ձեռք բերի հանձնարարություն կատարող դատարանը: Հանձնարարությունը պարտադիր է հանձնարարությունը ստացած դատարանի համար և պետք է կատարվի այն ստանալու օրվանից հետո՝ երկշաբաթյա ժամկետում: Հանձնարարությունը կատարվում է դատական նիստում՝ Օրենսգրքով սահմանված կանոններով: Հանձնարարությունը կատարելու մասին կայացվում է որոշում, որը բոլոր նյութերի հետ անհապաղ ուղարկվում է գործը քննող դատարան:

Օրենսգրքի 50-րդ հոդվածի համաձայն՝ Սահմանադրական դատարանը «Սահմանադրական դատարանի մասին» Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական օրենքի 76-րդ և 77-րդ հոդվածներով նախատեսված գործերով կարող է անհրաժեշտ ապացույցներ ձեռք բերելը հանձնարարել վարչական դատարանին: Սահմանադրական դատարանի հանձնարարության մեջ շարադրվում է քննվող գործի էությունը, նշվում են պարզաբանման ենթակա հանգամանքները և այն ապացույցները, որոնք պետք է ձեռք բերի վարչական դատարանը: Սահմանադրական դատարանի հանձնարարությունը կատարվում է դրանով սահմանված ժամկետում: Սահմանադրական դատարանի հանձնարարության կատարումը դրանով սահմանված ժամկետում կատարելու անհնարինության դեպքում վարչական դատարանը պարտավոր է ոչ ուշ, քան հանձնարարության կատարման ժամկետը լրանալուց երեք օր առաջ Սահմանադրական դատարանին գրավոր

իրազեկել այդ մասին: Սահմանադրական դատարանի կողմից հանձնարարության կատարման ժամկետը չերկարաձգելու կամ հանձնարարությունը մեկ այլ մարմնին չվերահասցեագրելու դեպքում ուժի մեջ է մնում Սահմանադրական դատարանի արդեն իսկ սահմանած ժամկետը: Ապացույցները ձեռք են բերվում «Սահմանադրական դատարանի մասին» Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական օրենքով ապացույցներ ձեռք բերելու համար սահմանված կանոններին համապատասխան: Սահմանադրական դատարանի հանձնարարությունը կատարելու մասին վարչական դատարանը կայացնում է որոշում, որը ձեռք բերված ապացույցների հետ անհապաղ ուղարկում է Սահմանադրական դատարան:

Գլուխ 13. Գործի քննությունը և լուծումը վարչական դատարանում

1. Գործ հարուցելու հիմքը և գործի քննության ընդհանուր պայմանները

Գործ հարուցելու հիմքը և հայցի տեսակները: Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ՝ սույն գլխում՝ Օրենսգիրք) 65-րդ հոդվածի համաձայն՝ գործի հարուցման հիմքը հայցն է: Օրենսգրքի 66-69-րդ հոդվածները համապատասխանաբար սահմանում են հայցի տեսակները՝ վիճարկման, պարտավորեցման, գործողության կատարման և ճանաչման:

Վիճարկման հայցով կարող է պահանջվել *ամբողջությամբ կամ մասամբ վերացնել կամ փոփոխել* միջամտող վարչական ակտը (ներառյալ՝ զուգորդվող վարչական ակտի միջամտող դրույթները)⁷⁷:

Պարտավորեցման հայցով կարող է պահանջվել ընդունելու այն բարենպաստ վարչական ակտը, որի ընդունումը մերժվել է վարչական մարմնի կողմից: Ընդ որում, պարտա-

⁷⁷ Վճռաբեկ դատարանը Հայկ Ալումյանն ընդդեմ ՀՀ արդարադատության նախարարության դատական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության թիվ ՎԴ/3540/05/14 վարչական գործով 25.05.2016թ. որոշմամբ նշել է, որ վիճարկման հայցի հիման վրա հարուցված վարչական գործերի քննության ընթացքում առաջին հերթին անհրաժեշտ է պարզել, թե արդյոք ներկայացված հայցապահանջի նյութական օբյեկտը վարչական ակտ է, թե՛ ոչ: Այլ կերպ ասած՝ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսդրությամբ սահմանված վիճարկման հայցատեսակով որևէ փաստաթուղթ անվավեր ճանաչելու պահանջի քննությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, թե արդյոք այդ փաստաթուղթը ՀՀ իրավական համակարգում հանդիսանում է վարչական ակտ, թե՛ ոչ:

վորեցման հայցը, բարենպաստ վարչական ակտն ընդունելու պահանջից բացի, *օրենքի ուժով իր մեջ ներառում է նաև վարչական ակտի ընդունումը մերժելու մասին միջամտող վարչական ակտի վիճարկման պահանջը՝* անկախ հայցվորի կողմից այդպիսի պահանջ ներկայացնելու հանգամանքից: Օրենսդրի կողմից նման պայմանի սահմանումը բխում է վարչական ակտի իրավաչափության կանխավարկածի սկզբունքից այնքանով, որքանով անձը չի կարող հայցել իր համար բարենպաստ վարչական ակտի ընդունում, քանի դեռ այդպիսի ակտի ընդունումը մերժելու մասին միջամտող վարչական ակտն օրենքով սահմանված կարգով վերացված չէ⁷⁸:

Գործողության կատարման հայցով կարող է պահանջվել կատարելու որոշակի գործողություններ կամ ձեռնպահ մնալու այնպիսի գործողություններից, որոնք ուղղված չեն վարչական ակտի ընդունմանը: Ընդ որում, գործողության կատարման հայցով կարող է պահանջվել նաև օրենքով սահմանված ժամկետում վարչական ակտ չընդունվելու հետևանքով վարչական ակտն ընդունված համարվելու դեպքում տրամադրել օրենքով նախատեսված համապատասխան փաստաթուղթը:

Ճանաչման հայցով կարող է պահանջվել ճանաչելու որևէ իրավահարաբերության առկայությունը կամ բացակայությունը, եթե հնարավոր չէ ներկայացնել վերը նշված հայցի տեսակներից որևէ մեկը: Այս հայցով կարող է պահանջվել ճանաչելու վարչական ակտի առ ոչինչ լինելը: Հայցի այս տեսակի առանձնահատկությունն այն է, որ դրանով «... հայցվորը կարող է պահանջել ոչ իրավաչափ ճանաչելու այլևս իրավա-

⁷⁸ Տե՛ս Կարեն Սարգսյանի ընդդեմ ՀՀ ոստիկանության «Ճանապարհային ոստիկանություն» ծառայության թիվ ՎԴ/6495/05/14 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 26.12.2016թ. որոշումը:

բանական ուժ չունեցող միջամտող վարչական ակտը կամ կատարմամբ կամ որևէ այլ կերպ իրեն սպառած կամ գործողությունը կամ անգործությունը, եթե հայցվորն արդարացիորեն շահագրգռված է ակտը կամ գործողությունը կամ անգործությունը ոչ իրավաչափ ճանաչելու մեջ, այսինքն՝

1) առկա է նմանատիպ իրավիճակում նմանատիպ միջամտող վարչական ակտ կրկին ընդունելու կամ գործողություն կրկին կատարելու վտանգ.

2) հայցվորը մտադիր է պահանջելու գույքային վնասի հատուցում, կամ

3) դա նպատակ է հետապնդում վերականգնելու հայցվորի պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը» (Օրենսգրքի 69-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Նկատենք, որ Սահմանադրական դատարանի 2019 թ. դեկտեմբերի 17-ի թիվ որոշմամբ 69-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետն այնքանով, որքանով հնարավորություն չի տալիս անձին օրենքով սահմանված ոչ գույքային վնասի հատուցում պահանջելու մտադրություն ունենալու հիմքով ճանաչման հայց ներկայացնել, ճանաչվել է Սահմանադրության 62-րդ հոդվածի 1-ին մասին և 75-րդ հոդվածին հակասող:

Նախկին օրենսդրությամբ պարտավորեցման հայց էր ներկայացվում նաև այն դեպքում, երբ վարչական ակտը պարզապես սահմանված ժամկետում չէր ընդունվում: Գործող Օրենսգրքով սահմանված կանոններն իրավաչափ են, քանի որ սահմանված ժամկետում վարչական ակտ չընդունելու իրավական հետևանքն այն է, որ տվյալ վարչական ակտը համարվում է ընդունված, հետևաբար, առավել տրամաբանական է, որպեսզի անձին վերապահվի ոչ թե նոր վարչական ակտ ընդունելու պահանջ ներկայացնելու, այլ օրենքով

սահմանված ժամկետում վարչական ակտ չընդունվելու հետևանքով ակնկալել վարչական ակտն ընդունված համարվելու դեպքում օրենքով նախատեսված համապատասխան հետևանքները: Վերջին հաշվով, անձի իրավունքների իրավաչափ պաշտպանությունը պայմանավորված է ոչ թե վարչական ակտի, այլ դրա հիման վրա տրամադրվելիք փաստաթղթի առկայությամբ: Օրինակ՝ լիցենզիա հատկացնելու որոշումն ինքնին հիմք չէ, որպեսզի անձը հանդես գա որպես լիցենզավորված իրավունքի սուբյեկտ. այդպիսի կարգավիճակ վերջինս ձեռք է բերում միայն լիցենզիա ստանալու պահից:

Հայց ներկայացնելու ժամկետները պայմանավորված են հայցի տեսակով: Մասնավորապես, Օրենսգրքի 72-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝

«1) վիճարկման հայցի դեպքում՝ երկամսյա ժամկետում՝ վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելու պահից.

2) պարտավորեցման հայցի դեպքում՝ երկամսյա ժամկետում՝ վարչական ակտի ընդունումը մերժելու մասին իրազեկվելու պահից.

3) գործողության կատարման հայցի դեպքում՝

ա. մեկամսյա ժամկետում՝ վարչական մարմնի կողմից գործողության կատարումը մերժելու մասին իրազեկվելու պահից,

բ. երկամսյա ժամկետում այն պահից, երբ լրացել է հայցվող գործողության կատարման համար սահմանված ժամկետը,

գ. եռամսյա ժամկետում այն պահից, երբ դիմում է ներկայացվել հայցվող գործողությունը կատարելու համար, եթե

առկա չեն սույն կետի «ա» և «բ» ենթակետերով նախատեսված դեպքերը.

4) ճանաչման հայցի դեպքում՝

ա. անկախ ժամկետից՝ սույն օրենսգրքի 69-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նշված գործերով,

բ. 5 տարվա ընթացքում՝ վարչական ակտն ուժը կորցնելու, գործողության կամ անգործության սպառվելու պահից՝ սույն օրենսգրքի 69-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանված գործերով,

գ. 5 տարվա ընթացքում՝ իրավահարաբերության ծագման կամ դադարման պահից՝ սույն օրենսգրքի 69-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված գործերով»:

Կարևոր է ընդգծել նաև, որ այն դեպքում, երբ վարչական մարմնի ընդունած ակտը կամ ակտը չընդունելը կամ գործողություն կատարելը կամ չկատարելը բողոքարկվել է վարչական կարգով, վերո նշված հոդվածով սահմանված ժամկետները հաշվարկվում են բողոքի վերաբերյալ որոշումն ուժի մեջ մտնելուց կամ բողոքի քննության համար սահմանված ժամկետն ավարտվելուց հետո:

Սկզբունքորեն իրավաչափ է ճանաչման հայցի որոշ տեսակների դեպքում առավելագույն՝ 5-ամյա ժամկետ սահմանելը, սակայն այսպիսի իրավական կարգավորումը կարող էր լիարժեք համարվել միայն այն դեպքում, եթե ժամկետի սկիզբը փոխկապակցվեր վիճարկման համար հիմք հանդիսացող պայմանների մասին իրազեկվելու պահից, հակառակ դեպքում սահմանված ժամկետները հանգեցնելու են անձանց իրավունքների անհիմն սահմանափակման: Ընդ որում, նշված դեպքում ժամկետը կարող էր և ավելի սեղմ լինել: Այսինքն՝ տվյալ դեպքում խնդիրը ոչ այնքան ժամկետի տևո-

ղությունն է, որքան անձանց իրավունքների պաշտպանության ողջամիտ ընթացակարգը:

Խմբային հայցեր: Խմբային հայցերի ինստիտուտը առաջացել է Անգլիայում, այնուհետև լայն տարածում ստացել ԱՄՆ-ում՝ դասային հայց (class action) անվանմամբ: Ներկայումս այն գործում է Եվրամիության 27 երկրներից 10-ում: Միաժամանակ այս ինստիտուտի առնչությամբ առկա են խիստ տարածայնություններ: Մայրցամաքային իրավունքի կողմնակիցների մեծ մասը հակված է խմբային հայցը որակելու որպես իրավունքի սկզբունքներին անհարկի հակասող և բացառապես փաստաբանների գործարար շահերից բխող ինստիտուտ:

Խմբային հայցի ինստիտուտի իրավահամեմատական վերլուծությունը բերում է այն համոզման, որ այն հատկապես խիստ անհրաժեշտ է վարչական դատավարությունում, քանզի խմբային հայցն անխուսափելիորեն կրում է ընդգծված հանրային բնույթ և կարող է լիարժեք համահունչ լինել վարչական դատավարության առավել արդյունավետ եղանակներով քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանության համար: Ինչ վերաբերում է այդ ինստիտուտի առնչությամբ որոշ մտահոգություններին, ապա դրանք, ըստ էության, լուծելի խնդիրներ են:

Նկատենք, որ խմբային հայցի ինստիտուտը արևմտյան Եվրոպայի երկրներում ևս ներդրվում է որոշակի վերապահումներով, ինչը վկայում է այն մասին, որ այդ ինստիտուտը ներդնելիս հաշվի են առնվում դրա կիրառման հետ կապված բոլոր հիմնախնդիրները, և փորձ է արվում այն հնարավորինս կատարելագործել: Վերջին հաշվով, եթե անգամ այդ

ինստիտուտը անխուսափելիորեն ուղեկցվում է որոշ հիմնախնդիրներով, դա չի կարող խոչընդոտ հանդիսանալ ընդհանրապես դրանից հրաժարվելու համար, քանզի, ընդհանուր առմամբ, այն չափազանց արդյունավետ, էությամբ խիստ ժողովրդավարական և հանրության լայն շերտերի իրավունքների և ազատությունների մարտչելի պաշտպանության գրավական է:

Խմբային հայցի ինստիտուտը ներկայումս կիրառման մեջ է դրված նաև ՌԴ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում՝ «կոլեկտիվ հայց» անվանումով: Շուրջ մեկ տասնյակ տարի կիրառման մեջ դրված այդ ինստիտուտը հնարավորություն է տալիս կոլեկտիվ հայցեր ներկայացնել տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, դատախազությանը, սպառողների իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող կազմակերպություններին և այլն:

Խմբային հայցի առավելություններից հարկ է ընդգծել հատկապես հետևյալ առանձնահատկությունները՝ ա) այն օգտագործվում է մեկ դատաքննության ընթացքում անձանց մեծ խմբի շահերի պաշտպանության նպատակով, բ) պարտադիր չէ, որպեսզի այդ խմբի բոլոր անդամները դիմեն դատարան և ներկայացնեն հայց կամ լիազորեն ներկայացուցիչներին հանդես գալու իրենց անունից և ներկայացնելու իրենց շահերը. հայցվորների կողմից ներկայացուցիչներ են համարվում (ներկայացուցչական հայցվորներ) տվյալ խմբի այն անդամները, որոնք նախապես դիմել են դատարան, գ) ներկայացուցչական հայցվորների կողմից ներկայացրած պահանջները միաժամանակ ընդգրկում են նաև խմբի բոլոր անդամների ընդհանուր պահանջները, դ) խմբի յուրաքանչյուր անդամ իրավասու է բողոքարկելու դատական ակտը և այլն:

Վերը նշված հիմնադրույթների վերլուծությունը բերում է այն համոզման, որ այն չի կարող միանշանակ դիտարկվել որպես փաստաբանների գործարար շահերին ծառայող ինստիտուտ. վերջին հաշվով փաստաբանները կարող էին ավելի մեծ շահույթ ստանալ՝ խմբի յուրաքանչյուր անդամի շահերը հատվածաբար ներկայացնելով:

Ինչևէ, կարծում ենք, ժամանակն է, որպեսզի այս ինստիտուտը հանգամանորեն հետազոտվի իրավագետների կողմից և որոշակի բարեփոխված տեսքով դրվի շրջանառության մեջ, ինչը, մեր խորին համոզմամբ, կնպաստի դատական կարգով իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության առավել քաղաքակրթ ավանդույթների ձևավորմանը և արդարադատության մատչելիության սկզբունքի համակողմանի երաշխավորվածությանը:

Հայցադիմումի ընդունումը, վերադարձնելը և ընդունումը մերժելը: Օրենսգրքի 78-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հայցադիմումի վարույթ ընդունելու հարցը դատավորը լուծում է միանձնյա, իսկ գործը կոլեգիալ կազմով քննելու դեպքում՝ կոլեգիալ կարգով: Եթե հայցադիմումի ընդունումը մերժելու, այն վերադարձնելու կամ վերահասցեագրելու հիմքեր չկան, ապա դատավորը պարտավոր է հայցադիմումն ստանալու օրվանից հետո՝ մեկշաբաթյա ժամկետում, վարույթ ընդունել հայցադիմումը: Բոլոր դեպքերում, եթե դատարանը այդ ժամկետում հայցադիմումը չի վերադարձրել կամ մերժել, ապա պարտավոր է այն վարույթ ընդունել:

Կարծում ենք, հայցադիմումն ընդունելու, վերադարձնելու կամ ընդունումը մերժելու որոշումների ընդունումը առավել նպատակահարմար է վերապահել աշխատակազմին, որի ո-

րոշումները կարող են պարզեցված ընթացակարգով բողոքարկվել դատավորին կամ կոլեգիալ կազմին:

Հայցադիմումի ձևական թերությունները հիմք չեն հայցադիմումը չընդունելու համար (Օրենսգրքի 78-րդ հոդվածի 7-րդ մաս):

Հայցադիմումը վերադարձնելու հիմքերը սպառիչ կերպով ամրագրված են Օրենսգրքի 79-րդ հոդվածով.

«1) չեն պահպանվել սույն օրենսգրքի 73-րդ հոդվածի և 74-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ, 6-րդ և 7-րդ կետերով սահմանված՝ հայցադիմումին առաջադրվող պահանջները, ինչպես նաև սույն օրենսգրքի 74-րդ հոդվածի 1 ին մասի 5-րդ կետով սահմանված պահանջը, եթե համապատասխան վիճարկվող ակտը կամ դրա պատճենը հնարավոր է ներկայացնել.

2) հայցադիմումը ստորագրված չէ, կամ այն ստորագրել է ստորագրելու լիազորություն չունեցող անձը կամ այնպիսի անձ, որի պաշտոնական դրությունը նշված չէ.

3) չեն ներկայացվել սահմանված կարգով և չափով պետական տուրքի վճարումը հավաստող փաստաթղթեր կամ համապատասխան գանձապետական հաշվին պետական տուրքի փոխանցումը հավաստող համապատասխան ծածկագիրը՝ տրամադրված վճարահաշվարկային կազմակերպության կողմից, իսկ այն դեպքերում, երբ օրենքով նախատեսված է պետական տուրքի վճարումը հետաձգելու կամ տարաժամկետելու կամ դրա չափը նվազեցնելու հնարավորություն, բացակայում է դրա վերաբերյալ միջնորդությունը, կամ նման միջնորդությունը մերժվել է.

4) մեկ հայցադիմումում միացված են մեկ կամ մի քանի պատասխանողին ուղղված՝ միմյանց հետ չկապված պահանջներ.

5) մինչև հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելը հայցվորը դիմել է այն վերադարձնելու մասին.

6) լրացել է հայցադիմում ներկայացնելու համար սույն օրենսգրքով սահմանված ժամկետը, և չի ներկայացվել միջնորդություն այն վերականգնելու մասին.

7) սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքում վարչական ակտը չի բողոքարկվել (գանգատարկվել) վարչական կարգով»:

Հայցադիմումում թույլ տրված խախտումները վերացվելու և որոշումը ստանալու օրվանից հետո՝ 15-օրյա ժամկետում, դատարան կրկին ներկայացվելու դեպքում համարվում է ընդունված սկզբնական ներկայացնելու օրը:

Հայցադիմումի ընդունումը մերժելու հիմքերը ևս սպառիչ կերպով նախատեսված են Օրենսգրքով (80-րդ հոդվածի 1-ին մաս).

«1) հայցը ենթակա չէ դատարանում քննության.

2) նույն անձանց միջև, նույն առարկայի մասին և նույն հիմքերով առկա է դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած վճիռ⁷⁹.

⁷⁹ Վճռաբեկ դատարանը Արայիկ Մկրտչյանն ընդդեմ Երևան համայնքի թիվ ՎԴ/8894/05/18 վարչական գործով 27.02.2020թ. որոշմամբ արձանագրել է, որ հայցադիմումի ընդունումը կարող է մերժվել, եթե նույնն են նախկինում հայցադիմումի ընդունումը մերժված և տվյալ վարչական գործերի՝ 1. կողմերը, այսինքն՝ վարչական դատարանի վարույթում հակադիր շահերով օժտված անձինք, 2. հայցի առարկան, այսինքն՝ հայցվորի կողմից պատասխանողին ուղղված նյութաիրավական պահանջը, 3. հայցի

3) այլ դատարանի վարույթում առկա է նույն անձանց միջև, նույն առարկայի մասին և միևնույն հիմքերով վեճի վերաբերյալ գործ.

4) հայցադիմում է ներկայացրել դրա իրավունքն ակնհայտորեն չունեցող անձը.

5) սույն օրենսգրքի 79-րդ հոդվածի 5-րդ մասով սահմանված ժամկետում հայցվորը չի վերացրել հայցադիմումի այնպիսի սխալները, որոնց չվերացնելն արգելք է գործի քննության համար⁸⁰.

6) լրացել են հայցադիմում ներկայացնելու համար սույն օրենսգրքով սահմանված ժամկետները, իսկ ժամկետները վերականգնելու մասին միջնորդությունը վարչական դատարանը մերժել է.

7) առկա է սույն օրենսգրքի 97-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված հիմքը»:

Նշված հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ հայցադիմումի ընդունումը մերժելուց հետո անձը նույն առարկայի և միևնույն հիմքերով կրկին չի կարող դիմել դատարան, բացառությամբ

հիմքը, այսինքն՝ այն հանգամանքները, որոնց վրա հիմնվում են հայցապահանջները:

Հետևաբար (...) հայցադիմումի ընդունումը մերժելու յուրաքանչյուր դեպքում դատարանը պետք է ամենայն մանրամասնությամբ պարզի վերը նշված պայմաններից յուրաքանչյուրի առկայությունը, քանի որ դրանցից որևէ մեկի բացակայությունը բացառում է քննարկվող հիմքով հայցադիմումի ընդունումը մերժելու հնարավորությունը:

⁸⁰ Սխալ հայցատեսակով ձևակերպված պահանջ ունենալու համար վերադարձվելուց հետո կրկին ներկայացված հայցադիմումի ընդունումը ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 80-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետով նախատեսված՝ հայցադիմումի սխալները չվերացնելու հիմքով մերժվելու իրավական հարցադրմանը Վճռաբեկ դատարանն անդրադարձել է Գագիկ Սիմոնյանն ընդդեմ Երևանի քաղաքապետարանի թիվ ՎԴ/8117/05/18 վարչական գործով 30.09.2019թ. որոշմամբ:

այն դեպքերի, երբ այլ դատարանի վարույթում առկա է եղել նույն անձանց միջև, նույն առարկայի մասին և միևնույն հիմքերով վեճ, ինչպես նաև, երբ մինչև հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելը հայցվորը դիմել է այն հետ վերցնելու մասին, *բացառությամբ նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի*:

Օրենսգրքով նախատեսված է նաև նոր ինստիտուտ՝ «հայցադիմումի վերահասցեագրում», ինչը հնարավորություն է տալիս վարչական դատարանին գործի քննության ցանկացած փուլում պատճառաբանված որոշմամբ հայցը վերահասցեագրել ըստ ընդդատության, եթե պարզվում է, որ տվյալ հայցադիմումի պահանջն ընդդատյա չէ իրեն (Օրենսգրքի 81-րդ հոդված):

Հայցը վարույթ ընդունելու պարագայում իրավական հետևանքներ են նախատեսված միայն վիճարկման հայցի դեպքում, մասնավորապես այդ դեպքում *կասեցվում է վիճարկվող վարչական ակտի կատարումը մինչև այդ գործով գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը*: Տվյալ դեպքում սահմանված են մի քանի բացառություններ.

«1) օրենքով նախատեսված այն դեպքերի, երբ վարչական ակտը ենթակա է անհապաղ կատարման.

2) այն դեպքերի, երբ վարչական մարմինը վարչական ակտ (ներառյալ՝ վարչական բողոքի վերաբերյալ ըստ էության որոշում) ընդունելիս գրավոր ձևով հիմնավորել է, որ անհապաղ կատարումն անհրաժեշտ է՝ ելնելով հանրային շահերից.

3) այն դեպքերի, երբ վիճարկվում է կատարողական վարույթի ընթացքում հարկադիր կատարողի կողմից կայացված վարչական ակտ.

4) այն դեպքերի, երբ վիճարկվում է տրանսպորտային միջոցներ վարելու իրավունքը կասեցնելու կամ այդ իրավունքից զրկելու ձևով վարչական տույժ նշանակելու վերաբերյալ վարչական ակտ.

4. 1) այն դեպքերի, երբ վիճարկվում է ընդերքօգտագործման իրավունքի դադարման կամ կասեցման վարչական ակտը.

5) այն դեպքերի, երբ վարչական ակտի հասցեատեր չհանդիսացող անձի կողմից վիճարկվում է վարչական ակտի հասցեատիրոջ համար բարենպաստ վարչական ակտ (ներառյալ՝ զուգորդվող վարչական ակտի դեպքում հասցեատիրոջ համար բարենպաստ դրույթները).

6) այն դեպքերի, երբ վիճարկվում է ռազմական դրության իրավական ռեժիմի կանոնների խախտման համար վարչական տույժ նշանակելու վերաբերյալ վարչական ակտ»:

Գործի քննության համար, բացառությամբ մի շարք կոնկրետ գործերի, ստույգ ժամկետ օրենսդրությամբ սահմանված չէ. Օրենսգրքով պարզապես ամրագրվել է, որ գործի դատաքննության նախապատրաստելը և բուն դատաքննությունը պետք է իրականացվեն ողջամիտ ժամկետներում (Օրենսգրքի 84-րդ հոդված):

Գործը դատաքննության նախապատրաստելու կարգը: Գործը դատաքննության նախապատրաստելու կարգը սահմանված է Օրենսգրքի 14-րդ գլխի հոդվածներով: Այս փուլի առնչությամբ մշտապես առկա են եղել իրարամերժ դիրքորոշումներ, ինչի արդյունքում դեռևս անցյալ դարի 90-ական թվականների կեսերին քաղաքացիական դատավարության

օրենսգրքի նախագծի մշակման փուլում գերիշխող էր այն տեսակետը, ըստ որի՝ նախապատրաստական փուլը բացառապես բնորոշ է խորհրդային իրավական համակարգին և ենթադրում է դատարանի անհարկի միջամտություն և ապացույցների գնահատման կանխակալ դիրքորոշում: Հետագայում այս տեսակետի հեղինակները վերանայեցին իրենց դիրքորոշումը և պաշտպանեցին նախապատրաստական փուլի անհրաժեշտությունը: Թերևս վերանայման հիմքում դրված էին միջազգային փորձը, ինչպես նաև գործնականում ծագած բարդությունները: Բնորոշ է այն, որ գործը դատաքննության նախապատրաստելու անհրաժեշտությունը օրենսդիրը պայմանավորում է «գործի արդյունավետ քննությունն ապահովելու նպատակով»:

Նախապատրաստական փուլին են առնչվում հայցադիմումի պատասխանը պատրաստելը և ներկայացնելը, ընդ որում, օրենսդիրը սահմանում է պատասխանի ներկայացման կարգը (Օրենսգրքի 86-րդ հոդված): Որպես կանոն, պատասխանը ներկայացվում է երկշաբաթյա ժամկետում, սակայն գործի առանձնահատկությունների հաշվառմամբ կամ պատասխանողի միջնորդությամբ դատարանը կարող է սահմանել պատասխանը ներկայացնելու ավելի երկար ժամկետ: Պատասխանը պետք է բովանդակի հայցում ներկայացված յուրաքանչյուր պահանջն ընդունելու կամ դրա դեմ մասնակի կամ ամբողջությամբ առարկելու մասին պատասխանողի դիրքորոշումը: Պատասխանում կարող են ներառվել նաև գործի քննության և լուծման համար նշանակություն ունեցող այլ տեղեկություններ, ինչպես նաև պատասխանողի միջնորդությունները:

Պատասխանողը մինչև գործով դատաքննություն նշանակելը կարող է ընդդեմ հայցվորի ներկայացնել հակընդդեմ հայց, որի վրա տարածվում են հայց ներկայացնելու ընդհանուր կանոնները: Ընդ որում, օրենսդիրը տալիս է հակընդդեմ հայցի բնորոշումը.

«Հայցը հակընդդեմ է, եթե՝

1) հակընդդեմ հայցի պահանջն ուղղված է սկզբնական պահանջի հաշվանցմանը, կամ

2) հակընդդեմ հայցի բավարարումը լրիվ կամ մասամբ բացառում է սկզբնական հայցի բավարարումը, կամ

3) հակընդդեմ և սկզբնական հայցերի միջև առկա է փոխադարձ կապ, և դրանց համատեղ քննությունը կարող է ապահովել վեճի առավել արագ և ճիշտ լուծում» (Օրենսգրքի 87-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Ընդ որում, Օրենսգրքի 87-րդ հոդվածի 1-ին մասը՝ «մինչև գործով դատաքննություն նշանակելը» դրույթի մասով Սահմանադրական դատարանի 23.06.16 ՍԴՈ-1289 որոշմամբ ճանաչվել է ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ և 63-րդ հոդվածների առաջին մասերին հակասող:

Հավելենք, որ հակընդդեմ հայց չի կարող ներկայացվել նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու, պարտավորեցման, հավաքի անցկացման մասին համայնքի ղեկավարի որոշումների և գործողությունների իրավաչափությունը վիճարկելու, ինչպես նաև ընտրական իրավունքի պաշտպանության վերաբերյալ գործերի քննության դեպքում:

Նախապատրաստական փուլում կարող է փոփոխվել հայցի հիմքը կամ առարկան, ինչը հնարավորություն է տալիս գերծ մնալ գործի դատաքննության փուլում կողմերի անհար-

կի տակտիկական հնարքներով պայմանավորված ձգձգումներից: Ընդ որում, այս իրավունքից կարելի է օգտվել նախնական դատական քննության ընթացքում կամ դատաքննություն նշանակելու մասին վարչական դատարանի որոշումը ստանալուց հետո՝ յոթնօրյա ժամկետում, և միայն վարչական դատարանի ընդդատության սահմաններում: Վարչական դատարանը կարող է թույլ չտալ նման փոփոխություն, եթե այն հանգեցնում է հայցի էության փոփոխության: Պատասխանողը հայցադիմումի հիմքի և (կամ) առարկայի փոփոխությունը ստանալուց հետո կարող է ներկայացնել նոր պատասխան դրա վերաբերյալ՝ Օրենսգրքի 86-րդ հոդվածով սահմանված կարգով և ժամկետներում:

Գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում կատարվող գործողությունները նախատեսված են Օրենսգրքի 89-րդ հոդվածով:

Գործի դատաքննության նախապատրաստությունը համարելով ավարտված՝ դատավորը որոշում է կայացնում գործը դատաքննության նշանակելու մասին: Միաժամանակ, Վարչական դատարանը, համարելով, որ հնարավոր է սկսել դատաքննությունը, կարող է նախնական դատական նիստը ավարտելով՝ որոշում կայացնել գործի դատաքննությունը սկսելու մասին, եթե նախնական դատական նիստին ներկայացել են կողմերը (նրանց ներկայացուցիչները), և նրանց հնարավոր է իրազեկել (Օրենսգրքի 90-րդ հոդված):

Հայցի ապահովումը: Հայցի ապահովումն իրականացվում է վարչական դատավարության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով, մասնավորապես այդ կարգը սահմանված է Օրենսգրքի 91-93-րդ հոդվածներով: Այսպես, այդ Օրենսգրքի 91-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հայցի ապահով-

ման միջոցներ են ձեռնարկվում պարտավորեցման, գործողության կատարման կամ ճամաչման հայցերի դեպքում, եթե նման միջոցներ չձեռնարկելը կարող է անհնարին դարձնել կամ դժվարացնել դատական ակտի կատարումը:

Օրենսգրքի 91-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ հայցի ապահովման միջոցներն են՝

«1) հայցվորի պահանջի ժամանակավոր բավարարումը.

2) դատավարության մասնակցին որոշակի գործողություն կատարելն արգելելը.

3) պատասխանողին պատկանող գույքի (ներառյալ՝ դրամական միջոցների) վրա հայցագնի չափով արգելանք դնելը.

4) որևէ իրավիճակի ժամանակավոր պահպանումը կամ փոփոխումը»:

Վճռաբեկ դատարանը փաստել է, որ հայցի ապահովումն օրենսդրությամբ նախատեսված՝ անձանց իրավունքների պաշտպանության կարևոր երաշխիքներից մեկն է: Այն ուղղված է անձանց խախտված գույքային իրավունքների իրական ու ամբողջ ծավալով վերականգնելուն: Հայցի ապահովման ինստիտուտի նշանակությունն այն է, որ դրանով պաշտպանվում են հայցվորի օրինական շահերն այն դեպքերից, երբ պատասխանողը կարող է գործել անբարեխիղճ, կամ երբ այդպիսի միջոցները չկիրառելն անհնարին կարող է դարձնել դատական ակտի կատարումը⁸¹:

Նկատի ունենալով հայցի ապահովման միջոց ձեռնարկելու հրատապության հանգամանքը՝ օրենսդիրը նախատեսում

⁸¹ Տե՛ս «Ինտեկրանկ» ՓԲԸ-ն ընդդեմ ՀՀ արդարադատության նախարարության դատական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության թիվ ՎԴ/2127/05/11 վարչական վործով Վճռաբեկ դատարանի 18.07.2014թ. որոշումը:

է, որ այդպիսի միջոց կիրառելու միջնորդությունը քննարկվում է այն ստանալուց հետո՝ ոչ ուշ, քան երկօրյա ժամկետում (Օրենսգրքի 91-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Նկատենք, որ վարչական դատավարության դեպքում հայցի ապահովման միջոցներ ձեռնարկելը բացառապես դատավարության մասնակցի միջնորդության հիման վրա կիրառելը չի բխում վարչական արդարադատության էությունից (այն կարող է համահունչ լինել բացառապես քաղաքացիական դատավարությանը), քանզի հանրային հարաբերություններում անհիմն խոցելի է դառնում մարդու իրավունքների պաշտպանությունը:

Հայցի ապահովման միջոցը կարող է դատարանի կողմից փոխարինվել մեկ այլ միջոցով՝ դարձյալ դատավարության մասնակցի միջնորդությամբ, ընդ որում, փոխարինելու դեպքում դատավարության մասնակիցն այլևս չի կարող ներկայացնել հայցի ապահովման նույն միջոցի վերաբերյալ միջնորդություն (Օրենսգրքի 93-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասեր):

Հայցի ապահովման միջոցների պահպանման կարգը տարբեր է հայցը մերժելու մասին կամ գործի վարույթը կարճելու մասին դատական ակտ կայացվելու, ինչպես նաև հայցը բավարարելու մասին վճիռ կայացվելու դեպքում, որոնց անդրադարձ կա Օրենսգրքի 93-րդ հոդվածի 5-րդ և 6-րդ մասերով:

«5. Հայցը մերժելու մասին կամ գործի վարույթը կարճելու մասին դատական ակտ կայացվելու դեպքում հայցի ապահովման միջոցները պահպանվում են մինչև դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը, եթե դրանք մինչև այդ ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը օրենքով նախատեսված կարգով չեն վերացվել:

6. Հայցը բավարարելու մասին վճիռ կայացվելու դեպքում հայցի ապահովման միջոցները պահպանվում են մինչև վճռի կատարումը, եթե դրանք օրենքով նախատեսված կարգով չեն վերացվել մինչև վճռի կատարումը»:

Դատավարական ժամկետները: Դատավարական ժամկետների սահմանման և հաշվարկման, դրանց ավարտի, կասեցման, ժամկետները բաց թողնելու և վերականգնելու, ինչպես նաև երկարաձգելու վերաբերյալ հարցերը կանոնակարգված են Օրենսգրքի «Դատավարական ժամկետները» վերտառությամբ 8-րդ գլխի նորմերով:

Ըստ Օրենսգրքի 50-րդ հոդվածի՝ դատավարական ժամկետները սահմանվում են օրենքով, իսկ դրանց սահմանված չլինելու դեպքում՝ դատարանի որոշմամբ:

Դատավարական ժամկետների կասեցումը և վերսկսումը ածանցվում է գործի վարույթի կասեցումից և վերսկսումից:

Դատավարական ժամկետները վերականգնելու կտրվածքով վարչական դատավարությունում առկա են որոշ առանձնահատկություններ: Թեպետ այս դեպքում ևս այդ ժամկետները վերականգնվում են համապատասխան միջնորդության քննարկման արդյունքներով, սակայն խնդիրն այն է, որ այս ընդհանուր կանոնը տարածվում է նաև հայցադիմումներ ներկայացնելու ժամկետների վրա: Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացրական օրենսգրքի 335-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Իրավունքի պաշտպանության մասին պահանջը դատարանը քննության է ընդունում հայցային վաղեմության ժամկետը լրանալուց անկախ»:

Այս առանձնահատկությունը պայմանավորված է նրանով, որ վարչական դատավարությունում հայցային վաղե-

մության ժամկետը համարվում է ոչ թե նյութական, ինչպես քաղաքացիական դատավարությունում, այլ դատավարական: Մասնավորապես, քաղաքացիական գործերով հայցալին վաղեմության ժամկետների վերաբերյալ նորմերն ամրագրված են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքով, մինչդեռ նույն այդ ինստիտուտը վարչական դատավարության պարագայում իր ամրագրումն է ստացել Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքում:

Այս առանձնահատկությունը հիմնականում իրավաչափ է և թելադրված է հանրային իրավական հարաբերություններում որպես կողմ հանդես եկող վարչական մարմնի կողմից կամայական վերաբերմունք դրսևորելու արգելքով, հանրային իրավահարաբերությունների կանոնակարգման կայունությամբ ու կանխատեսելիությամբ: Միաժամանակ, այսպիսի իմպերատիվ կանոնակարգումը որոշ դեպքերում վիճահարույց է, քանզի չի բացառվում ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների ոչ համարժեք սահմանափակումը⁸²:

⁸² Վճռաբեկ դատարանը Հրայր Գրիգորյանն ընդդեմ Ռուբեն, Բաբկեն, Աշոտ Հովհաննիսյանների, Երևանի քաղաքապետարանի, ՀՀ կառավարությանն առընթեր անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտեի թիվ ՎԴ/1963/05/14 վարչական գործով 24.12.2014թ. որոշմամբ գտել է, որ անձինք իրենց դատական պաշտպանության իրավունքից կարող են օգտվել օրենքով սահմանված ժամկետներում, և որպեսզի վարչական դատարանն իրավասու լինի գործադրել օրենքով սահմանված իր լիազորությունները կոնկրետ իրավական վեճն ըստ էության լուծելու համար, անհրաժեշտ է երկու պայմանների միաժամանակյա առկայություն, առաջին՝ համապատասխան հայցի առկայություն, երկրորդ՝ հայցի ներկայացում վարչական դատարան՝ վարչական դատավարության օրենսգրքով սահմանված ժամկետներում: Դատավարական ժամկետները բաց թողնելու դեպքում երկրորդ պայմանն ապահովված կարող է համարվել միայն կոնկրետ վարչական գործում բաց թողնված դատավարական ժամկետների վերականգնման

Ի տարբերություն օրենքով սահմանված ժամկետների՝ դատարանի կողմից նշանակված չավարտված դատավարական ժամկետը կարող է երկարաձգվել գործին մասնակցող անձի միջնորդությամբ:

Դատական ծախսերը: Դատական ծախսերին առնչվող հարաբերությունները կանոնակարգված են Օրենսգրքի «Դատական ծախսերը» վերտառությամբ 9-րդ գլխի հոդվածներով: Ըստ Օրենսգրքի 56-րդ հոդվածի՝ դատական ծախսերը կազմված են պետական տուրքից և գործի քննության հետ կապված այլ ծախսերից: Պետական տուրքի չափերը, վճարման կարգն ու արտոնությունները սահմանված են «Պետական տուրքի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով, իսկ այլ ծախսերը՝ Օրենսգրքի 58-րդ հոդվածով՝

«1) վկաներին, փորձագետներին, թարգմանիչներին վճարվելիք գումարները.

բավարարված միջնորդության առկայության դեպքում, իսկ մնացած դեպքերում անձը չի կարող օգտվել դատական պաշտպանության իրավունքից, իսկ վարչական դատարանն իրավասու չէ գործադրել օրենքով վարչական դատարանի համար նախատեսված լիազորություններ: Մեկ այլ՝ Երևանի քաղաքապետարանն ընդդեմ Գայանե Մելքոնյանի թիվ ՎԴ/0059/05/14 վարչական գործով 30.07.2014թ. որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանը նշել է, որ բաց թողնված ժամկետը հարգելի համարելու հիմքերը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ: Օբյեկտիվ հիմքերի մեջ կարելի է դասել ֆորսմաժորային դեպքերը՝ տարերային աղետները, ինչպես նաև արտակարգ իրավիճակը և նմանատիպ այլ՝ անձանց կամքից անկախ հիմքերով առաջացող պատճառները: Սուբյեկտիվ գործոնը պայմանավորված է անմիջականորեն տվյալ անձի հետ կապված և գործնականում ավելի երկար ժամանակ պահանջող ողջամիտ խնդիրների լուծմամբ, առանց որի անհնար է դատավարական գործողության կատարումը: Օրինակ՝ երբ ֆիզիկական անձը զրկված է դատական պրոցեսին մասնակցելու կամ ներկայացուցչի միջոցով մասնակցությունն ապահովելու հնարավորությունից երկարատև հիվանդության պատճառով:

2) կողմերի՝ գործի քննության վայր ժամանելու, ինչպես նաև նրանց՝ դատարան ներկայանալու կապակցությամբ շինությունների վարձակալման հետ կապված ծախսերը.

3) դատավարության մասնակիցների ներկայացուցիչների վճարները⁸³.

4) զննում, ներառյալ՝ տեղազննություն կատարելու ծախսերը.

5) դատավարության մասնակիցների փոստային ծախսերը.

6) դատարանի պահանջները և դատական հանձնարարությունները կատարելու հետ կապված ծախսերը.

7) սույն օրենսգրքի 47-րդ հոդվածին համապատասխան՝ իրեղեն ապացույցների պահպանման ծախսերը.

8) դատարանի կողմից անհրաժեշտ ճանաչված այլ ծախսեր»:

Դատական ծախսերի բաշխումը դատավարության մասնակիցների միջև որոշվում է Օրենսգրքի 60-րդ հոդվածով սահմանված կարգով:

⁸³ Վարչական դատավարությունում ներկայացուցիչների վճարների չափի որոշմանության գնահատման չափորոշիչներին Վճարել դատարանն անդրադարձել է Անի Դավթյանն ընդդեմ ՀՀ ոստիկանության «Ճանապարհային ոստիկանություն» ծառայության թիվ ՎԴ/Ե377/05/15 վարչական գործով 20.07.2017թ. որոշմամբ: Դատական ծախսերի բաշխման վերաբերյալ տե՛ս նաև Վոլոդյա Կարապետյանն ընդդեմ ՀՀ ոստիկանության «Ճանապարհային ոստիկանություն» ծառայության թիվ ՎԴ/8485/05/18 վարչական գործով Վճարել դատարանի 23.04.2021թ., Ալեքսան Թումասյանն ընդդեմ ՀՀ ոստիկանության «Ճանապարհային ոստիկանություն» ծառայության թիվ ՎԴ/14079/05/17 վարչական գործով Վճարել դատարանի 03.07.2020թ. որոշումները:

Դատական ծանուցումները: Սա չափազանց կարևոր ինստիտուտ է, քանի որ դրա հետ փոխկապակցված են իրավական լուրջ հետևանքներ, ուստի Օրենսգրքի մի ամբողջ գլուխ («Դատական ծանուցումներ» վերտառությամբ 11-րդ գլուխը) այդ հարցի համակողմանի կարգավորմանը նվիրելը ողջունելի է: Միաժամանակ, հարկ է նկատել, որ այս հարցի սպառիչ ու միանշանակ լուծումը, ցավոք, տրված չէ նաև այս դեպքում, մասնավորապես՝ «պատշաճ ծանուցում» եզրույթի մեկնաբանությունը համալիր սահմանելու փոխարեն օրենսդիրը բավարարվել է «Փաստաթղթերի հատուկ առաքման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի վրա հղում անելով, որում ևս այդ հարցը բավարար չափով կանոնակարգված չէ:

Ինչևէ, օրենսդրության հաջողված լուծումներից է այն, որ ծանուցագիրն ստանալուց հրաժարվելը հավասարեցվում է այն հանձնված լինելուն, և խոչընդոտ չէ գործը քննելու համար: Ընդ որում, այդ մասին նշում է արվում ծանուցագրի վրա: Դատավարության մասնակիցներից վկայի, փորձագետի կամ թարգմանչի կողմից ծանուցագիրն ստանալուց հրաժարվելու դեպքում դատարանը որոշում է կայացնում անձին դատարան բերման ենթարկելու մասին (Օրենսգրքի 64-րդ հոդված):

Օրենսգրքի 64.1-րդ հոդվածով ավելացված է նաև էլեկտրոնային եղանակով փաստաթղթեր ներկայացնելու կարգը. փաստաթղթերը (հայցադիմում, դիմում, բողոք, հայցադիմումի պատասխան, միջնորդություն և այլն), որոնք ներկայացվում են գրավոր՝ անձի ստորագրությամբ, կարող են ներկայացվել նաև էլեկտրոնային եղանակով՝ «էլեկտրոնային փաստաթղթի և էլեկտրոնային թվային ստորագրության մասին»

Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված կարգով: Փաստաթղթերն էլեկտրոնային եղանակով ներկայացնելու կարգը սահմանում է Բարձրագույն դատական խորհուրդը: Հայցադիմումը, դիմումը, հայցադիմումի պատասխանը կամ բողոքը էլեկտրոնային եղանակով ներկայացվելու դեպքում պետական տուրքը վճարվում է պետական վճարումների էլեկտրոնային (www.e-payments.am) համակարգի միջոցով: Հայցադիմումը, դիմումը, հայցադիմումի պատասխանը կամ բողոքը էլեկտրոնային եղանակով ներկայացվելու դեպքում կից փաստաթղթերը ներկայացվում են էլեկտրոնային եղանակով՝ սկանավորված տարբերակով: էլեկտրոնային եղանակով ներկայացվող փաստաթղթերին հասարակ լիազորագիրը կցվում է էլեկտրոնային ստորագրությամբ ստորագրված, իսկ նոտարական վավերացմամբ լիազորագիրը՝ նոտարի կողմից էլեկտրոնային եղանակով վավերացվելուց հետո:

Գործի վարույթը կասեցնելը և կարճելը: Այս դատավարական ինստիտուտներին նվիրված են Օրենսգրքի 94-97-րդ հոդվածները: Մասնավորապես, ըստ 94-րդ հոդվածի, գործի վարույթի պարտադիր կասեցման հիմքերն են՝

«1) անհնարին է տվյալ գործի քննությունը մինչև սահմանադրական, քաղաքացիական, քրեական կամ վարչական դատավարության կարգով քննվող այլ գործով որոշում, վճիռ կամ դատավճիռ կայացնելը⁸⁴.

⁸⁴ Վճռաբեկ դատարանը ժամնա Միրզոյանն ընդդեմ ՀՀ Կոտայքի մարզի Ձորաղբյուր համայնքի ղեկավարի թիվ ՎԴ/0100/05/17 վարչական գործով 04.10.2018թ. որոշմամբ, վերահաստատելով իր նախկին իրավական դիրքորոշումները, հավելել է, որ նշված հիմքը ենթադրում է դատարանի կողմից քննվող գործի և սահմանադրական, քաղաքացիական, քրեական կամ վարչական դատավարության կարգով քննվող այլ գործի այնպիսի փոխկապվածություն, որի առկայության պայմաններում դատարանի վա-

2) առկա է անհաղթահարելի ուժ, որը խոչընդոտում է տվյալ գործով հետագա վարույթի իրականացմանը.

3) դատավարության մասնակից հանդիսացող ֆիզիկական անձի մահից հետո վիճելի իրավահարաբերությունը թույլ է տալիս իրավահաջորդություն⁸⁵.

րույթում գտնվող գործի քննությունը հնարավոր չէ մինչև վիճելի իրավահարաբերության ծավալից դուրս գտնվող, սակայն տվյալ գործի համար պարտադիր նշանակություն ունեցող հարցի կարգավորումը սահմանադրական, քաղաքացիական, քրեական կամ վարչական դատավարության կարգով քննվող այլ գործի շրջանակներում: Այլ կերպ ասած՝ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 94-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով սահմանված հիմքով գործի վարույթի կասեցումը կարող է արդար դատաքննության հիմնարար իրավունքի բաղադրիչ հանդիսացող՝ ողջամիտ ժամկետում գործի քննության իրավունքի տեսանկյունից իրավաչափ համարվել միայն այն դեպքում, երբ սահմանադրական, քաղաքացիական, քրեական կամ վարչական դատավարության կարգով քննվող այլ գործի շրջանակներում կայացվելիք վերջնական դատական ակտով պետք է հաստատվեն այնպիսի իրավաբանական փաստեր, կամ պետք է հանգուցալուծվեն այնպիսի իրավական հարցեր, առանց որոնց դատարանի վարույթում գտնվող գործի լուծումը հնարավոր չէ, իսկ այդ հարցերի քննարկումը և դրանց վերաբերյալ գնահատականներ տալը դուրս է տվյալ գործով վարչական դատարանի իրավասության շրջանակներից:

⁸⁵ Վճռաբեկ դատարանը Թերեզա Բաբայանն ընդդեմ ՀՀ կառավարությանն առընթեր անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտեի Տավուշի տարածքային ստորաբաժանման թիվ ՎԴ2/0007/05/15 վարչական գործով 12.03.2020թ. որոշմամբ արձանագրել է, որ դատավարության մասնակից հանդիսացող ֆիզիկական անձի մահվան հիմքով վարչական գործի վարույթը կասեցնելու առավելագույն ժամանակահատվածը ժառանգության բացման օրվանից վեցամսյա ժամկետի ավարտից հետո եռամսյա ժամկետն է: Իսկ այդ ժամկետի ավարտը վկայում է գործի վարույթը կասեցնելու համար հիմք հանդիսացած հանգամանքի վերացման մասին: Վերջինս էլ իր հերթին նշանակում է, որ այդ ժամկետի ավարտից հետո դատարանը պարտավոր է վերսկսել գործի վարույթը և համարժեք միջոցներ ձեռնարկել դատավարության մասնակից հանդիսացող ֆիզիկական անձի իրավահաջորդության հարցը պարզելու նպատակով: Այսինքն՝ այդ դեպքում դատարանը, վերսկսելով գործի վարույթը, պետք է համարժեք միջոցներ ձեռնարկի պարզելու համար, թե ժառանգությունն ընդունելու համար օրենքով

4) դատավարության մասնակից հանդիսացող ֆիզիկական անձը ճանաչվել է անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ.

5) դատարանը «Սահմանադրական դատարանի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 71-րդ հոդվածով սահմանված կարգով դիմել է սահմանադրական դատարան»:

Միաժամանակ նշված հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված են այն հիմքերը, որոնց դեպքում դատարանն իրավունք ունի կասեցնելու գործի վարույթը՝ ա) նշանակվել է փորձաքննություն, բ) պատասխանող կամ երրորդ անձ հանդիսացող ֆիզիկական անձը հետախուզման մեջ է, և գ) դատավարության մասնակից հանդիսացող իրավաբանական անձը վերակազմակերպվում է:

Վերը նշված հանգամանքների վերանալուց հետո գործի վարույթը վերսկսվում է: Թերևս առանձնահատկություններ են սահմանված միայն այն դեպքերի համար, երբ գործի քննությունն իրականացվել է Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանում, մասնավորապես, Օրենսգրքի 95-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն, գործի վարույթը վերսկսվում է, եթե՝

«1) Սահմանադրական դատարանի աշխատակազմը վերադարձրել է դատարանի դիմումը, և դիմողը «Սահմանադրական դատարանի մասին» Հայաստանի Հանրապետության

սահմանված ժամկետի ընթացքում ինչպես է լուծվել իրավահաջորդության հարցը: Ընդ որում, դրա իրավական հնարավորությունը ևս սահմանված է օրենսդրությամբ, մասնավորապես՝ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 5-րդ հոդվածով, որի 1-ին և 2-րդ մասերի համաձայն՝ գործի փաստական հանգամանքները դատարանը պարզում է ի պաշտոնե ("ex officio"):

յան սահմանադրական օրենքով սահմանված կարգով չի բողոքարկել սահմանադրական դատարանին, կամ բողոքարկելուց հետո սահմանադրական դատարանը դատարանի դիմումը վերադարձնելու մասին վերջնական որոշում է կայացրել:

2) Սահմանադրական դատարանը կարճել է գործի վարույթը:

3) Սահմանադրական դատարանն ամբողջությամբ մերժել է գործի քննությունը, բացառությամբ այն դեպքի, երբ դիմումի առարկայի վերաբերյալ այլ դիմումի (դիմումների) հիման վրա Սահմանադրական դատարանում իրականացվում է գործի դատաքննություն:

4) ուժի մեջ է մտել Սահմանադրական դատարանի որոշումը՝ կիրառման ենթակա նորմատիվ իրավական ակտի դրույթի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցի վերաբերյալ»:

Գործի վարույթը վերսկսվում է նաև գործի վարույթը կասեցնելու մասին որոշումը վերացվելու դեպքում:

Գործի վարույթը կարճելու հիմքերը սահմանված են Օրենսգրքի 96-րդ հոդվածի 1-ին մասով՝

«1) վեճը ենթակա չէ որևէ դատարանում քննության⁸⁶.

⁸⁶ Վճռաբեկ դատարանը Գագիկ Մաթևոսյանն ընդդեմ ՀՀ արդարադատության նախարարության թիվ ՎԴ/0229/05/15 վարչական գործով 20.07.2017թ. որոշմամբ գտել է, որ գործը դատարանին ենթակա չլինելու դեպքում, անձն իրավունք չունի հայց հարուցել դատարանում, և դատարանը պարտավոր է վարույթ չընդունել ներկայացված հայցադիմումը: ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրքը որդեգրել է այն կառուցակարգը, որ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 80-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետում ամրագրված՝ «հայցը ենթակա չէ դատարանում քննության» արտահայտությունը և նույն օրենսգրքի 96-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետում ամրագրված՝ «վեճը ենթակա չէ որևէ դատարանում քննության» արտահայտությունն ունեն միևնույն նշանակությունը, որը հանգում է հետևյալ-

2) լրացել է հայց ներկայացնելու համար օրենքով նախատեսված ժամկետը.

3) նույն անձանց միջև նույն առարկայի մասին և միևնույն հիմքերով վեճի վերաբերյալ առկա է դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած վճիռ.

4) դատավարության մասնակից հանդիսացող անձի մահից հետո վիճելի իրավահարաբերությունը բացառում է իրավահաջորդությունը.

5) դատավարության մասնակից հանդիսացող իրավաբանական անձը լուծարվել է.

6) հայցվորը հրաժարվել է հայցից, բացառությամբ սույն օրենսգրքի 26-րդ գլխով սահմանված այն գործերի, որոնց քննությունը բխում է հանրության կամ պետության շահերից.

7) վեճն ըստ էության սպառվել է.

լին. վարչական դատարանում գործ չի կարող հարուցվել, իսկ հարուցված գործի վարույթը ենթակա է կարճման, եթե այդ գործի հիմքում ընկած վեճը (հայցապահանջի հիմքում ընկած վիճելի իրավահարաբերությունը, հայցադիմումով դատարանի առջև բարձրացված հարցը) ենթակա չէ Հայաստանի Հանրապետությունում գործող առաջին ատյանի որևէ (ինչպես ընդհանուր իրավասության, այնպես էլ մասնագիտացված) դատարանում քննության: Հետևաբար, վեճը (հայցը) դատարանի քննությանը ենթակա չլինելու հիմքով հայցադիմումի ընդունումը մերժելիս կամ այդ հիմքով գործի վարույթը կարճելիս վարչական դատարանը պարտավոր է ցույց տալ այն իրավական և փաստական հանգամանքները, որոնք վկայում են այն մասին, որ Հայաստանի Հանրապետությունում գործող առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության և մասնագիտացված բոլոր դատարաններն իրավասու չեն քննելու և լուծելու տվյալ վեճը: Վճռաբեկ դատարանը գտել է նաև, որ այն դեպքում, երբ վարչական դատարան դիմած անձն իր կողմից ներկայացված հայցի առարկան չի ձևակերպել տվյալ վիճելի իրավահարաբերության համար ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված ճիշտ հայցաբեռնակով, ապա այդ հանգամանքն ինքնին չի ենթադրում, որ հայցը (վեճը) ենթակա չէ դատարանում քննության:

8) գործի վարույթը կասեցնելու մասին որոշում ընդունելուց հետո՝ մեկ տարվա ընթացքում, կասեցման հիմք հանդիսացած հանգամանքները չեն վերացել (բացառությամբ սույն օրենսգրքի 94-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով նախատեսված հիմքի), և գործի վարույթն այդ պայմաններում վերսկսելն անհնարին է.

9) եթե բացահայտվել են սույն օրենսգրքի 80-րդ հոդվածով նախատեսված՝ հայցադիմումի ընդունումը մերժելու հիմքերը.

10) դատարանը հաստատել է կնքված հաշտության համաձայնությունը»:

Օրենսդիրը հայցից հրաժարվելու առնչությամբ նախատեսել է առանձնահատուկ ընթացակարգ, ըստ որի՝ հայցվորի կողմից հայցից հրաժարվելու վերաբերյալ դիմում ներկայացնելու դեպքում դատարանը երկշաբաթյա ժամկետում հրավիրում է դատական նիստ՝ այն քննելու նպատակով: Եթե հայցվորը նիստի ժամանակ կրկնում է հայցից հրաժարվելու իր դիմումը կամ պատշաճ ծանուցված լինելու պայմաններում չի ներկայանում դատական նիստին, ապա դատարանը եռօրյա ժամկետում որոշում է կայացնում գործի վարույթը կարճելու մասին (Օրենսգրքի 96-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Որպես կանոն, գործի վարույթը կարճելն ինքնին հիմք է նույն անձանց միջև նույն առարկայի մասին և միևնույն հիմքերով վեճի վերաբերյալ վարչական դատարան դիմելը չթույլատրելու համար, սակայն Օրենսգրքի 97-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվել է երկու բացառություն՝ ա) երբ հայցվորը հայցից հրաժարվում է դատաքննության նախապատրաստական փուլում, և բ) գործի վարույթը կարճվել է Օրենսգրքի 96-րդ հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ կետով, այսինքն՝ գործի վարույ-

թը կասեցնելու մասին որոշում ընդունելուց հետո՝ մեկ տարվա ընթացքում, կասեցման հիմք հանդիսացած հանգամանքների չեն վերացել, և գործի վարույթն այդ պայմաններում վերսկսելն անհնարին է: Ընդ որում, այս վերջին դեպքում սահմանված է մեկ բացառություն՝ դա Օրենսգրքի 94-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով նախատեսված հիմքն է, երբ անհնարին է տվյալ գործի քննությունը մինչև սահմանադրական, քաղաքացիական, քրեական կամ վարչական դատավարության կարգով քննվող այլ գործով որոշում, վճիռ կամ դատավճիռ կայացնելը:

2. Դատաքննությունն առաջին աստիճանում

Վարչական դատարանում դատաքննության ընթացակարգը: Վարչական դատարանում դատաքննությունն իրականացվում է նիստերի միջոցով, ընդ որում, գործը միանձնյա քննող դատավորն ինքն է նախագահում նիստը, իսկ կողեգիալ քննության դեպքում նիստը նախագահում է դատավորներից մեկը: Այս դեպքում նախագահողն օժտված է դատական նիստը կազմակերպելու և ղեկավարելու ընդհանուր լիազորություններով:

Դատական նիստի բնականոն ընթացքն ապահովելու նկատառումով օրենսդիրը սահմանել է դատարանի կողմից կիրառվող սանկցիաների տեսակները, դրանց կիրառման հիմքերը և կարգը (Օրենսգրքի 101-րդ հոդված): Այս ինստիտուտի իրավական կարգավորումները ևս ընդհանուր են և նույնությամբ կիրառելի են դատավարության մյուս տեսակների պարագայում: Մասնավորապես սահմանված են հետևյալ սանկցիաները՝ նկատողություն, դատական նիստերի դադիւհից հեռացում, դատական տուգանք:

Դատական սանկցիաների ինստիտուտը, ըստ էության, նոր է հայրենական իրավական համակարգում, ուստի բնական է, որ դրա առնչությամբ դեռևս չեն ձևավորվել միասնական ու համալիր իրավական մոտեցումներ: Սակայն մտահոգողն այն է, որ օրենսդիրը, շեշտադրում անելով բացառապես դատական նիստի բնականոն ընթացքն ապահովելու խնդրի վրա, անտեսել է մարդու իրավունքների պաշտպանության նվազագույն իրավական խիստ կարևոր պահանջների հաշվառման անհրաժեշտությունը, մասնավորապես բացակայում են հստակ պատասխաններ հետևյալ հարցերի առնչությամբ. ա) ինչպիսի՞ պատասխանատվության տեսակ է դատական սանկցիան, բ) վարույթի այդ տեսակը կոնկրետ ո՞ր իրավական նորմերով պետք է կարգավորվի, գ) որքանո՞վ է համահունչ դատական սանկցիայի ինստիտուտը Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի դրույթներին և այլն:

Հիշյալ հարցադրումները խիստ գիտագործնական բնույթ ունեն: Այսպես, անմիջապես դատական նիստում նիստը նախագահող դատավորի կողմից, օրինակ, դատական տուգանք նշանակելը խոցելի է այն առումով, որ անտեսվում է պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքների առկայությունը ստուգելու անհրաժեշտությունը (չի բացառվում, որ դատական նիստը խախտել է անմեղսունակ անձը), չեն ապահովվում վարույթում իրավախախտի նվազագույն իրավունքները (պաշտպան ունենալու, բացատրություն տալու և այլն) և այլն:

Օրենսդրությունն անդրադարձել է նաև այնպիսի հարաբերությունների կարգավորմանը, որոնք երաշխավորում են անհրաժեշտ հարգանքը դատարանի նկատմամբ: Այսպես,

դատավարության մասնակիցները և այլ անձինք դատարանին դիմում են «պատվարժան դատարան» արտահայտությամբ, դատական նիստում դատարանի և մյուս կողմի հետ հաղորդակցվում են հոտնկայս, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նախագահողը թույլատրում է հաղորդակցվել նստած (Օրենսգրքի 100-րդ հոդված):

Դատական նիստը բացելուց հետո նիստը նախագահողը պարզում է դատական նիստին ներկայացած դատավարության մասնակիցների և այլ անձանց ինքնությունը, ստուգում է ներկայացուցիչների լիազորությունները, այնուհետև պարզում է՝ ունեն արդյոք կողմերը միջնորդություններ մինչև դատաքննության սկիզբը:

Դատաքննությունը կարող է ընթանալ առանց հայցվորի, պատասխանողի կամ երրորդ անձի ներկայության, եթե դատարանին ներկայացվել է միջնորդություն իրենց բացակայությամբ և ներկայացված նյութերի հիման վրա քննելու մասին: Պատշաճ կարգով ծանուցված դատավարության մասնակիցների չներկայանալն արգելք չէ գործի քննության համար (Օրենսգրքի 103-րդ հոդված): Ինչ վերաբերում է կոնկրետ վկաների, փորձագետների և թարգմանիչների՝ դատական նիստին չներկայանալուն, ապա դատարանը, լսելով դատավարության մասնակիցների կարծիքները, նրանց բացակայությամբ գործը քննելու հնարավորության մասին, կայացնում է գործի դատաքննությունը շարունակելու կամ այն հետաձգելու մասին որոշում:

Մինչև դատաքննության ավարտը՝ հայցվորն իրավունք ունի առանց որևէ պատճառաբանության լրիվ կամ մասնակի հրաժարվելու իր պահանջներից, որի դեպքում կայացվում է այդ մասով գործի վարույթը կարճելու մասին վճիռ (Օրենս-

գրքի 108-րդ հոդված): Իր հերթին պատասխանողը կարող է լրիվ կամ մասնակի ընդունել պահանջը, ինչը հիմք ընդունելով՝ դատարանը բավարարվում է հայցն այդ մասով: Միաժամանակ, դատարանը կարող է չընդունել պահանջը (պահանջի ոչ իրավաչափ ընդունում), երբ՝ ա) պահանջի ընդունումը առերևույթ հակասում է օրենքին կամ այլ իրավական ակտին, բ) այդպիսի ընդունումն առերևույթ խախտում է որևէ մեկի իրավունքները և ազատությունները, և գ) քննվում է Օրենսգրքի 26-րդ գլխով սահմանված գործը (նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ): Պահանջն ընդունելն իրավաչափ համարելով՝ դատարանը այդ մասով առանձնացնում է վարույթը և կայացնում վճիռ (Օրենսգրքի 109-րդ հոդված):

Դատաքննության հետազոտման կարգը իմպերատիվ չէ. դատարանն իր նախաձեռնությամբ կամ դատավարության մասնակիցների միջնորդությունների հիման վրա կարող է փոփոխել ապացույցների հետազոտման կարգը (Օրենսգրքի 112-րդ հոդված): Ապացույցն ընդունելու և հետազոտելու դեմ առարկություններ կարող են բերվել տվյալ փաստի ապացուցման համար այդ ապացույցի վերաբերելիության կամ թույլատրելիության հիմքով: Առարկության դեպքում վարչական դատարանն ապացույցն ընդունելու հարցը որոշում է անհապաղ՝ անհրաժեշտության դեպքում լսելով դատավարության մասնակիցների կարծիքն առարկության վերաբերյալ: Անհնարինության դեպքում դատարանը կարող է ավելի ուշ անդրադառնալ այդ հարցի լուծմանը: Վարչական դատարանը կարող է իր նախաձեռնությամբ մերժել ապացույցի ընդունումը և հետազոտումը՝ ապացույցի վերաբերելիության կամ թույլատրելիության հիմքով՝ լսելով կողմերի կարծիքը:

Ապացույցների հետազոտման ավարտից հետո կողմերն իրավունք ունեն հանդես գալ ամփոփիչ ճառերով (դատական վիճաբանություն), ընդ որում, սկզբում հանդես է գալիս հայցվորը կամ նրա ներկայացուցիչը, պատասխանողը կամ նրա ներկայացուցիչը, այնուհետև՝ երրորդ անձը կամ նրա ներկայացուցիչը (Օրենսգրքի 113-րդ հոդված): Նույն կարգով դատական վիճաբանություն է ընթանում այն դեպքում, երբ դատարանն անհրաժեշտ է համարում գործի համար նշանակություն ունեցող նոր հանգամանքներ պարզելը կամ նոր ապացույցներ ձեռք բերելը կամ հետազոտելը: Այս դեպքում դատարանը որոշում է կայացնում գործի դատաքննությունը այդ մասով վերսկսելու մասին, որի ավարտից հետո սկսվում են նոր դատական վիճաբանություններ դատաքննությունը վերսկսելու համար հիմք հանդիսացած հանգամանքների վերաբերյալ:

Դատական վիճաբանություններից հետո դատարանը պարզում է միջնորդություններ հարուցելու ցանկություն ունենալու հարցը, իսկ այդպիսի միջնորդությունների բացակայության դեպքում նախագահողն ավարտում է դատաքննությունը և հայտարարում գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի հրապարակման վայրն ու ժամանակը:

Վեճն ըստ էության լուծելու դեպքում վարչական դատարանը կայացնում է վճիռ, իսկ սույն օրենսգրքով սահմանված դեպքերում՝ որոշում: Գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը հրապարակվում է գործի քննությունն ավարտելուց հետո՝ 15 օրվա ընթացքում, եթե սույն օրենսգրքով այլ ժամկետ սահմանված չէ:

Գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը պետք է լինի օրինական և հիմնավորված: Գործն ըստ էության լուծող

դատական ակտը հիմնավորվում է միայն դատական նիստում հետազոտված ապացույցներով:

Դատական նիստում հրապարակվում է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի եզրափակիչ մասը: Հրապարակվելուց անմիջապես հետո գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը հանձնվում է դատավարության մասնակիցներին: Դատավարության մասնակիցներից որևէ մեկի ներկա չլինելու դեպքում գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի օրինակը հրապարակման կամ դրան հաջորդող օրն ուղարկվում է նրան:

Եթե հայցադիմումը ներկայացրել են միաժամանակ 20-ից ավելի հայցվորներ, ապա դատարանը հայցադիմումը վարույթ ընդունելու, ինչպես նաև այդ գործի վերաբերյալ ընդունված բոլոր դատական ակտերը սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով դրանք կայացվելու օրվանից հետո՝ եոօրյա ժամկետում, ուղարկում է հայցադիմումում նշված հաջորդականությամբ առաջին հինգ հայցվորներին: Այս դեպքում դատական ակտը փակցվում է դատարանի շենքում՝ դատական ակտի կայացման օրվանից հետո՝ մեկ ամիս ժամկետով, ինչպես նաև հրապարակվում է Հայաստանի Հանրապետության դատական իշխանության ինտերնետային կայքում: Հայցադիմում ներկայացրած հայցվորներից յուրաքանչյուրին տրամադրվում է դատական ակտը՝ համապատասխան գրավոր դիմումը դատարան ներկայացնելու օրվանից հետո՝ երեք օրվա ընթացքում:

Ըստ Օրենսգրքի 115-րդ հոդվածի՝ դատաքննությունը կարող է վերսկսվել, եթե վարչական դատարանը, դատաքննության ավարտից հետո անհրաժեշտ է համարելում լրացուցիչ հետազոտել ապացույցները կամ շարունակել գործի համար

նշանակություն ունեցող հանգամանքների պարզումը: Եթե դատական վիճաբանությունների ժամանակ վարչական դատարանն անհրաժեշտ է համարում գործի համար նշանակություն ունեցող նոր հանգամանքներ պարզել կամ նոր ապացույցներ ձեռք բերել կամ հետազոտել, ապա նա որոշում է կայացնում գործի դատաքննությունն այդ մասով վերսկսելու մասին: Այդ դեպքում վերսկսված դատաքննությունն ավարտվելուց հետո նոր դատական վիճաբանությունները տեղի են ունենում գործի դատաքննությունը վերսկսելու համար հիմք հանդիսացած հանգամանքների վերաբերյալ:

Գրավոր ընթացակարգը: Օրենսգրքի 116-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչական դատարանում գործի գրավոր ընթացակարգով քննությունն իրականացվում է սույն օրենսգրքով նախատեսված գործի քննության ընդհանուր կանոնների համաձայն՝ այն հատուկ կանոնների պահպանմամբ, որոնք սահմանված են սույն գլխի դրույթներով: Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքի 123.3-րդ հոդվածով, 123.5-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերով, 123.6-րդ, 124-րդ, 124.3-րդ, 124.4-րդ և 124.7-րդ հոդվածներով նախատեսված վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերի քննությունն իրականացվում է գրավոր ընթացակարգով: Դատավարության մասնակիցների համաձայնության դեպքում վարչական դատարանը կարող է գրավոր ընթացակարգով քննել նաև այլ գործեր:

Գործը չի կարող քննվել գրավոր ընթացակարգով, եթե՝

«1) առկա է դատավարության մասնակիցներին, վկաներին, փորձագետին հարցաքննելու, փորձաքննություն նշանակելու, ապացույցը զննելու կամ դատական հանձնարարություններ տալու անհրաժեշտություն.

2) դատարանը վարույթ է ընդունել հակընդդեմ հայց.

3) առկա է ոչ պատշաճ պատասխանողին փոխարինելու կամ գործի քննությանն այլ անձանց ներգրավելու անհրաժեշտություն.

4) անհրաժեշտ է ձեռնարկել սույն օրենսգրքի 5-րդ հոդվածով նախատեսված գործողություններ, որոնք դատարանի գնահատմամբ չեն կարող իրականացվել գրավոր ընթացակարգով» (Օրենսգրքի 117-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Վարչական դատարանը գործը գրավոր ընթացակարգով քննելու հարցը լուծում է հայցադիմումը վարույթ ընդունելու որոշմամբ, իսկ Օրենսգրքի 117-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված դեպքերում գրավոր ընթացակարգը կարող է կիրառվել նաև մինչև գործով դատաքննություն նշանակելը առանձին ակտի ձևով կայացված որոշմամբ: Դատավարության մասնակիցների միջնորդությունները, ինչպես նաև նրանց պահանջների և առարկությունների հիմքում ընկած փաստերը հիմնավորող ապացույցները կարող են ներկայացվել գրավոր ընթացակարգ կիրառելու վերաբերյալ վարչական դատարանի որոշումն ստանալու օրվանից ոչ ուշ, քան մեկամսյա ժամկետում: Վարչական դատարանը գրավոր ընթացակարգով գործի քննության արդյունքներով գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը կայացնում և հրապարակում է գրավոր ընթացակարգ կիրառելու վերաբերյալ որոշում կայացնելու օրվանից չորս ամսվա ընթացքում: Ելնելով գործի առանձնահատկություններից՝ նշված ժամկետը կարող է երկարաձգվել ևս մեկ անգամ՝ մինչև չորս ամիս ժամկետով:

Արագացված դատաքննությունը: Ինչպես և դատավարության մյուս տեսակների դեպքում է, այս դեպքում ևս սահմանված է արագացված դատաքննության իրավական հնա-

րավորություն: Արագացված դատաքննությունը արդարացված է և կարող է իրավաչափ համարվել բոլոր այն դեպքերում, երբ բավարար չափով երաշխավորված են արդարադատության իրականացման սկզբունքները: Դրանով է պայմանավորված արագացված դատաքննության հիմքերի սպառնիչ սահմանումը:

Այսպես, Օրենսգրքի 119-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ արագացված դատաքննության հիմքերն են՝

«1) դիմում է ներկայացվել ընտրողների ցուցակների ճշգրտման վերաբերյալ.

2) հայցն ակնհայտ հիմնավոր է.

3) հայցն ակնհայտ անհիմն է»:

Արագացված դատաքննություն կիրառելու դեպքում դատարանը կայացնում է որոշում, որի մասին դատավարության մասնակիցները ծանուցվում են եռօրյա ժամկետում: Ընդ որում, արագացված դատաքննություն կիրառելու մասին դատարանը կարող է որոշում կայացնել դատաքննության ցանկացած փուլում, ինչը նշանակում է, որ դատաքննության ընթացքում վերը նշված հիմքերի ի հայտ գալու դեպքում ևս կարելի է անցնել արագացված դատաքննության: Օրենսգրքի 121-րդ հոդվածի համաձայն՝ արագացված դատաքննության հիմքերի առկայության դեպքում դատարանն անհապաղ անցնում է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ կայացնելուն:

Գործնականում չի բացառվում, որ առաջ գա արագացված դատաքննություն կիրառելու մասին դատական ակտը վերացնելու անհրաժեշտություն, ինչն էլ նկատի ունենալով՝ Օրենսգրքի 122-րդ հոդվածը նախատեսել է հետևյալ կարգավորումը. «Եթե գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ

կայացնելիս ի հայտ են գալիս հանգամանքներ, որոնք պարզելու համար անհրաժեշտ է գործի քննությունն անցկացնել բանավոր ընթացակարգով, ապա դատարանը որոշում է կայացնում գործի քննությունը վերսկսելու մասին՝ այդ որոշումը եռօրյա ժամկետում ուղարկելով դատավարության մասնակիցներին»:

Վարչական դատարանի դատական ակտերը: Վարչական դատարանի դատական ակտերին ներկայացվող պահանջները սահմանված չեն Օրենսգրքով, պարզապես 123-րդ հոդվածով ամրագրված է, որ դրանց վրա տարածվում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի համապատասխան նորմերը:

Օրենսգրքի 124-րդ հոդվածով կարգավորված է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ ընդունելիս լուծման ենթակա հարցերի շրջանակը. ա) գնահատում է ապացույցները⁸⁷, բ) որոշում է, թե գործի համար նշանակություն ունեցող որ հանգամանքներն են պարզվել, և որոնք չեն պարզվել, գ) որոշում է տվյալ գործով կիրառման ենթակա օրենքները և այլ իրավական ակտերը, ինչպես նաև այն իրավական ակտերը, որոնք պետք է կիրառվեին տվյալ գործով, սակայն օրենքին հակասելու պատճառով կիրառման ենթակա չեն և դ) որոշում է հայցը լրիվ կամ մասնակի բավարարելու կամ այն մերժելու հարցը:

⁸⁷ Ապացույցների հետազոտման և գնահատման վերաբերյալ տե՛ս «Գեպոտանիք» ՍՊԸ-ն ընդդեմ ՀՀ կառավարության առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի թիվ ՎԴ/0691/05/16 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 11.09.2021թ. որոշմամբ:

Օրենսդիրը (Օրենսգրքի 125-րդ հոդված) սահմանում է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի հետևյալ տեսակները՝

«1) վարչական ակտն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն անվավեր ճանաչելու մասին.

2) վարչական մարմնի կողմից հայցվող վարչական ակտն ընդունելը մերժելու վերաբերյալ որոշումն անվավեր ճանաչելու և վարչական մարմնին այդ վարչական ակտի ընդունմանը պարտավորեցնելու մասին.

3) դատավարության մասնակցներին և այլ անձանց որոշակի գործողություններ կատարելուն կամ դրանց կատարումից ձեռնպահ մնալուն պարտավորեցնելու մասին.

4) իրավահարաբերությունների առկայության կամ բացակայության կամ վարչական ակտի՝ ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն առ ոչինչ լինելու մասին.

5) այլևս իրավաբանական ուժ չունեցող միջամտող վարչական ակտը կամ իրեն սպառած գործողությունը կամ անգործությունը ոչ իրավաչափ ճանաչելու մասին.

6) ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձին որոշակի իրավունքներից զրկելու կամ նրա վրա որոշակի պարտականություններ դնելու մասին.

7) այն մասին, թե որ վարչական մարմնի իրավասությանն է վերապահված տվյալ հարցը»:

Վարչական դատարանը դատական ակտ կայացնելիս պարտավոր է լուծել նաև հետևանքների վերացման հարցը՝ Օրենսգրքի 71-րդ հոդվածով նախատեսված պահանջ լինելու դեպքում: Այն դեպքում, երբ վարչական մարմնին իրավասու է եղել գործելու իր հայեցողությամբ, վարչական դատարանը ստուգում է նաև, թե արդյոք վարչական ակտն ընդունելի կամ

այն ընդունելը մերժելը, գործողությունը կատարելը կամ անգործություն դրսևորելը եղել են իրավաչափ: Եթե վարչական մարմինն իրավասու է եղել գործելու իր հայեցողությամբ, և դատարանը հանգում է այն հետևության, որ վարչական մարմինը հայեցողական լիազորություններն իրականացրել է ոչ իրավաչափորեն, ապա վճռի եզրափակիչ մասով սահմանում է իրավասու վարչական մարմնի պարտականությունը՝ ընդունել վարչական ակտ կամ կատարել գործողություն կամ ձեռնպահ մնալ գործողություն կատարելուց՝ հիմք ընդունելով դատարանի իրավական դիրքորոշումները:

Կողմերի հաշտության համաձայնությունը հաստատելու դեպքում վարչական դատարանը վճիռ է կայացնում գործի վարույթը հաշտության համաձայնությամբ ավարտելու մասին, որը բովանդակում է հաշտության համաձայնության բառացի շարադրանքը:

Օրենսդրությամբ կարգավորված են նաև գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի բովանդակությանն առնչվող հարաբերությունները: Մասնավորապես, Օրենսգրքի 126-րդ հոդվածով նախատեսված է, որ դատարանի վճիռը կազմված է ներածական, նկարագրական, պատճառաբանական և եզրափակիչ մասերից: Նույն հոդվածում հանգամանորեն նախատեսված են յուրաքանչյուր մասի բաղադրիչները՝

«1. Դատարանի վճիռը կազմված է ներածական, նկարագրական, պատճառաբանական և եզրափակիչ մասերից:

2. Վճռի ներածական մասը բովանդակում է վարչական դատարանի լրիվ անվանումը, դատարանի կազմը, գործի համարը, վճիռը կայացնելու տարին, ամիսը, ամսաթիվը, վայրը, գործին մասնակցող անձանց և նրանց ներկայացու-

ցիչների անունը, հայցի առարկան: Վճռի ներածական մասում պետք է նշվեն նաև դատավարության մասնակիցների և նրանց ներկայացուցիչների՝ անձը հաստատող փաստաթղթի տվյալները, իրավաբանական անձի դեպքում՝ հարկ վճարողի հաշվառման համարը և պետական գրանցման վկայականի համարը, նրանց հաշվառման վայրի հասցեները, իսկ ներկայացուցիչների մասնակցության դեպքում՝ նաև որպես ներկայացուցիչ հանդես գալու համար հիմք հանդիսացող փաստաթղթի տվյալները:

Վերը նշված տեղեկությունները վճռի ներածական մասում նշվում են նաև երրորդ անձանց վերաբերյալ, եթե այդպիսիք դատարանը ստացել է գործի քննության ընթացքում:

3. Վճռի նկարագրական մասը բովանդակում է՝

1) նշում, թե երբ է հայցը ներկայացվել վարչական դատարան, և երբ է այն ընդունվել վարույթ.

2) նշում՝ հայցի առարկայի կամ հիմքի փոփոխության մասին՝ փոփոխության դեպքում նշելով փոփոխության ամսաթիվը և էությունը.

3) նշում՝ հայցադիմումի պատասխան և (կամ) հակընդդեմ հայց, հակընդդեմ հայցի պատասխան ներկայացնելու մասին.

4) նշում՝ գործին երրորդ անձանց ներգրավելու մասին.

5) նշում՝ առանձին ակտի ձևով ընդունված որոշումների մասին.

6) նշում՝ վերադաս դատարանի կողմից գործը նոր քննության ուղարկվելու մասին: Տվյալ դեպքում շարադրվում է նաև համապատասխան դատավարական նախապատմությունը՝ նշելով վերադաս դատարանի սահմանած գործի նոր քննության ծավալը.

7) նշում՝ դատավարության մասնակիցների և նրանց ներկայացուցիչների՝ դատական նիստին ներկայանալու կամ չներկայանալու մասին.

8) հայցի հակիրճ բովանդակությունը՝ յուրաքանչյուր պահանջը, յուրաքանչյուր պահանջի հիմքում դրված փաստերը՝ շարադրելով այն փաստերը, որոնց վրա հիմնվում է հայցվորը, յուրաքանչյուր պահանջի իրավական հիմքերն ու հիմնավորումները՝ վկայակոչելով օրենքների և այլ իրավական ակտերի նորմերը.

9) պատասխանողի դիրքորոշման հակիրճ բովանդակությունը՝ հայցվորի յուրաքանչյուր պահանջն ընդունելու կամ դրա դեմ ամբողջությամբ կամ մասնակի առարկելու վերաբերյալ, առարկության հիմքում դրված փաստերը՝ շարադրելով այն փաստերը, որոնց վրա հիմնվում է պատասխանողը, առարկության իրավական հիմքը՝ շարադրելով պատասխանողի փաստարկները պահանջի իրավական հիմնավորման վերաբերյալ՝ վկայակոչելով օրենքի և այլ իրավական ակտերի նորմերի վկայակոչմամբ.

10) երրորդ անձի դիրքորոշումը, որը շարադրվում է սույն մասի համապատասխանաբար 8-րդ կամ 9-րդ կետին համապատասխան.

11) հակընդդեմ հայցվորի և հակընդդեմ հայցով պատասխանողի դիրքորոշումները, որոնք շարադրվում են սույն մասի համապատասխանաբար 8-րդ և 9-րդ կետերին համապատասխան.

12) դատարանի նախաձեռնությամբ ձեռք բերված փաստերը և դրանց վերաբերյալ դատավարության մասնակիցների դիրքորոշումները:

4. Վճռի պատճառաբանական մասը բովանդակում է՝

1) գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող փաստերը.

2) գործի լուծման համար նշանակություն չունեցող փաստերը՝ շարադրելով դատարանի եզրահանգումները յուրաքանչյուր փաստի ապացուցված լինելու վերաբերյալ և գնահատելով տվյալ փաստի հաստատման կամ մերժման համար պիտանի՝ դատավարության մասնակիցների ներկայացրած յուրաքանչյուր ապացույցը.

3) եզրահանգում՝ կիրառելի իրավունքի վերաբերյալ՝ միջազգային պայմանագրերի, օրենքների և այլ իրավական ակտերի այն նորմերի, սահմանադրական դատարանի, վճռաբեկ դատարանի, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի որոշումների վկայակոչմամբ, որոնք դատարանը վերաբերելի է համարում.

4) եզրահանգում՝ որևէ ապացույց անթույլատրելի, ոչ վերաբերելի կամ ապացուցողական ուժ չունեցող համարելու մասին՝

ա. հղում կատարելով այն իրավանորմերին, որոնց հիման վրա ապացույցը ճանաչվել է անթույլատրելի, ոչ վերաբերելի կամ ապացուցողական ուժ չունեցող.

բ. շարադրելով այն փաստերը, որոնց հիման վրա դատարանը եկել է նման եզրահանգման.

5) եզրահանգում՝ դատավարության մասնակիցների պահանջների և առարկությունների հիմնավորվածության վերաբերյալ.

6) դատարանի դիրքորոշումը՝ դատավարության մասնակիցների միջև դատական ծախսերի բաշխման վերաբերյալ:

5. Վճուռ եզրափակիչ մասը բովանդակում է՝

1) յուրաքանչյուր պահանջ լրիվ կամ մասնակի բավարարելու կամ մերժելու մասին կամ գործի վարույթը կարճելու մասին դատարանի եզրակացությունը.

2) եզրահանգում՝ դատավարության մասնակիցների միջև դատական ծախսերը բաշխելու վերաբերյալ.

3) եզրահանգում՝ հայցի ապահովման միջոցները պահպանելու կամ վերացնելու մասին.

4) կատարում ենթադրող վճիռ կայացնելու դեպքում նշում վճիռը կամովին չկատարվելու դեպքում այն պարտապանի հաշվին դատական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության միջոցով կատարելու մասին.

5) վճռի բողոքարկման ժամկետն ու այն վերադաս դատական ատյանը, որտեղ կարող է ներկայացվել բողոքը:

6. Վարչական դատարանի վճիռը կայացրած դատավորը կնքում է վճռի յուրաքանչյուր էջը և ստորագրում է վճռի եզրափակիչ մասը»:

Որպես կանոն, գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերն *օրինական ուժի մեջ են մտնում* հրապարակման պահից մեկ ամիս հետո, իսկ միջանկյալ դատական ակտերը՝ կայացման պահից: Օրենսգրքով նախատեսված են դատական ակտերի ուժի մեջ մտնելու նաև այլ ժամկետներ, որոնց անդրադարձել ենք համապատասխան հարցադրմանն առնչվող նյութը ներկայացնելիս: Մասնավորապես, նկատենք, որ Օրենսգրքի 145-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով նախատեսված, ինչպես նաև 145-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-4-րդ կետերով նախատեսված՝ բողոքարկված և չբեկանված մասով դատական ակտն անփոփոխ թողնելու դեպքում վարչական դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտն անփոփոխ թողնելու դեպքում վարչական դատարանի՝

գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը (համապատասխան մասը) օրինական ուժի մեջ է մտնում վերաքննիչ դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից:

Եթե գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի դեմ բերված բողոքի ընդունումը մերժվել է, ապա վարչական դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտն օրինական ուժի մեջ է մտնում վերաքննիչ դատարանի դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից:

Եթե գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի դեմ բերված բողոքը վերադարձվել է Օրենսգրքի 136-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1 3-րդ կետերով նախատեսված հիմքերով, ապա սահմանված ժամկետում բողոքում առկա սխալները չվերացնելու և սահմանված կարգով բողոքը կրկին չբերելու, ինչպես նաև վճռաբեկ բողոք չբերելու դեպքերում վարչական դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտն օրինական ուժի մեջ է մտնում բողոքը վերադարձնելու մասին վերաքննիչ դատարանի որոշման օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից:

Օրենսգրքի 139-րդ հոդվածին համապատասխան՝ վերաքննիչ վարույթը կարճելու մասին վերաքննիչ դատարանի որոշման կայացման պահից վարչական դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը մտնում է օրինական ուժի մեջ, եթե լրացել է այդ ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու ժամկետը, և դատական ակտը չեն բողոքարկել այլ անձինք:

Վերաքննիչ դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի դեմ սահմանված ժամկետում վճռաբեկ բո-

ղոք բերելիս վարչական դատարանի ակտերն օրինական ուժի մեջ չեն մտնում:

Եթե գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի վերանայման արդյունքում վճռաբեկ դատարանը անփոփոխ է թողնում վերաքննիչ դատարանի դատական ակտը, որով ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն անփոփոխ էր թողնվել վարչական դատարանի ակտը, կամ ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանելով վերաքննիչ դատարանի դատական ակտը՝ օրինական ուժ է տալիս վարչական դատարանի դատական ակտին, ապա վարչական դատարանի անփոփոխ մնացած դատական ակտը (ակտի համապատասխան մասը) օրինական ուժի մեջ է մտնում վճռաբեկ դատարանի որոշման կայացման պահից:

Վարչական դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտն օրինական ուժի մեջ է մտնում վերաքննիչ դատարանի կողմից բողոքի ընդունումը մերժվելու կամ բողոքը վերադարձնելու մասին որոշումն օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից, եթե՝ ա) վերաքննիչ դատարանի որոշումը վճռաբեկ դատարանը թողել է օրինական ուժի մեջ և բ) բերված բողոքը վճռաբեկ դատարանը թողել է առանց քննության կամ վերադարձրել է, և սահմանված ժամկետում բողոքում առկա սխալները չեն վերացվել կամ սահմանված կարգով բողոքը կրկին չի բերվել:

Վարչական դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերը կարող են հրապարակման պահից դատարանի կողմից հայտարարվել օրինական ուժի մեջ մտած, եթե դա չանելը անխուսափելիորեն կառաջացնի ծանր հետևանքներ կողմի համար: Նման ակտերը ենթակա են բողոքարկ-

ման օրինական ուժի մեջ չմտած ակտերի համար սահմանված կարգով:

Վարչական դատարանի՝ բողոքարկման ոչ ենթակա միջանկյալ դատական ակտերն օրինական ուժի մեջ են մտնում կայացման պահից, եթե սույն օրենսգրքով այլ բան նախատեսված չէ: Վարչական դատարանի՝ Օրենսգրքի 131-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված միջանկյալ դատական ակտերն օրինական ուժի մեջ են մտնում դրանք ստանալուց 5 օր հետո:

Վարչական դատարանը կայացնում է նաև *լրացուցիչ որոշումներ* (Օրենսգրքի 128-րդ հոդված), որոնցով իրավասու պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց ուշադրությունն է հրավիրվում դատաքննության ընթացքում բացահայտված ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց կոպիտ և պարբերական խախտումների, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության և օրենքի այլ էական խախտումների վրա:

Կարծում ենք, լրացուցիչ որոշման ինստիտուտը համահունչ չէ դատարանի կողմից արդարադատություն իրականացնելու գործառույթի բովանդակությանը և, ըստ էության, խորհրդային իրավական համակարգից մնացած իրավական երևույթ է: Վերջին հաշվով, դատարանի վրա չի կարող դրվել կառավարման այս կամ այն ոլորտում էական խախտումներ բացահայտելու և դրանց առնչությամբ այսպես կոչված՝ լրացուցիչ որոշումներ ուղարկելու պարտականություն, քանզի դա խորթ է դատավորի կարգավիճակին: Եթե որևէ խախտում իրավական նշանակություն ունի գործով դատական ակտ կայացնելու համար, դրանք արդեն իսկ արձանագրվում են դատական ակտում, ուստի վերջիններս հասանելի ու մատչելի

են իրավասու պետական մարմիններին և պաշտոնատար անձանց: Այս առումով որևէ անհրաժեշտություն ու հիմնավորում չկա, որպեսզի դատարանն անդրադառնա այնպիսի իրավախախտումների, որոնք գործի համար էական նշանակություն չունեն, սակայն կարող են պիտանի լինել կառավարման համակարգը բարելավելու տեսանկյունից:

Վերջին հաշվով, դատարանը իրավասու չէ իրավական գնահատական տալ այնպիսի հարցադրումների, որոնց առնչությամբ սահմանված կարգով դատաքննություն չի իրականացվել:

Դատական նիստի արձանագրումը: Այս հարցի իրավական կարգավորումը տրված է Օրենսգրքի 129-րդ հոդվածով, ըստ որի՝ դատական նիստերն արձանագրվում են, իսկ արձանագրման ձևի և բովանդակության, այն վարչիւ կարգի, արձանագրության վերաբերյալ դիտողություններ ներկայացնելու նկատմամբ տարածվում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի համապատասխան նորմերը:

Նկատի ունենալով, որ այդ հարցադրումները հանգամանորեն ներկայացված են քաղաքացիական դատավարության դասագրքերում և ուսումնական ձեռնարկներում, բավարարվենք միայն ընդգծելով, որ արձանագրումն իրականացվում է պարզ թղթային եղանակով, ընդ որում, եթե նիստի ընթացքն արձանագրվում է համակարգչային ծայնագրման միջոցով, ապա համակարգչային եղանակով կազմվում է համառոտագրություն:

3. Դատաքննությունը վերաքննիչ դատարանում

Վերաքննիչ բողոք բերելու իրավունքը, ժամկետները, կարգը: Դատական ակտերի դեմ, որոշ բացառություններով, կարող է բերվել վերաքննիչ բողոք: Օրենսգրքի 130-րդ հոդվածի համաձայն՝ վերաքննիչ բողոք բերելու իրավունք ունեն՝ ա) դատավարության մասնակիցները, բ) դատավարությանը մասնակից չդարձված անձինք, որոնց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ (վերջիններս օգտվում են երրորդ անձանց իրավունքներից և կրում են նրանց համար սահմանված պարտականությունները): Վերջիններս վերաքննիչ դատարանում օգտվում են երրորդ անձանց իրավունքներից և կրում են նրանց համար սահմանված պարտականություններ:

Վերաքննության կարգով կարող են բողոքարկվել հետևյալ միջանկյալ դատական ակտերը՝

«1) հայցադիմումի ընդունումը մերժելու մասին.

2) հայցադիմումը վերադարձնելու մասին.

3) հայցի ապահովումը (հակընդդեմ ապահովումը) մերժելու, հայցի ապահովման մեկ միջոցը մեկ այլ միջոցով փոխարինելու, հայցի ապահովումը վերացնելու մասին.

4) լրացուցիչ վճիռ կայացնելը մերժելու մասին.

5) վրիպակները, գրասխալները կամ թվաբանական սխալներն ուղղելու կամ ուղղում կատարելը մերժելու, վճիռ պարզաբանումը մերժելու մասին.

6) բաց թողնված դատավարական ժամկետը վերականգնելու կամ դրա վերականգնումը մերժելու մասին.

7) դատավարական ժամկետները երկարաձգելու կամ դրա երկարաձգումը մերժելու մասին.

8) կողմին իրավահաջորդով փոխարինելու կամ փոխարինումը մերժելու մասին, ինչպես նաև երրորդ անձանց դատավարության մեջ ներգրավելու դիմումը մերժելու կամ դատավարության մասնակիցների կազմից երրորդ անձին հանելու մասին.

9) սույն օրենսգրքի 83-րդ հոդվածով նախատեսված դատական ակտերը.

10) գործի վարույթը կասեցնելու մասին, բացառությամբ սույն օրենսգրքի 94-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետով նախատեսված դեպքի.

11) ինքնաբացարկի մասին դատական ակտերը.

12) այլ որոշումներ՝ օրենքով սահմանված դեպքերում» (Օրենսգրքի 131-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Նկատենք, որ այս հոդվածը վիճարկվել է Սահմանադրական դատարանում, մասնավորապես, «Ֆասթ Սփլայ» ՍՊԸ-ն, դիմելով Սահմանադրական դատարան, գտել է, որ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 131-րդ հոդվածի 1-ին մասը այնքանով, որքանով բացառում է վարչական գործի վարույթը կարճելու վերաբերյալ վարչական դատարանի դատական ակտերի՝ վերաքննության կարգով բողոքարկման ենթակա լինելը, հակասում է ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ, 18-րդ և 19-րդ հոդվածներին: Սահմանադրական դատարանն իր 2015 թ. փետրվարի 10-ի թիվ ՍԴՈ-1190 որոշմամբ վիճարկվող նորմը ճանաչել է Սահմանադրությանը համապատասխան, սակայն որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումների շրջանակներում:

Նշված որոշմամբ Սահմանադրական դատարանը, մասնավորապես արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումները՝

ա) Օրենսդիրը բավարար չափով հաշվի չի առել Սահմանադրական դատարանի՝ խնդրին առնչվող նախկին որոշումներով արտահայտված իրավական դիրքորոշումները և չի ապահովել անհրաժեշտ իրավական որոշակիություն՝ գործի վարույթը կարճելու մասին վարչական դատարանի որոշումը բողոքարկելի համարելու տեսանկյունից,

բ) նշված դատական ակտը բողոքարկելի չհամարելը հանգեցնում է դատարանի մատչելիության սկզբունքի «արգելափակմանը», ուստի միանգամայն իրավաչափ է, որ շրջանառության մեջ է դրված ՀՀ օրենքի նախագիծ (կող՝ Պ573-01.08.2014. 29.09.2014-ՊԻ-010/0), որով նախատեսվում է Օրենսգրքի 97-րդ հոդվածը լրացնել հետևյալ բովանդակությամբ 2.1 մասով. «Գործի վարույթը կարճելու մասին դատարանի որոշումը ենթակա է բողոքարկման գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի բողոքարկման կանոններով»,

գ) մինչև Ազգային ժողովի կողմից վերը նշված իրավակարգավորումներն ավարտելը, իրավակիրառ պրակտիկայում հարկ է վարույթ ընդունել գործի վարույթը կարճելու մասին վարչական դատարանի որոշման դեմ բերված բողոքները:

Եթե վարչական դատարանը բաց թողնված դատավարական ժամկետը վերականգնելու հիմքով որոշում է կայացրել հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին, ապա բաց թողնված դատավարական ժամկետը վերականգնելու մասին որոշումը վերացվելու դեպքում հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշումը համարվում է վերացված, իսկ հայցադիմումի ընդունումը՝ մերժված:

Վերաքննիչ բողոք բերվում է դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու համար սահմանված ժամկետում: Այս

կանոնից բացառություն են կազմում դատավարությանը մասնակից չդարձված անձանց կողմից բողոք բերելու դեպքերը: Մասնավորապես, դատավարությանը մասնակից չդարձված անձինք իրավունք ունեն վերաքննիչ բողոք բերելու այն օրվանից սկսած՝ 3 ամսվա ընթացքում, երբ իմացել կամ կարող էին իմանալ այդպիսի դատական ակտի կայացման մասին: Այս դեպքում առավելագույն ժամկետը սահմանված է 20 տարի՝ հաշված դատական ակտի ուժի մեջ մտնելու օրվանից:

Ըստ էության, վերաքննիչ բողոք բերելու ժամկետը բաց թողնելու դեպքում կարող է ներկայացվել բաց թողնված ժամկետը հարգելի ճանաչելու մասին միջնորդություն, որը հարգելի համարելու հարցի լուծումը վերապահված է դատարանին: Այս առնությամբ Սահմանադրական դատարանն իր 2016 թ. ապրիլի 26-ի ՍԴՈ-1268 որոշմամբ 132-րդ հոդվածի 4-րդ մասը ճանաչել է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թ. փոփոխություններով) 61-րդ և 63-րդ հոդվածների 1-ին մասերի պահանջներին հակասող և անվավեր այն մասով, որով բողոք ներկայացնելու իրավունք ունեցող անձից անկախ պատճառներով բողոքի ներկայացման համար բաց թողնված ժամկետի վերականգնումը թողնվում է դատարանի հայեցողությանը և համապատասխան միջնորդության ու ապացույցների առկայության պարագայում իրավունքի ուժով (*ex jure*) չի ճանաչվում հարգելի:

Միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բողոք կարող է բերվել մինչև այդ ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու համար սահմանված ժամկետը:

Բողոք ներկայացնողը վերաքննիչ բողոքը և դրան կից փաստաթղթերը ուղարկում է վերաքննիչ դատարան, իսկ բողոքը և դրան կից փաստաթղթերի պատճենները պատշաճ

ձևով ուղարկվում են դատավարության մասնակիցներին: Միաժամանակ, բողոքի պատճենն ուղարկվում է դատական ակտը կայացրած վարչական դատարան, որը պարտավոր է բողոքի պատճենը ստանալուց օրվանից ոչ ուշ, քան հաջորդ օրը, իսկ դրա անհնարինության դեպքում սեղմ ժամկետում գործը պատշաճ ձևով ուղարկել վերաքննիչ դատարան (Օրենսգրքի 133-րդ հոդված): Վերաքննիչ բողոքի ձևին և բովանդակությանը ներկայացվող պահանջները սահմանված են Օրենսգրքի 134-րդ հոդվածով:

Վերաքննիչ բողոքը վարույթ ընդունելու մասին որոշումը: Վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու հիմքերի բացակայության դեպքում բողոք բերելու վերջնաժամկետը լրանալուց հետո՝ ոչ ուշ, քան մեկամսյա ժամկետում, վերաքննիչ դատարանը կայացնում է բողոքը վարույթ ընդունելու մասին որոշում, որում նշվում են գործի քննության ժամանակն ու վայրը: Նշված որոշումը եռօրյա ժամկետում ուղարկվում է դատավարության մասնակիցներին, իսկ պատասխանողին տեղեկացվում է բողոքին պատասխան ներկայացնելու իր իրավունքի մասին (Օրենսգրքի 135-րդ հոդված):

Վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելը: Օրենսգրքի 136-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վերաքննիչ բողոքը վերադարձվում է հետևյալ դեպքերում.

«1) չեն պահպանվել սույն օրենսգրքի 134-րդ հոդվածի պահանջները.

2) բողոքի շրջանակում առերևույթ բացառվում է դատական սխալի՝ նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմերի խախտման առկայության հնարավորությունը, որը կարող էր ազդել գործի ելքի վրա.

3) վերաքննիչ բողոքը բերվել է սահմանված ժամկետը լրանալուց հետո և միջնորդություն չի պարունակում բաց թողնված ժամկետը վերականգնելու մասին.

4) մինչև վերաքննիչ դատարանի՝ բողոքը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելը բողոք բերած անձից դիմում է ստացվել այն հետ վերցնելու մասին, բացառությամբ սույն օրենսգրքի 139-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված դեպքի»:

Վերաքննիչ դատարանը վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու մասին որոշումը կայացնում է գործի ստանալու օրվանից հետո՝ ա) յոթնօրյա ժամկետում՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի դեմ բերված բողոքով և բ) հնգօրյա ժամկետում՝ միջանկյալ դատական ակտի դեմ բերված բողոքով: Վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու մասին որոշման մեջ նշվում են բողոքում առկա բոլոր առերևույթ սխալները:

Վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու մասին որոշում ընդունելու դեպքում բողոք բերող անձին ուղարկվում են վերաքննիչ դատարանի որոշումը և բողոքին կից ներկայացված փաստաթղթերը: Եթե բողոքը բերել են մեկից ավելի անձինք, ապա բողոքին կից փաստաթղթերը վերադարձվում են նրանց ներկայացուցչին կամ բողոք բերած անձանցից մեկին՝ մյուսներին իրազեկելով այդ մասին, եթե ծանուցման վերաբերյալ այլ կարգ բողոքում նշված չէ:

Օրենսգրքի 136-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-3-րդ կետերով նախատեսված հիմքերով վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելուց հետո բողոքում առկա սխալները վերացնելու և բողոքը վերադարձնելու մասին որոշումն ստանալուց հետո՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի դեմ բերված բողոքով տասնհինգօրյա ժամկետում, իսկ միջանկյալ դատական ակ-

տի դեմ բերված բողոքով եռօրյա ժամկետում կրկին բերելու դեպքում բողոքը համարվում է վերաքննիչ դատարանում ընդունված սկզբնական ներկայացման օրը: Բողոքը կրկին բերելու դեպքում սխալները վերացնելու համար նոր ժամկետ չի տրվում: Վերաքննիչ դատարանի՝ բողոքը վերադարձնելու մասին որոշումը կարող է բողոքարկվել վճռաբեկ դատարան: Վճռաբեկ դատարանի կողմից որոշումը վերացվելու դեպքում բողոքը համարվում է վերաքննիչ դատարանում ընդունված՝ սկզբնական ներկայացման օրը:

Օրենսդրությամբ նախատեսված են նաև վերաքննիչ բողոքի ընդունումը մերժելու հիմքերը՝ ա) Օրենսգրքի 136-րդ հոդվածի 5-րդ մասով սահմանված ժամկետում անձը չի վերացրել բողոքում առկա սխալները, որոնց չվերացնելն արգելք է բողոքի քննության համար, կամ բողոքը բերել է Օրենսգրքի 136-րդ հոդվածի 5-րդ մասով սահմանված ժամկետի խախտմամբ կամ Օրենսգրքի 136-րդ հոդվածի 5-րդ մասով սահմանված ժամկետում ներկայացրել է պետական տուրքի վճարումը հետաձգելու կամ տարաժամկետելու կամ դրա չափը նվազեցնելու միջնորդություն, որը մերժվել է, բ) վերաքննիչ բողոքը բերվել է սահմանված ժամկետը լրանալուց հետո, և բաց թողնված ժամկետը վերականգնելու մասին միջնորդությունը մերժվել է, գ) բողոքը բերել է այն անձը, որը վարչական դատարանի դատական ակտը բողոքարկելու իրավունք չունի, դ) բողոքարկվել է այն դատական ակտը, որը ենթակա չէ բողոքարկման և ե) բողոքարկվել է այն դատական ակտը, որն ընդդատյա չէ վերաքննիչ դատարանին (Օրենսգրքի 137-րդ հոդված):

Վերաքննիչ բողոքը հետ վերցնելը: Վերաքննիչ բողոքը կարելի է հետ վերցնել մինչև դատաքննության ավարտը, ին-

չի առնչությամբ բողոք բերած անձը դիմում է ներկայացնում դատարան: Օրենսգրքի 26-րդ գլխով սահմանված այն գործերով, որոնց քննությունը բխում է հանրության կամ պետության շահերից, վերաքննիչ բողոք բերելուց հետո բողոք բերող անձն իրավունք չունի ներկայացնելու դիմում՝ բողոքը հետ վերցնելու մասին: Եթե բողոք բերած անձը բողոքը հետ վերցնելու մասին դիմումը ներկայացրել է վերաքննիչ դատարանի կողմից բողոքը քննության ընդունվելուց հետո, ապա վերաքննիչ դատարանը կայացնում է որոշում վերաքննիչ վարույթը կարճելու մասին, բացառությամբ Օրենսգրքի 26-րդ գլխով սահմանված այն գործերի, որոնց քննությունը բխում է հանրության կամ պետության շահերից: Եթե դատական ակտը բողոքարկել են նաև այլ անձինք, ապա վարույթը կարճվում է միայն տվյալ բողոքի մասով: Բողոքը հետ վերցնելուն առնչվող հարաբերությունները կանոնակարգված են Օրենսգրքի 139-րդ հոդվածով:

Վերաքննիչ բողոքի պատասխանը: Օրենսգրքի 138-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատավարության մասնակիցը վերաքննիչ բողոքը վարույթ ընդունելու մասին վերաքննիչ դատարանի որոշումը ստանալուց հետո իրավունք ունի ներկայացնելու վերաքննիչ բողոքի պատասխան՝ ա) տասնհինգօրյա ժամկետում՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի դեմ բերված բողոքով և բ) հնգօրյա ժամկետում՝ միջանկյալ դատական ակտի դեմ բերված բողոքով:

Վերաքննիչ բողոքի պատասխանն ուղարկվում է վերաքննիչ դատարան և դատավարության մասնակիցներին: Վերաքննիչ բողոքի պատասխանը ներկայացվում է գրավոր: Վերաքննիչ բողոքի պատասխանում նշվում են՝ ա) վերաքննիչ դատարանի անվանումը, որին հասցեագրվում է պա-

տասխանը, բ) պատասխանը ներկայացրած անձի և դատավարության մասնակիցների անունները (անվանումները), գ) վարչական դատարանի անվանումը, որի կայացրած դատական ակտի դեմ բերվել է վերաքննիչ բողոք, գործի համարը և վճռի կայացման տարին, ամիսը, ամսաթիվը և դ) վերաքննիչ բողոքի վերաբերյալ դիրքորոշումը և դրա հիմնավորումները:

Ներկայացված պատասխանին կցվում են պատասխանի պատճենները, դատավարության մասնակիցներին ուղարկելու ապացույցները, լիազորագիրը կամ այլ փաստաթուղթ, որը հավաստում է ներկայացուցչի լիազորությունը (եթե պատասխանը ներկայացրած անձը հանդես է գալիս ներկայացուցչի միջոցով):

Բողոքները վերաքննիչ դատարանում քննվում են կոլեգիալ՝ 3 դատավորի կազմով:

Վերաքննության սահմանները: Վերաքննիչ դատարանի լիազորությունները: Նախ նկատենք, որ վերաքննիչ բողոքը քննելու ու որոշում կայացնելու համար օրենսդրությամբ կոնկրետ ժամկետ սահմանված չէ. նախապատվությունը տրվել է «ողջամիտ ժամկետին», ինչը կարող է իրավաչափ համարվել, քանզի կոնկրետ ժամկետներ սահմանելը գործնականում չի կարող իրեն արդարացնել: Ինչ վերաբերում է միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված բողոքների քննությանը և որոշում կայացնելուն, ապա դրա համար Օրենսգրքի 140-րդ հոդվածով սահմանված է 1-ամսյա ժամկետ:

Ինչ վերաբերում է գործի քննության կարգին, ապա հարկ է նկատել, որ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի դեմ բողոքները քննվում են կոլեգիալ՝ 3 դատավորի կազմով, իսկ նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերով ներկայացված բողոքները՝ 5

դատավորի կազմով: Միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքները քննվում են միանձնյա, իսկ նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերով միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված բողոքները՝ 5 դատավորի կազմով և գրավոր ընթացակարգով՝ առանց դատական նիստ հրավիրելու (Օրենսգրքի 141-րդ հոդված):

Բողոքը վարույթ ընդունելիս դատարանը որոշում է նաև գործը գրավոր կամ բանավոր ընթացակարգով քննելու մասին: Գրավոր ընթացակարգով քննելու նախապատրաստման ընթացքում այնպիսի հանգամանքների ի հայտ գալու դեպքում, որոնք պարզելու համար ծագում է բանավոր ընթացակարգ կիրառելու անհրաժեշտություն, դատարանը կայացնում է գործը բանավոր ընթացակարգով քննելու վերաբերյալ որոշում:

Վերաքննության սահմանները վերաքննիչ դատարանում ամրագրված են Օրենսգրքի 144-րդ հոդվածով: Նախ՝ այդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վերաքննիչ դատարանը դատական ակտը վերանայում է վերաքննիչ բողոքում ներկայացված պահանջի սահմաններում՝ ձեռնարկելով անհրաժեշտ միջոցներ բողոքն ըստ էության քննելու համար: Ի տարբերություն քաղաքացիական դատավարության, այս դեպքում վերաքննիչ դատարանը ընդունում է Օրենսգրքով կամ վարչական դատարանի սահմանած ժամկետում դատավարության մասնակցի կողմից վարչական դատարան չներկայացված ապացույցները, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ գտնում է, որ դրանք գործի լուծման համար էական նշանակություն չունեն: Ընդ որում, եթե դատավարության մասնակիցը չի հիմնավորում, որ ապացույցը չի ներկայացրել իր կամ-

քից անկախ հանգամանքներով, ապա դատական ծախսերը, անկախ գործի ելքից, կրում է այդ դատավարության մասնակիցը: Մի կարևոր հանգամանք ևս. վերաքննիչ դատարանում բողոքի քննության ժամանակ վարչական դատարանում հաստատված փաստն ընդունվում է որպես հիմք, եթե բողոքում չի վիճարկվում այդ փաստը, կամ վերաքննիչ դատարանն անհրաժեշտ չի համարում կրկին հետազոտել այն:

Վերաքննիչ դատարանի լիազորություններն ամրագրված են Օրենսգրքի 145-րդ հոդվածով: Նախ՝ սահմանված են վերաքննիչ դատարանի կողմից կայացվող որոշումների տեսակները: Այսպես, բողոքի քննության արդյունքում վերաքննիչ դատարանը՝

«1) մերժում է վերաքննիչ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով անփոփոխ, իսկ այն դեպքում, երբ վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը, սակայն վարչական դատարանի կայացրած՝ գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտը թերի կամ սխալ է պատճառաբանված, ապա պատճառաբանում է անփոփոխ թողնված դատական ակտը.

2) ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բավարարում է վերաքննիչ բողոքը՝ ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանելով վարչական դատարանի դատական ակտը՝ բեկանված մասով գործն ուղարկելով վարչական դատարան՝ նոր քննության, և սահմանելով նոր քննության ծավալը, իսկ չբեկանված մասով դատական ակտը թողնելով անփոփոխ.

3) ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում և փոփոխում է վարչական դատարանի ակտը՝ կայացնելով նոր դատական ակտ, եթե վարչական դատարանի հաստատած փաստական հանգամանքները հնարավորություն են տալիս կայացնելու նման ակտ, և եթե դա բխում է արդարադատությամբ:

յան արդյունավետության շահերից, իսկ բողոքարկված և չբեկանված մասով դատական ակտը թողնում է անփոփոխ.

4) ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում է դատական ակտը և կարճում է գործի վարույթն ամբողջովին կամ դրա մի մասը, իսկ բողոքարկված և չբեկանված մասով դատական ակտը թողնում է անփոփոխ» (Օրենսգրքի 145-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

145-րդ հոդվածի 1-ին մասն այնքանով, որքանով ՀՀ վերաքննիչ վարչական դատարանին լիազորություն չի վերապահում բավարարելու վերաքննիչ բողոքը՝ փոփոխելով վճռի պատճառաբանական մասը՝ առանց անդրադառնալու դրա եզրափակիչ մասին, ճանաչվել է Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1 ին մասին, 63-րդ հոդվածի 1-ին մասին և 75-րդ հոդվածին հակասող և անվավեր՝ 02.03.21 ՍԴՈ-1579 որոշմամբ:

Միջանկյալ դատական ակտի պարագայում վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով ուժի մեջ կամ բավարարելով բողոքը, վերացնում է վարչական դատարանի դատական ակտը կամ կայացնում է նոր դատական ակտ կամ մերժում է վերաքննիչ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով անփոփոխ:

Վերաքննիչ դատարանի որոշման օրինական ուժի մեջ մտնելը: Վերաքննիչ դատական ակտերի հրապարակումը: Վերաքննիչ դատարանը կայացնում է պատճառաբանված որոշում, որը կազմված է ներածական, նկարագրական, պատճառաբանական և եզրափակիչ մասերից (Օրենսգրքի 146-րդ հոդված):

Որոշման *ներածական մասը* բովանդակում է՝

1) վերաքննիչ դատարանի լրիվ անվանումը, գործի համարը, որոշման կայացման տարին, ամիսը, ամսաթիվը, վայրն ու վերաքննիչ դատարանի կազմը.

2) վարչական դատարանի անվանումը, դատական ակտի կայացման տարին, ամիսը, ամսաթիվը, դատավորի (դատավորների) անունը, ազգանունը.

3) դատավարության մասնակիցների և նրանց ներկայացուցիչների անունները (անվանումները), վերաքննիչ բողոք բերած անձի անունը (անվանումը), վերաքննիչ բողոքի դեմ պատասխան ներկայացվելու դեպքում՝ նաև պատասխանը ներկայացրած անձի անունը (անվանումը):

Որոշման *նկարագրական մասը* բովանդակում է՝

1) գործի դատավարական գործընթացի նկարագրությունը, վճռի հրապարակման օրը, վարչական դատարանի վճռի եզրափակիչ մասի հակիրճ բովանդակությունը.

2) գործը վերադաս դատարանից նոր քննության ուղարկելու դեպքում՝ նաև համապատասխան դատավարական նախապատմությունը՝ նշելով վերադաս դատարանի սահմանած գործի նոր քննության ծավալը.

3) նշում՝ վարչական դատարանի՝ առանձին ակտի ձևով ընդունած որոշումների մասին.

4) նշում՝ վերաքննիչ դատարանի՝ առանձին ակտի ձևով ընդունած որոշումների մասին.

5) վերաքննիչ բողոքի հիմքերը և հիմնավորումները, վերաքննիչ բողոք բերած անձի պահանջը, վերաքննիչ բողոքի պատասխանի առկայության դեպքում՝ պատասխան ներկայացնողի դիրքորոշումը և հիմնավորումները:

Որոշման *պատճառարանական մասը* բովանդակում է՝

1) գործով պարզված և վերաքննիչ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեցող փաստերը, ներառյալ՝

ա. այն փաստերը, որոնք հաստատել է դատարանը և վերաքննիչ բողոքում չեն վիճարկվել,

բ. այն փաստերը, որոնք հաստատել է դատարանը և վերաքննիչ բողոքում վիճարկվել են, սակայն վերաքննիչ դատարանը դրանց վերաբերյալ հանգել է այն եզրակացության, որ տվյալ փաստի մասով վարչական դատարանը սխալ թույլ չի տվել՝ պատճառաբանելով նման եզրակացությունը և հղում կատարելով նման եզրակացության հիմքում ընկած ապացույցների վրա,

գ. այն փաստերը, որոնք հաստատել է վարչական դատարանը և վերաքննիչ բողոքում վիճարկվել են, և վերաքննիչ դատարանը հանգել է այն եզրակացության, որ տվյալ փաստի մասով վարչական դատարանը սխալ է թույլ տվել՝ պատճառաբանելով նման եզրակացությունը և հղում կատարելով նման եզրակացության հիմքում ընկած ապացույցներին: Նման դեպքերում վերաքննիչ դատարանը պետք է նշի, թե վարչական դատարանի հաստատած փաստի փոխարեն ինչ նոր փաստ է հաստատված համարում, կամ վարչական դատարանի հաստատած որ փաստը հաստատված չի համարվում՝ պատճառաբանելով նման եզրահանգումը և հղում կատարելով վարչական դատարանի հետազոտած համապատասխան ապացույցներին,

դ. այն փաստերը, որոնք չի հաստատել վարչական դատարանը, և այդ հանգամանքը վիճարկվել է վերաքննիչ բողոքում, և վերաքննիչ դատարանը վարչական դատարանի հետազոտած ապացույցների հիման վրա դրանք համարել է հաստատված՝ հղում կատարելով վերաքննիչ բողոք բերած

անձի համապատասխան դիրքորոշմանը և առաջին ատյանի դատարանի հետազոտած այն ապացույցներին, որոնք ընկած են փաստի հաստատման հիմքում,

ե. այն փաստերը, որոնք հաստատել է վերաքննիչ դատարանը.

2) եզրահանգում՝ բողոքում առաջադրված յուրաքանչյուր պահանջի հիմնավորվածության վերաբերյալ, մասնավորապես պատասխանելով հետևյալ հարցերին.

ա. արդյո՞ք հիմնավոր է տվյալ պահանջը՝ բողոքում դրա վերաբերյալ նշված հիմնավորումների սահմաններում կամ անկախ դրանցից,

բ. եթե վերաքննիչ բողոքի հիմքում դրված պահանջը հիմնավոր չէ, ապա ի՞նչ պատճառաբանմամբ՝ հղում կատարելով միջազգային պայմանագրի, օրենքի և այլ իրավական ակտի նորմերին, սահմանադրական դատարանի, վճռաբեկ դատարանի, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի այն որոշումներին, որոնց հիման վրա վերաքննիչ դատարանը համարում է, որ բողոքի հիմքում դրված պահանջը հիմնավոր չէ,

գ. եթե վերաքննիչ բողոքի հիմքում դրված պահանջը հիմնավոր է, ապա ի՞նչ հիմնավորմամբ՝ հղում կատարելով միջազգային պայմանագրի, օրենքի կամ այլ իրավական ակտի այն նորմերին, սահմանադրական դատարանի, վճռաբեկ դատարանի, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի այն որոշումներին, որոնց հիման վրա վերաքննիչ դատարանը համարում է, որ բողոքի հիմքում դրված պահանջը հիմնավոր է,

դ. վերաքննիչ բողոքի հիմքում դրված պահանջի հիմնավորվածության դեպքում արդյո՞ք վերաքննիչ բողոքում նշված՝

դատարանի թույլ տված նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմերի խախտումը ազդել է կամ կարող էր ազդել գործի ելքի վրա՝ պատճառաբանելով համապատասխան եզրահանգումը.

3) սույն օրենսգրքի 145-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետով նախատեսված լիազորությունը կիրառելու դեպքում՝ գործի նոր քննության ծավալը կամ նշում այն մասին, որ գործը պետք է քննվի ամբողջ ծավալով.

4) եզրահանգումներ՝ գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստերի վերաբերյալ, եթե վերաքննիչ դատարանը համարել է, որ վարչական դատարանը սխալ է որոշել ապացուցման առարկան կամ սխալ է որոշել գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստերը.

5) դատավարության մասնակիցների միջև դատական ծախսերի բաշխման վերաբերյալ վերաքննիչ դատարանի դիրքորոշումը՝ վկայակոչելով համապատասխան իրավական նորմերը:

Որոշման *եզրափակիչ մասը* բովանդակում է՝

1) վերաքննիչ բողոքն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բավարարելու կամ մերժելու կամ վերաքննիչ վարույթը կարճելու մասին դատարանի եզրակացությունը.

2) վերաքննիչ բողոքը բավարարելու դեպքում՝ համապատասխան դատավարական հետևանքը.

3) եզրակացություն՝ հայցի ապահովման միջոցները պահպանելու կամ վերացնելու վերաբերյալ.

4) եզրակացություն՝ դատավարության մասնակիցների միջև դատական ծախսերը բաշխելու վերաբերյալ.

5) կատարում ենթադրող որոշում կայացնելու դեպքում նշում՝ որոշումը կամովին չկատարվելու դեպքում որոշումը

պարտապանի հաշվին դատական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության միջոցով կատարելու մասին.

6) որոշման բողոքարկման ժամկետն ու այն վերադաս դատական ատյանը, որտեղ կարող է բերվել բողոքը:

Որոշումը պետք է դրույթներ ներառի դատական ծախսերի, ինչպես նաև՝ կողմերի միջև դատական ծախսերի բաշխման մասին:

Վերաքննիչ դատարանը *լրացուցիչ որոշում* է կայացնում այն պարագայում, երբ Օրենսգրքի 147-րդ հոդվածով սահմանված դեպքերում ապացույց չներկայացրած դատավարության մասնակիցը վարչական մարմին է կամ պաշտոնատար անձ: Այս դեպքում, կարծում ենք, լրացուցիչ որոշում կայացնելն իրավաչափ է, քանզի հիմքը ոչ թե համընդհանուր, այլ դատավարական բնույթի խախտում է:

Վերաքննիչ դատարանի գործն ըստ էության լուծող որոշումների օրինական ուժի մեջ մտնելու հետևյալ կարգն է սահմանված՝

«1. Վերաքննիչ դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող որոշումներն օրինական ուժի մեջ են մտնում հրապարակման պահից մեկ ամիս հետո:

2. Վերաքննիչ դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի դեմ սահմանված ժամկետում վճռաբեկ բողոք բերելիս այդ ակտերն օրինական ուժի մեջ չեն մտնում:

3. Եթե գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի վերանայման արդյունքում վճռաբեկ դատարանն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն անփոփոխ է թողնում վերաքննիչ դատարանի դատական ակտը, ապա վերաքննիչ դատարանի անփոփոխ թողնված դատական ակտը (ակտի համապա-

տասխան մասը) օրինական ուժի մեջ է մտնում վճռաբեկ դատարանի որոշման կայացման պահից:

4. Վերաքննիչ դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտն օրինական ուժի մեջ է մտնում վճռաբեկ դատարանի որոշման կայացման պահից, եթե բերված բողոքը վարույթ ընդունելը մերժվել է, վճռաբեկ դատարանի կողմից թողնվել է առանց քննության կամ վերադարձվել է, և սահմանված ժամկետում բողոքում առկա սխալները չեն վերացվել, կամ սահմանված կարգով բողոքը կրկին չի բերվել:

5. Վերաքննիչ դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերը կարող են հրապարակման պահից դատարանի կողմից հայտարարվել օրինական ուժի մեջ մտած, եթե դա չանելը անխուսափելիորեն կառաջացնի ծանր հետևանքներ կողմի համար: Նման ակտերը ենթակա են բողոքարկման օրինական ուժի մեջ չմտած ակտերի համար սահմանված կարգով:

6. Վերաքննիչ դատարանի՝ բողոքարկման ոչ ենթակա միջանկյալ ակտերն օրինական ուժի մեջ են մտնում կայացման պահից, եթե սույն օրենսգրքով այլ բան նախատեսված չէ:

7. Վերաքննիչ դատարանի՝ բողոքարկման ենթակա միջանկյալ դատական ակտերն օրինական ուժի մեջ են մտնում դրանք ստանալու պահից 5 օր հետո» (Օրենսգրքի 148-րդ հոդված):

Վերաքննիչ դատարանի դատական ակտերը հրապարակվում և դատավարության մասնակիցներին են ուղարկվում վարչական դատարանի դատական ակտերի համար սահմանված կանոններով:

Բեկանման հիմքերը: Դատական սխալի հիմքով դատական ակտի բեկանման հիմքերն են՝ ա) նյութական իրավունքի նորմերի խախտումը կամ սխալ կիրառումը և բ) դատավարական իրավունքի նորմերի խախտումը կամ սխալ կիրառումը (Օրենսգրքի 150-րդ հոդված): Օրենսգրքի 151-րդ և 152-րդ հոդվածներով համապատասխանաբար ամրագրված են նյութական իրավունքի նորմերի և դատավարական իրավունքի նորմերի խախտման և սխալ կիրառման կոնկրետ դրսևորումները:

Այսպես, Օրենսգրքի 151-րդ հոդվածի համաձայն՝ նյութական իրավունքի նորմերը համարվում են խախտված կամ սխալ կիրառված, եթե դատարանը՝

«1) չի կիրառել այն օրենքը կամ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագիրը կամ իրավական այլ ակտ, որը պետք է կիրառեր.

2) կիրառել է այն օրենքը կամ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագիրը կամ իրավական այլ ակտ, որը չպետք է կիրառեր.

3) սխալ է մեկնաբանել օրենքը կամ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագիրը կամ իրավական այլ ակտ»:

Միաժամանակ, օրենսդրությամբ սահմանված է մի նախապայման, ըստ որի՝ նյութական իրավունքի նորմի խախտումը կամ սխալ կիրառումը վճռի բեկանման հիմք է, եթե հանգեցրել է գործի սխալ լուծման: Այլ կերպ ասած՝ «ձևական սխալները» ինքնին դատական ակտը բեկանելու հիմք չեն, ինչը թելադրված է դատական ակտերի կայունության սկզբունքով:

Օրենսգրքի 152-րդ հոդվածի համաձայն՝

«1. Դատավարական իրավունքի նորմերի խախտումը կամ սխալ կիրառումը դատական ակտի բեկանման հիմք է, եթե հանգեցրել է կամ կարող էր հանգեցնել գործի սխալ լուծման: Դատարանի՝ ըստ էության ճիշտ դատական ակտը չի կարող բեկանվել միայն ձևական նկատառումներով:

2. Դատական ակտը բոլոր դեպքերում ենթակա է բեկանման, եթե՝

1) դատարանը գործը քննել է ոչ օրինական կազմով, ներառյալ՝ այնպիսի դատավորի կողմից, որը, «Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրք» Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական օրենքի 71-րդ հոդվածի համաձայն, պարտավոր էր ինքնաբացարկ հայտնել.

2) դատարանը գործը քննել է դատավարության մասնակիցներից որևէ մեկի բացակայությամբ, որը պատշաճ չի ծանուցվել նիստի ժամանակի և վայրի մասին.

3) դատական ակտը ստորագրված և կնքված չէ.

4) դատական ակտը ստորագրված և կնքված չէ այն կայացրած դատավորի կամ դատավորների կողմից.

5) դատական ակտը կայացրել է ոչ այն դատավորը, որը մտնում է գործը քննող դատարանի կազմի մեջ.

6) գործից բացակայում է դատական նիստի կամ առանձին դատավարական գործողության կատարման արձանագրությունը.

7) գործը քննվել է ընդդատության կանոնների խախտմամբ.

8) դատական ակտը շոշափում է դատավարության մասնակից չդարձված անձանց իրավունքները և պարտականությունները.

9) առկա են սույն օրենսգրքի 96-րդ հոդվածով սահմանված՝ գործի վարույթը կարճելու հիմքերը»:

4. Դատաքննությունը վճռաբեկ դատարանում

Դատական ակտի վերանայումը վճռաբեկության կարգով: Բողոք բերելու իրավունքը: Վճռաբեկության կարգով բողոքարկվում են հիմնականում վերաքննիչ դատարանի կայացրած և օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերը, վերաքննիչ դատարանի միջանկյալ դատական ակտերը, իսկ օրենքով սահմանված դեպքերում նաև՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը: Վճռաբեկ դատարանը վերանայում է նաև վերաքննիչ դատարանի կողմից վարչական դատարանի միջանկյալ դատական ակտերի վերանայման արդյունքում կայացված որոշումները (Օրենսգրքի 153-րդ հոդված):

Վճռաբեկ բողոք բերելու իրավունքը Օրենսգրքի 154-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն վերապահված է՝ ա) դատավարության մասնակիցներին, բ) գլխավոր դատախազին կամ նրա տեղակալներին՝ պետական շահերի պաշտպանության հարցով և գ) դատավարությանը մասնակից չդարձված անձանց, որոնց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ (վերջիններս օգտվում են երրորդ անձանց իրավունքներից և կրում նրանց համար սահմանված պարտականությունները): Ինչ վերաբերում է միջանկյալ դատական ակտերին, ապա դրանք բողոքարկելու լիազորություն ունեն դատավարության մասնակիցները կամ այն անձինք, որոնց իրավունքներին առնչվում է վերաքննիչ դատարանի դատական ակտը:

Օրենսգրքում կատարված «նորամուծության» արդյունքում ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք վճռաբեկ բողոք կարող են բերել միայն փաստաբանի միջոցով (Օրենսգրքի 154-րդ հոդվածի 4-րդ մաս): Ցավոք, այս իրավական նորմը մեկ անգամ ևս վկայում է, որ դեռևս չի ձևավորվել դատաիրավական բարեփոխումների տրամաբանական ու բնականոն ընթացք, չի ընկալվել շարունակականության անհրաժեշտությունը, ինչի արդյունքում բարեփոխումների որոշակի փուլում վերջնական լուծում ստացած և մերժված իրավական դիրքորոշումները դարձյալ «վերակենդանանում են» ու ներմուծվում իրավական համակարգ: Այն, որ այդպիսի մոտեցումները հակասության մեջ են արդարադատության մատչելիության սկզբունքի հետ, անվիճելի է և բազմիցս հիմնավորվել է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի որոշումներով, սակայն երբեմն իրավական լուծումներ առաջադրելիս հարկ է լինում ղեկավարվել ինչ-ինչ սուբյեկտիվ շահերով, ինչն էլ հանգեցնում է վերը նշված անընդունելի իրավական նորմերի ի հայտ գալուն: Վերջին հաշվով, գերխնդիրը ոչ թե արհեստական եղանակներով, ի վնաս արդարադատության շահերի, վճռաբեկ բողոքների քանակը մասնակի կրճատելը պետք է լինի, այլ արդարադատության մատչելիությունն ու արդյունավետ արդարադատության իրականացումը:

Հավելենք, որ օրենսդրական փոփոխություն նախաձեռնելու համար հիմք է հանդիսացել Սահմանադրական դատարանի 2015 թ. մարտի 3-ի թիվ ՍԴՈ-1192 որոշումը, որով Սահմանադրությանը հակասող է ճանաչվել նշված հոդվածի այն դրույթը, ըստ որի՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք վճռաբեկ բողոք կարող են բերել միայն փաստաբանի միջո-

ցով՝ նկատի ունենալով «... որ տվյալ դրույթի կիրառումն առկա իրավակարգավորումների պայմաններում սոցիալական անհամաչափ ծանրաբեռնվածություն է առաջացնում անձանց համար՝ կախված նրանց ֆիզիկական հնարավորություններից, չապահովելով նաև անձի արդար դատաքնության, դատական պաշտպանության արդյունավետ միջոցի և դատարանի մատչելիության իրավունքների լիարժեք իրացումը»:

Ընդ որում, տեղին չեն միջազգային փորձի վրա հղումներ կատարելը, քանզի այն ևս չի վկայում այդպիսի անհիմն տարբերակների առկայության մասին: Մասնավորապես, Գերմանիայի Դաշնությունում ևս գործում է փաստաբանների միջոցով վճարել բողոքներ ներկայացնելու կարգը, սակայն նույն այդ երկրի իրավական համակարգում, նախ, որոշ անձինք, օրինակ իրավագիտության ոլորտում դոկտորի գիտական կոչում ունեցողները, հիշյալ իրավահարաբերությունում հավասարեցվում են փաստաբանների հետ, բացի այդ, լրացուցիչ նախատեսված են այնպիսի երաշխիքներ, որոնք մեղմում են նշված կարգի հնարավոր բացասական հետևանքները:

Ինչևէ, Սահմանադրական դատարանի վերը նշված որոշման արդյունքում վճարել բողոք բերելու իրավունքը կարող է իրացվել նաև առանց փաստաբանի:

Վճարել բողոք բերելու սահմանափակումները: Բողոքարկման կարգը և ժամկետները: Ըստ Օրենսգրքի 155-րդ հոդվածի՝ վերաքննության կարգով բողոքարկման ենթակա դատական ակտը անձը չի կարող բողոքարկել վճարել դատարանում, եթե այն նույն հիմքերով չի բողոքարկել վերաքննիչ դատարանում: Այս կանոնից բացառություն է սահմանված միայն Օրենսգրքի 156-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախա-

տեսված դեպքում, երբ բողոք է բերում դատավարությանը մասնակից չդարձված անձը: Անձը կարող է վճռաբեկ բողոք բերել միայն իր համար անբարենպաստ մասի դեմ:

Վճռաբեկ բողոք բերելու ժամկետները սահմանված են Օրենսգրքի 156-րդ հոդվածով: Գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի դեմ վճռաբեկ բողոք կարող է բերվել մինչև այդ ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու համար սահմանված ժամկետը, բացառությամբ սույն հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված հիմքով դատական ակտը բողոքարկելու դեպքերի:

Միջանկյալ դատական ակտի դեմ վճռաբեկ բողոք կարող է բերվել Օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում՝ մինչև այդ ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու համար սահմանված ժամկետը:

Դատավարության մասնակից չդարձված այն անձինք, որոնց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է վերաքննիչ դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ, իրավունք ունեն վճռաբեկ բողոք բերելու՝ սկսած այն օրվանից՝ երեք ամսվա ընթացքում, երբ իմացել են կամ կարող էին իմանալ նման դատական ակտի կայացման մասին: Ընդ որում, այս դեպքում վճռաբեկ բողոք չի կարող բերվել, եթե դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո անցել է քսան տարի:

Վերը նշված ժամկետները լրանալուց հետո բերված վճռաբեկ բողոքը վճռաբեկ դատարանը կարող է ընդունել վարույթ, եթե ներկայացված է համապատասխան ժամկետի բացթողումը հարգելի համարելու վերաբերյալ միջնորդություն, և դատարանն այն բավարարել է: Օրենսգրքի 156-րդ հոդվածի 5-րդ մասը ճանաչվել է Հայաստանի Հանրապե-

տության Սահմանադրության (2015 թ. փոփոխություններով) 61 և 63-րդ հոդվածների 1-ին մասերի պահանջներին հակասող և անվավեր 09.02.2016 ՍԴՈ-1254 որոշմամբ՝ այն մասով, որով բողոք ներկայացնելու իրավունք ունեցող անձից անկախ պատճառներով բողոքի ներկայացման համար բաց թողնված ժամկետի վերականգնումը թողնվում է դատարանի հայեցողությանը և համապատասխան միջնորդության ու ապացույցների առկայության պարագայում իրավունքի ուժով (ex jure) չի ճանաչվում հարգելի:

Օրենսգրքի 157-րդ հոդվածի համաձայն՝ վճռաբեկ բողոքն ուղարկվում է վճռաբեկ դատարան, իսկ բողոքի պատճենը՝ վերաքննիչ դատարան ու դատավարության մասնակիցներին: Վճռաբեկ դատարան չի կարող ներկայացվել հայցի ապահովում կիրառելու, այն փոփոխելու կամ վերացնելու մասին միջնորդություն: Վճռաբեկ բողոքը բերելուց հետո բողոքում արծարծվող պահանջը փոփոխվել կամ լրացվել չի կարող: Վերաքննիչ դատարանը բողոքի պատճենը ստանալու օրվանից ոչ ուշ, քան հաջորդ օրը, իսկ դրա անհնարինության դեպքում՝ սեղմ ժամկետում, սակայն ոչ ուշ, քան բողոք բերելու ժամկետը լրանալուց հետո՝ տասնօրյա ժամկետում, պարտավոր է գործը ուղարկել վճռաբեկ դատարան:

Նկատենք, որ վճռաբեկ բողոքի պատճենը վերաքննիչ դատարան և դատավարության մասնակիցներին ուղարկելու պարտականությունը բողոք բերողի վրա դնելը զուրկ է որևէ հիմնավորումից, այն համաչափ չէ դատավարության մասնակցի կարգավիճակին, ակնհայտ ոչ իրավաչափ է և չի բխում արդարադատության մատչելիության սկզբունքից: Միջազգային փորձը ևս վկայում է, որ բողոք ներկայացնողի վրա այդպիսի անհամաչափ պարտականություններ չեն

դրվում, դրանք համարվում են արդարադատության ոլորտում վարչարարության դասական գործառույթներ:

Վճռաբեկ բողոքի բովանդակությունը սահմանված է Օրենսգրքի 158-րդ հոդվածով, ինչը խոսում է այն մասին, որ այս դատավարական փաստաթուղթը պետք է համապատասխանի որոշակի իրավական չափանիշների և չի համարվում կամայականորեն կազմվող փաստաթուղթ: Միաժամանակ, այս հոդվածի 5-րդ մասի առնչությամբ («Վճռաբեկ բողոքին կցվում են նաև օրենքով սահմանված կարգով և չափով պետական տուրքի վճարումը հավաստող փաստաթուղթը և բողոքի պատճենը գործը քննող դատարան և դատավարության մասնակիցներին ուղարկելու մասին ապացույցները, վճռաբեկ բողոքի էլեկտրոնային տարբերակը (էլեկտրոնային կրիչը)») Սահմանադրական դատարանը հայտնել է հետևյալ դիրքորոշումը. «... ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 158-րդ հոդվածի 5-րդ մասում ամրագրված՝ վճռաբեկ բողոքին կից բողոքի էլեկտրոնային տարբերակը ներկայացնելու միասնական չափանիշների բացակայությունը *ենթադրում է* (ընդգծումը մերն է) դիմողի իրավունքը ներկայացնելու բողոքի էլեկտրոնային տարբերակը ցանկացած ձևաչափով և փաստաթղթի ցանկացած ձևավորմամբ, թե ցանկացած տեսակի էլեկտրոնային կրիչով, թե էլեկտրոնային փոստով: ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 158-րդ հոդվածի 5-րդ մասում ամրագրված՝ վճռաբեկ բողոքին կից բողոքի էլեկտրոնային տարբերակը ներկայացնելու միասնական չափանիշները պետք է իրավաբանորեն ամրագրվեն, իսկ մինչ այդ իրավակիրառական պրակտիկայում պետք է զարգանա սույն որոշման մեջ խնդրո առարկա հիմնահարցի վերաբեր-

յալ արտահայտված իրավական դիրքորոշումների շրջանակում»:

Վճռաբեկ բողոքը հետ վերցնելը և վերադարձնելը: Մինչև գործի դատաքննության ավարտը կամ վճռաբեկ բողոքը գրավոր ընթացակարգով քննելու դեպքում մինչև բողոքի քննության արդյունքով կայացվելիք դատական ակտի հրապարակման օրը բողոք բերած անձն իրավունք ունի դիմում ներկայացնելու բողոքը հետ վերցնելու մասին (Օրենսգրքի 159-րդ հոդված): Այս կանոնից սահմանված է բացառություն այն դեպքերի համար, երբ քննությունը բխում է հանրության կամ պետության շահերից:

Վճռաբեկ բողոքը վերադարձնելու և առանց քննության թողնելու հիմքերը նույնական են դատավարության մյուս տեսակների շրջանակներում սահմանված հիմքերի հետ: Մասնավորապես, Օրենսգրքի 160-րդ հոդվածի համաձայն՝

«1. Վճռաբեկ բողոքը թողնվում է առանց քննության, եթե՝

1) վճռաբեկ բողոքը բերվել է սահմանված ժամկետը լրանալուց հետո, և բաց թողած ժամկետը վերականգնելու մասին միջնորդությունը բացակայում է կամ մերժվել է.

2) վճռաբեկ բողոքը բերել է այն անձը, որը վճռաբեկ բողոք բերելու իրավունք չուներ.

3) բողոքարկվել է այն դատական ակտը, որը ենթակա չէ բողոքարկման վճռաբեկության կարգով.

4) վճռաբեկ բողոք բերած անձը մինչև վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելը դիմում է ներկայացրել վճռաբեկ բողոքը հետ վերցնելու մասին.

5) բողոքում նշված հիմքով նույն գործով վճռաբեկ դատարանն արդեն իսկ որոշում է կայացրել:

2. Վճռաբեկ բողոքը վերադարձվում է, եթե վճռաբեկ բողոքը չի համապատասխանում սույն օրենսգրքի 158-րդ հոդվածի պահանջներին:

3. Վճռաբեկ բողոքը վերադարձնելու կամ առանց քննության թողնելու մասին վճռաբեկ դատարանը կայացնում է որոշում գործը վճռաբեկ դատարանում ստանալուց հետո՝ մեկ ամսվա ընթացքում՝ նշելով առկա թերությունները: Վճռաբեկ բողոքը կրկին բերվելու դեպքում ժամկետները հաշվարկվում են վերստին:

4. Վճռաբեկ բողոքը վերադարձնելու մասին որոշմամբ վճռաբեկ դատարանը սահմանում է մինչև մեկամսյա ժամկետ՝ սխալները շտկելու և վճռաբեկ բողոքը կրկին բերելու համար»:

Վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելը: Վարչական դատավարությունում վճռաբեկ բողոքը քննության ընդունելու հիմքերը ևս նույնական են դատավարության մյուս տեսակների պարագայում վճռաբեկ բողոքը քննության ընդունելու հիմքերի հետ: Վճռաբեկ դատարանը բողոքն ընդունում է քննության, եթե՝

1) բողոքում բարձրացված հարցի վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի որոշումը կարող է էական նշանակություն ունենալ օրենքի և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի միատեսակ կիրառության համար, կամ

2) առերևույթ առկա է մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտում:

Բողոքում բարձրացված հարցի վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի որոշումը կարող է էական նշանակություն ունենալ օրենքի և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի միատեսակ կիրառության համար, մասնավորապես, եթե՝ ա)

առնվազն մեկ այլ գործով ստորադաս դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտում միևնույն նորմը կիրառվել է կամ չի կիրառվել հակասող մեկնաբանությամբ, բ) բողոքարկվող դատական ակտում որևէ նորմի մեկնաբանությունը հակասում է վճռաբեկ դատարանի որոշման մեջ տվյալ նորմին տրված մեկնաբանությանը, գ) դատարանի կիրառած նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմի կապակցությամբ առկա է իրավունքի զարգացման խնդիր:

Վճռաբեկ դատարանը վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելու մասին որոշում է կայացնում երեքամսյա ժամկետում՝ գործը վճռաբեկ դատարանում ստանալուց հետո:

Վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելու հիմքերի բացակայության դեպքում վճռաբեկ դատարանը մերժում է բողոքը վարույթ ընդունելը՝ կայացնելով *պալառաքանված* որոշում:

Վճռաբեկ բողոքի պատասխանին առնչվող հարաբերությունները կարգավորված են Օրենսգրքի 164-րդ հոդվածով: Դատավարության մասնակիցն իրավունք ունի ներկայացնելու վճռաբեկ բողոքի պատասխան վճռաբեկ բողոքի պատճենը ստանալու օրվանից մինչև վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելու մասին որոշումը ստանալուն հաջորդող 15-րդ օրը: Պատասխանին կցվում են պատասխանի պատճենները դատավարության մասնակիցներին ուղարկելու ապացույցները: Պատասխանը ստորագրում է դատավարության մասնակիցը կամ նրա ներկայացուցիչը:

Վճռաբեկ դատարանում գործի քննության համար սահմանված է ողջամիտ ժամկետ (Օրենսգրքի 165-րդ հոդված):

Վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելուց հետո դատական ակտի կատարումը նախկին օրենսդրությամբ կարող էր կա-

սեցվել, ինչն իրավաչափ իրավական լուծում էր և բխում էր արդարադատության շահերից:

Վճռաբեկ դատարանում գործի քննության կարգը: Վճռաբեկ դատարանը վճռաբեկ բողոքները քննում և դրանց վերաբերյալ որոշումները կայացնում է գրավոր ընթացակարգով, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ վճռաբեկ դատարանը եկել է եզրահանգման, որ անհրաժեշտ է վճռաբեկ բողոքի քննությունն իրականացնել դատական նիստում: Վճռաբեկ բողոքը դատական նիստում քննելու մասին կայացվում է որոշում: Վճռաբեկ բողոքը դատական նիստում քննելու վերաբերյալ որոշում կայացվելու դեպքում բողոք բերած անձը և գործին մասնակցող մյուս անձինք ծանուցվում են դատական նիստի ժամանակի և վայրի մասին: Նրանց չներկայանալն արգելք չէ բողոքի քննության համար: Բողոքի քննությունը դատական նիստում սկսվում է վճռաբեկ դատարանի դատավորի ղեկուցումով: Զեկուցողը ներկայացնում է վճռաբեկ բողոքը և վճռաբեկ բողոքի պատասխանի փաստարկները: Վճռաբեկ դատարանի դատավորներն իրավունք ունեն հարցեր տալու ղեկուցողին և նիստին ներկայացած, գործին մասնակցող անձանց, որից հետո բողոքի քննությունը հայտարարվում է ավարտված:

Վճռաբեկ բողոքի քննությունը գրավոր ընթացակարգով իրականացվում է առանց դատական նիստ հրավիրելու, գործին մասնակցող անձինք տեղեկացվում են միայն բողոքի քննության արդյունքով կայացվելիք դատական ակտի հրապարակման օրվա մասին, ղեկուցող դատավորը կազմում է վճռաբեկ դատարանի որոշման նախագիծը, որը գործի նյութերի հետ տրամադրվում է վճռաբեկ դատարանի մյուս դատավորներին: Վճռաբեկ դատարանի դատավորները կարող

են որոշման նախագծի վերաբերյալ ներկայացնել դիտողություններ և առաջարկություններ, որոնց հիման վրա զեկուցող դատավորը կարող է լրամշակել որոշման նախագիծը: Վճռաբեկ դատարանի որոշման նախագծի վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի դատավորների կողմից դիտողություններ և առաջարկություններ չներկայացվելու կամ դրանց հիման վրա նախագիծը լրամշակվելուց հետո կամ ներկայացված դիտողությունները և առաջարկությունները չընդունվելու դեպքում զեկուցողն այն ներկայացնում է քվեարկության: Եթե քվեարկության արդյունքով զեկուցողի ներկայացրած նախագիծը չի ընդունվում, ապա տվյալ գործով որոշման նոր նախագիծը կազմում է դեմ քվեարկած դատավորների կազմից և նրանց կողմից որոշված դատավորը:

Վճռաբեկ դատարանում գործի քննության հետաձգումը և կասեցումը կատարվում է գործը վարչական դատարանում քննության կանոններով:

Վճռաբեկ դատարանում գործի քննության սահմանները և վճռաբեկ դատարանի լիազորությունները: Օրենսգրքի 168-րդ հոդվածի համաձայն. «Վճռաբեկ դատարանը բողոքարկվող դատական ակտը վերանայում է վճռաբեկ բողոքում ներկայացված պահանջների սահմաններում»: Այս դրույթը շահեկանորեն տարբերվում է նախկին իրավական կարգավորումից, ըստ որի՝ դատական ակտը կարող է վերանայվել բացառապես բողոքում ներկայացված հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններում, ինչը մեր կողմից քննադատության էր արժանացել ձեռնարկի նախորդ տարբերակում:

Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունները ամրագրված են Օրենսգրքի 169-րդ հոդվածով: Մասնավորապես, այդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝

«1. Գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի վերանայման արդյունքում վճռաբեկ դատարանը՝

1) մերժում է վճռաբեկ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով անփոփոխ, իսկ այն դեպքում, երբ վճռաբեկ դատարանը մերժում է վճռաբեկ բողոքը, սակայն դատարանի կայացրած՝ գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտը թերի կամ սխալ է պատճառաբանված, ապա վճռաբեկ դատարանը պատճառաբանում է անփոփոխ թողնված դատական ակտը.

2) ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բավարարում է վճռաբեկ բողոքը՝ համապատասխանաբար ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանելով դատական ակտը՝ բեկանված մասով գործն ուղարկում է համապատասխան դատարան՝ նոր քննության, և սահմանում նոր քննության ծավալը, իսկ չբեկանված մասով դատական ակտը թողնում է անփոփոխ.

3) մասնակիորեն բեկանում և փոփոխում է դատական ակտը, եթե ստորադաս դատարանի հաստատած փաստական հանգամանքները հնարավորություն են տալիս կայացնելու նման ակտ, և եթե դա բխում է արդարադատության արդյունավետության շահերից, իսկ բողոքարկված և չբեկանված մասով դատական ակտը թողնում է անփոփոխ.

4) ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում է դատական ակտը և կարճում է գործի վարույթն ամբողջովին կամ դրա մի մասը, իսկ բողոքարկված և չբեկանված մասով դատական ակտը թողնում է անփոփոխ.

5) վերաքննիչ դատարանի կողմից դատական ակտը փոփոխվելու դեպքերում ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում է վերաքննիչ դատարանի դատական ակտը՝ օրինական ուժ տալով վարչական դատարանի դատական ակտին, իսկ եթե այն թերի կամ սխալ է պատճառաբանված, ապա

լրացուցիչ պատճառաբանում է վարչական դատարանի դատական ակտը»:

Ինչ վերաբերում է միջանկյալ դատական ակտերին, ապա դրանց վերանայումից հետո վճռաբեկ դատարանը մերժում է վճռաբեկ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով օրինական ուժի մեջ, կամ կայացնում է նոր դատական ակտ, որն օրինական ուժի մեջ է մտնում կայացման պահից:

Վճռաբեկ դատարանի որոշումը համարվում է ընդունված, եթե դրա օգտին քվեարկել է նիստին ներկա դատավորների մեծամասնությունը: Ընդ որում, որոշումը կայացվում է առանց բողոք բերած անձի և վճռաբեկ դատարանում բացատրություններ տալու համար կանչված անձանց ներկայության, բաց քվեարկությամբ: Որոշումը հրապարակվում է նիստում:

Վճռաբեկ դատարանի որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում կայացման պահից, վերջնական է և բողոքարկման ենթակա չէ:

Վճռաբեկ դատարանի՝ վճռաբեկ բողոքի քննության արդյունքում կայացրած որոշումը հրապարակվում է դատական իշխանության պաշտոնական կայքի միջոցով:

5. Գործերի նոր քննությունը

Գործի նոր վարույթ հարուցելը: Գործի նոր քննության կանոնները սահմանված են Օրենսգրքի «Գործերի նոր քննությունը» վերտառությամբ 24-րդ գլխի (այն ընդգրկում է 174-179-րդ հոդվածները) նորմերով: Ըստ Օրենսգրքի 174-րդ հոդվածի՝ վերադաս դատարանի կողմից ստորադաս դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը բեկանելու և գործը նոր քննության ուղարկելու մասին դատական

ակտ կայացնելու դեպքում ստորագրած դատարանը հարուցում է գործի նոր քննության վարույթ գործը ստանալուց ոչ ուշ, քան 3 օր հետո, որի մասին կայացնում է միջանկյալ դատական ակտ և ետօրյա ժամկետում այն ուղարկում դատավարության մասնակիցներին:

Ստորագրած դատարանում գործն ըստ էության քննած դատավորը չի կարող մասնակցել տվյալ գործի քննությանը:

Գործի նոր քննության կարգը և սահմանները: Գործի նոր քննությունն իրականացվում է համապատասխանաբար վարչական դատարանի կամ վերաքննության կարգով գործերի քննության համար Օրենսգրքով սահմանված կանոններով: Սակայն գործի քննության ժամանակ չեն կարող փոխվել հայցի հիմքը, առարկան կամ հայցային պահանջների չափը: Բացի այդ, չի կարող ներկայացվել հակընդդեմ հայց (Օրենսգրքի 176-րդ հոդված): ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 176-րդ հոդվածի 2-րդ մասը Սահմանադրական դատարանի 18.10.16 ՍԴՈ-1315 որոշմամբ ճանաչվել է ՀՀ Սահմանադրության 61 և 63-րդ հոդվածների պահանջներին հակասող և անվավեր այն մասով, որով չի ապահովվում իրենից անկախ պատճառներով հակընդդեմ հայց չներկայացրած անձի կողմից գործի նոր քննության ժամանակ հակընդդեմ հայց ներկայացնելու հնարավորություն:

Գործի նոր քննության սահմանները նախատեսված են Օրենսգրքի 177-րդ հոդվածով, ըստ որի՝ ստորագրած դատարանում գործի նոր քննությունն իրականացվում է վերադաս դատարանի որոշման հիման վրա՝ վերջինիս սահմանած ծավալով: Գործի նոր քննության ժամանակ կողմերը կարող են ապացույցներ ներկայացնել միայն այն բացառիկ դեպքում, երբ գործի նոր քննության ժամանակ դատարանը մատնա-

նշում է ապացուցման ենթակա նոր փաստ և պահանջում ներկայացնել դրա հետ կապված նոր ապացույցներ:

Գործի նոր քննության ժամանակ դատարանը կարող է մատնանշել ապացուցման ենթակա նոր փաստ և պահանջել ներկայացնել դրա հետ կապված նոր ապացույցներ, ինչպես նաև լսում է մյուս կողմի առարկությունները բեկանման հիմք հանդիսացող փաստերի վերաբերյալ:

Նոր քննության արդյունքներով դատարանը կայացնում է *գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ*: Բացի այն ընդհանուր տվյալներից, որոնք նախատեսված են Օրենսգրքի 178-րդ հոդվածով, այդ որոշման մեջ պետք է նշվեն՝ ա) գործով առաջին անգամ վճիռ կայացրած դատարանի նստավայրի կամ վերաքննիչ դատարանի անվանումը, վճիռ կայացնելու տարին, ամիսը, ամսաթիվը, բ) վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարանի դատական ակտի համարը, տարին, ամիսը, ամսաթիվը, այն կայացրած դատարանի կազմը, բողոք բերած անձի անունը (անվանումը) և գ) գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի և վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարանի միջանկյալ դատական ակտի համառոտ բովանդակությունը:

Դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը: Ըստ Օրենսգրքի 179-րդ հոդվածի՝ գործի նոր քննությունից հետո կայացրած գործն ըստ էության լուծող դատական ակտն օրինական ուժի մեջ է մտնում վարչական դատարանի կայացրած՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի ուժի մեջ մտնելու համար սահմանված կարգով:

**6. Նոր երևան եկած հանգամանքներով և
նոր հանգամանքներով դատական ակտերի վերանայման
հիմքերը և կարգը**

Նոր երևան եկած հանգամանքներով և նոր հանգամանքներով դատական ակտերի վերանայման հիմքերը և կարգն ամրագրված են Օրենսգրքի 180-190-րդ հոդվածներով: Այն, թե կոնկրետ որ դատական ատյանը պետք է վերանայի նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքներով դատական ակտերը, վերջին շրջանում իրավագետների մոտ ձևավորվել են խիստ իրարամերժ տեսակետներ, ինչի արդյունքում միայն մի քանի տարվա ընթացքում այս հարցի առնչությամբ օրենսդիրն ամրագրել է միմյանց էապես հակասող դրույթներ: Մասնավորապես շրջանառության մեջ են դրվել հետևյալ տարբերակները. ա) բոլոր դատական ակտերը վերանայվում են բացառապես վճռաբեկ դատարանի կողմից, բ) դատական ակտը վերանայում է այն կայացրած դատական ատյանը և գ) դատական ակտը վերանայում է վերադաս դատական ատյանը, իսկ վճռաբեկ դատարանի դատական ակտը վերանայում է հենց վճռաբեկ դատարանը:

Այս տարաբնույթ մոտեցումները ներկայումս իրենց տեղը գիջել են այն տարբերակին, ըստ որի՝

«1. Նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքներով վարչական դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտը վերանայում է վերաքննիչ դատարանը, եթե այդ դատական ակտը մինչև օրինական ուժի մեջ մտնելը չի վերանայել վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարանը:

2. Նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքներով վերաքննիչ և վճռաբեկ դատարանների՝ օրինական ուժի մեջ

մտած որոշումները վերանայում է վճռաբեկ դատարանը» (Օրենսգրքի 183-րդ հոդված)⁸⁸:

Օրենսգրքի 181-րդ հոդվածով ամրագրված են նոր երևան եկած հանգամանքներով դատական ակտի վերանայման հիմքերը՝ ա) բողոք բերած անձն ապացուցում է, որ այդ հանգամանքները գոյություն են ունեցել գործի լուծման պահին, հայտնի չեն եղել և չէին կարող հայտնի լինել բողոք բերած դատավարության մասնակցին ու դատարանին, և այդ հանգամանքները գործի լուծման համար ունեն էական նշանակություն, բ) դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով հաստատված՝ վկայի սուտ ցուցմունքները, փորձագետի ակնհայտ կեղծ եզրակացությունը, թարգմանչի ակնհայտ սխալ թարգմանությունը, գրավոր կամ իրեղեն ապացույցների կեղծված լինելը հանգեցրել են ապօրինի կամ չհիմնավորված դատական ակտ կայացնելուն, և գ) դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով հաստատվել է, որ բողոք բերած անձ չհանդիսացող դատավարության մասնակիցները կամ նրանց ներկայացուցիչները կատարել են գործի քննության հետ կապված հանցավոր արարք, որը հանգեցրել է ապօրինի կամ չհիմնավորված դատական ակտ կայացնելուն, կամ գործի քննության հետ կապված հանցավոր արարքը կատարել է դատավորը:

⁸⁸ Վճռաբեկ դատարանը Արա Ավետիսյանն ընդդեմ ՀՀ կառավարության թիվ ՎԴ/5826/05/15 վարչական գործով 30.06.2020թ. որոշմամբ անդրադարձել է այն իրավական հարցադրմանը, թե արդյոք վարչական դատավարության մասնակիցը կարող է ներկայացնել վարչական դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը նոր երևան եկած հանգամանքներով մասնակիորեն վերանայելու դիմում այն դեպքում, երբ այդ դատական ակտը նախկինում բողոքարկվել և բեկանվել է միայն մասնակիորեն՝ ներկայացված դիմումում չներառված մասով:

Այս իրավական կարգավորումը սկզբունքորեն նոր լուծումներ չի առաջադրում, այն կրկնում է, ցավոք, արդեն ավանդական դարձած այն իրավական դիրքորոշումը, ըստ որի՝ ոչ միայն վկայի սուտ ցուցմունքը, այլև փորձագետի ակնհայտ կեղծ եզրակացությունը, թարգմանչի ակնհայտ սխալ թարգմանությունը, կեղծ փաստաթղթերը կամ իրեղեն ապացույցները կարող են նոր երևան եկած հանգամանք դիտարկվել միայն այն դեպքում, երբ դրանք այդպիսին են ճանաչվել դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով: Այս դեպքում, թերևս, հիմքում դրվել է այն թյուր պատճառաբանությունը, թե իբր, եթե օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի առկայությունը պարտադիր չի համարվում, ապա խախտվում է անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը: Մինչդեռ հարկ է նկատել, որ որևէ ակնհայտ փաստ այդպիսին ճանաչելն ինքնին չի կարող դիտարկվել իբրև դրա հեղինակին հանցագործ համարելուն հավասարազոր: Վերջին հաշվով, հաճախ անգամ հայտնի էլ չի լինում կեղծիքի կամ սխալի հեղինակը, ինչը բնավ չի նշանակում, որ քանի դեռ չի պարզվել, օրինակ, փաստաթուղթը կեղծողի ինքնությունը, և վերջինս չի ենթարկվել օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով պատասխանատվության, այն չի կարող որպես կեղծ փաստաթուղթ համարվել և որակվել որպես նոր երևան եկած հանգամանք:

Տվյալ դեպքում անտեսվում է նաև այն կարևոր հանգամանքը, որ նույն փաստաթղթի ակնհայտ կեղծ լինելը հետազոտում և վերջնական գնահատական է տալիս ոչ թե որևէ դատավարության մասնակից, այլ հենց դատարանը, ինչն էլ հենց հաշվի առնելով միջազգային փորձում չի կարելի հան-

դիպել հայրենական օրենսդրությանը համանման իրավական նորմերի:

Նոր հանգամանքներով դատական ակտի վերանայման հիմքերը նախատեսված են Օրենսգրքի 182-րդ հոդվածով, մասնավորապես, նոր հանգամանքները դատական ակտի վերանայման համար հիմք են, եթե՝ ա) սահմանադրական դատարանը տվյալ գործով դատարանի կիրառած օրենքի դրույթը ճանաչել է Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր կամ այն ճանաչելով Սահմանադրությանը համապատասխանող և միաժամանակ որոշման եզրափակիչ մասում բացահայտելով դրա սահմանադրաիրավական բովանդակությունը՝ համարել է, որ այդ դրույթն իրավակիրառ պրակտիկայում կիրառվել է Սահմանադրությանը հակասող մեկնաբանությամբ⁸⁹, բ) Օրենսգրքի 191-րդ հոդվածով (նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերա-

⁸⁹ Վճռաբեկ դատարանը Մարիամ Լալայանն ընդդեմ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության սոցիալական ապահովության պետական ծառայության աշխատակազմի Վանաձորի սոցիալական ապահովության տարածքային բաժնի թիվ ՎԴ6/0666/05/13 վարչական գործով 27.12.2017թ. որոշմամբ գտել է, որ դատական ակտը նոր հանգամանքի հիմքով վերանայելու համար անհրաժեշտ պայման է հանդիսանում դատարանի կողմից կիրառված օրենքի հոդվածի կամ հոդվածի դրույթի ՀՀ սահմանադրական դատարանի կողմից հակասահմանադրական ճանաչումը կամ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանող ճանաչելու և միաժամանակ որոշման եզրափակիչ մասում դրա սահմանադրաիրավական բովանդակությունը բացահայտելու դեպքում՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանի կողմից այնպիսի եզրահանգման գալը, որ այդ դրույթը կիրառվել է սահմանադրաիրավական բովանդակությունից տարբերվող՝ այլ մեկնաբանությամբ: Այլ կերպ, եթե դատարանը կիրառել է այն դրույթը, որը ՀՀ սահմանադրական դատարանը ճանաչել է հակասահմանադրական կամ կիրառված դրույթի վերաբերյալ դատարանի մեկնաբանությունները և այդ դրույթի կիրառումը դրա սահմանադրաիրավական բովանդակությանը չի համապատասխանում, ապա դատական ակտը ենթակա է վերանայման նոր հանգամանքի հիմքով:

բերյալ) և 199-րդ հոդվածի 7-րդ մասով (ուժի մեջ մտնելու պահից նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ) նախատեսված դեպքերում վարչական դատարանը կայացրել է որոշում, որով անվավեր է ճանաչվել այն իրավական ակտը կամ դրա որևէ դրույթ, որը կիրառվել է տվյալ գործով դատական ակտ կայացնելիս, գ) Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած միջազգային պայմանագրի հիման վրա գործող միջազգային դատարանի՝ ուժի մեջ մտած վճռով կամ որոշմամբ հիմնավորվել է անձի՝ Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած միջազգային պայմանագրով նախատեսված իրավունքի խախտման փաստը⁹⁰

⁹⁰ Վճռաբեկ դատարանը ՀՀ կառավարությանն առընթեր հարկային պետական ծառայության աշխատակազմի Գյումրու հարկային տեսչությունն ընդդեմ «ՉԱՊ ՔԵՄԻՔԼ» ՍՊԸ-ի թիվ ՎՊ5/0001/05/08 վարչական գործով 07.04.2018թ. կայացված որոշմամբ եզրահանգել է, որ խախտված կոնվենցիոն իրավունքների վերականգնման պարտավորությունը, իրավական պետության հիմնարար սկզբունքներից ելնելով, պահանջում է խախտման արդյունքում տուժողի համար առաջացած բացասական հետևանքների վերացում: Ընդ որում, պատասխանատու պետությունից պահանջվող միջոցառումները կախված են կոնկրետ գործի հանգամանքներից և պետք է սահմանվեն տվյալ գործով եվրոպական դատարանի կայացրած վճռի լույսի ներքո՝ հաշվի առնելով նաև եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը: Ավելին, այդ միջոցների մեջ նախապատվությունը պետք է տրվի մինչև իրավունքի խախտումը գոյություն ունեցած վիճակը վերականգնելուն (*restitutio in integrum*), որն իրականացվում է նոր հանգամանքի հիմքով դատական ակտի վերանայման միջոցով, հատկապես, երբ դատաքննությունն իրականացվել է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով նախատեսված արդար դատաքննության իրավունքի խախտմամբ, և միայն այն դեպքում, երբ *restitutio in integrum*-ը հնարավոր չէ կամ չի թխում կոնկրետ գործի հանգամանքներից, թույլատրելի է այլ եղանակով վերացնել տուժողի համար առաջացած բացասական հետևանքները: Այսինքն՝ *restitutio in integrum*-ը տուժողի համար առաջացած բացասական հետևանքների վերացման թեև նախընտրելի, բայց ոչ միակ տարբերակն է, և երբ դրա իրականացումը հնարավոր չէ կամ չի թխում գործի հանգամանքներից, ապա

և դ) Բարձրագույն դատական խորհուրդն ընդունել է որոշում, որով տվյալ դատական ակտը կայացրած դատավորը ենթարկվել է կարգապահական պատասխանատվության՝ տվյալ գործով արդարադատություն իրականացնելիս նյութական կամ դատավարական նորմի ակնհայտ և կոպիտ խախտման համար:

Նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքներով դատական ակտի վերանայման դիմում ներկայացնելու իրավունքը վերապահված է՝ ա) դատավարության մասնակիցները, ինչպես նաև նրանց իրավահաջորդները, եթե վիճելի իրավահարաբերությունը թույլ է տալիս իրավահաջորդություն, բ) այն անձինք, որոնք օրենքի դրույթի սահմանադրականության հարցի վերաբերյալ Սահմանադրական դատարանի որոշման ընդունման օրվա դրությամբ, «Սահմանադրական դատարանի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքին համապատասխան, ունեցել են այդ իրավունքն իրացնելու հնարավորություն կամ նույն օրենքի 29-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կամ 4-րդ կետի ուժով զրկված են եղել Սահմանադրական դատարանում իրենց գործի քննության հնարավորությունից և գ) այն անձինք, որոնք Հայաստանի Հանրապետության մասնակցությամբ գործող միջազգային դատարանի կողմից դատական ակտի կայացման պահին, միջազգային պայմանագրին համապատասխան, ունեցել են միջազգային դատարան դիմելու իրավունք (Օրենսգրքի 184-րդ հոդված):

Նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքներով դատական ակտի վերանայման դիմում ներկայացնելու համար սահմանված են հետևյալ ժամկետները: Նոր երևան եկած կամ

վերանում է նաև նոր հանգամանքի հիմքով դատական ակտը վերանայելու իրավական անհրաժեշտությունը:

նոր հանգամանքներով դատական ակտի վերանայման դիմումը կարող է ներկայացվել համապատասխան հիմքն ի հայտ գալուց հետո՝ 3 ամսվա ընթացքում: Դատավարության մասնակից հանդիսացող ֆիզիկական անձի իրավահաջորդը նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքներով դատական ակտի վերանայման դիմում կարող է ներկայացնել իրավահաջորդ ճանաչվելուց հետո՝ 3 ամսվա ընթացքում, եթե սույն հոդվածի 1-ին մասով սահմանված ժամկետում իրավանախորդը չի իրացրել դիմում ներկայացնելու իր իրավունքը մահվան պատճառով: Դատական ակտի վերանայման դիմում չի կարող ներկայացվել, եթե դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո անցել է քսան տարի:

Վերոհիշյալ դիմումը 15-օրյա ժամկետում որոշմամբ վարույթ է ընդունվում, եթե բացակայում են վերադարձնելու հիմքերը, և որոշումն ուղարկվում է դատավարության մասնակիցներին՝ միաժամանակ տեղեկացնելով դիմումին պատասխանելու նրանց իրավունքի մասին (Օրենսգրքի 187-րդ հոդված):

Օրենսգրքի 188-րդ հոդվածը կարգավորում է դիմումը վերադարձնելու հիմքերն ու կարգը: Մասնավորապես, ըստ նշված հոդվածի՝ դատարանը վերադարձնում է դիմումը, եթե՝ ա) չեն պահպանվել Օրենսգրքի 186-րդ հոդվածով ամրագրված դիմումի ձևին, բովանդակությանը և ներկայացնելու կարգին առաջադրված պահանջները, բ) գործն ընդատյա չէ տվյալ դատարանին, գ) մինչև դիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելը դիմում ներկայացրած անձից դիմում է ստացվել այն վերադարձնելու մասին, բացառությամբ սույն օրենսգրքի 26-րդ գլխով սահմանված այն գործերի, որոնց քննությունը բխում է հանրության կամ պետության շահերից, դ) դիմումը ներկայացվել է Օրենսգրքի 185-րդ հոդվա-

ծի 1-ին մասով սահմանված 3 ամսվա ժամկետը լրանալուց հետո և միջնորդություն չի պարունակում բաց թողնված ժամկետը վերականգնելու մասին, կամ բաց թողնված ժամկետը վերականգնելու մասին միջնորդությունը մերժվել է և ե) դիմումը ներկայացվել է սույն օրենսգրքի 185-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված 3 ամսվա ժամկետը լրանալուց հետո:

Դատարանն առանձին ակտի տեսքով որոշում է կայացնում դիմումը վերադարձնելու մասին՝ դիմումը ստանալու օրվանից հետո՝ տասնհինգօրյա ժամկետում: Որոշման մեջ նշվում են դիմումում առկա բոլոր ձևական սխալները: Նման որոշման դեպքում դիմում բերող անձին ուղարկվում են դատարանի որոշումը և դիմումին կից ներկայացված փաստաթղթերը: Եթե դիմումը ներկայացրել են մեկից ավելի անձինք, ապա դիմումին կից փաստաթղթերը վերադարձվում են նրանց ներկայացուցչին կամ դիմում ներկայացրած անձանցից մեկին՝ մյուսներին իրազեկելով այդ մասին, եթե ծանուցման վերաբերյալ այլ կարգ դիմումում նշված չէ:

Դիմումը վերադարձնելուց հետո դիմումում առկա սխալները վերացնելու և որոշումն ստանալուց հետո՝ եռօրյա ժամկետում, կրկին ներկայացնելու դեպքում դիմումը համարվում է դատարանում ընդունված սկզբնական ներկայացման օրը: Դիմումը կրկին ներկայացնելու դեպքում սխալները վերացնելու համար նոր ժամկետ չի տրվում:

Վերաքննիչ դատարանի՝ դիմումը վերադարձնելու մասին որոշումը կարող է բողոքարկվել վճռաբեկ դատարան՝ որոշումը ստանալուց հետո՝ տասնհինգօրյա ժամկետում: Վերաքննիչ դատարանի որոշումը վճռաբեկ դատարանի կողմից վերացվելու դեպքում դիմումը համարվում է վերաքննիչ դատարանում ընդունված սկզբնական ներկայացման օրը:

Նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքներով դատական ակտերը վերանայելիս դատարանները գործը քննում են համապատասխան դատարանում գործերի քննության համար Օրենսգրքով սահմանված կանոններին համապատասխան, եթե այդ ակտերի վերանայմանն առնչվող հարաբերությունների կարգավորմանը նվիրված վերոհիշյալ 25-րդ գլխի 180-190-րդ հոդվածներով այլ կանոններ նախատեսված չեն: Նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքներով դատական ակտը վերանայելիս վճռաբեկ դատարանը նոր փաստերի հետազոտման անհրաժեշտություն առաջանալու դեպքում բեկանում է վերանայվող դատական ակտը և գործն ուղարկում ստորադաս դատարան՝ նոր քննության:

Գլուխ 14. Հատուկ վարույթներ

1. Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթը

Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթի և սահմանադրական դատարանում իրավական ակտերի սահմանադրականության վերացական հսկողության առնչությամբ գործերի քննության միջև առկա են բազմաթիվ ընդհանրություններ, որոնք պայմանավորված են հիշյալ գործառույթների նպատակների ու խնդիրների գրեթե նույնական բնույթով, որոնց կանոնադառնանք ստորև:

Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթը նախատեսված է Օրենսգրքի 191-200-րդ հոդվածներով: Մասնավորապես, 191-րդ հոդվածով ամրագրված են վարչական դատարանին ընդդատյա պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց նորմատիվ ակտերի վիճարկման վերաբերյալ գործերի շրջանակը. «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության, Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի նորմատիվ իրավական ակտերի, գերատեսչական նորմատիվ իրավական ակտերի, ինչպես նաև համայնքի ավագանու ու համայնքի ղեկավարի նորմատիվ իրավական ակտերի՝ դրանց համեմատ ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտերին (բացի Սահմանադրությունից) համապատասխանությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը»:

Հիշյալ հոդվածում խոսվում է նաև «գերատեսչական ակտերի» մասին, որոնք գործող օրենսդրությամբ այլևս չկան: Այս դեպքում հարկ է ղեկավարվել օրենքի անալոգիայով և նախկին «Իրավական ակտերի մասին» օրենքի հենքով ուրվագծել այդ ակտերի շրջանակը:

Նշված բնույթի վարույթ հարուցելու համար Օրենսգրքի 192-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ դատարան կարող են դիմել այն ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձինք, որոնք համարում են, որ՝ ա) որևէ անհատական իրավական ակտով, բացառությամբ դատական ակտի, կամ որևէ ռեալ ակտով իր նկատմամբ կիրառված նորմատիվ իրավական ակտով (դրա որևէ դրույթով) խախտվել են Սահմանադրության 2-րդ գլխով, մարդու և քաղաքացու իրավունքներին և ազատություններին վերաբերող միջազգային իրավունքի նորմերով, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով ամրագրված իր իրավունքները և բ) իրենց նկատմամբ չկիրառված նորմատիվ իրավական ակտով (դրա դրույթով) կարող են խախտվել Օրենսգրքի 192-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետում նշված իրենց իրավունքները:

Հիշյալ բնույթի վարույթ հարուցելու համար վարչական դատարան կարող են դիմել նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները կամ պաշտոնատար անձինք՝ ընդդեմ վարչական մարմնի, եթե համարում են, որ այդ մարմնի նորմատիվ իրավական ակտով խախտվել են պետության կամ համայնքի այն իրավունքները, որոնց պաշտպանության լիազորությունը դրված է դիմողի վրա, եթե այդ վեճը ենթակա չէ լուծման վերադասության կարգով (Օրենսգրքի 192-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Նշված նորմատիվ իրավական ակտերի դեմ վարչական դատարան կարող են դիմել նաև Մարդու իրավունքների

պաշտպանը և Երևանի ավագանու խմբակցությունը՝ Երևանի ավագանու ակտերը վիճարկելու դեպքում: Ի դեպ, ի տարբերություն վարչական դատարան դիմելու իրավունք ունեցող մյուս սուբյեկտների, որոնք կարող են վարչական դատարան դիմել խախտումից հետո՝ չորսամսյա ժամկետում, Մարդու իրավունքների պաշտպանի, պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար վարչական դատարան դիմելու համար ժամկետ սահմանված չէ:

Ողջունելով Մարդու իրավունքների պաշտպանին վերը նշված բնույթի լիազորություն վերապահելու օրենսդրական դրույթի ամրագրումը, այնուամենայնիվ, վիճահարույց է թվում այն, որ վերջինս օժտված է բացառապես նորմատիվ իրավական ակտերը վիճարկելու լիազորությամբ, մինչդեռ Մարդու իրավունքների պաշտպանի առջև դրված սահմանադրական խնդիրների լուծումն առավել երաշխավորված կլիներ, եթե այն օժտված լիներ նաև անհատական իրավական ակտ վիճարկելու լիազորությամբ: Վերջին հաշվով, մարդու իրավունքները և ազատությունները գործնականում առավել հաճախ խախտվում են ոչ թե նորմատիվ, այլ անհատական իրավական ակտերով: Պատահական չէ, որ գործնականում Մարդու իրավունքների պաշտպանը նորմատիվ իրավական ակտերի վիճարկման հարցով երբևէ չի դիմել վարչական դատարան:

Հիշյալ գործերով վարչական դատարան կարելի է դիմել նաև այն դեպքում, երբ նորմատիվ իրավական ակտը դիմելու պահին այլևս իրավաբանական ուժ չունի, սակայն կիրառվել է դիմողի նկատմամբ որևէ անհատական, ներառյալ՝ դատական ակտով (192-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Օրենսգրքի 196-րդ հոդվածով միանգամայն իրավաչափորեն ամրագրված է նորմատիվ իրավական ակտերի վիճարկման գործերը քննող դատարանի կողեգիալ՝ 5 դատավորի կազմով, ինչը միտված է առավել երաշխավորված դարձնելու դատարանի անկախությունը, քանի որ նորմատիվ իրավական ակտերի վիճարկման գործերով առավել մեծ է դատարանի գործունեությանը ապօրինի միջամտելու հավանականությունը:

Որպես կանոն, նշված գործերի քննությունն իրականացվում է գրավոր ընթացակարգով, սակայն օրենսդիրը նախատեսում է նաև բանավոր ընթացակարգ այն դեպքերում, երբ դատարանը գտնում է, որ տվյալ գործը ձեռք է բերել հասարակական մեծ հնչեղություն, կամ դրա բանավոր դատաքննությունը կնպաստի գործի հանգամանքների առավել արագ բացահայտմանը:

Նորմատիվ իրավական ակտերը վիճարկելու հայցով դատարան դիմելու ժամկետները սահմանված են Օրենսգրքի 193-րդ հոդվածով: Մասնավորապես, հիշյալ հոդվածն ունի հետևյալ բովանդակությունը.

«1. Սույն օրենսգրքի 192-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1 ին կետով նախատեսված դեպքերում վարչական դատարան կարելի է դիմել վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտի (դրա վիճարկվող դրույթի) կիրառման վերաբերյալ անհատական իրավական ակտի ուժի մեջ մտնելու կամ դրա կիրառումը (կատարումը) ապահովված գործողության կամ անգործության օրվանից հետո՝ չորսամսյա ժամկետում, իսկ 1-ին մասի 2-րդ կետով և 2-րդ մասով նախատեսված դեպքերում՝ վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտի ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ չորսամսյա ժամկետում:

2. Եթե վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտի (դրա վիճարկվող դրույթի) կիրառման վերաբերյալ անհատական իրավական ակտը դիմողի գնահատմամբ առ ոչինչ է, ապա սույն օրենսգրքի 1-ին մասով նախատեսված ժամկետները հաշվարկվում են այդ ակտի ընդունման մասին դիմողին օրենքով սահմանված կարգով իրազեկելու օրվանից սկսած:

3. Եթե նորմատիվ իրավական ակտի (դրա դրույթի) կիրառման վերաբերյալ անհատական իրավական ակտի ընդունման կամ ուժի մեջ մտնելու մասին անձն օրենքով սահմանված կարգով չի իրազեկվել, կամ նա չի իմացել նորմատիվ իրավական ակտի կիրառումը (կատարումը) ապահոված գործողության կամ անգործության մասին, ապա նա կարող է դիմել վարչական դատարան չորսամսյա ժամկետում այն օրվանից հետո, երբ իմացել է կամ պարտավոր էր իմանալ համապատասխանաբար անհատական իրավական ակտի ընդունման կամ ուժի մեջ մտնելու կամ գործողություն կատարելու կամ անգործություն ցուցաբերելու մասին:

4. Սույն հոդվածի 2-րդ մասում նշված դեպքում վարչական դատարան կարելի է դիմել, եթե վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտի կամ դրա վիճարկվող դրույթի ուժի մեջ մտնելու պահից չի անցել 10 տարի:

5. Սույն օրենսգրքի 192-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերով նախատեսված դեպքերում վարչական դատարան կարելի է դիմել առանց ժամկետային սահմանափակման»:

Որպես արդար դատաքննության և մարդու իրավունքների պաշտպանության երաշխիք՝ օրենսդիրը նախատեսել է նաև մինչև գործի ավարտը վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտը՝ դիմողի միջնորդությամբ, կամ դատարանի նախաձեռնությամբ կասեցնելու լիազորություն: Ընդ որում,

Օրենսգրքի 195-րդ հոդվածի 1-ին մասով ընդգծվում է, որ այդպիսի որոշում է կայացվում, եթե կասեցման մասին որոշում չընդունելը կարող է հանգեցնել անդառնալի ծանր հետևանքների դիմողի կամ հանրության համար: Կասեցման մասին որոշումն ուժի մեջ է մտնում հրապարակային ծանուցումների պաշտոնական ինտերնետային կայքում (www.azdarar.am) հրապարակման պահից:

Նշված հատուկ վարույթի առնչությամբ առանձնահատկություններ են սահմանված նաև դատական ակտ կայացնելու կտրվածքով (Օրենսգրքի 198-րդ հոդված): Այսպես, երբ վիճարկվում է որևէ նորմատիվ իրավական ակտի համապատասխանությունը դիմումում նշված ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտին, վարչական դատարանը դատական ակտ կայացնելիս պարզում է վիճարկվող ակտի համապատասխանությունը նաև դիմումում չնշված այլ ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտերին, բացառությամբ այն դեպքերի երբ դա վերապահված է սահմանադրական դատարանի իրավասությանը: Անհամապատասխանություն պարզելու դեպքում վարչական դատարանը վիճարկվող ակտն անվավեր է ճանաչում նաև այդ հիմքով՝ անկախ հայցվորի պահանջից: Դատական ակտ կայացնելիս վարչական դատարանը պարզում է վիճարկվող ակտի (վիճարկվող դրույթի) իրավաչափությունը՝ մասնավորապես հաշվի առնելով՝ ա) իրավական ակտի պահանջվող տեսակը, բ) իրավական ակտն ընդունելու և գործողության մեջ դնելու՝ օրենքներով նախատեսված կարգի պահպանվածությունը, գ) մարդու և քաղաքացու՝ Սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքների ու ազատությունների ապահովման և պաշտպանության, ազատ

իրականացման անհրաժեշտությունը, դրանց սահմանափակումների թույլատրելիությունը և դ) պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց լիազորությունների թույլատրելի սահմանները:

Վարչական դատարանը պարզում է նաև վիճարկվող դրույթի հետ համակարգային առումով փոխկապակցված տվյալ նորմատիվ իրավական ակտի այլ դրույթների իրավաչափությունը և գալով եզրահանգման դրանց անվավերության վերաբերյալ՝ իրավասու է նաև այդ դրույթները ճանաչելու անվավեր:

Եթե ոչ իրավաչափ նորմատիվ իրավական ակտն ուժը կորցրել է մինչև վարչական դատարանի կողմից այդ գործով ըստ էության դատական ակտ կայացվելը, ապա վարչական դատարանը ճանաչում է դիմելու պահին դրա ոչ իրավաչափ եղած լինելը, եթե այդ ակտը կիրառվել է դիմողի նկատմամբ: Հակառակ դեպքում գործի վարույթը կարճվում է Օրենսգրքի 96-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետի հիմքով, այսինքն՝ վեճն ըստ էության սպառվելու հիմքով:

Նորմատիվ իրավական ակտերի վիճարկման վերաբերյալ գործերով վարչական դատարանը կայացնում է հետևյալ դատական ակտերից մեկը՝ ա) վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտը կամ դրա վիճարկվող դրույթն ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտին համապատասխանող ճանաչելու մասին, բ) վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտը կամ դրա վիճարկվող դրույթն անվավեր ճանաչելու մասին և գ) վիճարկվող՝ ուժը կորցրած նորմատիվ իրավական ակտը կամ դրա վիճարկվող դրույթը ոչ իրավաչափ ճանաչելու մասին (Օրենսգրքի 199-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական

ակտն իր իրավաբանական ուժը կորցնում է այն անվավեր ճանաչելու մասին վարչական դատարանի դատական ակտի պաշտոնական հրապարակման պահից (*ex nunc*). բացառությամբ այն դեպքի, երբ նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր է ճանաչվում դատարանի կողմից՝ այն ուժի մեջ մտնելու պահից: Սա, ինչպես նաև անվավեր ճանաչված ակտերի ուժը կորցրած ճանաչելու ժամկետի հետաձգումը՝ առնվազն երեք ամսով (Օրենսգրքի 199-րդ հոդվածի 12-րդ մաս), նման է սահմանադրական դատավարությանը:

Անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտերի վրա հիմնված՝ վարչական դատարանի որոշման պաշտոնական հրապարակմանը նախորդող ժամանակահատվածում ընդունված և կատարված *անհատական իրավական ակտերը վերանայման ենթակա չեն, սակայն վարչական դատարանի որոշման պաշտոնական հրապարակման պահից այլևս չեն կարող կիրառվել*: Վարչական դատարանի որոշման պաշտոնական հրապարակումից հետո չկատարված անհատական, ներառյալ՝ դատական ակտի կատարումը անհապաղ դադարեցվում է այդ ակտն ընդունելու իրավասություն ունեցող պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի որոշմամբ՝ տվյալ մարմնի նախաձեռնությամբ կամ շահագրգիռ անձանց պահանջով:

Ուժի մեջ մտնելու պահից (*ex tunc*) անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտի հիման վրա ընդունված կամ դրա բովանդակությունը վերարտադրող նորմատիվ իրավական այլ ակտերը նույնպես կորցնում են իրենց իրավաբանական ուժը՝ անվավեր ճանաչված ակտի ուժը կորցնելու հետ միաժամանակ: Ուժի մեջ մտնելու պահից անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտի, ինչպես նաև դրա հիման

վրա ընդունված կամ դրա բովանդակությունը վերարտադրող նորմատիվ իրավական ակտերի կիրառման վերաբերյալ անբողոքարկելի դարձած անհատական ակտերը, ներառյալ՝ նաև օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը, պետք է վերանայեն դրանք ընդունած պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինները՝ շահագրգիռ անձանց պահանջով, եթե *ընդունվել են* անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտերի՝ ուժը կորցնելուն նախորդող *վերջին երկու տարվա ընթացքում*՝ նոր հանգամանքներով համապատասխան անհատական ակտի վերանայման համար սահմանված կանոններին համապատասխան: Չկատարված անհատական իրավական ակտերի նկատմամբ կիրառվում է Օրենսգրքի 199-րդ հոդվածի 5-րդ մասի կանոնը:

Նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու դեպքում ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց նկատմամբ կիրառված՝ անբողոքարկելի չդարձած անհատական իրավական ակտը պետք է ճանաչվի անվավեր, իսկ գործողության կամ անգործության հետևանքները պետք է վերացվեն օրենքով սահմանված կարգով: Այս կարգը տարածվում է նաև այն անձանց վրա, որոնք վարչական դատարանի որոշումը հրապարակելու օրվա դրությամբ դեռևս պահպանել էին նույն հարցով վարչական դատարան դիմելու իրենց իրավունքը, սակայն չէին դիմել վարչական դատարան:

Վարչական դատարանը կարող է հետաձգել իր կողմից անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտի իրավաբանական ուժը կորցնելու ժամկետը, եթե համարում է, որ վարչական դատարանի որոշման ուժի մեջ մտնելու պահին այդ ակտի ուժը կորցնելն անխուսափելիորեն կառաջացնի իրավական կարգավորման այնպիսի բացեր, որոնք կխաթա-

րեն այդ ակտի վերացմամբ տվյալ պահին հաստատվելիք իրավական անվտանգությունը: Իրավաբանական ուժը կորցնելու ժամկետի հետաձգումը չի կարող գերազանցել 3 ամիսը:

Նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին որոշումն օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից վերականգնվում է այն իրավական վիճակը, որը գոյություն ուներ համապատասխանաբար վարչական դատարանի որոշման կամ այդ ակտերի ուժի մեջ մտնելուց առաջ:

Նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր կամ ոչ իրավաչափ ճանաչելու մասին վարչական դատարանի դատական ակտի եզրափակիչ մասը տվյալ ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու օրվանից ոչ ուշ, քան 30 օր հետո պաշտոնապես հրապարակվում է այն տեղեկագրում, որում, «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքին համապատասխան, հրապարակվում է անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտի տվյալ տեսակը:

2. Հավաքի անցկացման մասին համայնքի ղեկավարի որոշումների իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթը

Վարույթի այս տեսակը՝ որպես հատուկ վարույթի ինքնուրույն տեսակ, ամրագրված է Օրենսգրքի 27-րդ գլխի հոդվածներով՝ 201-205-րդ: Հատուկ վարույթի այս տեսակով կարգավորված են հետևյալ հարաբերությունները՝ հավաքի անցկացմանն առնչվող վիճարկման ենթակա վարչական ակտերի շրջանակը, հայցադիմումի քննության ժամկետները, վարչական դատարան դիմելու իրավունք ունեցող անձանց շրջանա-

կը, հավաքի անցկացման մասին համայնքի ղեկավարի որոշումների իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերով դատարանի կազմը և վարչական դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը:

Նախ, ըստ Օրենսգրքի 201-րդ հոդվածի՝ վարչական դատարանին ընդդատյա են հավաքի անցկացման մասին համայնքի ղեկավարի որոշումների վիճարկման վերաբերյալ հետևյալ գործերը. ա) հավաքը սահմանափակումներով անցկացնելու մասին համայնքի ղեկավարի որոշման իրավաչափության վիճարկման վերաբերյալ գործերը, բ) հավաքն արգելելու մասին համայնքի ղեկավարի որոշման իրավաչափության վիճարկման վերաբերյալ գործերը և գ) հավաքի մասին իրազեկումն ի գիտություն ընդունելու վերաբերյալ համայնքի ղեկավարի որոշումը:

Նշված գործերով վարչական դատարան դիմելու իրավունք ունի հավաքի կազմակերպիչը՝ հավաքը սահմանափակումներով անցկացնելու մասին կամ հավաքն արգելելու մասին համայնքի ղեկավարի որոշումների վիճարկմամբ, իսկ հավաքի մասին իրազեկումն ի գիտություն ընդունելու վերաբերյալ համայնքի ղեկավարի որոշումների վիճարկմամբ՝ այն անծինք, որոնց՝ սեփականության կամ վարձակալության իրավունքով պատկանող տարածքում նախատեսվում է անցկացնել հավաքը, եթե գտնում են, որ այդ որոշումներով խախտվել են իրենց իրավունքները:

Հիշյալ որոշումների իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը քննում և լուծում է վարչական դատարանը կոլեգիալ՝ 3 դատավորի կազմով: Նշված գործերով դատարանի կոլեգիալ կազմ նախատեսելը թելադրված է ոչ այնքան մասնագիտական առումով այդ գործերի բարդությամբ, որ-

քան դատարանի անկախության ցուցիչը բարձրացնելու նկատառումով:

Հավաքի անցկացման մասին համայնքի ղեկավարի որոշումների դեմ հայցադիմում ներկայացնելու համար կազմակերպչին տրված է 3-օրյա ժամկետ՝ հաշված որոշումն ուժի մեջ մտնելու օրվանից, իսկ եթե որոշումը կայացվել է իրազեկման մեջ նշված հավաքի օրվանից ոչ ուշ, քան 7 օր առաջ՝ 24 ժամվա ընթացքում: Նշված հայցադիմումները վարչական դատարան վարույթ են ընդունվում դրանց մուտքագրման օրը և քննվում 2 օրացուցային օրվա ընթացքում:

Վարչական դատարանը քննության արդյունքներով կարող է կայացնել հետևյալ որոշումներից որևէ մեկը՝ համայնքի ղեկավարի որոշումը թողնել ուժի մեջ կամ անվավեր ճանաչել համայնքի ղեկավարի որոշումը:

Այս հատուկ վարույթի առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ վարչական դատարանի գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը վերջնական է, վերանայման ենթակա չէ և ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից: Այս դեպքում նախապատվությունը տրվել է այն մոտեցմանը, որն իրավաչափորեն կիրառելի է ընտրական գործերի պարագայում, սակայն հարկ է նկատել, որ քննարկման առարկա գործերն էապես տարբերվում են ընտրական գործերից, որպիսի իրավիճակում համանման իրավական կարգավորումներ ամրագրելը չի կարող բավարար չափով հիմնավորված համարվել: Նշենք միայն, որ ընտրական գործերով նշված մոտեցմանը նախապատվություն տալը պայմանավորված է առաջին հերթին, օրենսդրությամբ ամրագրված ընտրական գործընթացների հստակ ժամանակացույցով, մինչդեռ հավաքների անցկացման ժամկետների քնույթը բոլորովին այլ է:

3. Ընտրական իրավունքի պաշտպանության վերաբերյալ գործերը

Ընտրական իրավունքի պաշտպանության վերաբերյալ վարույթը նախատեսված է Օրենսգրքի 206-213-րդ հոդվածներով: Այս վարույթին վերաբերում են Ազգային ժողովի, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների, հանրաքվեի կազմակերպման և անցկացման ընթացքում ընտրական ու հանրաքվեին մասնակցելու իրավունքների խախտման վերաբերյալ ներկայացված հայցադիմումների հիման վրա՝ սույն գլխին համապատասխան հարուցված գործերը (այսուհետ՝ ընտրական գործ):

Ընտրական գործերով վարչական դատարան կարող են դիմել ինչպես Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածով նախատեսված անձինք, այնպես էլ Օրենսգրքով սահմանված դեպքերում՝ համապատասխան ընտրական հանձնաժողովները:

Օրենսգիրքը նախատեսել է ընտրական գործի քննության մի շարք առանձնահատկություններ: Դրանցից են, օրինակ, ընտրական գործի ընդդատությունը և դատարանի կազմը: Այսպես, որպես կանոն, ընտրական գործերը միանձնյա քննում և լուծում է վարչական դատարանի դատավորը: Այս ընդհանուր կանոնից, հաշվի առնելով համեմատաբար բարդ ընտրական գործերի առկայությունը և այդ գործերով դատարանի համար առավել անկախություն ապահովելու անհրաժեշտությունը, օրենսդիրը սահմանել է, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների արդյունքները, թեկնածուների ու կուսակցությունների ընտրական ցուցակները, ցուցակներում ընդգրկված թեկնածուներին գրանցելու, չգրանցելու, գրանցում ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ վարչական ակտերի իրավաչափությունը

վիճարկելու մասին գործերը քննում և լուծում է վարչական դատարանը՝ 5 դատավորի կազմով (Օրենսգրքի 208-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետ): Տվյալ դեպքում, այսպիսով, ելակետ է ընդունվում այն տեսակետը, ըստ որի՝ դատարանի կոլեգիալ կազմը համարվում է առավել երաշխավորված՝ ինչպես ոչ իրավաչափ արտաքին ազդեցությունների ու միջամտությունների, այնպես էլ կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցման տեսանկյունից:

Ընտրական իրավունքի խախտման վերաբերյալ որոշ գործերի քննությունը վերապահված է ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարաններին, մասնավորապես խոսքը վերաբերում է ընտրողների ցուցակների ճշգրտման վերաբերյալ գործերին, որոնք Օրենսգրքով սահմանված կարգով քննում են պատասխանողի գտնվելու վայրի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանները: Այս բացառությունը, որը սահմանված է Օրենսգրքի 208-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետով, թելադրված է ոչ այնքան այդ գործերի բնույթով (դրանք բոլոր դեպքերում վարչական գործեր են), որքան դրանց առնչվող ընտրական խախտումները հնարավորինս մատչելի ընթացակարգերով վերականգնելու անհրաժեշտությամբ: Հաշվի է առնվել նաև այն փաստարկը, որ դրանք առանձնապես բարդ գործեր չեն և կարող են հաջողությամբ քննվել ու լուծվել նաև ոչ մասնագիտական դատական ատյաններում:

Վերոհիշյալ հոդվածի 2-րդ մասով Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի նորմատիվ բնույթի որոշումների իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը քննվում և լուծվում են այն կարգով, ինչ նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ

գործերը: Այսինքն՝ այս դեպքում դարձյալ գործերը քննվում և լուծվում են վարչական դատարանի կողմից՝ 5 դատավորի կազմով:

Հաջորդ առանձնահատկությունը կապված է ընտրական գործի քննության ժամկետների հետ: Հաշվի առնելով, որ ընտրական իրավունքի խախտումների վերականգնումը կարող է իրատեսական լինել միայն սեղմ ժամկետներում, քանի դեռ չեն ավարտվել ընտրական գործընթացները, օրենսդիրը, նախ, սահմանել է, որ հայցադիմումը դատարան կարող է ներկայացվել օրացուցային 3 օրվա ընթացքում այն օրվանից, երբ հայցվորն իմացել կամ պարտավոր էր իմանալ իր ընտրական իրավունքի խախտման մասին (Օրենսգրքի 209-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ վարչական դատարանը պարտավոր է 24 ժամվա ընթացքում ընդունել վարույթ սույն օրենսգրքով նախատեսված պահանջների պահպանմամբ ներկայացված հայցադիմումը, եթե առկա չեն Օրենսգրքի 79-րդ և 80-րդ հոդվածներով սահմանված՝ հայցադիմումը վերադարձնելու և ընդունումը մերժելու հիմքերը:

Հայցադիմումում առկա ձևական սխալները վերացնելու և որոշումը ստանալու օրվանից հետո՝ 24 ժամվա ընթացքում, այն վարչական դատարան կրկին ներկայացնելու դեպքում հայցադիմումը վարչական դատարանում ընդունված է համարվում սկզբնական ներկայացման օրը:

Ընտրական հանձնաժողովների կողմից նախընտրական քարոզչության սահմանված կարգի նկատմամբ հսկողություն իրականացվելու հետ կապված հայցադիմումներ կարող են ներկայացվել նախընտրական քարոզչությունն սկսվելու օրվանից մինչև քվեարկության հաջորդ օրը ներառյալ: Այդ

հայցադիմումները քննվում են հինգ օրացուցային օրվա ընթացքում, քվեարկության օրվան նախորդող հինգից երկու օրացուցային օր առաջ ներկայացված հայցադիմումները՝ մինչև քվեարկության օրը, իսկ քվեարկության օրը, դրան նախորդող կամ հաջորդող օրը ներկայացված հայցադիմումները՝ ոչ ուշ, քան ընտրությունների արդյունքների ամփոփման՝ օրենքով սահմանված ժամկետը լրանալուն նախորդող օրը:

Ընտրողների և հանրաքվեի մասնակիցների ցուցակներում տեղ գտած՝ հայցվորի անձին չվերաբերող անճշտությունները վերացնելու, ցուցակներում լրացումներ կատարելու վերաբերյալ վեճերով հայցադիմումները կարող են ներկայացվել քվեարկության օրվանից ոչ ուշ, քան 8 օր առաջ: Այդ հայցադիմումները քննվում և լուծվում են ստանալուց հետո՝ եռօրյա ժամկետում:

Ընտրողների և հանրաքվեի մասնակիցների ցուցակներում տեղ գտած՝ հայցվորի անձին վերաբերող անճշտությունները վերացնելու, հայցվորին ցուցակում ընդգրկելու վերաբերյալ վեճերով հայցադիմումները կարող են ներկայացվել ցանկացած ժամանակ: Դրանք քննվում և լուծվում են այնպիսի ժամկետներում, որ ընտրողը հնարավորություն ունենա մասնակցելու քվեարկությանը, բայց ոչ ուշ, քան հայցադիմումը ստանալուց հետո՝ եռօրյա ժամկետում:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների արդյունքներով ընդունված որոշումների վիճարկման վերաբերյալ հայցադիմումները քննվում և լուծվում են հայցադիմումները ստանալուց հետո՝ ոչ ուշ, քան 7 օրացուցային օրվա ընթացքում:

Թեկնածուներին կուսակցությունների ընտրական ցուցակները գրանցելու, չգրանցելու, գրանցումն ուժ կորցրած

կամ անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ հայցադիմումները վարչական դատարանը քննում և լուծում է հայցադիմումն ստանալուց հետո՝ 5 օրվա ընթացքում, բայց ոչ ուշ, քան քվեարկության նախորդ օրը:

Եթե Օրենսգրքով գործի քննության և լուծման համար այլ ժամկետ սահմանված չէ, ապա ընտրությունների և հանրաքվեների ժամանակ (ընտրությունների, հանրաքվեների նշանակման օրվանից մինչև ընտրությունների, հանրաքվեների արդյունքների ամփոփման ժամանակահատվածը) դատարանը հայցադիմումը քննում և լուծում է 7-օրյա ժամկետում, բայց ոչ ուշ, քան մինչև ընտրությունների արդյունքների ամփոփման՝ օրենքով սահմանված վերջնաժամկետի նախորդ օրը, իսկ ընտրությունների միջև ընկած ժամանակահատվածում՝ 15-օրյա ժամկետում:

Սահմանված հատուկ ժամկետների հաշվառմամբ դատավորը նման գործեր քննելիս պետք է ձգտի գործի քննությունն իրականացնել այնպիսի ժամկետում, որ չխաթարվեն հետագա ընտրական գործընթացները:

Օրենսգրքի 210-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչական դատարանը Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի նորմատիվ բնույթ ունեցող որոշումները վիճարկելու վերաբերյալ հայցադիմումները քննում և լուծում է նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթի համար սահմանված կարգով՝ ա) օրացուցային 7 օրվա ընթացքում՝ ընտրությունների ժամանակ և բ) ընդհանուր կարգով՝ ընտրությունների միջև ընկած ժամանակահատվածում:

Եթե հայցադիմումը տրվել է այլ թեկնածուի կամ կուսակցության ընտրական ցուցակի, կուսակցության ընտրական

ցուցակներում ընդգրկված թեկնածուների գրանցումն ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչելու պահանջով, ապա տվյալ հարցի քննությանը երրորդ անձի կարգավիճակով ներգրավվում է համապատասխան թեկնածուն կամ կուսակցության ներկայացուցիչը, որի գրանցման հարցը քննարկվում է: Նրանց չմասնակցելն արգելք չէ գործի քննության համար: Վարչական դատարանն իր դատական ակտով թեկնածուին կամ կուսակցության ընտրական ցուցակը, կուսակցության շտաբական ցուցակներում ընդգրկված թեկնածուին ճանաչում է գրանցված կամ համապատասխան գրանցումը ճանաչում է ուժը կորցրած կամ անվավեր: Ընտրողների ցուցակների ճշգրտման վերաբերյալ գործերը քննվում են գրավոր ընթացակարգով (Օրենսգրքի 211-րդ հոդված):

Օրենսգրքի 212-րդ հոդվածն ամբողջովին վերաբերում է տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների արդյունքներով ընդունված որոշումների հետ կապված վեճերին: Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների արդյունքներով ընդունված որոշումները կարող են բողոքարկել ընտրություններին մասնակցող թեկնածուն, կուսակցությունը: Ընտրությունների արդյունքներով ընդունված որոշումների վիճարկման վերաբերյալ գործի քննությանը երրորդ անձի կարգավիճակով ներգրավվում է նաև այն անձը, որի ընտրվելը վիճարկվում է: Նրա չմասնակցելն արգելք չէ գործի քննության համար: Վարչական դատարանը գործը քննելիս իրավասու է պարզելու քվեարկության իրական արդյունքները:

Ընտրությունների արդյունքներով ընդունված որոշումների վիճարկման վերաբերյալ վեճերով վարչական դատարանն ընդունում է հետևյալ որոշումներից որևէ մեկը.

«1) ընտրական հանձնաժողովի որոշումը թողնել ուժի մեջ.

2) անվավեր ճանաչել ընտրական հանձնաժողովի որոշումը և՝

ա. անվավեր ճանաչել ընտրությունների արդյունքները,

բ. ընտրված ճանաչել համապատասխան թեկնածուին կամ կուսակցության (դաշինքի) ընտրական ցուցակում ընդգրկված համապատասխան թվով թեկնածուների,

գ. ընտրությունները ճանաչել չկայացած» (Օրենսգրքի 212-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Եթե գործի քննությունից հետո վարչական դատարանը, սպառելով ապացույցներ ձեռք բերելու համար սույն օրենքով նախատեսված բոլոր միջոցները, այդուհանդերձ, հնարավորություն չի ունեցել պարզելու ընտրության իրական արդյունքները, սակայն վարչական դատարանի կողմից որպես հավաստի գնահատված ապացույցներից ակնհայտ է դարձել, որ ընտրախախտումներն ունեցել են կազմակերպված, զանգվածային, կրկնվող կամ պարբերական բնույթ, և դրանց համադրումը վկայում է դրանց միջև համակարգային այնպիսի փոխկապակցվածության մասին, որի պայմաններում խախտվում են Սահմանադրության 4-րդ հոդվածով ամրագրված ընտրական իրավունքի սկզբունքները, ապա որոշում ընդունելիս վարչական դատարանն իրավասու է այդ հիմքով անվավեր ճանաչելու ընտրությունների արդյունքները:

Ընտրական իրավունքի պաշտպանության վերաբերյալ գործերով վարչական դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերը վերջնական են, վերանայման ենթակա չեն և ուժի մեջ են մտնում հրապարակման պահից: Գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը ուղարկվում է համա-

պատասխան պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, ընտրական հանձնաժողովներին, ինչպես նաև դատավարության մասնակիցներին:

4. Դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին գործերի վարույթը

Վարչական պատասխանատվության դատական կարգի մասին դրույթներ պարունակում են Օրենսգրքի 214-216-րդ հոդվածները: Երկար ժամանակ որևէ օրենսդրական ակտով կանոնակարգված չէր դատարանների կողմից այդպիսի վարույթ իրականացնելու կարգը: Այսինքն՝ տասնամյակներ շարունակ դատարանները վարչական զանցանքների վերաբերյալ տարաբնույթ գործեր են քննել՝ չունենալով դատավարական որևէ իրավական նորմ և բացառապես տուրք տալով իրավական սովորույթներին ու ձևավորված պրակտիկային:

Այս առումով, Օրենսգրքում այդպիսի գլուխ նախատեսելը կարող է առաջընթաց քայլ համարվել, սակայն հարկ է նաև նկատել, որ Օրենսգրքը, ըստ էության, չի լուծել իրավական կարգավորման խնդիրը. այն կամ կրկնում է Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքով սահմանված ընդհանուր դրույթները, կամ անդրադառնում է Օրենսգրքի ընդհանուր մասում ամրագրված դրույթներին՝ անտեսելով վարույթի այդ տեսակի առանձնահատկությունները: Բնորոշ է այն, որ «Դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին գործերի քննության կարգը» հավակնոտ վերտառությամբ Օրենսգրքի 214-րդ հոդվածով ամրագրված է միայն հետևյալը. «Վարչական պատասխանատվության ենթարկելու

վերաբերյալ գործերը հարուցվում են Հայաստանի Հանրապետության վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքով նախատեսված անձանց հայցադիմումով»: Փոխարենը առաջադրվել են ակնհայտ անհիմն օրենսդրական դրույթներ, որոնք հիմնավոր պատճառաբանություններով տարիներ շարունակ մերժվել են: Ինչևէ, այդ խնդիրներին կանդրադառնանք ստորև:

Նախ, հիշյալ հարաբերությունների կարգավորմանը նվիրված 29-րդ գլուխը, ինչպես արդեն ասվեց, բաղկացած է 3 հոդվածից, որոնք կանոնակարգում են հետևյալ հարաբերությունները՝ ա) վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ գործեր հարուցելու հիմքը, բ) դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին հայցադիմումին ներկայացվող պահանջները և գ) այդ գործերով դատարանի կողմից պարզման ենթակա հարցերի շրջանակը:

Ըստ Օրենսգրքի 215-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմնի (պաշտոնատար անձի) հայցադիմումը, ի լրումն Օրենսգրքի 73-րդ հոդվածով ներկայացվող պահանջների, պետք է ներառի նաև՝

«1) տեղեկություններ՝ վարչական իրավախախտման մասին արձանագրությունը կազմելու համար հիմք հանդիսացած գործողությունների կատարման վայրի և ժամանակի մասին.

2) վարչական իրավախախտման մասին արձանագրությունը կազմած անձի պաշտոնը, անունը, ազգանունը.

3) տեղեկություններ այն անձի մասին, որի նկատմամբ կազմվել է վարչական իրավախախտման մասին արձանագրությունը.

4) այն օրենքի դրույթները, որոնք վարչական պատասխանատվություն են նախատեսում վարչական իրավախախտման մասին արձանագրություն կազմելու համար հիմք հանդիսացած գործողությունների կատարման համար.

5) հայցվորի պահանջը վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին»:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն.

«Անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի հայցադիմումը, ի լրումն սույն օրենսգրքի 73-րդ հոդվածով ներկայացվող պահանջների, նաև ներառում է՝

1) տեղեկություններ՝ հայցադիմումը ներկայացնելու համար հիմք հանդիսացած գործողությունների կատարման վայրի և ժամանակի մասին.

2) հայցադիմումի համար հիմք հանդիսացած գործողությունների կատարման համար վարչական պատասխանատվություն նախատեսող օրենքի դրույթները.

3) հայցվորի պահանջը վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին»:

Անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին կուսակցությունների դաշինքի կամ քարոզչության կողմի հայցադիմումը, ի լրումն սույն հոդվածի 3-րդ մասով ներկայացվող պահանջների և սույն օրենսգրքի 73-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով նախատեսված տեղեկատվության փոխարեն, ներառում է՝

1) կուսակցության դաշինքի ներկայացրած հայցադիմումի դեպքում՝ կուսակցության դաշինքի անվանումը, լիազոր ներկայացուցչի վերաբերյալ անձնական տվյալները, բնակության (գտնվելու) վայրը, ծանուցման հասցեն (եթե այն տարբերվում է բնակության վայրից)։

2) քարոզչության կողմի ներկայացրած հայցադիմումի դեպքում՝ քարոզչության կողմի լիազոր ներկայացուցչի վերաբերյալ անձնական տվյալները, բնակության (գտնվելու) վայրը, ծանուցման հասցեն (եթե այն տարբերվում է բնակության վայրից) (Օրենսգրքի 215-րդ հոդվածի 4-րդ մաս)։

Օրենսգրքի 216-րդ հոդվածը կանոնակարգում է վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ գործերով դատաքննության և վարչական դատարանի դատական ակտի առանձնահատկությունները։ Վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին գործերով վարչական իրավախախտման մասին արձանագրություն կազմելու կամ հայցադիմումի համար հիմք ծառայած հանգամանքների ապացուցման բեռը չի կարող դրվել այն անձի վրա, որի գործողությունների վերաբերյալ կազմվել է համապատասխան արձանագրությունը։ Արձանագրությունն ինքնին ապացույց չէ։ Պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինը (պաշտոնատար անձը), որը կատարել է վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի հայցադիմումի համար հիմք հանդիսացած գործողություն կամ չի կատարել որևէ հայցվող գործողություն, սակայն հայցվորի պնդմամբ պարտավոր էր այն կատարել, կրում է իր որոշման, գործողության կամ անգործության համար հիմք ծառայած փաստական հանգամանքների ապացուցման բեռը։ Վարչական պատասխանա-

տվության ենթարկելու մասին գործը քննելիս վարչական դատարանը, ի թիվս Հայաստանի Հանրապետության վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքով նշված հարցերի, պարզում է նաև, թե տեղի է ունեցել արդյոք վարչական իրավախախտման մասին արձանագրության հայցադիմումի մեջ նշված արարքը, և առկա է արդյոք հայցադիմումում նշված անձի՝ դա կատարելու փաստը, նախատեսված է արդյոք օրենքով վարչական պատասխանատվություն տվյալ արարքը կատարելու համար:

Անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին կուսակցության, կուսակցությունների դաշինքի, համայնքի ղեկավարի կամ ավագանու անդամի թեկնածուի կամ այդ ընտրությունների ժամանակ դիտորդական առաքելություն իրականացնող հասարակական կազմակերպությունների, ինչպես նաև հանրաքվեի ժամանակ քարոզչության կողմի ներկայացրած հայցադիմումի հիման վրա վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ գործը դատարանը քննում է՝ անկախ վարչական իրավախախտման մասին արձանագրության առկայության հանգամանքից:

Վարչական դատարանը որոշում է կայացնում անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու կամ հայցադիմումը մերժելու մասին:

Ինչպես արդեն նշվեց, մինչև Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի ընդունումը, որևէ օրենսդրական ակտով կարգավորված չի եղել դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին գործերի վարույթը, որպիսի պարագայում ողջունելի է զուտ իրավական կարգավորման խնդրին անդրադառնալը, մանավանդ, որ դեռևս 1985թ. ընդունված Վար-

չական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքով նախատեսված էր վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ որոշ գործերի քննությունը դատական կարգով, սակայն որևէ կարգավորում այդ հարաբերությունների առնչությամբ նախատեսված չէր:

Միաժամանակ, կարծում ենք, խնդիրը բոլորովին այլ բնույթ ունի և բնավ պայմանավորված չէր իրավական կարգավորման բացակայության հետ. չափազանց պարզունակ մոտեցում է այն, երբ փորձ է արվում պարզապես խնդիրը լուծել առկա ինստիտուտի համար իրավական կարգավորում առաջադրելով, անտեսելով այդ ինստիտուտի անհրաժեշտության հարցն ընդհանրապես: Նախ անդրադառնանք այն հարցին, թե ընդհանրապես որքանո՞վ է իրավաչափ դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու ինստիտուտը:

Հիշյալ հարցին սպառիչ պատասխան տալու համար նկատենք, որ Օրենսգրքի 29-րդ գլխի վերտառությունը բնավ չի համապատասխանում դրանում զետեղված իրավական նորմերի բովանդակությանը: Այսպես, նշված գլխի վերտառությունից բխում է, որ դատարանում պետք է քննության առարկա դառնա անձին սոսկ վարչական պատասխանատվության ենթարկելու միջնորդությունը, մինչդեռ այդ գլխի օրենսդրական դրույթների համալիր ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ խոսքը ոչ այնքան վարչական պատասխանատվության ենթարկելու, որքան վարչաիրավական հետապնդում իրականացնելու մասին է:

Նկատենք, որ վարչական իրավախախտման մասին արձանագրությունը որևէ կերպ չի կարող համադրվել քրեական գործերով դատախազի մեղադրական եզրակացության հետ,

քանի որ քրեական գործերով մեղադրող կողմը ավարտում է քրեական հետապնդման գործառույթով թելադրվող բոլոր դատավարական գործողությունները, հավաքում է մեղադրանք առաջադրելու համար բավարար ապացույցներ և դրանք գնահատելու համար ներկայացնում դատարան, մինչդեռ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերի վարույթի համար բավարար է համարվել վարչական իրավախախտման մասին արձանագրությունը և դրան կից փաստաթղթերը ներկայացնելը, որի պարագայում դատարանը, կամա թե ակամա, հարկադրված է լինելու դատաքննության ընթացքում անցնելու վարչաիրավական հետապնդմանը բնորոշ գործառույթների իրականացման: Ընդ որում, Օրենսգիրքը չի հստակեցնում, թե խոսքն ինչ «արձանագրությանը կից փաստաթղթերի» մասին է:

Առավել մտահոգող է այն, որ Օրենսգիրքը որևէ առանձնահատկություն չի նախատեսում հիշյալ հատուկ վարույթի համար, ինչից ուղղակիորեն բխում է, որ դատարանը վարչական դատավարության ընդհանուր կանոններով պետք է միջոցներ ձեռնարկի ապացույցներ ձեռք բերելու համար:

Ասվածից բխում է նաև, որ դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ վարույթը ոչ միայն անհարկի, այլև անհիմն ծանրաբեռնվածություն է առաջացնում դատարանների և վարչական մարմինների համար:

Դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու ինստիտուտը, թերևս, հիմնավորված կարող է համարվել միայն պատգամավորների և դատավորների պարագայում, այն էլ՝ ոչ այն իրավական լուծումներով, որ գործում են ներկայումս: Այս վերապահումը մենք անում ենք՝

նկատի ունենալով Սահմանադրության 2005 թ. փոփոխությունների 66-րդ և 97-րդ հոդվածների դրույթները, որոնցով դատական կարգով վարչական պատասխանատվությունը ամրագրվում է որպես հիշյալ պաշտոնյաների համար անձնական անձեռնմխելիության բաղադրիչ: Միաժամանակ, կարծում ենք, որ Սահմանադրությամբ ամրագրված անձեռնմխելիության հիշյալ բաղադրիչը ևս հիմնավորված չէ և հանդիսանում է սոսկ խորհրդային իրավական համակարգից արիեստականորեն փոխանցված իրավական ինստիտուտ. բնորոշ է այն, որ որևէ երկրի Սահմանադրության մեջ անձնական անձեռնմխելիության այդպիսի բաղադրիչի հնարավոր չէ հանդիպել: Սակայն 2015թ. սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում վարչական պատասխանատվությունը որպես պատգամավորների և դատավորների համար անձնական անձեռնմխելիության բաղադրիչ ամրագրող դրույթները, հանվեցին Սահմանադրությունից:

Սակայն ակնհայտ է, որ Օրենսգրքով ամրագրված իրավական լուծումները չեն կարող բավարար չափով կիրառելի լինել պատգամավորների և դատավորների համար դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ինստիտուտը հիմնավորված համարելու համար: Մասնավորապես, հարկ է ամրագրել այնպիսի կարգ, որի դեպքում վարչական մարմինն ավարտում է վարչական վարույթը, հավաքում է բավարար ապացույցներ և նոր միայն դրանք ավարտուն տեսքով համապատասխան միջնորդությամբ ներկայացնում է դատարան: Այս դեպքում արդեն դատարանը կգքադվի ոչ թե վարչական վարույթ իրականացնելով, ինչով ականա զբաղված է ներկայումս, այլ կիրականացնի արդարադատության

գործառույթ՝ վերջինիս բնորոշ բոլոր սկզբունքների պահպանմամբ հանդերձ:

Ցավոք, վարչական պատասխանատվության առկա հիմնախնդիրները ոչ թե նվազում, այլ էլ ավելի լայն շրջանակներ են ընդգրկում: Այսպես, 2011թ. փետրվարի 8-ին ընդունված օրենքի դրույթները, ըստ էության, նոր չեն և շրջանառության մեջ էին դրվել դեռևս 5 տարի առաջ: Այդ օրենքով դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ հայցադիմում ներկայացնելու իրավունք է վերապահվել նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց, ինչն իր արտացոլումը գտավ գործող Օրենսգրքում:

Թվում է՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց լրացուցիչ արժեքավոր իրավական հնարավորություն է տրվել՝ դատական կարգով պաշտպանելու իր իրավունքները և ազատությունները: Սակայն համալիր վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այսպիսի լուծումները ոչ թե խնդիրներ են լուծում, այլ առաջադրում են այդպիսիք:

Նախ՝ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձին անմիջապես դատական կարգով պատասխանատվության ենթարկելու միջնորդությամբ դիմում ներկայացնելու իրավունք վերապահելը կարող է արդարացված համարվել, եթե այն ուղղված է մասնավոր շահի պաշտպանությանը. քրեական դատավարությունում այն հենց այդ պատճառաբանությամբ է կոչվում՝ մասնավոր մեղադրանք: Սակայն տվյալ դեպքում անձը դիմում է դատարան ոչ թե իր, այլ հանրային շահերը պաշտպանելու հայցադիմումով: Վերջին հաշվով, զանցանքներ կատարելու համար պաշտոնատար անձին պատասխանատվության ենթարկելը պետական գործառույթ է, և հարիր չէ այն պարզունակ եղանակներով դնել ֆիզիկական կամ

իրավաբանական անձանց ուսերին: Ընդ որում, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքից սոսկ մի քանի հոդվածներով զանցանքներ առանձնացնելը բնավ խնդիրն ամբողջապես չի լուծում: Անհասկանալի է նաև, թե ինչ չափանիշներով են ընտրվել հենց այդ հոդվածները, երբ այդ օրենսգրքում առկա են անձանց մասնավոր շահերին առավելապես առնչվող բազմաթիվ այլ հոդվածներ:

Փորձ է արվել ապացուցման բեռը պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի (պաշտոնատար անձի) վրա դնելու եղանակով ազատել ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձին մեղադրանք ներկայացնելու պարտականությունից, սակայն անտեսվել են մի շարք կարևոր փաստարկներ: Նախ՝ նույն ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը պարտավոր է դատարան ներկայացնել իրավախախտման փաստը հիմնավորող տեղեկություններ: Իսկ այդ տեղեկությունների հերքումը պատասխանող կողմի վրա դնելով՝ դատարանը բնավ չի ձերբազատվում հետաքննություն իրականացնելու գործառույթից, քանզի օրենսդիրը վարչական դատավարությունում դատարանին լիազորել է այնպիսի լիազորություններով, որոնք այս պարագայում իրականացնելու դեպքում անխուսափելիորեն ձեռք են բերում հետաքննության որակ:

Օրենսգրքում անգամ անտեսված է այն ակնհայտ փաստը, որ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքում զանցակազմի սուբյեկտ է ճանաչված բացառապես ֆիզիկական անձը (տվյալ դեպքում՝ պաշտոնատար անձը), ուստի պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինը պարզապես

չի կարող հանդես գալ որպես պատասխանող և կրել ապացուցման բեռ:

Աեկ այլ հարցադրում ևս. ի՞նչ երաշխիքներ են ամրագրված ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի համար, որպեսզի վերջինս լիարժեք իրականացնի վերոհիշյալ իրավունքը: Մասնավորապես խոսքն անվճար իրավաբանական օգնության, ապացույցներ ձեռք բերելու մտադրության դեպքում վարչական մարմնին հավասար հնարավորությունների և նույնաբնույթ այլ հարցերի մասին է: Նկատենք, որ բոլոր այդ հարցերի պատասխանը բացասական է:

Ինչ վերաբերում է քրեական դատավարությունում մասնավոր մեղադրանքին, ապա դա չէր կարող նախահիմք հանդիսանալ հիշյալ ինստիտուտի համար այն պարզ պատճառաբանությամբ, որ մասնավոր մեղադրանքի դեպքում տուժողը ոչ թե անմիջապես դիմում է դատարան, այլ քրեական հետապնդում իրականացնող մարմնին: Իհարկե, սա ևս կատարյալ լուծում չէ, սակայն վկայում է այն մասին, որ օրենսդիրը չի կարողացել ապահովել միասնական լուծում և յուրաքանչյուր դեպքում փորձել է հատվածաբար մոտենալ խնդրի լուծմանը:

Հարցադրումները չափազանց շատ են, սակայն ուսումնական ձեռնարկի սահմաններում սահմանափակվենք՝ նշելով, որ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձինք զրկված չեն իրենց խախտված իրավունքները վերականգնելու իրավական հնարավորությունից, ինչին հենց ամբողջովին ուղղված է վարչական դատավարության օրենսդրությունը: Վերջին հաշվով, ճանաչման հայցի շրջանակներում ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք զրկված չեն վիճարկելու և ոչ իրավաչափ ճանաչելու պետական և տեղական ինքնակա-

ռավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց անգործությունը նաև այն դեպքերում, երբ լրացել են գործողություն կատարելու ժամկետները, և դադարել են դրանք իրականացնելու հիմքերը⁹¹:

5. Լիցենզիայի հետ կապված լիազոր մարմնի որոշումների իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթը

Վարույթի այս տեսակը նոր է, այն նախատեսված չի եղել նախկին Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքով, իսկ գործող Օրենսգրքով վերջինիս իրավական կարգավորմանը նվիրված է երեք հոդված՝ 217-219-րդ: Ըստ էության, բացակայում է որևէ հիմնավորում, թե ինչ չափանիշներով պետք է լիցենզիայի հետ կապված լիազոր մարմնի որոշումների իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթը դիտարկել հատուկ:

Բնականաբար վարչարարության ցանկացած ոլորտում կան մասնակի, ոչ էական առանձնահատկություններ, ինչը բնավ չի նշանակում, որ դրանք բավարար հիմք են այդ ոլորտում կայացված որոշումները վիճարկելու համար հատուկ վարույթ նախատեսել: Ընդ որում, նկատենք, որ հատուկ վարույթ առանձնացնելու տեսանկյունից որևէ հիմք չի ներկայացվել, պարզապես թվարկված են այն հնարավոր որոշում-

⁹¹ Նկատի ունենք այն, որ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի 2011 թ. փետրվարի 22-ի թիվ ՍԴԴ-942 որոշմամբ Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 68-րդ հոդվածի 3-րդ մասը ճանաչվել է Սահմանադրությանը համապատասխանող՝ բացառապես այն իրավական դիրքորոշումների համատեքստում, ըստ որոնց՝ վիճարկման առարկա կարող է լինել ոչ միայն վարչական ակտն ու գործողությունը, այլև՝ անգործությունը:

ները, որոնք կարող են կայացվել լիցենզիայի հետ կապված լիազոր մարմնի կողմից, և սահմանվել է այդ որոշումների իրավաչափության դեմ հայց ներկայացնելու և դատական ակտ կայացնելու կրճատ ժամկետներ: Թերևս ընդգծվել է գործարարության ոլորտում հնարավորինս դյուրին վարչարարություն ապահովելու անհրաժեշտությունը, սակայն անտեսվել է այն, որ բազմաթիվ նմանաբնույթ ոլորտներ կան, որտեղ նույն գործարարության օրինական շահերը ոտնահարելիս սահմանված ընդհանուր ժամկետները ևս կարող են խիստ խնդրահարույց լինել:

Այս իրավիճակում առնվազն երկու հարց է ծագում՝ ա) համանման առանձնահատկություններ կան նաև վարչարարության այլ ոլորտներում, ինչո՞ւ դրանք ևս չեն առանձնացվել որպես հատուկ վարույթներ, և բ) սոսկ դատաքննության սեղմ ժամկետ սահմանելը կարող է բավարար իրավական հատկանիշ համարվել տվյալ գործով վարույթը հատուկ դիտարկելու համար: Վերջին հաշվով, հարկ էր պատասխանել նաև այն հարցին, թե ինչո՞ւ արագացված դատաքննության ինստիտուտը տվյալ դեպքերի համար չի ընկալվում որպես խնդրի լուծման արդյունավետ իրավական լծակ, մանավանդ, որ նմանաբնույթ պարզ գործերով երկամսյա ժամկետը սեղմ համարելն այնքան էլ տրամաբանական չէ:

Կարծում ենք, պարզապես առավել պարզ ու արդյունավետ կլինեին, եթե կոնկրետ գործերի համար Օրենսգրքով սահմանվեին հայցեր ներկայացնելու և դատական ակտեր կայացնելու հատուկ ժամկետներ:

Ինչևէ, Օրենսգրքի 217-րդ հոդվածով նախատեսված են վերը նշված ոլորտին առնչվող այն գործերը, որոնք ընդդատյա են վարչական դատարանին՝

«1) լիցենզիա ստանալու, լիցենզիայի գործողության ժամկետը երկարաձգելու կամ լիցենզիայի վերաձևակերպման վերաբերյալ հայտը մերժելու մասին լիազոր մարմնի որոշման իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը.

2) լիցենզիայի կամ լիցենզիայի ներդիրի պատճենի տրամադրման վերաբերյալ հայտը մերժելու մասին լիազոր մարմնի որոշման իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը.

3) գործունեության իրականացման վայրի փոփոխման կամ այլ վայրում ևս լիցենզավորման ենթակա նույն գործողությամբ զբաղվելու վերաբերյալ հայտի մերժման մասին լիազոր մարմնի որոշման իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը.

4) լիցենզիայի գործողությունը կասեցնելու կամ այդ որոշումը չվերացնելու մասին լիազոր մարմնի որոշման իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը.

5) լիցենզիայի գործողությունը դադարեցնելու մասին լիազոր մարմնի որոշման իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը.

6) որակավորման ստուգման արդյունքների իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը»:

Վերը նշված գործերը քննում և լուծում է վարչական դատարանը՝ միանձնյա:

Մեկ այլ՝ 219-րդ հոդվածով ամրագրված է, որ լիցենզիայի հետ կապված լիազոր մարմնի որոշումների իրավաչափության դեմ հայցը կարող է ներկայացվել դատարան որոշումը ստանալուց հետո՝ տասնհինգօրյա ժամկետում, իսկ վարչական դատարանը հայցադիմումը ստանալուն հաջորդող երկամսյա ժամկետում Օրենսգրքով սահմանված կարգով պար-

տավոր է քննել և կայացնել գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ:

6. Նոտարական գործողությունների վիճարկման վերաբերյալ գործերի վարույթը

Նոտարական գործողությունների վիճարկման վերաբերյալ գործերի վարույթը նախատեսված է Օրենսգրքի 220-222-րդ հոդվածներով:

Ըստ Օրենսգրքի 220-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ վարչական դատարան կարող են բողոքարկվել նոտարական գործողության կամ նոտարական գործողության կատարումը մերժելու իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը և նոտարական գործողության կամ նոտարական գործողության կատարումը մերժելու արդյունքում պատճառված վնասը հատուցելու վերաբերյալ գործերը:

Նոտարական գործողության իրավաչափությունը կարող է վիճարկվել երեք ամսվա ընթացքում այն օրվանից, երբ անձը իմացել կամ կարող էր իմանալ վիճարկվող նոտարական գործողության կատարման մասին: Նոտարական գործողության կատարման մերժումը կարող է վիճարկվել երեք ամսվա ընթացքում այն օրվանից հետո, երբ նոտարը կայացրել է նոտարական գործողության մերժման մասին որոշում, իսկ նման որոշում չկայացնելու դեպքում՝ այդ որոշման կայացման համար օրենքով նախատեսված ժամկետն ավարտվելու օրվանից հետո: Անձը նոտարական գործողության կամ նոտարական գործողության կատարումը մերժելու արդյունքում պատճառված վնասը հատուցելու վերաբերյալ պահանջ կարող է ներկայացնել նոտարական գործողության կամ նոտարական գործողության կատարման մերժման իրավաչափու-

յունը վիճարկելու պահանջի հետ միաժամանակ կամ երեք տարվա ընթացքում այն օրվանից հետո, երբ սույն օրենսգրքի 221-րդ հոդվածի 1-ին կամ 2-րդ մասի համաձայն կայացված գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը մտել է օրինական ուժի մեջ:

Օրենսգրքի 221-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ նոտարական գործողության իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերով ներկայացված հայցը բավարարելու դեպքում դատարանը կայացնում է նոտարական գործողությունը ոչ իրավաչափ ճանաչելու և դրա հետևանքները վերացնելու վերաբերյալ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ, իսկ նման պահանջի և համապատասխան հիմքերի առկայության դեպքում նաև պարտավորեցնում է նոտարին կատարելու հայցվող գործողությունը: Նոտարական գործողության կատարումը մերժելու իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերով հայցը բավարարելու դեպքում դատարանը պարտավորեցնում է նոտարին կատարելու հայցվող գործողությունը:

Նոտարական գործողության կամ նոտարական գործողության կատարումը մերժելու արդյունքում պատճառված վնասը հատուցելու վերաբերյալ գործերով հայցը բավարարելու դեպքում դատարանը վճիռ է կայացնում նոտարական գործողության հետևանքով հայցվորին պատճառված վնասը հատուցելու մասին:

Նոտարական գործողության հետևանքով ծագող քաղաքացիական իրավահարաբերություններից բխող բոլոր գործերը, ներառյալ՝ վավերացված գործարքների կողմերի միջև առաջացած վեճերը, ընդդատյա են ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանին, եթե դրանք, Օրենսգրքի

31-րդ գլխի համաձայն, քննության ենթակա պահանջներից ածանցվող պահանջներ չեն:

Նոտարական գործողություն կատարելու իրավասություն ունեցող պաշտոնատար անձանց գործողությունների իրավա-չափությունը վիճարկելու վերաբերյալ հայցերը քննվում են սույն գլխով սահմանված կարգով:

Մինչև Օրենսգրքի ուժի մեջ մտնելը, նոտարական գործողությունների կամ դրանց կատարումը մերժելու դեմ տրված դիմումների քննությունը իրականացվել է քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ նախատեսված կարգով, մասնավորապես, այն համարվել է հատուկ վարույթի տեսակ և կարգավորվել է 1964թ. ընդունված Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով: Հետագայում 1999թ. հունվարի 1-ից ուժի մեջ մտած Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը այդ կատեգորիայի գործերի քննության վարույթ ընդհանրապես չի նախատեսել, սակայն գործնականում դատարանները շարունակել են դրանք քննել հատուկ վարույթի կարգով:

Ըստ էության, նախկին քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում հիմք է ընդունվել այն մոտեցումը, ըստ որի՝ նոտարական գործողությունների կամ անգործության դեմ բերված դիմումները վերաբերում են պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց իրավական ակտերի և գործողությունների (անգործության) բողոքարկման վարույթին, ինչը հայցային հատուկ վարույթի տեսակ է: Կարծում ենք, դա եղել է միանգամայն հիմնավորված մոտեցում, ինչն էլ և հաշվի է առնվել արդեն

վարչական դատավարության օրենսդրություն մշակելու գործընթացում:

Գործնականում խնդիրներ է առաջացնում նոտարի անգործությունը մերժելու բողոքարկման գործընթացը: Ձևավորված ավանդույթի համաձայն՝ նոտարին դիմում են բանավոր կարգով, իսկ վերջինից մերժում ստանալու դեպքում փորձում են նույն հարցով դիմել այլ նոտարի: Բնականաբար, նոտարը գրավոր մերժում տալիս է միայն այն դեպքում, երբ իրեն ներկայացվում է գրավոր դիմում, ինչը, ինչպես արդեն նշեցինք, գործնական կիրառություն չունի:

7. Այլ հատուկ վարույթները

Սկզբունքորեն հատուկ վարույթի ինստիտուտը անհրաժեշտ է, այն հնարավորություն է ընձեռում անհրաժեշտ առանձնահատկությունների հաշվառմամբ, առավել համարժեք կարգավորել դատավարությունը: Սակայն հարկ է նկատի ունենալ, որ ընդհանուր կանոններից շեղումներին դիմելը պետք ուղեկցվի որոշակի չափանիշներով, ցանկացած առանձնահատկություն դեռ բավարար հիմք չէ հատուկ վարույթ նախատեսելու և դրանցով օրենսդրությունն անհարկի ծանրաբեռնելու համար: Այս վերապահմանն անդրադառնում ենք, քանի որ վերջին շրջանում ակնհայտ նկատվում է ոչ էական հատկանիշներով հատուկ վարույթներ ներմուծելու միտում:

Միայն 2020 թ. առնվազն երկու հատուկ վարույթ նախատեսվեց, որոնք ոչ միայն չեն վերաբերում որևէ էական առանձնահատկության, այլև ուղեկցվել են այնպիսի արհեստական առանձնահատկություններ ներմուծելու փորձով, որոնք իրականում գոյություն չունեն: Այս տեսանկյունից

քնորոշ է այն, որ, օրինակ, 2020 թ. սեպտեմբերի 4-ի թիվ ՀՕ-406-Ն օրենքով ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքում կատարված լրացմամբ նախատեսվեց «Կարանտինի պայմաններում օրենքով սահմանված միջոցառումների կիրառման շրջանակներում ընդունված ակտերի իրավաչափության վիճարկման գործերի վարույթը», որը, ըստ էության, ոչ միայն որևէ էական առանձնահատկություն չի նախատեսում, այլև անհարկի շփոթի տեղիք է տալիս՝ ամրագրելով անհրաժեշտ կրկնություններ և կանոններ: Այսպես, օրինակ, Օրենսգրքի 222.13-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Վարչական դատարանին ընդդատյա են «Հայաստանի Հանրապետության բնակչության սանիտարահամաճարակային անվտանգության ապահովման մասին» և «Արտակարգ իրավիճակներում բնակչության պաշտպանության մասին» օրենքներին համապատասխան սահմանված կարանտինի (այսուհետ՝ սույն գլխում՝ կարանտին) պայմաններում օրենքով սահմանված միջոցառումների կիրառման շրջանակներում իրավասու մարմինների ընդունած վարչական ակտերի, գործողության (անգործության) վիճարկման վերաբերյալ գործերը»: Նկատենք, սակայն, որ առանց այդ էլ, ընդհանուր կանոնի համաձայն, յուրաքանչյուր վարչական մարմնի վարչական ակտի, գործողության (անգործության) վիճարկման վերաբերյալ գործերը ենթակա են վարչական դատարանին, այսինքն՝ հատուկ վարչական մարմիններին, առանձնացնելը որևէ իրավակիրառ խնդիր չի լուծում և անհարկի շփոթ առաջացնող նորմ է, քանզի կարող է այն թյուր ընկալումը լինել, թե գուցե մինչ այդ նշված վարչական ակտերի, գործողության (անգործության) վիճարկման վերաբերյալ գործերը ենթակա չեն եղել Վարչական դատարանին: Մեկ այլ օրինակ՝ արդեն կապված այնպի-

սի առանձնահատկություն սահմանելու հետ, որն իրականում չի կարող գոյություն ունենալ. Օրենսգրքի 222.15-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն. «Սույն գլխով նախատեսված գործերի բանավոր քննության դեպքում դատարանը կարող է թույլատրել դիմողին մասնակցելու դատական նիստին տեսաձայնային հեռահաղորդակցության միջոցների կիրառմամբ, եթե դատական նիստերի դադարում տեղադրված է նման հաղորդակցության հնարավորությունն ապահովող համակարգ: Տեսաձայնային հեռահաղորդակցության միջոցների կիրառմամբ չի կարող իրականացվել *առերես հարցաքննություն* (րնդգծումը մերն է)»: Այս նորմից կարելի է այն տպավորությունն ստանալ, որ ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ առերես հարցաքննություն թույլատրվում է, պարզապես այն չի կարող իրականացվել քննարկման առարկա հատուկ վարույթի շրջանակում. երբ դատական նիստին տեսաձայնային հեռահաղորդակցության միջոցներ են կիրառվում, մինչդեռ առերես հարցաքննությունը՝ որպես ապացույցի ինքնուրույն տեսակ, ընդհանրապես նախատեսված չէ Օրենսգրքով, այն չի հանդիսանում ընդհանուր կանոն, ուստի չի էլ կարող բացառություն սահմանվել գոյություն չունեցող կանոնից:

Սահմանադրությամբ ամրագրված արդար դատաքննության իրավունքի համակողմանի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հատուկ վարույթը ոչ թե չպետք է ապրիորի, ոչ էական կարգավորումներ բովանդակի, այլ պետք է միտված լինի բացառապես արդարադատության շահերի երաշխավորմանը: Իհարկե, առանձին գործերի դեպքում կարող է վճռորոշ լինել, ընդունենք, ավելի սեղմ դատավարական ժամկետներ սահմանելու անհրաժեշտությունը, սակայն դրանից չի բխում, որ միայն դա բավարար է ինքնուրույն հատուկ վարույ-

թի տեսակ առանձնացնելու համար, քանզի այդպիսի առանձնահատկությունները կարող են անարգել սահմանվել նաև ընդհանուր կանոնների շրջանակում: Ըստ էության, որպեսզի առնվազն ծավալային կտրվածքով արդարացվեն ինքնուրույն հատուկ վարույթի տեսակ առանձնացնելու նկրտումները, ժամկետներից բացի, ներառվում են այնպիսի դրույթներ, որոնք, ինչպես արդեն նշեցինք, որևէ լրացուցիչ իրավական կարգավորման խնդիր չեն լուծում:

Ինչևէ, սույն ձեռնարկում հանգամանորեն, առանձին պարագրաֆներով քննարկման առարկա են դարձել առավել լայն կիրառում ստացած հատուկ վարույթները, սակայն ուսումնական նյութի ամբողջականությունն ապահովելու նկատառումով նպատակահարմար ենք գտնում անդրադառնալ նաև Օրենսգրքով նախատեսված մյուս հատուկ վարույթներին:

Անձնական տվյալների պաշտպանության վերաբերյալ գործերի վարույթը նախատեսված է 29.2 գլխով, որը լրացվել է 2015 թ. մայիսի 18-ի ՀՕ-66-Ն օրենքով: Նշված գլուխը ներառում է միայն մեկ հոդված՝ 216.5, որի 1-ին մասի համաձայն.

«Վարչական դատարանին ընդդատյա են անձնական տվյալների պաշտպանության վերաբերյալ հետևյալ գործերը.

1) անձնական տվյալների պաշտպանության լիազոր մարմնի գործողությունը կամ անգործությունը կամ որոշման իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը.

2) անձնական տվյալներ մշակող կամ անձնական տվյալներ մշակելու նկատմամբ հսկողություն իրականացնող վարչական մարմնի գործողությունը կամ անգործությունը կամ

որոշման իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը»:

Հավելենք, որ հիշյալ գործերը Վարչական դատարանին ընդդատյա լինելը անմիջականորեն բխում է նաև Օրենսգրքով նախատեսված ընդհանուր կանոններից, մասնավորապես՝ 3-րդ հոդվածի նորմերից:

Հասարակական կազմակերպության ներկայացրած հայցով գործերի քննության վարույթը նախատեսված է Օրենսգրքի 29.3 գլխով, որը լրացվել է 2016 թ. դեկտեմբերի 16-ի ՀՕ-38-Ն օրենքով: Ըստ էության, հասարակական կազմակերպություններին այլոց իրավունքների և շահերի պաշտպանությամբ հանդես գալու իրավունքը դատական պրակտիկայում եղել է խնդրահարույց, և միայն Սահմանադրական դատարանի 07.09.2010թ. թիվ ՍԴՈ-906 որոշմամբ դիրքորոշում է արտահայտվել, որ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրքը շահագրգիռ (կանոնադրական համապատասխան իրավասությամբ օժտված) հասարակական կազմակերպությունների համար որպես իրավաբանական անձ կարող է սահմանել տվյալ ոլորտում անձանց խախտված իրավունքների համար դատարան դիմելու իրավունքի իրացման դեպքերը և կարգը՝ հաշվի առնելով *actio popularis* բողոքների ինստիտուտի առնչությամբ եվրոպական ներկա զարգացումների միտումները: Նման իրավակարգավորումը կնպաստեր ոչ միայն խախտված իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությանը, այդ թվում՝ դատական պաշտպանության արդյունավետությանը, այլև կբարձրացներ քաղաքացիական հասարակության բաղադրատարր հանդիսացող հասարակական կազմակերպությունների դերը:

Հասարակական կազմակերպությունն իր շահառուների օրինական շահերը դատարանում ներկայացնում է հետևյալ ոլորտներում.

1) շրջակա միջավայրի պահպանություն.

2) հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանություն:

Հասարակական կազմակերպությունը շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտից բխող հարցերով կարող է հայց ներկայացնել, եթե՝ 1) հայցադիմումը բխում է կազմակերպության կանոնադրական նպատակներից և խնդիրներից և ուղղված է կազմակերպության շահառուների՝ կազմակերպության կանոնադրային նպատակների հետ կապված կոլեկտիվ շահերի պաշտպանությանը, 2) «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի շրջանակներում մասնակցել է հիմնադրությային փաստաթղթերի կամ նախատեսվող գործունեության վերաբերյալ հանրային քննարկումներին կամ հանրային քննարկումներին մասնակցելու հնարավորություն չի տրվել, և 3) հայց ներկայացնելու պահին նախորդող առնվազն 2 տարվա ընթացքում գործունեություն է ծավալել սույն հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետում նշված ոլորտում: Հասարակական կազմակերպությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության ոլորտից բխող հարցերով կարող է հայց ներկայացնել, եթե՝ 1) խախտվել է հաշմանդամություն ունեցող անձանց խմբերի՝ հաշմանդամության հիմքով խտրականությունից պաշտպանվելու իրավունքը, կամ խախտվել է հաշմանդամություն ունեցող անձի՝ խտրականությունից պաշտպանվելու իրավունքը, և որը, ելնելով առողջական վիճակից կամ այլ հանգաման-

քից. չի կարող անձամբ ներկայացնել իր իրավունքները և օրինական շահերը դատարանում, 2) կազմակերպության կանոնադրությամբ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությունը սահմանված է որպես նպատակ, և անդամների պարզ մեծամասնությունը հաշմանդամություն ունեցող անձինք են. 3) հայց ներկայացնելու պահին նախորդող առնվազն երկու տարվա ընթացքում գործունեություն է ծավալել սույն հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետում նշված ոլորտում (Օրենսգրքի 216.6-րդ հոդված):

Հասարակական կազմակերպության գործերով ներկայացրած հայցադիմումը, ի լրումն Օրենսգրքի 73-րդ հոդվածով սահմանված պահանջների, պետք է պարունակի տեղեկություններ 216.6-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերով նախատեսված հիմքերի առկայության մասին, ինչպես նաև հայցադիմումին, ի լրումն 74-րդ հոդվածով սահմանված փաստաթղթերի, պետք է կցվեն 216.6-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերով նախատեսված հիմքերի առկայությունը հավաստող ապացույցներ, որոնք չպահպանելու հայցադիմումը վերադարձնելու հիմք է (Օրենսգրքի 216.7-րդ և 216.8-րդ հոդվածներ):

**ԲԱԺԻՆ 4. ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ,
ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԸ**

**Գլուխ 15. Վարչական վարույթի, վարչարարության և
վարչական դատավարության վերաբերյալ
միջազգային իրավունքի չափանիշները և դրանց
հիմնական համակարգերը արտասահմանյան
երկրներում**

***1. Վարչական վարույթի, վարչարարության և
վարչական դատավարության վերաբերյալ միջազգային
իրավական չափանիշները***

Վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության վերաբերյալ միջազգային իրավական չափանիշների հարցին անդրադառնալիս հարկ է նկատել, որ դրանք իրենց արտացոլումն են գտել մի շարք միջազգային իրավական փաստաթղթերում: Ընդ որում, խոսքը այն փաստաթղթերի մասին է, որոնք վերաբերում են հանրային ծառայությանը, հանրային ծառայողների վարքագծի կանոններին, վարչական արդարադատության առանձնահատկություններին և այլն:

Արմատական իրավական բարեփոխումների անհրաժեշտությունը ցանկացած պետությանը, այլևայլ իրավական աղբյուրների հետ մեկտեղ, «ուղղորդում է», որպեսզի որպես ելակետ ընդունվեն ինչպես քաղաքակիրթ ժողովրդավարական երկրների իրավական համակարգերը, այնպես էլ միջազգային իրավունքի ինստիտուտները: Այս առումով բացառություն

չեն նաև հետխորհրդային երկրները, որոնց իրավական համակարգի կատարելագործման գործընթացը ներկայումս օբյեկտիվորեն մեծապես պայմանավորված է հիշյալ գործոններով: Ընդ որում, նշված երևույթը հատկապես ցայտուն է դրսևորվում այնպիսի իրավական ինստիտուտների ձևավորման գործընթացում, որոնք իրենց նախատիպը գրեթե չեն ունեցել խորհրդային իրավունքի համակարգում: Հետխորհրդային շրջանում նմանաբնույթ միտումը գլխավորապես թելադրված է այն մտավախությամբ, որ խորհրդային պետական համակարգի ինստիտուտները պարզապես ունակ չեն բարելավելու ընդհանուր վիճակը, կանխելու իշխանության բռնազավթման զանազան հնարավոր դրսևորումները:

Հիշյալ իրավագիտակցության տեսանկյունից պատահական չէ, որ գրեթե բոլոր նախկին սոցիալիստական երկրների Սահմանադրություններում իրենց ամրագրումը ստացան իշխանության յուրացումն արգելող իրավանորմեր: Մասնավորապես, այդպիսի դրույթներ են ամրագրված Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրության 3-րդ հոդվածում, Բուլղարիայի Սահմանադրության 1-ին հոդվածում և այլն: Այս միտումն իր արտացոլումը ստացավ նաև Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունում. «Իշխանության յուրացումը որևէ կազմակերպության կամ անհատի կողմից հանցագործություն է» (2-րդ հոդված): Բնականաբար, հետագայում ընդունված Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում նախատեսվեցին հիշյալ դրույթին համահունչ մի շարք հանցակազմեր:

Այս մտավախության սոցիալ-հոգեբանական գնահատման հարցում որոշ իրավագետներ, մեր կարծիքով, հանդես են եկել անհարկի ծայրահեղ, ինչ-որ տեղ՝ ռոմանտիկ եզրա-

հանգումներով՝ փորձելով սահմանադրություններում ժողովրդավարական ինստիտուտներ ամրագրելու միտումը բացատրել բացառապես վախի զգացումով⁹²: Մեր կարծիքով՝ տվյալ դեպքում անտեսվում են հետխորհրդային երկրներում հասարակական ինքնագիտակցության մի շարք առանձնահատկություններ, մասնավորապես սոցիալական մի նկատելի շերտ դեռ հակված է այն տեսակետին, որ ամենաթողությունը, զանգվածային իրավախախտումները (նկատենք, որ անցումային փուլում անխտիր բոլոր վերոհիշյալ երկրներում արձանագրվեց սոցիալական մեծ դժգոհությունների տեղիք տվող հանցավորության աննախադեպ կտրուկ աճ⁹³) հնարավոր է կանխել ոչ թե «անդեմ» ժողովրդավարության լծակներով, այլ «ուժեղ ձեռքի» միջոցով: Նշված սոցիալական խմբերի մոտ ենթագիտակցորեն ժողովրդավարության ցանկացած դրսևորում առաջացնում էր անպաշտպանվածության զգացում:

Սակայն դժվարությամբ ձեռք բերված բարելավումներն աստիճանաբար նպաստում են, որպեսզի ժողովրդավարության ինստիտուտների նկատմամբ ձևավորվեն բոլորովին այլ՝ առավել հանդուրժողական տրամադրություններ, այդ թվում և՛ իշխանության լծակներից օգտվող պաշտոնատար անձանց շրջանում: Այլ կերպ ասած՝ պետական կառավարման մար-

⁹² St'u **Шайо Андраш**, Самоограничение власти (краткий курс конституционализма): Пер. с венг. – М.: Юрист, 1999, էջ 11-24:

⁹³ Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազության արխիվային նյութերի, 1987թ. համեմատությամբ 1992թ. Հայաստանում սպանություններն աճեցին 5,8 անգամ (47-276), ավազակությունները՝ 15,4 անգամ (37-570), թմրամոլությունը՝ 5,2 անգամ (31-162), պետական և հանրային գույքի գողության դեպքերը՝ 19,3 անգամ (347-6709), անձնական գույքի գողության դեպքերը՝ 2,3 անգամ (846-2015) և այլն:

միններում ընդգրկված պաշտոնատար անձինք ևս աստիճանաբար համակերպվում են այն իրողության հետ, որ իրենց իրավական ակտերն ու գործողությունները (անգործությունը) կարող են բողոքարկվել ոչ միայն վերադասության, այլև դատական կարգով:

Վերոհիշյալ դատողությունները մասնավորապես վերաբերում են վարչական արդարադատության ինստիտուտին, որն անգամ իրավական առավել ժողովրդավարական համակարգեր ունեցող երկրներում կայացման համեմատաբար երկարատև փորձաշրջան չի անցել, իսկ հետխորհրդային երկրներում դեռևս գտնվում է սաղմնային փուլում:

Գիտագործնական առումով այս ինստիտուտի կայացման միջազգային-իրավական նախադրյալների հետազոտությունն արդիական է հատկապես այն իմաստով, որ միջազգային չափանիշներով մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանությունը ոչ միայն ամենասերտ կապի մեջ է գտնվում հենց վարչական արդարադատության (վերջինիս գերխնդիրը նույնպես մարդու իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունն է) հետ, այլև հայտնի իմաստով կանխորոշում է այդ ինստիտուտի բովանդակությունը և հետագա զարգացման ուղիները:

Նախ նկատենք, որ կոնկրետ վարչական վարույթի հարցադրումներին առավելապես նվիրված է Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի 2004թ. դեկտեմբերի 15-ին ընդունված թիվ R(2004)20 հանձնարարականը: Նշված հանձնարարականն էական նշանակություն ունի հատկապես վարչարարության հիմնարար սկզբունքների, վարչարարության առավել կարևոր ինստիտուտների օրենսդրական կարգավորման ելակետային դրույթներ ամրագրելու տեսանկյունից:

Այսպես, օրինակ, նշված հանձնարարականով «վարչական ակտ» և «դատական վերանայում» եզրույթներին տրված բնորոշումները հետագայում դրվեցին հայրենական օրենսդրության մի շարք հիմնադրույթների հիմքում.

«1. «Վարչական ակտ» են համարվում՝

ա) իրավական ակտերը՝ անհատական և նորմատիվ, ինչպես նաև վարչակազմի ֆիզիկական գործողությունները, որոնք արվել են վարչական իշխանությամբ իրենց վերապահված գործառույթներն իրականացնելիս և որոնք կարող են ազդել ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների վրա,

բ) որոշակի գործողություն կատարելուց հրաժարվելու կամ անգործության իրավիճակներ, երբ վարչական մարմինը պարտավոր է կիրառել ընթացակարգ համապատասխան պահանջի առկայության դեպքում:

2. «Դատական վերանայում» է համարվում՝ դատարանի կողմից վարչական ակտի օրինականության հարցի քննությունը, լուծումը և համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելու մասին որոշում կայացնելը՝ բացառությամբ սահմանադրական դատարանին վերապահված գործերի:

Բոլոր դատական ակտերը պետք է ենթակա լինեն դատական վերանայման:

Դատարանը պետք է հնարավորություն ունենա վերանայել օրենքի ցանկացած խախտում, այդ թվում՝ իրավասության բացակայությունը, ընթացակարգային անհամատեղելիությունը և լիազորությունների չարաշահումը:

Դատական վերանայումը պետք է մատչելի լինի ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար՝ առնվազն այն

վարչական ակտերի նկատմամբ, որոնք ուղղակիորեն ազդել են իրենց իրավունքների և շահերի վրա»:

Անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի և միջազգային իրավունքի աղբյուրների փոխհարաբերության հիմնախնդիրն իրավագիտության առավել չուսումնասիրված հարցադրումներից մեկն է, սակայն դժվար է պնդել, թե դա պայմանավորված է միջազգային իրավունքի փաստաթղթերում հիշյալ ինստիտուտի վերաբերյալ դրույթների սակավությամբ: Միջազգային իրավունքի աղբյուրներում «վարչական արդարադատություն» տերմինի բացակայությունը բնավ հիմք չէ եզրակացնելու, թե դրանք որևէ կերպ չեն կանոնակարգում գործադիր իշխանության մարմինների գործունեությունում մարդու իրավունքների պաշտպանությանը, այդ թվում նաև դատական պաշտպանությանն առնչվող հարաբերությունները:

Ի դեպ, նշված փաստաթղթերի համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ վարչական կառավարման ոլորտում առկա է քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության հարցերին ավելի մեծ նշանակություն տալու միտում: Թերևս, կարծում ենք, որ սա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ ավանդաբար քրեական դատավարության ոլորտում մարդու իրավունքների պաշտպանության ընթացակարգերը ձեռք են բերել առավել միասնական բնույթ: Այդ ոլորտում ձևավորվել են կայուն կիրառություն ունեցող համընդհանուր սկզբունքներ, մինչդեռ կառավարման ոլորտում այդ գործընթացը մի շարք օբյեկտիվ պատճառներով փոքր-ինչ այլ՝ անտեսված վիճակում է գտնվում, ինչը պարզ համեմատության մեջ ակնհայտ է դարձ-

նում նաև այդ ոլորտը միջազգային իրավական փաստաթղթերում ընդգրկելու անհրաժեշտությունը:

Ի դեպ, վերոհիշյալ ոչ քարվոք իրավիճակը ևս ունի իր բացատրությունը. կարծում ենք, որ ի տարբերություն գործադիր իշխանության՝ դատական իշխանության իրականացման ընթացակարգերը, դատավարության սկզբունքները, այնուամենայնիվ, առավել քիչ կախում ունեն այնպիսի գործոններից, ինչպիսիք են պետական կառուցվածքը, կառավարման ձևն ու պետական ռեժիմը, ինչը չի կարելի պնդել գործադիր իշխանության առնչությամբ: Միաժամանակ, այն կարծիքին ենք, որ եթե վարչարարության ոլորտում մարդու իրավունքների արտադատական պաշտպանության ընթացակարգերի առնչությամբ, իրոք, դժվար է միասնական չափանիշներ սահմանելը (դա կարելի է անել միայն ամենաընդհանուր հարցադրումների շուրջ), ապա դատական պաշտպանության ոլորտում հիշյալ խնդրի լուծումը միանգամայն հնարավոր է համարվում:

Ընդ որում, խոսքը հատկապես վերաբերում է վարչական արդարադատության ինստիտուտին, քանզի վերջինիս իրականացման ընդհանուր սկզբունքների ձևավորման համար վերոհիշյալ գործոնների դրսևորման առանձնահատկությունները որևէ նշանակություն չունեն: Նկատենք նաև, որ պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման ոլորտին առնչվող մի շարք հարաբերություններ այս կամ այն չափով արդեն իսկ իրենց իրավական ամրագրումն են ստացել միջազգային իրավական փաստաթղթերում, ինչը ևս նպաստում է ներպետական օրենսդրությունում վարչական արդարադատության առավել միասնական ու արդյունավետ դրույթ-

ներ սահմանելուն: Կոնկրետ այդ փաստաթղթերի դերակատարման մասին առավել հանգամանորեն կխոսվի ստորև:

Վերլուծությունը, թերևս, վկայում է, որ հետխորհրդային երկրների իրավական համակարգում կատարված բարեփոխումներում՝ ընդհանրապես, և վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման գործընթացում՝ մասնավորապես, նկատելի դերակատարում են ունեցել մարդու իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ միջազգային ակտերը: Եվ եթե ներկայումս մենք հաճախ, մատնանշելով այդ ինստիտուտի խոցելի տեղերը, փորձում ենք առաջադրել առավել կատարյալ ընթացակարգեր, կամա թե ականա առանցքային ենք համարում այն հարցադրումը, թե այս կամ այն երկրում այդ ինստիտուտի տարրերը որքանով են համահունչ միջազգային-իրավական ակտերի դրույթներին:

Նկատի ունենալով այս ամենը՝ սույն ձեռնարկում նպատակահարմար ենք համարում հատկապես քննարկման առարկա դարձնել հետևյալ հարցադրումները՝

- վարչական վարույթի և վարչական դատավարության վերաբերյալ միջազգային չափանիշների ընդհանուր գծերը,

- միջազգային-իրավական ակտերում ամրագրված վարչական արդարադատության ինստիտուտին առնչվող իրավական դրույթների առանձնահատկությունները,

- միջազգային իրավունքի փաստաթղթերի դերը վարչական արդարադատության ինստիտուտի միասնական և համընդհանուր սկզբունքների ու ամբողջական համակարգի ձևավորման գործընթացում,

- ներպետական օրենսդրությունը միջազգային-իրավական ակտերի դրույթներին համապատասխանեցնելու արդիի հիմնախնդիրները և դրանց լուծման հիմնական ուղղությունները:

Հիշյալ հարցադրումների ընտրությունը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ ներկայումս միջազգային-իրավական փաստաթղթերում ամրագրված մի շարք դրույթների վերաբերյալ, մասամբ ոչ բավարար փորձի առկայության պատճառով, դեռևս միասնական մոտեցումներ չեն ձևավորվել: Անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ այս առումով միշտ չէ, որ դրանց վերաբերյալ միջազգային դատական մարմինների ակտերը սպառիչ պատասխաններ են պարունակում, քանի որ ժողովրդավարության ուղին բռնած նորանկախ երկրների հասարակական կյանքում ստեղծված իրավիճակային առանձնահատկությունների պայմաններում երբեմն միջազգային «ստանդարտների» անվերապահ կիրառումն անհնարին, իսկ առանձին դեպքերում՝ անպատակահար է դառնում: Վերջին հաշվով, չի կարելի անտեսել, որ խորհրդային իրավական համակարգի առանձին տարրեր իրենց կենսունակությունը պահպանել են ոչ այնքան ավանդապահության, որքան զուտ դրանց գործնական նշանակությունը համարժեք գիտակցելու շնորհիվ:

Իրեն զգացնել է տալիս նաև այն իրողությունը, որ նշված երկրներում պահպանողականությունը թելադրվում է անցման փուլում ժողովրդավարության այնպիսի ինստիտուտների կիրառմամբ, որոնք հիմնականում օբյեկտիվ պատճառներով, չեն ուղեկցվում նյութական մեծ ծախսերի հետ, առավել մեծ չափով համապատասխանում են այդ ինստիտուտները կյանքի կոչելու համար մարդկային ներուժին ու արհեստավար-ժության մակարդակին, միջազգային համագործակցության փաստացի վիճակին⁹⁴ և այլն:

⁹⁴ Տվյալ դեպքում նկատի ունենք այն, որ, ի տարբերություն արևմտյան եվրոպայի երկրների, նշված պետությունների կողմից կնքված և միջազգային իրավական համագործակցության ապահովմանն ուղղված միջազգային

Ներպետական օրենսդրության նկատմամբ միջազգային իրավունքի զգալի դերակատարությունը մեծապես պայմանավորված է նաև այն կարևոր հանգամանքով, որ ձևավորվել է միջազգային կազմակերպությունների իրավական ակտերի և, հատկապես միջազգային դատարանների վճիռների նկատմամբ նկատելի համարժեք արձագանք: Այսպես, օրինակ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճիռներն ունեն կանխորոշիչ նշանակություն Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների օրենսդրության կատարելագործման ոլորտում, դրանցով են իրենց աշխատանքում առաջնորդվում օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունները⁹⁵:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտը միջազգային իրավունքի չափանիշներին համապատասխանեցնելու խնդրի սոցիալական նշանակությունն էապես աճել է նաև զուտ քաղաքական առումով. ի տարբերություն անկախության ձեռք բերման սկզբնափուլի՝ ներկայումս քաղաքական ընդդիմությունը հաճախ, որպես պետական կյանքում տարածայնությունների լուծման ձև, նախընտրում է ոչ այնքան հանրահավաքների, երթերի, ցույցերի և նմանաբնույթ այլ ակտերի տարբերակը, որքան գործադիր իշխանության մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց՝ քաղաքականության հետ այս կամ այն կերպ առնչվող իրավական ակտերն ու

փաստաթղթերը դեռևս անհրաժեշտ ծավալով չեն ընդգրկում այդպիսի համագործակցության բնականոն ընթացքը երաշխավորող դրույթներ: Դրանք անգամ բավարար չեն ԱՊՀ երկրների միջպետական իրավական հարաբերությունների ողջ թափանցիկությունն ապահովելու տեսանկյունից:

⁹⁵ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Վ.**, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան: Գործունեության առանձնահատկությունները, վճիռների իրավաքանական բնույթը և գանգատների ներկայացման կարգը, Եր. «Տիգրան Մեծ», 2002, էջ 9:

գործողությունները (անգործությունը) դատական կարգով վիճարկելու, իսկ դրա արդյունքներից դժգոհ մնալու դեպքում՝ միջազգային դատական մարմիններին դիմելու տարբերակը:

Անդրադառնալով միջազգային-իրավական ակտերում ամրագրված վարչական արդարադատության ինստիտուտին առնչվող իրավական դրույթների առանձնահատկություններին՝ անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ դրանք հիմնականում առանձնանում են իրենց ամրագրման եղանակով և բովանդակությամբ: Ինչպես արդեն նշեցինք, նշված փաստաթղթերում, որպես կանոն, չի օգտագործվում «վարչական արդարադատություն» եզրույթը. թերևս, հազվադեպ կարելի է հանդիպել «վարչական դատավարություն» տերմինին, ինչը, սակայն, միշտ չէ, որ համարժեք է վերոհիշյալ ինստիտուտի կիրառման ընթացակարգին:

Հաջորդ առանձնահատկությունն այն է, որ թեպետ մարդու իրավունքների դատական պաշտպանությանն առնչվող դրույթները հիմնականում ուղղորդված են քրեական դատավարության ոլորտին, դրանք համընդհանուր նշանակություն ունեն մարդու իրավունքների դատական պաշտպանության յուրաքանչյուր տարատեսակի համար: Պարզապես անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ բոլոր դեպքերում ավանդաբար գերակայությունը տրվում է քրեական դատավարության գործընթացում մարդու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությանը: Այսպես, օրինակ, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում ամրագրված է արդար դատաքնության իրավունքը: Արտաքուստ կարող է թվալ, թե հիշյալ հոդվածը վերաբերում է սոսկ քրեական գործով դատական քննությանը, մինչդեռ հոդվածի առաջին մասի շա-

րադրանքի վերլուծությունից հետևում է, որ այն հավասարապես վերաբերում է մարդու իրավունքների դատական պաշտպանության ցանկացած դրսևորմանը. «Յուրաքանչյուր ոք, երբ որոշվում են նրա քաղաքացիական իրավունքներն ու պարտականությունները (ընդգծումը մերն է), կամ նրան ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքը, ունի օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ ու անաչառ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում արդարացի և հրապարակային դատաքննության իրավունք»:

Ի դեպ, վերոհիշյալ եզրահանգման օգտին են վկայում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճիռները, որոնցում առկա են հիշյալ 6-րդ հոդվածի դրույթների շրջանակներում, պետական կառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց իրավական ակտերի ու գործողությունների՝ դատական կարգով վիճարկման գործընթացում արձանագրված խախտումներին անդրադառնալու վերաբերյալ բազմաթիվ օրինակներ (մասնավորապես կարելի է առանձնացնել Ոստիկանության ազգային արհկոմը Բելգիայի դեմ, Բուսկ Մադսենը և Պետերսոնը Դանիայի դեմ, «Սանդի թայմսը» Միացյալ Թագավորության դեմ, հունական նավթավերամշակող գործարանները և Ստրատիս Անդրեադիսը Հունաստանի դեմ, Գուդվինը Միացյալ Թագավորության դեմ գործերը և այլն)⁹⁶:

Նկատենք նաև, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում ամրագրված դրույթները նաև դատավարության մյուս տեսակներ

⁹⁶ St'u Европейский Суд по правам человека. Избранные решения: Председатель редакционной коллегии доктор юридических наук, профессор В.А.Туманов. – М.: Издательство НОРМА, 2000., Т. 1, էջ 81-103, 138-149, 329-339 և Т. 2, էջ 55-68, 183-195:

րի նկատմամբ կիրառելը չի բացառվում քննարկվող հիմնախնդիրները հետազոտող իրավագետների կողմից ևս⁹⁷։ Պարզապես վերջիններս քննարկման առարկա չեն դարձրել հիշյալ միջազգային փաստաթղթերում հատուկ վարչական արդարադատության ինստիտուտին առնչվող դրույթներ սահմանելու անհրաժեշտությունը։

Հավելենք նաև, որ «քաղաքացիական իրավունք» հասկացությանը՝ ՄԻԵԴ-ի նախադեպային դատական ակտերով տրված բնորոշման համաձայն՝ նկատի են ունեցվում նաև վարչարարության ոլորտում անձանց իրավունքները։

Ինչպես հայտնի է, հետխորհրդային երկրներում հիմնականում նախապատվությունը տրվել է պետական կառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց իրավական ակտերի ու գործողությունների բողոքարկման, այսպես կոչված, երկընտրանքային տարբերակին, որի դեպքում քաղաքացին կարող է իր իրավունքների պաշտպանությամբ դիմել ինչպես վերադաս պետական մարմնին, այնպես էլ անմիջականորեն դատարան։ Հարկ է նկատել, որ այս հարցում որևէ միջազգային իրավանորմով հիշյալ տարբերակը չի համարվում եզակի հնարավոր լուծում, մասնավորապես չի բացառվում վարչական արդարադատության մինչդատական պարտադիր վարույթ սահմանելը։ Թերևս այս հանգամանքով կարելի է բացատրել այն, որ Եվրամիության անդամ հանդիսացող առանձին երկրներ պարտադիր են համարել մինչդա-

⁹⁷ St'u, օրինակ, **Cohen-Jonathan, G.**, La Convention européenne des Droits de l'Homme (Aix-en-Provence: Economica, 1989), էջ 54-89, **Дона Гомиен**, Путеводитель по Европейской конвенции о защите прав человека, Совет Европы, 2000, էջ 33-50։

տական վարույթը, օրինակ՝ Գերմանիայում, Ավստրիայում, Բելգիայում, Հոլանդիայում և այլն:

Ընդ որում, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Կոնվենցիայով հատուկ կանոնակարգման առարկա է դարձել նաև իրավունքների պաշտպանության արտադատական կարգը. «Յուրաքանչյուր ոք, ում՝ սույն Կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքներն ու ազատությունները խախտվում են, ունի պետական մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցի իրավունք, նույնիսկ, եթե խախտումը կատարել են ի պաշտոնե գործող անձինք» (13-րդ հոդված):

Վարչական արդարադատությանն առնչվող միջազգային-իրավական նորմերի հաջորդ առանձնահատկությունն այն է, որ այդ նորմերով ոչ միայն սահմանվում են իրավունքներ և ազատություններ, այլև այդ ոլորտում պետությունների կողմից ստանձնած պարտավորությունների կատարման նկատմամբ վերահսկողության հստակ ընթացակարգեր՝ մոնիտորինգներ, դիտորդական առաքելություններ, զեկույցների ներկայացում և այլն: Այսպես, օրինակ, 1966թ. դեկտեմբերի 16-ի «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի» 16-րդ հոդվածի համաձայն. «Սույն Դաշնագրի մասնակից պետությունները պարտավորվում են Դաշնագրի սույն մասին համապատասխան ներկայացնել զեկույցներ իրենց ձեռնարկած միջոցառումների և սույն Դաշնագրով ճանաչվող իրավունքների պահպանման ասպարեզում ձեռք բերված առաջընթացի մասին»:

Այսպիսի իրավական լծակների առկայությունը վկայում է, որ միջազգային փաստաթղթերով ևս «խրախուսվում» է մար-

դու իրավունքների պաշտպանության արտադատական երաշխիքների առկայությունը: Ընդ որում, ակնհայտ է, որ նմանաբնույթ միջամտության հիմքում ընկած է այն կանխավարկածը, որ ներպետական ամենակատարյալ իրավական համակարգի պայմաններում անգամ չի բացառվում գործնականում պետական մարմինների կողմից մարդու իրավունքների խախտման այնպիսի իրավիճակ, երբ քաղաքացիներն այս կամ այն պատճառով (մասնավորապես, երբ ձևավորված է հետապնդվելու որոշակի վախ) ձեռնպահ են մնում դրանք վերականգնելու իրավական հնարավորությունն օգտագործելուց:

Գիտական մեծ հետաքրքրություն ունի այն հարցադրումը, թե ինչպիսի կողմնորոշում է ամրագրված միջազգային-իրավական նորմերում՝ կապված վարչական արդարադատության իրականացման դատավարական ընթացակարգի ընտրության հետ: Ինչպես հայտնի է, այս հարցում գործնականում և տեսության մեջ դեռևս միասնական մոտեցումներ չեն ձևավորվել. մի մասը գտնում է, որ վարչական արդարադատության իրականացման համար բավարար են քաղաքացիական դատավարության ընթացակարգերը, իսկ մյուս մասը՝ որ նշված դատավարության սկզբունքները համատեղելի չեն վարչական արդարադատության ինստիտուտի բնույթի ու իրավական նշանակության հետ⁹⁸: Մեր դիրքորոշումն այն է, որ քաղաքացիական դատավարության սկզբունքները կիրառելի չեն վարչական արդարադատության դեպքում, քանի որ

⁹⁸ Այդ մասին առավել հանգամանորեն տե՛ս **Хаманева Н.Ю.**, Судебный контроль за реализацией прав граждан в сфере исполнительной власти, Академический правовой институт при Институте государства и права РАН, Москва, 1999, էջ 22-51:

պետական կառավարման մարմինը, որպես դատավարական կողմ հանդես գալով, պետք է ստանձնի իր կողմից ընդունված իրավական ակտերի իրավաչափությունը հիմնավորելու հստակ պարտականություն:

Հիշյալ հարցի առնչությամբ, մանավանդ տարակարծությունների առկայության պայմաններում, նույնպես իմաստ ունի միջազգային համապատասխան իրավական նորմերի վերլուծությունը: Մասնավորապես, ելակետային նշանակություն կարող է ունենալ Հաագայի «Քաղաքացիական դատավարության մասին» 1954թ. մարտի 1-ի Կոնվենցիան (այն հիմնականում նվիրված է միջպետական հարաբերություններում դատական հանձնարարությունների կատարմանը, օտարերկրացի հայցվորների կողմից դատական ծախսերի և տուգանքների վճարման երաշխիքներին և նրանց անվճար իրավաբանական օգնություն ցույց տալուն առնչվող հարաբերությունների կարգավորմանը): Նշված Կոնվենցիայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ միջազգային փաստաթղթերում ևս ընդունելի չի համարվում վարչական դատավարության իրականացումը քաղաքացիական դատավարության կանոններով:

Համեմատական վերլուծության ենթարկելով վարչական արդարադատության ինստիտուտի առավել տարածված ընթացակարգերն ու ՄԻԵԴ-ի գործունեության կանոնները՝ կարելի է հանգել այն համոզման, որ դրանց միջև առկա են առանցքային նշանակություն ունեցող ընդհանուր գծեր: Եվ ամենակարևորը, թերևս, կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ ՄԻԵԴ-ի կողմից իրականացվող դատավարությանն առավել բնորոշ են ոչ այնքան քաղաքացիական, որքան վարչական դատավարության (վարչական արդարադատություն

իրականացնելու իմաստով) սկզբունքները, ինչը, մեր կարծիքով, ևս թելադրված է այն իրողությամբ, որ պետություն-անհատ հարաբերություններում կողմերի իրավահավասարության, դատավարության մրցակցության սկզբունքներն անխուսափելիորեն որոշակի առանձնահատկություններ են ձեռք բերում, դրանք չեն կարող կիրառվել այն «անաղարտությամբ», ինչը պահանջվում է քաղաքացիական դատավարությունում:

Հատկապես նշված դեպքում նկատելի է դատարանին ապացույցների հետազոտման առումով ակնհայտ ակտիվ միջամտություն ցուցաբերելու հարցում իրավական հնարավորություն տալու և պետությանը՝ որպես պատասխանող կողմի, սահմանափակ լիազորություններով օժտելու հանգամանքը: Այսպես, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Կոնվենցիայի 38-րդ հոդվածի համաձայն, անհրաժեշտության դեպքում դատարանը «իրականացնում է հետաքննություն, որի արդյունավետ իրականացման համար գործին առնչվող պետություններին ապահովում են անհրաժեշտ բոլոր պայմանները»: Նկատենք նաև, որ նշված դատական ատյանի Կանոնակարգի համաձայն՝ Դատարանի պալատն իրավասու է ձեռք բերել ցանկացած ապացույց: Ընդ որում, դա կարող է անել ինչպես կողմի կամ երրորդ անձի միջնորդությամբ, այնպես էլ սեփական նախաձեռնությամբ:

Իհարկե, դատարանին նման լիազորություններով օժտելը միշտ չէ, որ համարժեքորեն է ընկալվում իրավագետների կողմից, մասնավորապես տարակուսանք է հայտնվում այն առնչությամբ, որ հետաքննություն իրականացնող դատավորը, որը տեղում անձամբ ապացույցներ է ձեռք բերում, հետա-

գայում դատական նիստին մասնակցում է որպես գործը քննող դատավոր⁹⁹ (ի դեպ, այլ դիրքորոշում ունի նորվեգացի իրավագետ Դ.Գոմիենը)¹⁰⁰, սակայն փաստն այն է, որ տվյալ դեպքում ընտրվել են քաղաքացիական դատավարության ընթացակարգերից էականորեն տարբերվող այնպիսի կանոններ, որոնք միանգամայն համահունչ են վարչական արդարադատության իրականացման իրավական պահանջներին:

Ի դեպ, ԱՊՀ այն երկրներում, որտեղ վարչական արդարադատության ինստիտուտը ներառված է քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությունում (ընդ որում, կարծում ենք, որ սա ժամանակավոր երևույթ է և պայմանավորված է դեռևս այդ ինստիտուտի ձևավորման սաղմնային վիճակով), որպես կանոն, ևս սահմանված են դատավարության՝ ընդհանուրից ակնհայտորեն տարբերվող առանձնահատկություններ:

Ներկայումս արդիական մեծ հնչեղություն է ձեռք բերել վարչական արդարադատության ինստիտուտի միասնական և համընդհանուր սկզբունքների ձևավորման գործընթացում միջազգային իրավունքի փաստաթղթերի դերը բարձրացնելու հարցադրումը: Նախ նկատենք, որ իրավական չափանիշների միասնականության հիմնախնդիրը խոչընդոտում է ինչպես ներպետական օրենսդրությամբ վարչական արդարադատության առավել արդյունավետ իրավական համակարգեր մշակելու, այնպես էլ միջազգային իրավական բնականոն հա-

⁹⁹ Տե՛ս Հովհաննիսյան Վ., Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան: Գործունեության առանձնահատկությունները, վճիռների իրավաբանական բնույթը և գանգատների ներկայացման կարգը: Եր.: «Տիգրան Մեծ», 2002, էջ 57-58:

¹⁰⁰ Տե՛ս Донна Гомиен, Путеводитель по Европейской конвенции о защите прав человека, Совет Европы, 2000, էջ 137-140:

մագործակցություն ապահովելու գործընթացին: Արդեն նշեցինք, որ միջազգային իրավական փաստաթղթերն այս կամ այն չափով ամրագրում են վարչական արդարադատության ինստիտուտին առնչվող նորմեր, որոնք կարող են ելակետային նշանակություն ունենալ ներպետական օրենսդրությունը բարեփոխելու գործընթացում, սակայն նույնը չի կարելի ասել իրավական համագործակցության հարցադրումներին նվիրված միջազգային պայմանագրերի մասին:

Վերոհիշյալ հիմնախնդրի առնչությամբ կատարված ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ոչ միայն ԱՊՀ երկրների, այլև միջազգային իրավական համագործակցության առավել մեծ փորձ ունեցող երկրների միջև վարչական արդարադատության իրականացման առնչությամբ դեռևս չի ձևավորվել իրավական համագործակցության կայուն պրակտիկա: Կարելի է համոզված պնդել, որ ընդհանրապես անտեսվել է իրավական համագործակցության անհրաժեշտությունը վարչական վարույթի իրականացման հարցադրումներով: Այսպես, օրինակ, ԱՊՀ անդամ պետությունների մասնակցությամբ կնքված և որոշակի փորձություն անցած, ինչպես նաև հարցերի լայն շրջանակ ընդգրկող «Քաղաքացրական, ընտանեկան և քրեական գործերով իրավական օգնության և իրավաբանական հարաբերությունների մասին» 1993թ. հունվարի 22-ի Կոնվենցիան բացարձակապես որևէ դրույթ չի պարունակում վարչական վարույթի առնչությամբ իրավական համագործակցությանն առնչվող հարաբերությունների մասին:

Նույն մոտեցումն է որդեգրվել նաև իրավական համագործակցության վերաբերյալ ԱՊՀ երկրների միջև կնքված երկկողմանի պայմանագրերում: Նկատենք, որ սա հատկա-

պես մտահոգող է ԱՊՀ երկրների պարագայում, քանի որ դրանց մեծ մասում դեռևս պահպանվել է վարչական պատասխանատվության ինստիտուտը, որը, ի տարբերություն քրեական պատասխանատվության մոդելի, ընդունում է ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ իրավաբանական անձանց պատասխանատվությունը:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանությանը նվիրված միջազգային իրավական փաստաթղթերի վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս հանգելու այն եզրակացությանը, որ, այնուամենայնիվ, դրանցում բացակայում են վարչական արդարադատության ինստիտուտին նվիրված միասնական ամբողջություն կազմող նորմեր, որոնք որոշակիորեն առկա են քրեական և քաղաքացիական դատավարությունների պարագայում:

Այս երևույթը, կարծում ենք, բացատրվում է այն հանգամանքով, որ միջազգային կազմակերպությունների գործունեությունում հիմնականում ձևավորվել է այնպիսի գործելաոճ, երբ առավել մեծ նշանակություն է տրվում մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների և այդ ոլորտում քրեաիրավական հարկադրանքի միջոցների կիրառման ընթացակարգերի սպառիչ ու հստակ ամրագրմանը:

Այն, որ քրեաիրավական ոլորտն առավել անմիջականորեն է առնչվում մարդու իրավունքների ու օրինական շահերի հետ, որ այս ոլորտում իրավասու պետական մարմինների կողմից թույլ տրված խախտումների հետևանքները համեմատաբար ավելի վտանգավոր են, կասկած չի հարուցում, սակայն ժողովրդավարության զարգացման ներկայիս միտումներն անհրաժեշտ են դարձնում նույնաբնույթ արձագանքը նաև վարչական արդարադատության ինստիտուտի նկատ-

մամբ: Ընդ որում, այս եզրահանգման հիմնավորվածության մասին է վկայում նաև այն փաստարկը, որ, ինչպես արդեն նշվեց վերևում, նկատվում է հենց այս ոլորտում արձանագրված իրավախախտումների առնչությամբ միջազգային դատական ատյաններին դիմելու դեպքերի աճի միտում:

Այն, որ հիշյալ հարցադրումների առնչությամբ միջազգային իրավական փաստաթղթերը բավարար չափով չեն պարունակում իրավանորմեր, իսկ իրավական միջազգային համագործակցության մասին պայմանագրերն ընդհանրապես չեն բովանդակում այդ ոլորտում վարչական արդարադատության ինստիտուտին առնչվող կանոնակարգման անհրաժեշտ հարցադրումներ, զգալիորեն խոչընդոտում է հիշյալ ինստիտուտի կապակցությամբ ներպետական օրենսդրությունում միասնական իրավական դրույթների ձևավորմանը: Կասկած չի հարուցում, որ էական նշանակություն ունի նաև այն, որ հենց այդպիսի միասնական չափանիշների բացակայությունն էլ իր հերթին խոչընդոտում է իրավական բնականոն համագործակցություն ապահովելու գործընթացը: Կարծում ենք, որ միմյանցից հաճախ խիստ տարբերվող իրավական համակարգերի առկայության պայմաններում գրեթե անհնարին է դառնում միջազգային իրավական համագործակցության անգամ տարրական ընթացակարգեր (օրինակ՝ տեղեկատվության փոխանակումը) ապահովելը:

Միաժամանակ, հարկ է անդրադառնալ այն հարցադրմանը, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի առնչությամբ միասնական, ամբողջական միջազգային իրավական նորմեր սահմանելու հիմնախնդրի լուծման գործընթացում էական դրական դերակատարում և ելակետային նշանակություն կարող են ունենալ բոլոր այն միջազգային

փաստաթղթերը, որոնք այս կամ այն կերպ արդեն իսկ առնչվում են պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման ոլորտում միջազգային ժողովրդավարական չափանիշներ ամրագրելուն: Մասնավորապես, դրանց անհրաժեշտությունը թելադրվում է այն հանգամանքով, որ հիշյալ փաստաթղթերում առկա են ոչ միայն պետական և տեղական ինքնակառավարման գործունեության կազմակերպման, այլև այդ ոլորտում քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության ընթացակարգերին վերաբերող դրույթներ:

Վերը նշված հարցադրման տեսանկյունից, կարծում ենք, կարելի է առանձնացնել նաև այն միջազգային փաստաթղթերը, որոնք կանոնակարգում են քննարկվող ոլորտում պաշտոնատար անձանց վարքագծի կանոնները կամ ամրագրում են ներպետական օրենսդրությունում այդ կանոնները սահմանելու համար սկզբունքային դրույթներ: Այդպիսի գիտագործնական նշանակություն կարող են ունենալ հետևյալ միջազգային փաստաթղթերը՝ Պետական ծառայության բնագավառում աշխատանքային հարաբերությունների մասին 1978թ. հունիսի 27-ի Կոնվենցիան, 1985թ. հոկտեմբերի 15-ի Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիան և այլն:

Մասնավորապես, Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի 11-րդ հոդվածի համաձայն. «Տեղական ինքնակառավարման մարմիններն իրենց լիազորությունների ազատ իրականացման ապահովման և երկրի սահմադրությամբ ու օրենսդրությամբ ամրագրված տեղական ինքնակառավարման սկզբունքների պահպանման համար պետք է ունենան դատարանով պաշտպանվելու իրավունք»:

Բնականաբար, դատական պաշտպանության և խարտիայում ամրագրված մյուս լիազորությունները ենթադրում

են տեղական ինքնակառավարման մարմին և պետական մարմին փոխհարաբերություններում անմիջական ենթակայության բացակայություն, ինչն աստիճանաբար իր ամրագրումը ստացավ նաև հետխորհրդային երկրների ներպետական օրենսդրությունում: Շեշտում ենք՝ աստիճանաբար, որովհետև հիշյալ միջազգային իրավական փաստաթղթին միանալուց հետո անգամ Հայաստանի Հանրապետությունում 1996թ. հունիսի 30-ին ընդունված «Տեղական ինքնակառավարման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում դեռևս հնարավոր չէր եղել ձերբազատվել տեղական ինքնակառավարման մարմինների նկատմամբ գործադիր իշխանության մարմինների վերահսկողական և անմիջական ղեկավարման գործառույթների որոշ տարրերից: Այդ բացթողումները մասամբ շտկվեցին միայն ավելի ուշ՝ 2002թ. մայիսի 7-ին ընդունված նույնանուն օրենքում: Ընդ որում, զուտ հոգեբանական կտրվածքով տեղական ինքնակառավարման մարմինների նկատմամբ իշխանություն ցուցադրելու բարդույթը, ցավոք, չի հաղթահարվել նաև ներկայումս, ինչի մասին են վկայում անգամ գործադիր իշխանության որոշ ղեկավարների, այսպես կոչված, ստուգայցերը տեղական ինքնակառավարման մարմինների առանձին ծառայություններ:

Վերը նշված օրինակին անդրադառնալով՝ անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ հիշյալ դրույթը, վերջին հաշվով, ուղղակիորեն ամրագրում է քաղաքացիների՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով «պետական գործերի կառավարմանը» (Խարտիայի ներածական մաս) մասնակցելու իրավունքը և դրա պաշտպանության ընթացակարգերը: Նկատենք, որ դատական կարգով իրավունքների պաշտպանության իրավունքն առանձին ներպետական օրենսդրական

ակտերում ավելի երաշխավորված բնույթ է ստացել: Մասնավորապես, բացառվում է պետական մարմինների կողմից վարչական կարգով տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավական ակտերը վերացնելը: Այսպես, «Տեղական ինքնակառավարման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 71 հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն. «Պետական լիազորված մարմինը, ինչպես նաև համապատասխան մարգպետը կարող են տեղական ինքնակառավարման մարմինների որոշումները, գործողությունները և անգործությունը բողոքարկել դատարան»:

Ցավոք, հիշյալ ակտերի դատական բողոքարկման ինստիտուտը գործնականում դեռևս բավարար կիրառում չունի¹⁰¹, ինչը վկայում է, որ պետական կառավարման մարմինները ներկայացնող պաշտոնատար անձանց մոտ առայժմ չի ձևավորվել այն իրավագիտակցությունը, որ իրենք տեղական ինքնակառավարման մարմինների նկատմամբ օժտված չեն վերադասության իրավունքով, որ այդ մարմինները պետական կառավարման մարմինների մաս չեն կազմում, որ վերջիններիս կողմից ընդունված իրավական ակտերը դատական կարգով բողոքարկելը համահունչ է ժողովրդավարության և քաղաքակրթության արդի չափանիշներին և բնավ չի նսեմացնում գործադիր իշխանության պետական մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց հեղինակությունը:

Ցավոք, հիշյալ մտայնությունը և հոգեբանական կաշկանդվածությունը էլ ավելի մեծ չափով է առկա քաղաքացի և

¹⁰¹ Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանի կողմից կատարված ամփոփումները վկայում են, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավական ակտերն անվավեր ճանաչելու պահանջով մարգպետների կողմից 1996 թ. ներկայացվել է 2, 1997 թ.՝ 4, 1998 թ.՝ 5, 1999 թ.՝ 14, 2000 թ.՝ 8, 2001 թ.՝ 7, 2002 թ.՝ 5, 2003 թ.՝ 8, իսկ 2010 թ.՝ 11 դիմում:

պետական կառավարման մարմին փոխհարաբերություններում, ինչը հաղթահարելու համար մեկ անգամ ևս ընդգծվում է միջազգային համապատասխան իրավական դրույթների անհրաժեշտությունը:

Այսպիսով, վերոհիշյալ դատողություններից հետևում է, որ ներպետական օրենսդրությունը միջազգային իրավունքի դրույթներին համապատասխանեցնելու և միասնական չափանիշներ ամրագրելու արդի հիմնախնդիրների լուծման ուղղությունները կանխորոշելու հարցը ներկայումս ունի գիտագործնական էական նշանակություն:

Ամփոփելով վարչական արդարադատության ինստիտուտի կայացման միջազգային-իրավական նախադրյալներին առնչվող հարցադրումների քննարկումը՝ անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ մենք անդրադարձել ենք ոչ թե տվյալ ինստիտուտի վերաբերյալ բոլոր միջազգային-իրավական փաստաթղթերին և դրանցում ամրագրված նորմերին, այլ փորձել ենք առանձնացնել զուտ սկզբունքային և առավել հանգամանալից հետազոտությունների համար մեթոդաբանական նշանակություն ունեցող դրույթները, որոնք հնարավորություն են տալիս կանխորոշելու այդ երկու իրավական համակարգերի փոխազդեցության ուղիները, հնարավոր հետևանքները և միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքների շրջանակներում վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական արդարադատության ինստիտուտի կատարելագործման օրինաչափությունները:

Ընդ որում, անդրադարձ եղել է ոչ միայն այն միջազգային իրավական փաստաթղթերին, որոնք անմիջականորեն վերաբերում են վարչական վարույթին ու վարչական դատավարությանը, այլև այնպիսի փաստաթղթերի, որոնք ընդհան-

րապես սկզբունքային նշանակություն ունեն այդ ինստիտուտների ձևավորման տեսանկյունից:

2. Վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության հիմնական համակարգերը արտասահմանյան երկրներում

Վարչարարության, վարչական վարույթի և վարչական արդարադատության ինստիտուտների ձևավորման միջազգային պատմական փորձի վերլուծությունը վկայում է, որ այդ գործընթացի ոչ միատեսակ զանազան դրսևորումները, վերջին հաշվով, պայմանավորված են այս կամ այն երկրում ժողովրդավարության ինստիտուտների կայացման ու փաստացի դրսևորման չափանիշներով: Անշուշտ, յուրաքանչյուր իրավական երևույթ որոշակիորեն առնչվում է այդ չափանիշների հետ, սակայն նշվածները հենց այն ինստիտուտներն են, որոնք առավելապես են փոխհարաբերվում այդ գործոնների հետ: Նշված ինստիտուտների ձևավորմանն առնչվող հարցադրումների պատմահամեմատական վերլուծությունը, թերևս, բերում է այն համոզման, որ նշված գործընթացը, բացի ընդհանուր հատկանիշներից, օժտված է սոցիալական ու իմացաբանական նշանակություն ունեցող ինքնատիպ գծերով, որոնց կապակցությամբ գիտական հետազոտություններ իրականացնելը հնարավորություն է տալիս առանձնացնելու և համակարգելու բոլոր այն փաստական հանգամանքները, որոնցով պայմանավորված է հիշյալ ինստիտուտների ձևավորման ու հետագա զարգացման գործընթացը:

Այս նկատառումով, նպատակահարմար ենք գտել ոչ այնքան հանգամանորեն ներկայացնելու արտասահմանյան երկրներում վարչական վարույթի, վարչարարության և ար-

դարադատության համակարգերն ու դրանց ձևավորման անցած ուղին, որքան առանձնացնելու առավել ընդհանուր գործոններն ու այլ համակարգերի վրա դրանց ներազդեցության հնարավոր ուղիները:

Մեթոդաբանության տեսանկյունից նկատենք, որ արտասահմանյան երկրներում նշված ինստիտուտների ձևավորման և զարգացման հարցադրումների ուսումնասիրության հիմքում նպատակահարմար ենք համարել ընդգրկել հրապարակային իշխանության նկատմամբ վերահսկողության և մարդու իրավունքների իրավական պաշտպանության ինչպես վարչական, այնպես էլ դատական ու վարչադատական եղանակները: Պատմահամեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ժողովրդավարության կայացած ինստիտուտներով հարուստ երկրներում վարչական արդարադատությունն իր սոցիալ-քաղաքական նշանակությամբ գրեթե համեմատվում է սահմանադրական վերահսկողության հետ¹⁰²:

Նախ՝ ինչպես արդեն նշել ենք, արտասահմանյան երկրներում վարչական վարույթ հասկացության տակ հիմնականում նկատի է ունեցվում վարչական մարմինների այնպիսի գործունեությունը, որն ուղղված է բացառապես վարչական ակտ ընդունելուն: Ընդ որում, դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ վարչական պատասխանատվությունը ևս չի ընդունվում իրավական համակարգում, քանզի վարչական զանցանքների փոխարեն նախապատվությունը տրվում է քրեական զանցանքներին: Այլ կերպ ասած՝ այդ երկրների քրեական իրավունքը ելակետ է ընդունում այն, որ ըստ իրենց վտանգավորության աստիճանի՝ քրեական իրավախախտում-

¹⁰² Տե՛ս **Rene Chapus**, Droit du contentieux administratif, Domat droit public, Paris 11, էջ 645-696:

ները կարող են դասակարգվել երկու խմբի՝ քրեական հանցագործությունների և քրեական զանցանքների: Տվյալ դեպքում արդեն վարչական իրավախախտումների գործերով վարչական վարույթի անգամ անհրաժեշտությունը չի ծագում, քանզի դրանց համարժեքը հանդիսացող քրեական զանցանքների առնչությամբ իրականացվում է առանձնահատուկ քրեական դատավարություն:

Վարչական վարույթի հաջորդ առանձնահատկությունը, թերևս, այն է, որ արտասահմանյան երկրներում վարչական վարույթի բազմաթիվ կանոններ ամրագրվում են ինչպես օրենքներով, այնպես էլ ենթաօրենսդրական ակտերով, ինչը առկա չէ հայրենական իրավական համակարգում: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 2005 թ. փոփոխությունների 83.5-րդ հոդվածի համաձայն՝ հիշյալ հարաբերությունները կարող էին կանոնակարգվել բացառապես օրենքներով: Նկատենք, որ այսպիսի դրույթ բացակայում է որևէ երկրի սահմանադրությունում: 2015 թ. սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում այդ դրույթը հանվեց Սահմանադրությունից, և դրա փոխարեն Սահմանադրության 39-րդ հոդվածով ամրագրվեց, որ ոչ ոք չի կարող կրել պարտականություններ, որոնք սահմանված չեն օրենքով:

Սահմանադրական արդարադատության և վարչական արդարադատության ինստիտուտների ձևավորման իրական նախադրյալներ ծագում են ժողովրդավարության զարգացման ավելի ուշ փուլերում, երբ պետություն և անհատ հարաբերություններում բավարար չափով է ընկալվում մարդու իրավունքների և ազատությունների գերակայության անհրաժեշտությունը: Հիշյալ ինստիտուտների համար անհրաժեշտ պայմաններ են ոչ միայն ժողովրդավարական բնույթի առաջ-

նահերթ ձեռնարկումները՝ ուղղված իրավական պետության կայացմանը, այլև ձևավորված համարժեք իրավագիտակցությունը, որն ընդունում և օրինաչափ է համարում հանրային իշխանության նկատմամբ դատական վերահսկողության անհրաժեշտությունը:

Իսկ ընդհանուր առմամբ, վերոհիշյալ երկու ինստիտուտները ձևավորման սկզբնական փուլում հանդես են գալիս գրեթե մեկ միասնության մեջ: Այս դեպքում, թերևս, հիշարժան է այն հանգամանքը, որ սահմանադրական վերահսկողության համար որպես պատմական նախադրյալներ ավելի հաճախ հանդես են գալիս մարդու իրավունքների պաշտպանության նկատառումով գործադիր իշխանության գործունեությունը վերահսկելի դարձնելու նկրտումները (հանգամանքներ, որոնք առավել բնորոշ են վարչական արդարադատության ինստիտուտին), սակայն սահմանադրական արդարադատության լիարժեք կայացման գործոնն է միայն հիմք հանդիսանում, ըստ էության, սահմանադրական արդարադատության հետ հսկայական ընդհանրություններ, բայց և, միաժամանակ, ինքնուրույն խնդիրներ լուծելու կոչված վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման համար:

Այնուամենայնիվ, վարչական արդարադատության սաղմեր գոյություն են ունեցել դեռևս Հին Հունաստանում և Հռոմում, որտեղ սուբյեկտի իրավունքների և ազատության պաշտպանության գաղափարը սոսկ տեսական խնդիր չի եղել. մարդու ազատությունը համարվում էր բարձրագույն արժեք, և գործնական քայլեր էին արվում այն իշխողների կամայականություններից պաշտպանելու ուղղությամբ: Թերևս տեղին է հիշատակել Սոլոնի եզրահանգումն այն մասին, որ

«հասարակությունում երջանիկ է ոչ թե նա, ով հարուստ է, այլ նա, ով ազատ է»¹⁰³:

Աթենքում գործում էր անձի ազատության անձեռնմխելիության իրավունքի յուրահատուկ ինստիտուտ. յուրաքանչյուր ընտրովի պաշտոնյա մինչև իր պաշտոնեական լիազորությունները ստանձնելը տալիս էր երդում, ըստ որի նա առանց դատարանի որոշման երբեք չպետք է որևէ անձի զրկեր ազատությունից: Հռոմում անգամ գործել է իշխողների գործողությունների վիճարկման ինստիտուտ. կոնսուլներից, պրետորներից և այլ պաշտոնյաներից դժգոհ յուրաքանչյուր հռոմեացի կարող էր դիմել ժողովրդական ժողով (իսկ հետագայում՝ ժողովրդական տրիբունա)՝ իր անձի նկատմամբ ոտնձգությունները դադարեցնելու միջնորդությամբ: «Հռոմի քաղաքացի» արտահայտությունը, նախ և առաջ, նշանակել է տվյալ անձի՝ իշխանությունների կամայականություններից պաշտպանված և բողոքարկման լիազորությամբ օժտված լինելու կարգավիճակ: Ընդ որում, անձը կարող էր վիճարկել նաև իրավասու մարմնի կողմից իրեն ազատությունից զրկելու հիմնավորվածությունը¹⁰⁴:

Այս կամ այն դրսևորմամբ վարչական արդարադատության տարրեր գոյություն են ունեցել նաև միջին դարերում: Թերևս կարելի է առանձնացնել Անգլիայում 18-րդ դարի կեսերին կազմավորված հաշտարար դատարանները, որոնք ոչ էական փոփոխություններով գործում են առ այսօր: Այդ դատարաններն իրենց գործունեությունում, ըստ էության, առաջին անգամ համատեղում էին վարչակառավարչական գոր-

¹⁰³ Տե՛ս **Иереб О.**, Всеобщая история в четырех томах. Т. 2, 1894. էջ 103:

¹⁰⁴ Տե՛ս **Люблинский П.И.**, Неприкосновенность личности. Пг. 1917. էջ 15-20:

ծառույթները վարչական արդարադատության գործառույթների հետ: Դրանք քննում էին հարկային մարմինների, ոստիկանության և այլ վարչական կառույցների հետ բնակիչների վեճերը¹⁰⁵:

Այսպիսով, վարչական արդարադատության ինստիտուտն առանձնանում է իր ակնհայտ «նրբագզացությամբ». այն կարող է ձևավորվել միայն այնպիսի հասարակությունում, որտեղ առկա են ժողովրդավարության կայուն ու հասարակական կյանքի վրա զգալի ազդեցություն ունեցող կառույցներ: Այն, որ վարչական արդարադատության ձևավորման գործընթացները պայմանավորված են հենց վերոհիշյալ չափանիշներով, հիմնավորվում է նաև կոնկրետ արտասահմանյան երկրներում այդ ինստիտուտի կայացման և դրա անհրաժեշտության նկատմամբ ձևավորված հասարակական կարծիքի գերիշխող դիրքով:

Ժողովրդավարության բարձր չափանիշներին համապատասխանող այնպիսի երկրներում, ինչպիսիք են՝ Ֆրանսիան, Գերմանիան, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Իսպանիան, Մեծ Բրիտանիան և այլն, վարչական արդարադատությունը (վարչական դատավարությունը) անհամեմատ կայացած ինստիտուտ է: Անկախություն ձեռք բերած և ժողովրդավարության արմատական բարեփոխումներ իրականացնող, ինչպես նաև զարգացող երկրներում փորձ է արվում ակտիվորեն օգտագործելու վարչական արդարադատության իրավական հնարավորությունները, որոնք հաճախ

¹⁰⁵ Ст'ю Ковалевский А.Л., История полицейской администрации (полиция безопасности) и полицейского суда в графствах с древнейших времен до смерти Эдуарда III. Прага, 1877, էջ 189-207:

ուղեկցվում են այդ ինստիտուտի կատարելագործմանն ուղղված բուռն բանավեճերով:

Ընդ որում, արդարադատության ինստիտուտի հիմնադրման և դրա հետագա զարգացման հարցադրումների շուրջ սուր տարաձայնությունները հետևանք են ինչպես այդ ինստիտուտի զարգացման հարուստ փորձ ունեցող երկրներում ոչ միասնական մոտեցումների, այնպես էլ արդեն իսկ ձևավորված պետաիրավական համակարգի պարագայում վարչական արդարադատության ինստիտուտի ներդրման հետ առնչվող հիմնախնդիրների առկայության:

Որպես կանոն, վարչական արդարադատության ինստիտուտի անհրաժեշտության հիմնախնդրին անդրադառնում են, երբ դատաիրավական բարեփոխումներում զգալի առաջընթաց է արձանագրվում, իսկ այդ պարագայում, բնականաբար, նախապատվությունը տրվում է ոչ այնքան դեռևս նոր ձևավորված ինստիտուտների արմատական վերանայմանը, որքան վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման ու զարգացման պահանջներին հարմարեցնելուն:

Այս ոչ այնքան ցանկալի և միաժամանակ ակնհայտ հակասական իրավիճակը ևս վկայում է այն մասին, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի անհրաժեշտության, ձևավորման հնարավոր ուղիների վերաբերյալ սոցիալական պահանջարկը և դրան համապատասխանող իրավագիտակցությունն առավել նպաստավոր է դառնում միայն ժողովրդավարության որոշակի չափանիշների առկայության դեպքում, երբ հասարակությունը հիրավի պատրաստ է լինում ընկալելու գործադիր իշխանության նկատմամբ գործուն դատական վերահսկողություն իրականացնելու անխուսափելիությունը:

Իհարկե, այս պարագայում իրենց զգացնել են տալիս նաև սոցիալ-քաղաքական բնույթի գործոնները: Սոցիալական հեղափոխության ակնհայտ տարրեր պարունակող համակարգային վերափոխումների պարագայում, բնականաբար, առաջնահերթ են համարվում կառավարման առավել անհետաձգելի, հակաճգնաժամային միջոցառումները: Այս իրավիճակը, հետ համայնավարական շրջանի երկրների առնչությամբ, դիպուկ է ներկայացրել հատկապես ճանաչված իրավագետ Գ. Հարությունյանը. «Պարզապես դա հասարակական համընդգրկուն ստրես է, որի առաջին շրջանը տիպիկ շոկային իրավիճակ է, այնուհետև տիրապետող են դառնում տագնապն ու անորոշությունը, որոնց հաղթահարմամբ են սկիզբ առնում կայունությունն ու զարգացումը»: Ըստ Գ. Հարությունյանի՝ նշված երկրներն «ապրեցին կրկնակի փլուզում՝ նախ, հասարակական հարաբերությունների համակարգի և ապա՝ պետական կառույցի»¹⁰⁶:

Վարչաիրավական բնույթի բողոքների քննարկման համար մասնագիտացված կառույցների ստեղծման գաղափարն առաջին անգամ ծագել է Ֆրանսիայում և իր գործնական կիրառումն է ստացել 18-րդ դարի վերջերին¹⁰⁷: Ֆրանսիայի 1789-94թթ. հեղափոխությունը, նախադրյալներ ստեղծելով իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի ներդրման համար, միաժամանակ կանխորոշեց օրենսդիր և գործադիր իշխանության ոլորտում ընդհանուր դատազորության դատարանների միջամտության սահմանափակումը:

¹⁰⁶ Տե՛ս Հարությունյան Գ. Գ., Սահմանադրական վերահսկողություն (ուսումնական ձեռնարկ), Երևան, «Նժար», 2002, էջ 25:

¹⁰⁷ Տե՛ս Goguel F., Grosses A., La politique en France. Paris, 1988, Colin, էջ 17:

Ինչպես հայտնի է, իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի ներդրման սկզբնական փուլում փոխադարձ «զսպումների» և «հակակշիռների» ձևավորման հարցադրումներին դեռևս համարժեք նշանակություն չի տրվել: Ջոն Լոքի կողմից կյանքի կոչված իշխանությունների տարանջատման տեսությունն իր տրամաբանական ավարտին հասավ միայն Շ.Մոնտեսքյոյի աշխատություններում: Նման իրավիճակում հրապարակային իշխանության նկատմամբ դատական վերահսկողության գաղափարը դեռևս հասունացած չէր և չէր կարող գործնական կիրառում ունենալ:

Նշված վերլուծությունը մեկ անգամ ևս վկայում է, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտն ուղղակիորեն առնչվում է իշխանությունների տարանջատման սկզբունքին. այն ոչ միայն պայմանավորված է այդ սկզբունքի կիրառման նախապայմաններով, այլև իր հերթին համարվում է առանցքային նշանակություն ունեցող երաշխիք նույն այդ սկզբունքի բնականոն կիրառումն ապահովելու տեսանկյունից: Դրանով իսկ առավել է ընդգծվում հիշյալ ինստիտուտի իմացաբանական և իրավակիրառական նշանակությունը:

Սակայն իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի վերաբերյալ նախնական պատկերացումները զուգորդվում էին գործադիր իշխանության նկատմամբ իրավական վերահսկողություն իրականացնելու անհրաժեշտության գիտակցմամբ: Ըստ Գ. Բրեքանի. «Ժամանակակից վարչական արդարադատությունը, այսպիսով, ձևավորվել է որպես դատական իշխանության նկատմամբ հեղափոխականների անվստահության և ամեն գնով կառավարման ապարատի նկատմամբ իրավական վերահսկողությունն ապահովելու արդյունք»: Նշված վերահսկողության լիազորությունը 1980թ.

վերապահվեց Պետական խորհրդին: Այդ կառույցի հիմնադրամբ սկիզբ դրվեց պետական կառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց որոշումների և գործողությունների դեմ քաղաքացիների կողմից բերված բողոքների առնչությամբ վեճերի քննարկման համար հատուկ դատական համակարգի ձևավորմանը: Մասնավորապես, որպես առաջին ատյանի վարչական արդարադատության մարմիններ՝ պրեֆեկտուրաների խորհուրդներ կազմավորվեցին նաև ղեկարտամենտներում:

Պատմականորեն Ֆրանսիայի վարչական արդարադատությունը ոչ միայն առաջինն է, այլև համարվում է դասական. հետագա գործընթացներն այս կամ այն կերպ իրենց վրա կրել են վարչական արդարադատության այդ համակարգի ազդեցությունը: Կարծում ենք, այն որոշակիորեն կանխորոշել է նաև վարչական արդարադատության մյուս համակարգերի ձևավորման ուղղությունները: Բոլոր դեպքերում, վարչական արդարադատության ինստիտուտի հետագա զարգացման օրինաչափությունների այս կամ այն կերպ դրսևորված առանձնահատկությունները պայմանավորված են ոչ այնքան վարչական արդարադատության ինստիտուտի ֆրանսիական մոդելի առանձին տարրերի նկատմամբ ժխտողական վերաբերմունքով, որքան կոնկրետ իրավունքի համակարգի, կոնկրետ երկրի իրավակիրառական նախադրյալներով: Ընդհանուր առմամբ, վարչական արդարադատության համակարգը հիմնականում ձևավորվել է դեռևս 19-րդ դարի երկրորդ կեսին:

Ամփոփ վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ներկայումս կարելի է առանձնացնել վարչական արդարադատության իրականացման հետևյալ համակարգերը՝

ա) հատուկ վարչական դատարանների կողմից իրականացվող (Ֆրանսիա, Իտալիա, Շվեյցարիա և այլն), որին հարում է ֆրանսիական մոդելի դեպքում: Այս համակարգը բնորոշվում է նրանով, որ վարչական ակտերի օրինականությունը, հիմնավորվածությունը և նպատակահարմարությունը ստուգվում են վերադասության կարգով: Ֆրանսիական մոդելի պարագայում վարչական արդարադատության մարմինները մտնում են պետական կառավարման մարմինների համակարգի մեջ և ընդհանուր իրավասության դատարանների հետ ենթակայական հարաբերությունների մեջ չեն գտնվում:

բ) Մասամբ քաղաքացիական դատավարության ընթացակարգով ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից իրականացվող (Ռուսաստանի Դաշնություն):

գ) Կվազիդատարանների կողմից իրականացվող (Մեծ Բրիտանիա, ԱՄՆ և այլն): Նշված համակարգի հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ ստեղծվում են ընդհանուր իրավասության դատարաններին ենթակա հատուկ ատյաններ, որոնք միայն մասամբ են համապատասխանում դատարանին ներկայացվող պահանջներին և չեն մտնում դատական ընդհանուր համակարգի մեջ:

դ) Վարչական-դատական համակարգի միջոցով իրականացվող, որին հարում է գերմանական մոդելը: Այս համակարգի առանձնահատկությունն այն է, որ վարչական արդարադատություն իրականացնելու համար ստեղծված ատյանները մտնում են դատական միասնական համակարգի մեջ և արդարադատության գործառույթն իրականացնելիս անկախ են ինչպես վարչական մարմիններից, այնպես էլ ընդհանուր դատարաններից: Այս համակարգին են հարել նաև Հայաս-

տանի Հանրապետության վարչական դատարանը և վերաքննիչ վարչական դատարանը:

Այսպիսով, եթե փորձելու լինենք ընդհանրացնել վերոհիշյալ համակարգերը, ապա վարչական արդարադատության ինստիտուտը կիրառող պետությունները պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի. առաջին խմբում բացակայում են վարչական դատարանների համակարգը, իսկ երկրորդում գործում է այդպիսի դատարանների ինքնուրույն համակարգ:

Հարկ ենք համարում նկատել, որ բանավեճի առարկա են ոչ միայն վարչական արդարադատության իրականացման եղանակների, սահմանների, դատական վերահսկողության և նմանաբնույթ այլ ինստիտուտներին առնչվող հարցադրումները, այլև բուն վարչական արդարադատության ինստիտուտի անհրաժեշտությունը: Մասնավորապես, տարածայնություններ են առկա եղել Ֆրանսիայում հեղափոխության և առաջին կայսրության տարիներին: Վարչական դատարանների անհրաժեշտությունը հատկապես հետևողականորեն են վիճարկել դատավորներն ու պահպանողականորեն տրամադրված քաղաքագետները, պատմաբաններն ու իրավաբանները:

Մասնավորապես, վարչական արդարադատության ինստիտուտի հակառակորդները որպես հիմնավոր փաստարկ են համարում այն, որ հատուկ վարչական դատարանների գործունեությունը հակասում է դատարանների միասնականության սկզբունքին: Վերջիններս հենվում են նաև Շ.Մոնտեսքյոյի այն դրույթի վրա, ըստ որի՝ միևնույն մարմնում դատական և գործադիր իշխանության միավորումն անհամատեղելի է ազատության գաղափարի հետ: Առաջ է քաշվում նաև

փաստարկ, ըստ որի՝ իրավական պետության պայմաններում վարչական մարմինը չի կարող արդարադատություն իրականացնել, որ որևէ վարչական մարմնի դատական իշխանության գործառույթներ վերապահելը հանգեցնում է մի այնպիսի իրավիճակի, երբ գործադիր իշխանությունն ինքն է դառնում իր իսկ ակտերի դատավորը:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման օրինաչափություններից է, թերևս, այն, որ գործադիր իշխանության մարմինների ակտերի դեմ բողոքների քննարկման կարգը հիմնականում կախվածության մեջ է դրվել այն կառավարման մարմինների լիազորությունների բնույթից ու ծավալից: Այսպես, մայրցամաքային իրավունքի համակարգին պատկանող երկրներում հիշյալ ակտերը կարող են բողոքարկվել դատական կարգով միայն այն դեպքում, երբ դրանք արդեն իսկ վիճարկվել են վերադատության կարգով, մինչդեռ անգլոսաքսոնական իրավունքի համակարգին հարող երկրներում քաղաքացին միաժամանակ կարող է դիմել ինչպես ընդհանուր դատազորության դատարաններ, այնպես էլ համապատասխան կառավարման մարմինների համակարգում գործող կվազիդատարաններ:

Վերոհիշյալ առանձնահատկությունը պայմանավորված է հիմնականում այն հանգամանքով, որ անգլոսաքսոնական երկրներում գործադիր իշխանության գրեթե բոլոր մարմիններն այս կամ այն չափով օժտված են իրենց գործունեության հետ առնչվող վարչական վեճեր քննելու և լուծելու իրավասությամբ: Այդ նպատակով վերջիններս ստեղծում են վարչական արդարադատության հատուկ մարմիններ՝ վարչական տրիբունալներ: Ընդ որում, դրանց թիվը զգալիորեն մեծ է օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայում պետական կառավարման

տարբեր ճյուղերում ստեղծվել է մոտ 2000 վարչական տրիբունա:

Որպես կանոն, նշված բնույթի դատարաններ ստեղծվում են օրենսդիր մարմինների ակտով, որով որոշվում է նաև դրանց կառուցվածքը, գործունեության ու ձևավորման կարգը: Ընդ որում, նշված կվազիդատական մարմինների համար որպես վերադաս դատական ատյան հանդես է գալիս նույն վճռաբեկ դատարանը, որը վերադաս ատյան է համարվում նաև ընդհանուր դատազորային դատարանների համար:

Միատեսակ չէ մոտեցումը նաև դատական ծախսերի բաշխման հարցում: Անգլոսաքսոնական համակարգի երկրներում վարչական մարմինների իրավական ակտերը և պաշտոնատար անձանց գործողությունները բողոքարկող անձն ինքն էլ պարտավոր է կրել փաստաբանի և դատական հսկողության հետ կապված հիմնական ծախսերը: Այս դեպքում հնարավոր է որոշ աջակցություն հասարակական միավորումներից, հատուկ այդ նպատակով ստեղծված հիմնադրամներից, սակայն դա պայմանավորված է ոչ այնքան վեճի բնույթով, որքան անձի նյութական վիճակով: Վերջին հաշվով, նմանաբնույթ աջակցություն քաղաքացուն ցույց է տրվում ցանկացած, այդ թվում և քրեական գործի դատաքննության ընթացքում: Մայրցամաքային համակարգում ծախսերը կրում է հենց դատական համակարգը, իսկ բողոքարկողը վճարում է սոսկ չնչին պետական տուրք: Ընդ որում, այդ գումարը զգալի է միայն այն դեպքում, երբ դիմողը ցանկանում է անձամբ մասնակցել դատաքննությանը:

Դժվար չէ նկատել, որ մայրցամաքային համակարգում անձի նյութական վիճակը նույնպես ելակետային է համարվում, սակայն այդ հանգամանքի նկատմամբ վերաբերմունքը

միանշանակ չէ: Այլ կերպ ասած՝ անմիջականորեն ոչ թե հիմք է ընդունվում անձի նյութական վիճակը, այլ այն, թե որքանով է վերջինս ինքն իրեն պատրաստ համարում (բնականաբար, ոչ միայն նյութական հարցադրումների տեսանկյունով) անձամբ մասնակցելու դատաքննությանը:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ դատաքննությանն անձամբ մասնակցելու միտումը պայմանավորված է ոչ միայն իրավական համակարգի նկատմամբ անվստահության որոշ տարրերով, այլև դատաքննությունը հնարավորինս սեղմ ժամկետում ավարտելու ձգտումով: Դիմող անձը, որպես կանոն, լինելով առավել շահագրգռված կողմ, փորձում է առավել օպերատիվ գործել, կանխել դատական քննության երկարատևությունը: Ընդ որում, նման մտավախությունը բնավ զերծ չէ օբյեկտիվ հիմքից, քանի որ գործնականում նմանաբնույթ դատավարությունները երբեմն տարիներ են տևում, ինչը որևէ կերպ չի բխում բողոքարկողի օրինական շահերից:

Իսկ այն, որ դատական քննության անհարկի ձգձգումների հարցը ներկայումս լուրջ հիմնախնդիր է, հավաստվում է նաև միջազգային դատական պրակտիկայում: Մասնավորապես դրա մասին է վկայում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից դիմումների քննարկման ժամկետները զգալիորեն սահմանափակելուն ուղղված իրավական և կազմակերպական միջոցառումների անցկացման պրակտիկան¹⁰⁸:

Առանց որևէ բացառության՝ բոլոր իրավական համակարգերում դատական հսկողության հիմքը համարվում է օրինա-

¹⁰⁸ Տե՛ս Donna Gomien, David Harris, Leo Zwaak, Law and practice of the European convention on human rights and the European social charter, 1998, էջ 57:

կանության սկզբունքը: Բնականաբար, այս ընդհանուր սկզբունքի շրջանակներում գործում են բազմաթիվ այլ յուրահատուկ սկզբունքներ, որոնք, թերևս, կարելի է համարել սոսկ օրինականության սկզբունքի դրսևորման տարատեսակներ: Մի դեպքում օրինականության խախտումների տարատեսակներ են համարվում իշխանազանցությունը, նյութական օրենքների խախտումները, դատավարական ընթացակարգերի խախտումները և այլն (ինչպես, օրինակ, Ֆրանսիայի վարչական իրավունքում), մեկ այլ դեպքում այն բնորոշում են բացառապես որպես իշխանազանցություն (Անգլիայի վարչական իրավունքում) և այլն:

Գործադիր իշխանության մարմինների իրավական ակտերի օրինականությունը որոշելու չափանիշների համակարգ է մշակում նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը: Մասնավորապես, որպես դատական հսկողության հիմքեր առանձնացվել են հետևյալ հանգամանքները՝ իրավական ակտերի ընդունումը ոչ իրավասու մարմինների կողմից, դատավարության հիմնական պահանջների խախտումները, պայմանագրային կամ այլ իրավական պարտավորությունների չկատարումը և իշխանության չարաշահումը:

Վարչաիրավական համակարգերը տարբերակված մոտեցումներ են դրսևորում նաև դատական հսկողության նախաձեռնության հարցում: Որպես կանոն, այդ նախաձեռնությունը ելնում է այն անձից, որի իրավունքները և օրինական շահերն ուղղակիորեն խախտվել են, սակայն առանձին դեպքերում դիմելու իրավունք է վերապահվում նաև այնպիսի անձանց, որոնց կողմից բողոքարկվող իրավական ակտն անմիջականորեն չի առնչվում իրենց իրավունքների հետ:

Ընդ որում, նման լիազորություն վերապահվում է ինչպես հասարակական շահերով ղեկավարվող և դրանք իր նախաձեռնությամբ պաշտպանելու պատրաստակամություն ունեցող յուրաքանչյուր անձի, այնպես էլ պետական իրավասու մարմինների համար: Վերջին դեպքում գործադիր իշխանության նկատմամբ իրականացվող դատական հսկողությունը ձեռք է բերում փոքր-ինչ այլ բնույթ, այն արդեն դիտվում է ոչ միայն անհատի խախտված իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության, այլև իրավասու մարմինների կողմից իրականացվող օրինականության և իրավակարգի ամրապնդման գործառույթի կազմակերպական-իրավական երաշխիք:

Նկատի ունենալով, որ Հայաստանի Հանրապետության իրավական ակտերի նկատմամբ բացակայում է այնպիսի գործուն վերահսկողության համակարգ, որն ի վիճակի լիներ կանխելու ապօրինի ակտերի ընդունումն ու կիրառումը, առավել հիմնավորված է թվում դատական հսկողության գործընթացի նախաձեռնության իրավունք վերապահել ոչ միայն քաղաքացիներին, այլև իրավասու մարմիններին: Բնականաբար, վերջիններիս կողմից իրականացվող գործառույթները, քննարկվող ոլորտում լիազորությունների ծավալը, դատական հսկողություն նախաձեռնելու հիմքերը և այլն, էապես կտարբերվեն:

Բոլոր դեպքերում, կարծում ենք, որ դատական հսկողություն ձեռնարկելու իրավասություն ունեցող իրավունքի սուբյեկտների շրջանակի ճիշտ ընտրության հարցադրումը խիստ կարևոր է, այն ընդլայնելու միտումը նույնպես իրեն չի կարող արդարացնել և բնավ չի բացառվում, որ տեղիք տա անհարկի միջամտությունների և քաղաքական շահարկումների:

Չենք կարծում, թե այս կամ այն մարդու կամ մարդկանց խմբերի իրավունքների ու ազատությունների կարծեցյալ խախտումների պաշտպանության քողի տակ քաղաքական վարկանիշը բարձրացնելու փորձեր չարվեն, ինչի արդյունքում կարող է վարկաբեկվել վարչական արդարադատության ինստիտուտը, խեղաթյուրվել այդ կառույցի նկատմամբ հանրային կարծիքը:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի հաջորդ կարևոր տարրը համարվում է բողոքարկման հիմքը: Ընդհանուր մոտեցումն այն է, որ բողոքարկման համար հիմք են գործադիր իշխանության մարմինների անօրինական իրավական ակտերը կամ գործողությունները: Սակայն հանրային շահերի պաշտպանության դեպքում գործնականում ձևավորվել է «էական շահի» հայեցակարգը, համաձայն որի՝ դատական հսկողության առարկա կարող են լինել միայն այն բողոքները, որոնցով վիճարկվում է էական շահի խախտում: Այդ կերպ փորձ է արվել վարչական արդարադատությունը զերծ պահել անհարկի, ոչ էական բողոքներից, որոնք կարող են, վերջին հաշվով, խոչընդոտել դատական հսկողության բնականոն ընթացքը և նույնիսկ նախապայմաններ ստեղծել վերջինիս կազմալուծման համար:

Միաժամանակ, հարկ է նկատել, որ «էական շահ» հասկացությանը չի տրվում միասնական մեկնաբանություն. միևնույն իրավախախտումը տարբեր իրավիճակներում կարող է տարբեր իրավական գնահատման արժանանալ:

Արտասահմանյան երկրների վարչական արդարադատության ինստիտուտի փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հատկապես զգալի ուշադրություն է դարձվում դատարանի կողմից կայացվող վճիռների, որոշումների ու այլ

ակտերի բնույթի, դրանց իրավական հետևանքների և կատարման ընթացակարգի հարցադրումների վրա: Ընդհանրացնելով բոլոր նմանաբնույթ դատական ակտերը, թերևս, կարելի է ներկայացնել դրանց հետևյալ համակարգը.

ա) անվավեր ճանաչել գործողությունը,

բ) պարտավորեցնել կատարելու վարչական բնույթի որոշակի գործողություն,

գ) դադարեցնել վարչական վարույթի գործընթացը,

դ) նախապես առաջարկել մեկնաբանելու իրավական ակտը,

ե) իրավական գնահատական տալ ընդունված իրավական ակտին,

զ) պարտավորեցնել հատուցելու պատճառված վնասը,

է) պարտավորեցնել ընդունելու որոշակի իրավական ակտ:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման յուրահատուկ արժեքավոր փորձ է կուտակվել նաև նախկին ԽՍՀ Միության հանրապետություններում: Նախ, պետք է նկատել, որ հիշյալ ինստիտուտի կայացման ուղղությամբ նշված երկրներում անհամեմատ ավելի արդյունավետ ու հիմնարար քայլեր են կատարվել, ինչը վկայում է այն մասին, որ հիմնախնդրի առնչությամբ դրանցում ժամանակին ձևավորվել է անհրաժեշտ հայեցակետ: Բնորոշ է այն, որ հիմնականում 1999-2002 թթ. են ընդունվել վարչական դատարանների և վարչական վեճերի լուծման համար նախատեսված մինչդատական վարույթ իրականացնող մարմինների վերաբերյալ անհրաժեշտ օրենսդրական ակտերը:

Ընդհանուր առմամբ, հիշյալ երկրների օրենսդրության և դրանց առնչությամբ տեսական հետազոտությունների վերլու-

ծությունը ցույց է տալիս, որ դեռևս գերակայությունն ամբողջովին չի տրվում վարչական վեճերի քննարկման դատական ընթացակարգին, որ դեռևս անհարկի մեծ է արտադատական քննարկումների սահմաններն ու իրավական նշանակությունը: Բացի այդ, նկատվում է, որ դեռևս չեն ձևավորվել փոքր իշատե միասնական մոտեցումներ՝ կապված վարչական արդարադատության շրջանակների, իրականացման եղանակների և նմանաբնույթ այլ հարցադրումների հետ: Լուրջ տարածայնություններ կան հատկապես այն հարցի շուրջ, թե կոնկրետ որ պետական (իսկ առանձին դեպքերում նաև համայնքային մարմինների ու հասարակական միավորումների) մարմինների իրավական ակտերն ու գործողությունները կարող են քննարկման առարկա դառնալ:

Ընդհանուր մոտեցումը, թերևս, այն է, որ գրեթե բոլոր երկրներում վարչական վեճեր քննող մարմիններ են ճանաչված ինչպես դատական ատյանները, այնպես էլ պետական կառավարման մարմինները:

Այսպես, Լիտվայի Հանրապետության 1999թ. հունվարի 14-ին ընդունված «Վարչական վեճերի հանձնաժողովների մասին» և «Վարչական վարչյթների մասին» օրենքների համաձայն՝ վարչական վեճերը կարող են քննարկվել նաև մինչդատական ընթացակարգով: Մասնավորապես «Վարչական վարույթների մասին» օրենքի 12-րդ հոդվածի համաձայն. «Օրենքով սահմանված կարգով հանրային կառավարման մարմինների կողմից ընդունված առանձին ակտերը, ինչպես նաև դրանց գործողությունները (անգործությունը) կարող են վիճարկվել մինչև Վարչական տրիբունա դիմելը»: Իսկ նույն օրենքի 13-րդ հոդվածի համաձայն՝ հիշյալ վեճերը քննարկվում են համայնքային հանձնաժողովների, վարչական վեճ-

րի մարզային հանձնաժողովների և Վարչական վեճերի գերագույն հանձնաժողովի կողմից:

Թերևս արտադատական կարգը ներկայումս առանձնա՛նում է զգալի բարեփոխումներով: Մասնավորապես, որպես կանոն, մինչդատական վարույթ իրականացնող մարմիններն իրենց կարգավիճակով հնարավորինս անկախ են, դրանք ստեղծվում են կառավարության կազմի մեջ չմտնող հանձնա՛ժողովների տեսքով: Արժեքավոր նորույթ է այն, որ դրանցում հիմնականում կարող են ներգրավվել բարձրագույն իրավաբանական կրթություն ունեցող անձինք: Օրինակ՝ Լիտվայի Հանրապետության «Վարչական վեճերի հանձնաժողովների մասին» օրենքի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ քաղաքային և մարզային պետական հանձնաժողովների առնվազն նախագահը և քարտուղարը պետք է ունենան իրավաբանական բարձրագույն կրթություն, իսկ 7-րդ հոդվածի համաձայն՝ Վարչական վեճերի գլխավոր հանձնաժողովի բոլոր 5 անդամները պետք է ունենան բարձրագույն իրավաբանական կրթություն: Հիշյալ կառույցների արդյունավետ գործունեության հաջորդ գրավական է նաև այն, որ վերջիններս վարչական վեճերի քննության գործընթացում գործադիր իշխանության մարմինների նկատմամբ օժտված են լայն լիազորություններով:

Ընդհանուր իրավասության դատարանների համակարգում իրենց ինքնուրույն տեղն ունեն Շվեյցարիայի վարչական դատարանները, որոնց իրավասությունն ու գործունեության կարգը սահմանված է 1971թ. ընդունված Վարչական դատավարության մասին օրենքով: Վարչական դատարանների համար որպես վճռաբեկ ատյան հանդես է գալիս Շվեյցարիայի վարչական դատարանը, որի անդամներին նշանակում է կա-

ռավարությունը: Վերջիններս Գերագույն դատարանի անդամների հետ միասին կազմում են Օրենսդիր խորհուրդը, որը կոչված է եզրակացություններ տալու կառավարության կողմից օրենսդրական նախաձեռնության կարգով քննարկման ներկայացված օրենքների նախագծերի վերաբերյալ:

Առանձին տարաբնույթ վարչական գործեր Շվեյցարիայում քննվում են հատուկ դատարանների կողմից, ինչպիսիք են, օրինակ, աշխատանքային վեճեր քննող դատարանները: Ընդ որում, հիշյալ դատարաններում ընդգրկված են ոչ միայն մասնագետ դատավորներ (իրավաբաններ), այլև կառավարության և արհմիության ներկայացուցիչներ:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի կայացման հարուստ փորձ է կուտակվել Ֆինլանդիայում, որտեղ վարչական դատարանները կազմում են ինքնուրույն դատական համակարգ: Մասնավորապես, Ֆինլանդիայում գործում է նահանգային վարչական դատարանների համակարգը, որոնց նկատմամբ որպես վճռաբեկ ատյան հանդես է գալիս Բարձրագույն վարչական դատարանը: Դրանց հետ մեկտեղ գործում են վարչական գործեր քննող այլ հատուկ դատարաններ՝ բարձրագույն պետական դատարանը, աշխատանքային վեճերով բարձրագույն դատարանը և այլն:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ընդհանրապես հատուկ դատարանների ստեղծումը պայմանավորված է ոչ միայն այս կամ այն բնույթի վարչական գործերն առավել մասնագիտացված ընթացակարգով լուծելու միտումով, այլև այն կարևոր պատճառաբանությամբ, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտը տեսական առումով դեռևս ունի խիստ սահմանափակ ընկալում: Մասնավորապես, ենթադրվում է, որ վարչական արդարադատությունն ընդգրկում է

հիմնականում գործադիր իշխանության պետական մարմինների (առանձին դեպքերում՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների) ակտերն ու դրանց պաշտոնատար անձանց գործողությունները կամ անգործությունը թողոքարկելու ընթացակարգ: Դեռևս քննարկման առարկա չի դարձել այն տեսակետը, որ վարչական արդարադատությունը, որոշակի առանձնահատկություններով հանդերձ, կարող է առնչվել նաև, ըստ էության, վարչակառավարչական բնույթի լիազորություններով օժտված իրավունքի այլ սուբյեկտների, օրինակ՝ բաժնետիրական ընկերությունների գործադիր մարմինների, ակտերի ու գործողությունների (անգործության) վիճարկմանը:

Մենք արդեն նշել ենք դատական իշխանության համակարգում վարչական դատարանների ունեցած հակասական դերի մասին: Այս առումով ինքնատիպ մոտեցում է ձևավորվել Լեհաստանում, ուր վարչական և ընդհանուր դատազորության դատարանները ինքնուրույն, միմյանցից առանձնացված համակարգեր են: Այլ կերպ ասած՝ ամրագրված է երկակի դատական իշխանության գաղափարը, որով, թերևս, փորձ է արվել ընդգծելու վարչական արդարադատությանը բնորոշ էական առանձնահատկությունների հանգամանքը և վերջինիս որպես գործադիր իշխանության հետ փոխհարաբերությունում իշխանությունների հակակշռեցիկության լիիրավ կողմ հանդես գալու անհրաժեշտությունը:

Ըստ էության, ինչպես տարածքային վարչական դատարանները, այնպես էլ Գերագույն վարչական դատարանը Լեհաստանում օժտված են գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական վերահսկողություն իրականացնելու լիազոր-

րությամբ և մասամբ հանդես են գալիս որպես սահմանադրական արդարադատությանն օժանդակող ինստիտուտ:

Հարկ է նկատել, որ ժողովրդավարական դեռևս կայուն ավանդույթներ չունեցող երկրներում, որպես կանոն, դեռևս չի ձևավորվել վարչական արդարադատության ինքնուրույն ինստիտուտ, վերջինիս առանձին տարրեր կարելի է հանդիպել սոսկ սահմանադրական վերահսկողության շրջանակներում ձևավորված կառույցներում: Վարչական արդարադատության ինստիտուտը խորթ է հատկապես Չինաստանի դատական համակարգին: Եթե Ճապոնիայում գործող սահմանադրական արդարադատության համակարգն ինչ-որ չափով պարունակում է վարչական արդարադատության տարրեր և մասամբ նպաստում է գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական վերահսկողությանը, ապա նույնը չի կարելի ասել Չինաստանի դատական համակարգի դեպքում, որտեղ ընդհանրապես բացակայում է հիշյալ ինստիտուտին բնորոշ որևէ տարր:

Վերոհիշյալը դարձյալ վկայում է, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտը, իրոք, ժողովրդավարության ինստիտուտների փաստացի ձևավորման ու կայացման վիճակի գնահատման չափանիշ է:

Դրական ու ընդունելի կողմերի հետ մեկտեղ քննարկված համակարգերը, թերևս, կարող են Հայաստանի Հանրապետության համար կիրառելի լինել միայն որոշ վերապահումներով, որոնց արդեն անդրադարձել ենք նախորդ գլուխներում:

Միաժամանակ նկատենք, որ արտասահմանյան երկրների վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման և գործունեության փորձի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս առանձնացնելու այն օրինաչափություն-

ները, որոնք բնորոշ են վերոհիշյալ համակարգերին և որոնք գործնական մեծ արժեք կարող են ունենալ Հայաստանի Հանրապետությունում վարչական արդարադատության կատարելագործման համար՝

- գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական վերահսկողության ձևավորման գործընթացի բարդությունները հիմնականում պայմանավորված են եղել մի կողմից իշխանությունների տարանջատման սկզբունքն առանց որևէ վերապահումների ընդունելու միտումով, ինչն իր հերթին այդ սկզբունքի հռչակման սկզբնական փուլում եղել է սոսկ մակերեսային, դեռևս անհրաժեշտ գործնական փորձի հիման վրա չձևավորված պատկերացումների հետևանք, մյուս կողմից՝ ժողովրդավարության ընդհանուր կառույցների ոչ բավարար կազմավորմամբ և անհրաժեշտ ավանդույթների բացակայությամբ,

- վարչական արդարադատության ձևավորման ու զարգացման գործընթացում էական նշանակություն է տրվում ոչ այնքան դատարանների կազմակերպմանը, որքան այն հարցադրմանը, թե որքանով են վերջիններս փաստացի անկախ գործադիր իշխանությունից: Ընդ որում, այս դեպքում առկա է անչափ բնորոշ փոխադարձ կապ դատական իշխանության անկախության և գործադիր իշխանության նկատմամբ հնարավոր վերահսկողության գործառույթի միջև. գործնականում դատական համակարգի միջոցով հնարավոր չէ իրական վերահսկողություն իրականացնել գործադիր իշխանության նկատմամբ, եթե դատավորները նշանակվում են հենց գործադիր իշխանության մարմինների կողմից,

- վարչական արդարադատության ինստիտուտը հիմնականում համարվում է որպես անհատ քաղաքացու կողմից

նախաձեռնվող գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական վերահսկողության գործընթաց: Նմանաբնույթ գործընթաց կարող են նախաձեռնել նաև դատախազը, կառավարության իրավասու պաշտոնատար անձը և այլ պետական կառույցներ, սակայն դա, որպես կանոն, կրում է ոչ տարածված բնույթ և առնչվում է գլխավորապես հասարակական հնչեղություն ունեցող դեպքերի հետ,

- վարչական արդարադատության ինստիտուտը ոչ միայն սերտորեն առնչվում է սահմանադրական արդարադատության ինստիտուտի հետ, այլև, որպես կանոն, ծագում է այն երկրներում, որտեղ սահմանադրական վերահսկողության ինստիտուտները հասնում են զարգացման այնպիսի աստիճանի, երբ ակնհայտ է դառնում այն վարչական արդարադատության լծակներով համալրելու անհրաժեշտությունը,

- դատական հսկողության հետ կապված ծախսերի բաշխման հարցը լուծելիս որպես ելակետ է ընդունվում ինչպես դատական համակարգի առանձնահատկությունը, դիմող անձի նյութական վիճակը, այնպես էլ դատաքննությանը մասնակցելու և անձամբ իր իրավունքները դատական կարգով պաշտպանելու վերջինիս դիրքորոշումը,

- գործադիր իշխանության մարմինների ապօրինի իրավական ակտերի ու գործողությունների բողոքարկման լիազորությամբ կարող են օժտված լինել ոչ միայն այն անձինք, որոնց իրավունքներն ու օրինական շահերն անմիջականորեն խախտվել են, այլև այլ հասարակական միավորումներ ու իրավասու պետական մարմիններ: Սակայն ընդհանուր միտումն այն է, որ անհարկի չընդլայնվի դատական հսկողություն նախաձեռնելու լիազորությամբ օժտված անձանց շրջա-

նակը և այն հիմքերը, որոնցով պայմանավորված է վարչական արդարադատության ինստիտուտը:

Արտասահմանյան երկրների փորձի վերլուծությունը վկայում է նաև, որ վարչական արդարադատությունը ոչ միշտ է ընկալվում որպես դատական իշխանության կողմից գործադիր իշխանության նկատմամբ անվերապահորեն իրականացվող վերահսկողության դրսևորում: Որպեսզի հնարավորինս մեղմացվի նմանաբնույթ վերահսկողության իրական ներազդեցությունը, կիրառվում են զանազան լծակներ. մի դեպքում դատարանների կազմում ընդգրկում են ոչ միայն դատավորներ, այլև կառավարության ներկայացուցիչներ, մեկ այլ դեպքում պարտադիր է համարվում, մինչև դատարան դիմելը, վեճն արտադատական կարգով քննարկելը և այլն:

Կարծում ենք, վարչական արդարադատության ինստիտուտի կիրառման շրջանակները որևէ կերպ սահմանափակող այս և նմանաբնույթ մյուս ինստիտուտները կարող են կիրառելի լինել նաև այն երկրներում, որոնցում վարչական արդարադատության ինստիտուտը դեռևս գտնվում է ձևավորման փուլում: Առաջին հայացքից հակասական թվացող մեր այս տեսակետի համար, թերևս, հիմք է ծառայում այն փաստարկը, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման սկզբնական փուլում հնարավոր ծայրահեղություններից խուսափելու նկատառումով, ինչը կարող է հանգեցնել գործադիր իշխանության մասնակի կազմալուծմանը և կոռուպցիոն երևույթների ու այլ չարաշահումների, պարզապես անհրաժեշտ է արդեն իսկ որոշակի փորձություն անցած օրինաչափ բնույթի սահմանափակումների կիրառումը: Դրա հետ մեկտեղ, կարծում ենք, ժողովրդավարության ինստիտուտներ-

րի հետագա կատարելագործմանը զուգընթաց, աստիճանաբար հնարավոր կլինի ձեռքազատվել դրանցից:

Վարչարարության և վարչական վարույթի միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը միանշանակ բերում է այն համոզման, որ կոնկրետ մեր երկրում ձևավորված օրենսդրությունը գերմանական մոդելի գրեթե կրկնօրինակն է: Ցավոք, կրկնօրինակման միջոցով ինստիտուտներ ներմուծելու և դրանք որպես ինքնատիպ իրավական երևույթներ ներկայացնելու փորձերը մեզանում հազվադեպ չեն: Տվյալ դեպքում մտահոգողն այն է, որ այդ «թարգմանված» օրենսդրական ակտերը բավարար չափով չեն համապատասխանում մեր երկրի իրավական համակարգին, հատկապես՝ վարչական իրավունքին: Խնդիրը բարդացել է հատկապես այն առումով, որ հիշյալ օրենսդրական ակտերը իրավական համակարգում անհրաժեշտ հստակություն ապահովելու փոխարեն, անհարկի ներմուծելով օտարածին և բավարար չափով չպարզաբանված եզրույթներ, էլ ավելի են խճողել համասեռ հարաբերությունների կանոնակարգման գործընթացը: Արդյունքում այդպես էլ առ այսօր չի ձևավորվել ստուգումների և տեսչական գործառույթների իրականացման և տարաքնույթ ոլորտներում վարչական վարույթ իրականացնելու միասնական պրակտիկա: Ինչևէ, այդ խնդիրներին անհրաժեշտ չափով անդրադարձել ենք նախկին գլուխներում:

Այսպիսով, քննարկման առարկա ինստիտուտների առնչությամբ առկա է հիրավի հարուստ միջազգային փորձ, որի միայն համալիր վերլուծությունը և ուսումնասիրությունը կարող է բացահայտել այն ուղիները, որոնցով կարող են ընթանալ մեր երկրում իրականացվող դատաիրավական բարեփոխումները:

Ամփոփ տեսքով վարչական արդարադատության ինստիտուտը ունի հետևյալ պատկերը: Վարչական դատավարության առանձնահատկությունները, թերևս, թելադրված են վարչական գործերի քննության կառուցակարգային և ընթացակարգային հիմքերով, ընդ որում, կարելի է հանդիպել ինչպես մաքուր, այնպես էլ խառը համակարգերի: Որպես կանոն, անգլոսաքսոնական իրավունքի համակարգի երկրներում նախապատվությունը չի տրվում մասնագիտացված դատարաններ ստեղծելուն, (ինչպես, օրինակ, Մեծ Բրիտանիայում և ԱՄՆ-ում), նույնիսկ սահմանադրական արդարադատության իրականացումը վերապահվում է ընդհանուր իրավասության դատարաններին: Մյուս երկրներում (օրինակ՝ Իսպանիայում և Հոլանդիայում) վարչական դատավարությունն իրականացվում է մասնագիտացված դատարանների կամ պալատների կողմից: Բազմաթիվ երկրներ (օրինակ՝ Գերմանիա, Հունաստան, Ֆրանսիա և Շվեդիա) ունեն զուգահեռ գործող վարչական դատարաններ, որոնք զբաղվում են ընդհանուր վարչական իրավունքի գործերով: Այնուամենայնիվ, ընդհանուր իրավասության դատարաններից առանձին զուգահեռ գործող դատական համակարգ ունեցող երկրներում, կարող են ստեղծվել նաև կոնկրետ գործերով (օրինակ՝ բնապահպանական, սոցիալական ապահովության, քաղաքական ապաստանի հարցերով) լիակատար ինքնուրույն մասնագիտացված վարչական դատարաններ:

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
Իրավագիտության ֆակուլտետ

ԳԵՎՈՐԳ ԲԱԼԱԲԵԿԻ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ ԵՎ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ուսումնական ձեռնարկ

Հրատ. պատ. խմբ.՝ Լ. Հովհաննիսյան
Համակարգչային ծնավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Կազմի ծնավորումը՝ Լ. Պատվականյանի
Հրատ. սրբագրումը՝ Ա. Գույումջյանի

Տպագրվել է «ՊրինտԱրմ» ՍՊԸ-ում:
Ք. Երևան, Անդրանիկի 94 շ., 26 բն.

Ստորագրված է տպագրության՝ 28.09.2022:
Չափսը՝ 60x84 1/16: Տպ. մամուլը՝ 33.875:
Տպաքանակը՝ 150:

ԵՊՀ հրատարակչություն
ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1
www.publishing.ysu.am